

Менсфілд-парк

Джейн Остін

Джейн ОСТЕН

МЕНСФІЛД-ПАРК

Роман

переклад Дарії Радієнко

Розділ перший

Років тридцять тому міс Марії Уорд із Хантінгтону, що мала всього якихось сім тисяч фунтів, пощастило зачарувати сера Томаса Бертрама з Менсфілд-парку, що у графстві Нортгемптон, і таким чином здобути шляхетне звання дружини баронета, а також усі ті переваги та їхні наслідки, які дає прекрасний дім та чималий річний прибуток. Увесь Хантінгтон був у захваті від такої блискучої партії; а її дядько, адвокат, до того ж зробив усе можливе, щоб у неї ніби як стало на три тисячі фунтів менше, ніж належить мати нареченій вельможної особи. Вона мала двох сестер, яких могла б ошчасливити своїм успіхом; і дехто з їхнього оточення — ті, хто вважав, що старша міс Уорд і міс Френсіс не гірші на вроду за міс Марію, — впевнено пророкували їм такий само вдалий шлюб. Але, звичайно ж, заможних чоловіків на світі не так багато, як гарненьких дівчат, що на них заслуговують. Міс Уорд через шість років була змушена побратися з приятелем її зятя, превелебним містером Норрісом, прибуток якого був вельми скромним; а міс Френсіс пощастило ще менше. Шлюб міс Уорд насправді виявився не таким уже й жалюгідним; сер Томас допоміг своєму приятелеві отримати посаду священика в Менсфілдській парафії, і містер та місіс Норріс почали своє подружнє життя з річним капіталом майже в тисячу фунтів. А міс Френсіс вийшла заміж просто з бажання дозолити своїм родичам — і треба сказати, що це бажання справдилося якнайкраще, бо її обранцем був флотський лейтенант без освіти, без капіталу і без зв'язків. Більш невдалого вибору годі було знайти. Сер Томас Бертрам — із принципів, що важили для нього не менше, ніж власна гордість, а також із великодушного прагнення чинити добро всім своїм близьким і бачити їх надійно влаштованими в житті — був би радий допомогти сестрі леді Бертрам; але професія її чоловіка була такою, що навряд чи він міг стати йому в нагоді; і не встиг він віднайти інший спосіб допомогти своїм родичам, як усі стосунки між сестрами було повністю розірвано. То стало природним наслідком такої поведінки з обох боків, яку майже завжди спричиняє невдале заміжжя. Щоб уникнути небажаних нарікань, місіс Прайс написала родичам про свій шлюб тільки після того, як відбулося вінчання. Леді Бертрам, жінка дуже спокійна, легкої та безтурботної вдачі, ладна була залишити сестру у спокої і більше не перейматися її клопотами; та місіс Норріс, неспокійна душа, змогла вгамуватися лише тоді, коли написала Фанні довгого листа, у якому

засуджувала її нерозважливу поведінку й віщувала їй усілякі можливі лиха. Місіс Прайс, у свою чергу, була скривджена і розлючена, і її відповідь, сповнена гіркої образи на обох сестер і таких зневажливих висловлювань на адресу сера Бертрама, що місіс Норріс просто не могла їх не розголосити, надовго поклала край будь-яким стосункам між ними.

Вони жили так далеко одна від одної і перебували в такому різному товаристві, що протягом наступних одинадцяти років майже не отримували звісток одна про одну; тому сер Томас був украй здивований, коли міс Норріс раптом бундючно сповістила їх — як вона це робила час від часу — про те, що у Фанні знову народилася дитина. Але наприкінці цих одинадцяти років місіс Прайс більш не могла дозволити собі плекати почуття скривдженої гордості чи нехтувати родинними зв'язками, які могли б їй хоч якось зарадити. Велика сім'я, що невпинно зростала, чоловік, нездатний ні до якого діла і завжди радий випити у веселій компанії, і прибутки, надто скромні для задоволення всіх потреб, змусили її згадати про близьких, яких вона так легковажно відцуралася; вона написала леді Бертрам листа, з якого було зрозуміло, що її каяття й розпука такі ширі, дітей так багато, а всього іншого так бракує, — і лист, звісно ж, схилив їх до примирення. Місіс Прайс невдовзі мала народжувати вдев'яте; і, поскаржившись на цю обставину та попросивши рідних опікуватися її майбутньою дитиною, вона не приховала від них, як багато важитиме їхня допомога для тих її вісьмох дітей, що вже живуть на світі. Старший, десятирічний хлопчик, гарненький і кмітливий, мріє подорожувати; та що ж вона може для нього зробити? Можливо, він колись прислужився б серові Томасу, у зв'язку з його власністю у Вест-Індії? Його вдовольнила б і найдрібніша посада. А якої думки сер Томас щодо Вулвіча? Чи краще відправити хлопчика на Схід?

Лист дав результат: він поновив мир і злагоду. Сер Томас переказав дружні поради й обіцянки, леді Бертрам надіслала гроші та дитячу білизну, а місіс Норріс писала листи.

Такими були перші наслідки; але не минуло й року, як від свого звернення до родичів місіс Прайс отримала ще більшу вітиху. Місіс Норріс часто казала, що їй ніяк не йде з голови бідолашна сестра та її родина; і, хоч скільки вони вже для неї зробили, а все-таки їй і досі потрібна поміч; зрештою, слід було б звільнити її від тягаря клопотів і збитків, пов'язаних хоча б з одним із її дітей.

— А що, як ми подбаємо про її старшу дівчинку, їй зараз дев'ять років, — цей вік потребує більшої уваги, ніж може їй приділити її бідолашна матуся! Клопоти й витрати, яких ми зазнаємо, — ніщо в порівнянні з великодушністю такого вчинку!

Леді Бертрам одразу ж погодилася.

— Як на мене, краще й не буває, — сказала вона. — Треба когось послати по дівчинку.

Сер Томас не міг дати такої ж миттєвої згоди. Він зволікав і вагався: це справа серйозна, казав він; дівчинка, що отримає належне виховання, мусить бути і належним чином забезпечена, а інакше вони скоять не добродійство, а справжнє зло,

розлучивши її з сім'єю. Він думав про своїх чотирьох дітей, про двох синів і, між іншим, про кохання, що часом зароджується між кузенами та кузинами; але, щойно він почав обережно викладати свої міркування, як місіс Норріс перервала його, відповівши одразу на всі заперечення, висловлені і приховані.

— Любий сер Томасе, я добре вас розумію і віддаю належне шляхетності ваших міркувань; вони, звичайно ж, відповідають вашій загальній манері мислити й поводитись; я цілком згодна з вами в головному — щодо необхідності забезпечити дитину, за яку кожен з нас у певному розумінні відповідатиме. І, звичайно, я також зроблю свій скромний внесок у таку благородну справу. Не маючи власних дітей, кому ж я повинна допомагати в міру своїх скромних сил, як не дітям своїх рідних сестер? І я певна, містер Норріс такий справедливий, що... та ви знаєте, не вмію я красно говорити. Не будемо ж боятися добрих діянь через якісь дрібниці! Дайте дівчинці освіту, виведіть її в люди — і десять проти одного, що вона влаштується як слід без додаткових витрат із будь-чийого боку. Щиро кажучи, нашу племінницю — чи то пак, вашу, — у наших місцях чекають прекрасні можливості. Я не кажу, що вона буде така ж гарна, як її кузини; боюся, що ні; але вона увійде до світського товариства за таких сприятливих обставин, що, безперечно, зможе посісти в ньому гідне місце. Ви думаєте про своїх синів; та хіба ж ви не знаєте, що це — річ просто неможлива, якщо вони змалку ростимуть разом як брати й сестри? Це було б неймовірно. Я не знаю жодного такого випадку. Навпаки, це єдиний вірний спосіб запобігти таким стосункам. Уявіть собі, якщо вона буде гарненькою дівчиною і Том або Едмунд побачать її вперше через сім років... оце, скажу я вам, буде небезпечно! Самої думки про те, що вона росла окремо від усіх нас, у злиднях та безвісті, буде досить, щоб наші любі, благородні хлопчики в неї закохалися. Але якщо віднині виховувати її з ними разом — хай навіть вона буде прекрасна, мов янгол, для них вона лишиться тільки сестрою.

— Те, що ви кажете, цілком правильно, — відповів сер Томас, — і я не маю наміру зводити уявні перешкоди на шляху до діяння, яке є таким необхідним. Я лиш хотів зауважити, що не слід нерозважливо приймати рішення; і, щоб цей вчинок справді пішов на користь місіс Прайс і зробив честь усім нам, ми повинні забезпечити дитину — або вважати за свій обов'язок забезпечити її згодом, як належить шляхетній пані, якщо в неї не буде однієї з тих блискучих можливостей, які ви так упевнено передбачаєте для неї.

— Я чудово вас розумію! — вигукнула місіс Норріс. — Ви — сама турбота і щедрість, і звісно ж, тут нам нема про що сперечатись. Ви знаєте, я ладна зробити все заради блага тих, кого люблю; і хоч я ніколи не відчуватиму до цієї дівчинки тієї прихильності, що її відчуваю до ваших любих діточок, бо ніколи не зможу вважати її такою ж своєю, — я зневажатиму сама себе, якщо не подбаю про неї. Хіба ж це не дитина моєї сестри? Хіба я можу спокійно бачити, що вона бідує, і не поділитися з нею останнім? Любий сер Томасе, хоч би які були мої вади, серце в мене добре; і, хоч би якою бідною я була, мені радше відмовити собі в найпотрібнішому, аніж чинити зло. Тож якщо ви не проти, я завтра напишу до моєї бідлоашної сестри і зроблю їй таку пропозицію; і, коли всю

справу владнають, я сама подбаю, щоб дівчинку привезли до Менсфілду; вам нема чого клопотатися. Ви знаєте, мене клопоти не лякають. Я відправлю Ненні до Лондона, вона зупиниться у свого кузена-лимаря, і ми домовимося, щоб дівчинка там з нею зустрілася. Її можна відправити з Портсмута з поштовим екіпажем, під наглядом будь-якої статечної особи. Серед пасажирів завжди трапиться, наприклад, дружина крамаря.

Сер Томас заперечив лише проти кузена Ненні; тому це місце зустрічі, обране з міркувань економії, замінили на інше, більш пристойне; питання вважали вирішеним, і всі вже втішалися з власного благородства. Правду кажучи, втіха навряд чи мала бути однаковою з обох боків, бо сер Томас вирішив стати справжнім опікуном дитини, а місіс Норріс і на думці не мала вдаватися до будь-яких витрат на її утримання. Що ж до прогулянок, розмов і всіляких вигадок — тут вона виявляла надзвичайну щедрість, і ніхто не міг з нею зрівнятись у вмінні вимагати щедрості від інших; але її любов до грошей дорівнювала любові розпоряджатись, і вона вміла зберегти власні гроші не гірше, ніж витратити чужі. Вийшовши заміж за чоловіка зі скромнішим статком, ніж їй мріялося, вона спершу хотіла дотримуватися суворої економії; і те, що спочатку було наслідком вимушеної ощадливості, невдовзі стало предметом усіх її помислів та тієї невтомної турботи, яку зазвичай спрямовують на дітей — але у неї дітей не було. Якби місіс Норріс повинна була утримувати велику родину, вона ніколи б не зберегла свої гроші; але, позбавлена такого обов'язку, вона могла без будь-яких перешкод втішатися своєю ощадливістю і з превеликим задоволенням спостерігати, як росте капітал, який щороку примножувався й перевищував їхні потреби на прожиття, її поглинала жадоба збагачення, вона не мала сердечної схильності до своєї сестри, і годі було сподіватись від неї інших щедрот, окрім палкої готовності спонукати інших до втілення її благих намірів у життя; проте вона, мабуть, дуже мало знала саму себе, оскільки після розмови з сером Томасом поверталася додому у блаженній певності, що вона — найкраща сестра і тітонька у світі.

Під час наступної розмови вона висловилася більш відверто; і у відповідь на безтурботне запитання леді Бертрам: "Куди привезуть дівчинку, сестро, до тебе чи до нас?" — сер Томас із деяким подивом почув, що місіс Норріс аж ніяк не може прийняти на себе таку відповідальність. Сер Томас вважав, що дитина мала б зустріти гостинний прийом у домі пастора, у тітоньки, яка не має власних дітей; та він глибоко помилявся. Місіс Норріс сказала, що їй дуже прикро, але про те, щоб дівчинка жила у них, не може бути й мови — принаймні зараз. Здоров'я бідного містера Норріса у такому непевному стані, що це просто неможливо: він не більшою мірою здатний терпіти дитячий галас у домі, аніж літати. Якщо подагра його трохи відпустить, тоді, звісно, інша річ; вона, зі свого боку, буде дуже рада прислужитися і, не зважаючи на власні клопоти, візьме дівчинку до себе. Але зараз вона змушена щохвилини піклуватися про бідолашного містера Норріса, і навіть найменша згадка про цю справу дуже його засмутить.

— Тоді їй краще приїхати до нас, — незворушно мовила леді Бертрам.

Сер Томас, трохи помовчавши, додав з гідністю:

— Так, нехай її дім буде у нас. Ми постараємося виконати свій обов'язок щодо неї, і, зрештою, тут вона знайде і однолітків, і досвідчену виховательку.

— Це справді так! — вигукнула місіс Норріс. — Обидві переваги надзвичайно важливі; а міс Лі однаково, трьох дівчаток учити чи лише двох, — цілком однаково! Я дуже хотіла б допомогти більше, але ж, бачите, і так роблю все, що можу. Я не з тих, хто надто дбає про себе; і Ненні поїде за нею, хоч мені й не дуже зручно три дні лишатись без моєї головної помічниці. Я гадаю, сестричко, ти поселиш дівчинку в білому покої нагорі, біля старої дитячої кімнати. Це буде для неї гарне місце: і міс Лі поруч, і дівчатка, і від служниць недалеко: будь-якої миті можна котрусь із них покликати, щоб допомогла їй одягтися та подбати про свій одяг; ти, певно ж, не думаєш, що Еліс повинна їй прислуговувати, як твоїм дівчаткам. Справді, не бачу, де іще можна її поселити.

Леді Бертрам не заперечувала.

— Сподіваюся, вона добра дівчинка, — продовжувала місіс Норріс, — і зрозуміє, як неймовірно їй пощастило зустріти таких друзів!

— Якщо у неї погана вдача, — сказав сер Томас, — то заради блага наших дітей ми будемо вимушені її відіслати. Але гадаю, що немає підстав чекати такого лиха. Мабуть, нам захочеться дещо в ній змінити, і ми маємо бути готові до її невігластва, неприємних звичок і поганих манер; але ці вади не є невиліковними; принаймні вони не є небезпечними для тих, хто її оточуватиме. Якби мої доньки були молодші за неї, я б вважав нерозумним знайомити їх з такою особою; але в нашому випадку, сподіваюся, таке знайомство їм не зашкодить, а їй лише піде на користь.

— От і я ж так думаю, достоту так само, — вигукнула місіс Норріс, — і те саме казала вранці моєму чоловікові! Дівчинці буде дуже корисним товариство її кузин. Навіть якщо міс Лі нічого їй не навчить, вони стануть для неї прикладом розуму і доброти.

— Сподіваюся, вона не буде дражнити мого бідного мопса, — сказала леді Бертрам. — Я тільки-но привчила Джулію його не чіпати.

— У нас виникнуть певні труднощі, місіс Норріс, — зауважив сер Томас, — з тим, щоб установити належну відстань між дівчатами, коли вони подорослішають. Потрібно, щоб мої доньки розуміли, хто вони такі, але не дивилися надто зверхньо на свою кузину; а для цього ми повинні, не ображаючи дівчинку, змусити її завжди пам'ятати, що вона — не міс Бертрам. Я б хотів, щоб вони були добрими подругами, і ні в якому разі не схвалив би зневаги моїх доньок до їхньої родички; але вона не може бути з ними нарівні. Їхнє становище, капітал, права і можливості в майбутньому завжди будуть різнитися. Це дуже делікатне питання, і ви маєте допомогти нам у нашому прагненні обрати правильну лінію поведінки.

Місіс Норріс запевнила, що сер Томас може на неї покластися; і, хоч вона цілком згодна, що це справа нелегка, він може сподіватися, що вони все владнають якнайкраще.

Як і слід було очікувати, місіс Норріс писала сестрі не марно. Місіс Прайс трохи

здивувалася, що мова йде про дівчинку, коли в неї стільки чудових хлопчиків, але прийняла пропозицію із щирою вдячністю і запевнила родичів, що її донечка — добра, чуйна дитина і їм не доведеться шкодувати про своє рішення. Далі вона писала, що дівчинка трохи кволенька і хвороблива, але, певна річ, зміна оточення покращить її здоров'я. Бідолашна жінка! Мабуть, вона гадала, що зміна оточення не завадила б усім її дітям.

Розділ другий

Дівчинка здійснила свою довгу подорож без будь-яких пригод; а в Нортгемптоні її зустріла місіс Норріс, що пишалася покладеним на неї почесним обов'язком — привітати племінницю, познайомити з рідними і довірити її їхнім турботам.

Фанні Прайс щойно виповнилося десять років; і, хоча при першому знайомстві її зовнішність не зачарувала родичів, проте й не викликала у них неприязні. Вона була маленька для своїх років, личко мала бліде, і його риси не вражали красою; дуже сором'язлива і боязка, вона лякалася, коли на неї звертали увагу; але її поведінка, хоч і трохи дикувата, не була вульгарною, голос звучав м'яко й ніжно, і коли вона говорила, в ній з'являлося щось напрочуд привабливе.

Сер Томас і леді Бертрам зустріли її дуже привітно; сер Томас, вирішивши, що її треба трохи підбадьорити, намагався бути з нею якомога люб'язнішим, але наразився на мовчазну відчуженість; зате леді Бертрам, хоч старання її були значно менші і на кожні десять слів свого чоловіка ледве вимовляла одне, самою лише лагідною усмішкою завоювала прихильність дівчинки.

Діти всі були вдома — і радісно, без жодних вагань, кинулися вітати свою нову родичку; принаймні це стосувалося хлопців, які — сімнадцяти і шістнадцяти років, високі й дужі як для свого віку — в очах малої кузини були справжнім взірцем чоловічої краси. Дівчата ж спершу трохи знітилися, — молодші від братів, вони відчували деякий шанобливий страх перед батьком, що з такої нагоди звернувся до них з урочистою строгістю. Але вони надто звикли бути в товаристві і чути компліменти з усіх боків, тому природна сором'язливість не була їм властива; а знічення кузини додало їм сміливості, і майже відразу вони взялися спокійно розглядати її лице та сукню.

Це була прекрасна сім'я; сини вдалися непогані на вроду, а доньки — справжніми красунями; всі вони мали високий зріст, міцну статуру, і відрізнялися від кузини не тільки зовнішністю, але й поведінкою, що свідчила про бездоганне виховання. Мабуть, нікому й на думку не спало б, що дівчатка — майже однолітки. Насправді між молодшою сестрою та Фанні було лише два роки різниці; Джулії Бертрам було дванадцять, а Марії — на рік більше.

Маленька гостя почувалася дуже нещасною. Вона боялася всіх, соромилася сама себе і сумувала за рідною домівкою, яку покинула; тому вона не сміла навіть підвести очей і говорила ледь чутно або крізь сльози. Місіс Норріс усю дорогу з Нортгемптону втовкмачувала дівчинці, яке щастя випало їй на долю, і як вона мусить бути вдячна, і як добре має поводитись; і тепер дитина потерпала ще й від усвідомлення того, як це негарно з її боку — бути нещасною. Втома від довгої подорожі також далася взнаки. І

доброзичлива поблажливість сера Томаса, і невпинні віщування місіс Норріс, що дівчинка добре поводитиметься, були марні; даремно леді Бертрам усміхалася їй і посадила її на канапі поруч із собою і мопсом; навіть пиріг з агрусом її не втішив: вона і шматочка не проковтнула, як знов зайшлася у плачі, і, вирішивши, що дитині потрібно як слід відпочити, її вклали до ліжка і залишили виплакувати своє горе на самоті.

— Початок не вельми втішний, — зауважила місіс Норріс, коли Фанні вийшла з кімнати. — Після всього, що я говорила їй дорогою, я гадала, вона поведеться краще; я пояснила їй, як багато залежить від враження, яке вона справить при першому знайомстві. Мені дуже хотілося б, щоб вона не була такою похмурою, як її бідна матінка; та будемо до неї поблажливі, зрештою, вона ще зовсім дитя; не можна ж її звинувачувати, що вона сумує за рідною домівкою, — хоч який, та все ж то був її дім; і вона ще не може зрозуміти, яка щаслива зміна сталася в її житті; але, звичайно, всьому є своя межа.

Проте збігло набагато більше часу, ніж сподівалася місіс Норріс, перш ніж Фанні звикла до Менсфілд-парку і розлуки з усім, що було їй дороге. Вона мала надто чутливу душу — і надто відчувала, як мало розуміють її ті, хто був тепер поряд з нею. Ніхто не виявляв до неї зловмисної жорстокості, але ніхто й не полишав заради неї своїх справ.

Наступного дня дівчаток звільнили від занять, щоб вони могли краще познайомитись зі своєю кухнею і чимось її розважити; але цей день не став початком їхньої дружби. Обидві міс Бертрам розчарувалися в дівчинці, дізнавшись, що в неї всього лише дві стрічки і що вона ніколи не вчила французької; а побачивши, що її не вражає майстерність, з якою вони зіграли для неї дует на фортепіано, вона зо всім стала їм нецікавою — і, тицьнувши їй кілька своїх іграшок, які полюбляли найменше, дівчата залишили її саму і взялися до своєї улюбленої забавки: стали робити паперові квіти, тобто переводити нінащо золотий папір.

І поруч із кухнями, і в класній кімнаті, і у вітальні, і в парку — усюди Фанні відчувала себе покинутою, всього полохалася, усюди і в усіх вбачала щось загрозливе. Вона боялася мовчання леді Бертрам і суворого погляду сера Томаса, а напучування місіс Норріс навіювали на неї жах. Її старші кухні дошкуляли їй зауваженнями щодо її малого зросту і сором'язливості; міс Лі дивувалася з її невігластва, а служниць смішив її одяг; і до цих прикрощів додавалася ще й гіркота розлуки з братами та сестрами, для кого вона була і подругою, і вчителькою, і нянькою; і її мале серденько стискалося в болючій журбі.

Велична розкіш будинку захоплювала її, але не могла звеселити. Кімнати були завеликі, щоб вона могла почуватися в них вільно; хоч би до чого вона торкалася, їй ставало лячно, щоб, бува, чогось не розбити, не поламати; вона ходила по домі тихенько, завжди немовби чимось перестрашена, і дуже часто тікала до своєї кімнати, щоб виплакати на самоті; і ця дівчинка — про яку вечорами, коли вона йшла спати, говорили, що вона, здається, справді розуміє, як їй пощастило, — щовечора плакала у ліжку.

Так минув тиждень, і з її скромної, непоказної поведінки неможливо було щось

запідозрити, поки одного ранку її кузен Едмунд, молодший із двох синів, не побачив, що вона гірко плаче на сходах.

— Люба моя кузино, — сказав він з усією делікатністю, що була притаманна його благородній вдачі. — Що сталося?

І, сівши з нею поруч на сходинці, він намагався побороти її знічення, викликане тим, що її захопили зненацька, і вмовляв її сказати відверто, у чому річ. Може, вона нездужає? Чи хтось на неї розгнівався? Чи вона посварилася з Марією і Джулією? А може, не зрозуміла чогось у навчанні, — якщо так, він радо усе пояснить. Чи може він якось її втішити чи щось зробити для неї?

Довгий час він не міг добитись будь-якої відповіді, окрім "ні, ні... нічого... ні, дякую"; але він наполягав — і, лише коли завів розмову про її рідну домівку, а вона розплакалася ще дужче, він збагнув, у чім причина її страждань. Він спробував її втішити.

— Ти сумуєш за мамою, люба Фанні, — сказав він, — і це значить, що ти добра дівчинка. Та пам'ятай, що ти зараз у своїх рідних, у друзів, і вони всі тебе люблять, і всі хочуть, щоб ти була щаслива. Ходімо до парку, і ти розкажеш мені про своїх братів і сестер.

Під час подальшої розмови він дізнався, що, хоч усі брати й сестри були дорогі дівчинці, одного з них вона любила найдужче.

То був Уїльям, — про нього вона найчастіше згадувала, за ним скучила найдужче. Уїльям, старший брат — на рік старший від неї, — був її незмінним супутником і справжнім другом; він завжди заступався за неї перед матір'ю (у якої був улюбленцем). Уїльям не хотів, щоб вона їхала з дому; він казав, що буде дуже, дуже сумувати за нею.

— Але ж він, мабуть, писатиме тобі листи.

Так, він обіцяв... але сказав, нехай вона напише першою.

— І коли ж ти напишеш?

Вона похнюпилася і непевно відповіла, що не знає; у неї немає паперу.

— Ну, якщо лише в цьому справа, я тобі дам і папір, і все письмове приладдя; і можеш писати свого листа, коли захочеш. Ти ж будеш рада, якщо зможеш написати братові?

— Так, дуже!

— Тоді давай владнаємо це зараз. Ходімо до вітальні, там усе є, і ніхто нам не заважатиме.

— Але... кузене... а як лист потрапить на пошту?

— Не турбуйся, я про це подбаю; його відішлють з іншими листами. Твій дядечко сплатить за нього, і для Уїльяма це нічого не коштуватиме.

— Дядечко! — повторила Фанні, налякано позирнувши на нього.

— Так; коли ти напишеш листа, я віднесу його батькові, і він його оплатить заздалегідь.

Фанні такий намір здався надто зухвалим, але вона не могла опиратися спокусі; вони пішли до вітальні, і Едмунд дістав папір і розлінував його так сумлінно, як це

зробив би, мабуть, її брат, — хіба що трохи акуратніше. Він сидів із Фанні, поки вона писала, і підстригував їй олівця, і підказував, як правильно писати слова; до того ж він виказав ще й дружні почуття до її брата, і це втішило її найдужче. Він власноруч приписав кілька рядків добрих побажань для Уїльяма і вклав у конверт півгінеї. Фанні охопили такі почуття, що вона, здавалося, просто не зможе їх висловити; але вираз її обличчя і кілька простих слів подяки сказали Едмундові все, і він, відчувши її вдячність і захоплення, ще більше зацікавився дівчинкою. Він продовжував говорити з Фанні і з усього сказаного зрозумів, що вона має щире серце і бажає чинити тільки добро; і це переконало його в тому, що вона потребує особливої уваги через несподівану зміну, яка сталася в її житті, та через свою природну сором'язливість. Досі він ніколи не кривдив її зумисне, але зараз відчував, що цього мало: їй потрібні ласка й турбота; тому він намагався розвіяти її страхи та давав їй добрі поради — наприклад, гратися з Марією і Джулією і бути веселішою.

Від того дня Фанні почувалася спокійно. Вона зрозуміла, що тепер у неї є справжній друг, і доброта кузена Едмунда спонукала її бути привітнішою з усіма іншими родичами. Дім перестав здаватись їй таким дивним, а люди довкола — такими ворожими; і навіть якщо вона ще не повністю позбулася страху перед деякими з них, то принаймні краще їх пізнавала і намагалася призвичаїтись до їхньої поведінки. Певна простакуватість її манер, що спершу непокоїла родичів, а найдужче — її саму, безслідно зникла, як і слід було того очікувати; і вона вже не боялася дядька, не здригалася, почувши голос тітоньки Норріс. З кузинами вона також потроху заприятелювала; хоч вони загалом і не вважали її гідною свого товариства, бо різнилися із нею віком, і силою, та в їхніх забавках часом був потрібен хтось третій — особливо якщо цей третій мав таку поступливу вдачу; і коли тітонька розпитувала їх про її вади чи брат Едмунд просив їх бути добрими до кузини, вони визнавали, що "Фанні досить приємна".

Едмунд став її вірним другом, а щодо Тома, то він її не ображав — хіба що часом покепкує з неї; та сімнадцятирічний хлопець не може сприймати всерйоз десятирічну дитину. Він тільки-но став на порозі дорослого життя, сповнений молодечої наснаги; і, усвідомлюючи власні права старшого сина, він поводився так, наче був народжений тринькати гроші й насолоджуватися всіма життєвими втіхами. Його прихильність до кузини цілком відповідала його становищу і правам; іноді він робив їй гарні подарунки, а як бува заманеться, міг з неї трохи покпити.

Коли настрої дівчинки покращав і ліпшою стала поведінка, сер Томас і місіс Норріс остаточно впевнилися в тому, що справді її ошчасливили; і невдовзі вони вирішили, що дитина, хоч і не вельми розумна, проте має погідливу вдачу і не завдаватиме їм зайвих клопотів. Не лише вони так низько оцінювали її розумові здібності; Фанні справді вміла тільки читати й писати, а більше її не навчили нічого; і кузини, бачачи її невігластво в тих предметах, які вивчали змалку, вважали її безнадійно нездарною: перші два чи три тижні вони що не день розповідали у вітальні про її похибки.

— Люба матусю, ти тільки уяви собі, кузина не може нічого показати на мапі

Європи... не знає навіть головних річок Росії... про Малу Азію вона й не чула... — Або: — Вона не знає, яка різниця між акварельними фарбами та кольоровими олівцями! Ти коли-небудь чула про таку тупість?

— Дорогенькі мої, — розважливо казала тітонька, — авжеж, це дуже прикро, та вам не слід чекати, щоб усі були такі розумні та здібні, як ви.

— Але ж, тітонько, вона справді така неосвічена! Знаєте, вчора ввечері ми її спитали, як можна звідси дістатись до Ірландії; і вона сказала — через острів Уайт! Вона тільки й думає, що про цей острів Уайт, і називає його просто Острів — так, наче немає на світі інших островів! Мені, наприклад, було б соромно отак нічого не знати — навіть коли я була набагато молодша за неї! Я вже й не пам'ятаю, відколи мені відомо все те, у чому вона досі нічого не тямить! Ми ж, тітонько, вже так давно знаємо всіх королів, які були в Англії, і коли вони правили, і всі важливі події, що при них відбувалися!

— Ну звісно ж, — додала її сестра, — і римських імператорів усіх знаємо, ще з Северина; я вже не кажу про давню міфологію, і метали, і неметали, і планети, і видатних філософів!

— Так, мої любі; але ж і пам'ять у вас — просто дар Божий, а у вашої бідної кухні її, певно, зовсім немає. Пам'ять у людей різна, як і все інше; і тому вам слід бути поблажливими до кухні і жаліти її за те, що їй бракує здібностей. І пам'ятайте, якщо ви такі розумні і навчання дається вам легко, ви мусите бути скромнішими; бо хоч скільки ви знаєте зараз, та вам ще треба вчитись і вчитись.

— Так, звісно, — до сімнадцяти років. Та дайте я ще розповім вам про Фанні, — така вона чудна і дурненька! Знаєте, вона каже, що не хоче вчитися ні музики, ні малювання!

— Щиро кажучи, моя любя, це справді дуже дивно і свідчить про те, як мало в неї здібностей і бажання вчитись. Але, якщо все зважити, це навіть краще; бо хоч ви й знаєте, що завдяки мені ваші тато й мама люб'язно погодилися виховувати її разом з вами, їй зовсім не треба бути такою ж освіченою, як ви; навпаки, бажано, щоб між вами завжди вчувалася відмінність.

За допомогою подібних напучувань місіс Норріс намагалася прищепити своїм племінницям належний спосіб думок; і не дивно, що їм, попри всі їхні здібності та ранню освіченість, вочевидь бракувало тих чеснот, що трапляються рідше, — схильності до самопізнання, душевного благородства й людяності. Виховання, яке вони отримали, не торкнулося їхньої вдачі. Сер Томас не знав, що їм потрібно насправді; він був люблячим батьком, але не звик відверто виявляти свою любов, і його стримана манера поводитися застерігала від цього й дітей.

Що ж до леді Бертрам, то вона анітрохи не цікавилася вихованням своїх доньок. У неї бракувало часу на подібні речі. Ця жінка проводила своє життя на канапі — сиділа на ній годинами, ошатно вбрана, з яким-небудь нікчемним і негарним вишиванням у руках, і набагато більше думала про свого мопсика, ніж про дітей, але ставилася до них дуже поблажливо, якщо вони нічим її не засмучували, і у всіх важливих справах

керувалася вказівками сера Томаса, а у дрібніших клопотах — порадами своєї сестри. Якби навіть у неї було більше вільного часу, вона навряд чи вважала б за потрібне приділити його донькам; вони перебували під наглядом гувернантки, мали прекрасних вчителів — чого ж іще бажати? А що Фанні така нетямуща — "одне можу сказати: це дуже прикро; але деяким людям справді судилося бути дурними, тож Фанні лишається тільки старатися щосили — більше тут нічого не вдієш; і, як на те, хоч дівчинка і тупувата, у ній нема нічого поганого; вона завжди готова прислужитися — тільки загадаєш їй щось подати чи принести, біжить тої ж миті".

Невігластво і боязка вдача не завадили Фанні звикнути до Менсфілд-парку і полюбити його майже як рідний дім; і серед кузин та кузенів їй велося не так уже й погано. Марія і Джулія не були насправді лихими; і, хоч вони часом поводитися з нею надто зверхньо, вона була такої невисокої думки про себе, що не відчувала образи.

Десь о тій порі, коли Фанні увійшла в сім'ю, леді Бертрам через легку недугу та непереборні лінощі відмовилася від будинку в Лондоні, де раніше проводила кожную весну, і оселилася в передмісті, даючи серові Томасу можливість виконувати його обов'язки в парламенті і жити з більшим — чи то меншим — комфортом, спричиненим її відсутністю. Обидві міс Бертрам продовжували розвивати свою пам'ять, грали дуети на фортепіано і росли справжніми красунями; і батька вельми втішало, що і їхня зовнішність, і поведінка, і здібності цілком відповідають його честолюбним сподіванням. Старший син виріс легковажним гультіпакою і вже встиг завдати батькові чимало клопотів; але інші діти мали стати для нього справжньою розрадою. Доньки нічим не заплямують ім'я Бертрам, поки його носитимуть, і, безперечно, позбудуться цього імені лише заради такого шлюбу, який поріднить їхню сім'ю з одним із шляхетних родів; а характер Едмунда, його розважливі міркування і потяг до справедливості мають принести користь, пошану і щастя і йому, і всім його рідним. Він готувався стати священиком. Посеред турбот і радощів, пов'язаних із власними дітьми, сер Томас не забував і про дітей місіс Прайс; він робив для них усе, що міг, не шкодував грошей на їхню освіту, а коли хлопці вирости, допоміг їм влаштуватись у житті; і Фанні, дарма що була розлучена з сім'єю, щиро раділа будь-якій звістці про благотворні зміни у становищі її родичів. Одного разу — лише один раз упродовж багатьох років — їй пощастило побачити Уїльяма; з іншими ж вона ніколи не бачилася, і вони начебто й не чекали, що вона колись до них приїде, бодай навіть у гості; здавалося, вдома про неї забули. Але Уїльяма, що невдовзі після її від'їзду вирішив стати моряком, запросили перед його виходом у море провести тиждень із сестрою в Нортгемптоні. Можна собі уявити і бурхливу радість зустрічі, і ніжну прихильність, яку вони виявляли одне до одного під час веселих розваг і серйозних розмов, і піднесений настрій хлопця в цю вирішальну життєву мить, і смуток його сестри, коли він нарешті поїхав. На щастя, його візит до Менсфілд-парку припав на різдвяні свята, і дівчинка могла шукати розради в кузена Едмунда; а він змалював їй такі чудові картини майбутнього, яке чекало Уїльяма, що Фанні помалу заспокоїлася і визнала необхідність їхньої розлуки. Їй ніколи не доводилося розчаруватись у дружбі Едмунда; коли він закінчив Ітон і

перейшов до Оксфорду, ця зміна не погіршила його доброї вдачі, а лише дала більшу змогу їй виявляти. Не хизуючись тим, що він робить для Фанні більше будь-кого, і без жодного остраху, що робить забагато, він сумлінно дбав про дівчинку й уважно ставився до її почуттів, прагнучи, щоб її душевні чесноти були гідно оцінені, і допомагав їй позбутися невпевненості в собі, яка заважала їх виявленню. Він давав їй поради, втішав її та підбадьорював. Усі інші мало на неї зважали; і сама лише підтримка Едмунда не могла привернути до Фанні їхню увагу, але його прихильність була надзвичайно важлива для неї з іншої причини: це заохочувало її розвивати свої здібності і отримувати насолоду від здобутих знань. Він бачив, що його кузина — розумна дівчинка, до того ж допитлива і сповнена любові до читання, яке, належним чином скероване, вже саме по собі є освітою. Міс Лі навчала її французької і слухала, як вона читає свій щоденний урок з історії; але Едмунд давав їй книги, що чарували її в години дозвілля, і допомагав їй виробити вірні смаки та спосіб думок; читання було тим паче корисним для неї, що Едмунд завжди обговорював з нею прочитане, а його похвала надавала книгам ще більшої принади. У відповідь на таку турботу Фанні любила його більше за всіх на світі, окрім Уїльяма; її серце було поділено між ними двома.

Розділ третій

Першою важливою подією в сім'ї стала смерть містера Норріса; Фанні на той час було близько п'ятнадцяти років. Це горе спричинило неминучі зміни. Місис Норріс, покинувши дім парафіяльного священика, спершу переїхала до Менсфілд-парку, а згодом — до маленького білого будиночка в селищі, який належав серові Томасу; у горі від втрати чоловіка вона втішалася думкою, що може чудово дати собі раду й без нього, а прикросі від зменшення її річного прибутку вирішила побороти за допомогою суворої економії.

Посада священика мала перейти до Едмунда; і якби його дядько помер на кілька років раніше, її віддали б комусь із знайомих — на той час, поки Едмунд не досягне належного віку. Але марнотратство Тома, вчинене незадовго до цієї події, завдало родині таких збитків, що звільнену посаду довелося віддати іншому священикові, який претендував на неї; таким чином, молодший брат мусив розплачуватися за розваги старшого. Існувала ще одна родинна парафія, що її, власне, й тримали для Едмунда; але, хоч ця обставина певною мірою заспокоювала сумління сера Томаса, він вважав таке рішення несправедливим і намагався схилити до такої ж думки старшого сина, сподіваючись, що його батьківське слово цього разу буде вагомим за все, що він говорив досі.

— Мені за тебе соромно, Томе, — сказав він із надзвичайною гідністю, — соромно за те рішення, до якого ти мене змушуєш, і шкода, що ти так поставився до свого брата. На десять, двадцять, тридцять років, а може, й на все життя ти позбавив Едмунда більш ніж половини того прибутку, який належав йому по праву. Можливо, в майбутньому я чи ти зможемо — принаймні я дуже на це сподіваюся — покращити його становище; та не забувай, що наша допомога все одно не відшкодує йому нинішньої

втрата, і жодна з майбутніх можливостей не буде рівною тій нагоді, якої ми позбавляємо його зараз, щоб сплачувати твої борги.

Том слухав, трохи присоромлений і засмучений; та, поквапившись зникнути з батькових очей, він невдовзі безтурботно розважив, що, по-перше, він заборгував і вполовину не так багато, як дехто з його приятелів; по-друге, його батько досить-таки нудний; а по-третє, хоч би яким був цей новий священик, він, цілком можливо, також не забариться померти.

Після смерті містера Норріса його наступник, доктор Грант, одразу ж поселився в Менсфілді; це був дужий сорокап'ятирічний чоловік, що начебто мав розчарувати сподівання містера Бертрама-молодшого. Ба ні, — "це такий собі апоплексичний черевань з короткою шиєю, і якщо він і далі напихатиме собі черево, то довго не протягне".

Дружина священика була молодша за нього років на п'ятнадцять; дітей вони не мали; і це статечне й доброзичливе подружжя невдовзі завоювало справедливую прихильність сусідів.

Настав час, коли, як сподівався сер Томас, його своячка мала й собі потурбуватися про долю племінниці; зміна у становищі місіс Норріс, а також вік Фанні, здавалося б, не тільки не являли собою перешкоди для їхнього сумісного життя, але й дуже цьому сприяли; і, оскільки його власні справи останнім часом трохи погіршилися, бо на додачу до марнотратства старшого сина він зазнав значних збитків у Вест-Індії, нагода позбавитися витрат на утримання племінниці та обов'язку забезпечувати її в майбутньому була для нього вельми втішною. Твердо переконаний, що так і станеться, він зауважив про це дружині; і, якимось згадавши цю розмову, коли Фанні була поруч, леді Бертрам спокійно мовила:

— Отже, Фанні, скоро ти нас покинеш і житимеш у моєї сестри. Як ти на це дивишся?

Фанні була так приголомшена, що тільки й спромоглася повторити тітчині слова.

— Я вас покину?

— Так, любя; що тут дивного? Ти жила в нас п'ять років, а моя сестра завжди вважала, що візьме тебе у свій дім, коли не стане містера Норріса. Але ти повинна і там гідно триматись і не забувати, чого я тебе навчила.

Ця новина була для дівчини так само прикрою, як і несподіваною. Тітонька Норріс ніколи не була добра до неї, і тому Фанні не могла її любити.

— Мені дуже шкода вас покидати, — жалібно промовила вона.

— Ну, звичайно ж, шкода; це так природно. Гадаю, навряд чи когось на світі щастить зазнати так мало клопотів, як тобі, відколи ти увійшла до цього будинку.

— Сподіваюся, я не була невдячною, тітонько, — скромно сказала Фанні.

— Ні, моя любя; певно, що ні. Я завжди вважала тебе доброю дівчинкою.

— І я ніколи більше тут не житиму?

— Ніколи, моя любя. Але не сумнівайся, тобі й там буде добре. Я не бачу для тебе особливої різниці, де жити, — в цьому домі чи в іншому.

Фанні вийшла з кімнати зажурена; вона не вірила, що ця різниця буде такою вже непомітною, і думки її про життя з тітонькою Норріс були аж ніяк не веселі. Зустрівши Едмунда, вона розповіла йому про своє лихо.

— Кузене, — мовила вона, — у моєму житті має статися одна зміна, і дуже неприємна! І, хоч досі твої слова часто змушували мене примиритися з тим, що спершу було мені осоружне, цього разу ти не зможеш мене переконати. Я мушу переселитися до тітоньки Норріс.

— Справді?

— Так; тітонька Бертрам сьогодні сказала мені про це. Вони вже домовилися. Я маю покинути Менсфілд-парк і жити в Білому будиночку, мабуть, щойно вона туди переїде.

— Що ж, Фанні, якби це рішення не було таке прикре для тебе, я б міг його лише схвалити.

— О ні, кузене!

— Усе свідчить на його користь. Тітонька вчинить дуже розумно, якщо візьме тебе до себе. Вона шукає друга і компаньйонку саме там, де слід, і я радий, що її любов до грошей цьому не завадила. Ти будеш для неї тим, чим повинна бути. Сподіваюся, це не надто тебе засмучує, Фанні?

— Навпаки, дуже засмучує! Не можу я цьому радіти. Я люблю цей дім і усе в ньому; а там я нічого не любитиму. І ти знаєш, я завжди почуваюся з нею незручно.

— Не будемо говорити про те, як вона поводитися з тобою, коли ти була дитиною; вона і з нами так поводитися — чи майже так. Вона ніколи не вміла бути привітною з дітьми. Але зараз ти в тому віці, коли до тебе потрібно ставитися краще; і, як на мене, вона вже так і робить; а якщо ти станеш її єдиною компаньйонкою, вона цінуватиме тебе по-справжньому.

— Мене ніхто ніколи не цінуватиме.

— А що цьому заважає?

— Усе! І моє становище... і те, що я така нерозумна, незграбна...

— Щодо твоєї нерозумності та незграбності, люба моя Фанні, повір мені, в тобі немає й сліду подібних рис; або ж ти неправильно їх називаєш. Немає жодної причини, з якої ти, хто тебе знає, не змогли б тебе оцінити. Ти маєш здоровий глузд і щире серце, і я певний, що ти ніколи не відплатиш невдячністю за чужу доброту. Я не уявляю, хто б міг бути кращою за тебе подругою і компаньйонкою.

— Ти надто добрий до мене, — мовила Фанні, зашарівшись від такої похвали. — Не знаю, як тобі й дякувати за те, що ти про мене такої гарної думки. О, кузене, якщо мені доведеться поїхати, я пам'ятатиму твою доброту завжди — до останньої хвили мого життя!

— Авжеж, сподіваюся, у такій далині, як Білий будиночок, ти не забудеш про мене. Ти говориш так, наче їдеш звідси за двісті миль, а не на інший бік парку; але ж ти все одно будеш з нами — майже так, як була досі. Обидві сім'ї зустрічатимуться щодня; єдина зміна, що на тебе чекає, — це необхідність самій приймати рішення; але тобі

потрібно цього навчитися. Тут тобі завжди є за кого сховатися; а з тітонькою ти вже сама відповідатимеш за себе.

— О, не кажи так!

— Я повинен — і дуже радий це сказати. Місіс Норріс тепер значно більше пасує піклуватися про тебе, ніж моїй матінці. Такий у неї характер: вона може чимало зробити для тих, до кого справді прихильна; і вона привчить тебе цінувати твої природні риси, як вони того варті.

Фанні зітхнула.

— Я не можу так дивитися на ці речі; але вірю, що ти, певно, судиш про них вірніше за мене, і дуже тобі вдячна, що намагаєшся примирити мене з ними. Якби тільки я могла думати, що тітонька справді мене полюбить, це було б чудово — відчувати, що я комусь потрібна! Я знаю, тут я не потрібна нікому; і все-таки я дуже люблю це місце.

— Але ж ти його не покидаєш, Фанні, ти розлучаєшся тільки з будинком. Ти зможеш, як і раніше, гуляти в парку чи в саду; навіть для такого вірного серденька, як твоє, це зміна невелика. Ти будеш гуляти тими самими алеями, брати книги в тій самій бібліотеці, і бачитися з тими самими людьми, і кататися на тому самому конику.

— Так, справді. Мій старенький сірий поні! О, кузене, коли я згадую, як боялася їздити верхи, як страшно мені було слухати, коли казали, що це піде мені на користь, — варто було дядечкові заговорити про коней, я вже тремтіла з переляку, — і коли думаю, як ти хотів завжди розвіяти мої страхи, умовляв мене не боятися й переконував, що мені сподобається їздити, я відчуваю, що ти завжди правий, і сподіваюся, що твоє судження справдиться й цього разу.

— А я цілком певний, що життя з місіс Норріс буде так само корисним для твоєї душі, як прогулянки верхи — для здоров'я; до того ж воно зробить тебе щасливою.

Так завершилася їхня розмова, яка, хоч і могла зарадити Фанні, та була зайвою, позаяк місіс Норріс не мала ані найменшого бажання взяти Фанні до себе. За обставин, що склалися, вона думала лише про те, як цього уникнути. А щоб на це ніхто й не сподівався, вона обрала для себе такий будинок, що був цілком пристойним, проте найтіснішим у Менсфілдській парафії; у Білому будиночку вистачало місця лише для неї самої та слуг, а одна вільна кімната лишалася для гостей, — місіс Норріс вважала це конче необхідним. За життя її чоловіка в домі ніколи не було вільної кімнати, але тепер місіс Норріс ніяк не могла існувати без неї. Проте така обачлива поведінка не завадила іншим запідозрити її в доброму намірі; а може, саме її розмови про вільну кімнату змусили сера Томаса зробити хибне припущення, що ця кімната призначається Фанні. Леді Бертрам невдовзі висловила таку думку, безтурботно зауваживши місіс Норріс:

— Гадаю, сестро, тепер нам уже не потрібно тримати міс Лі, адже Фанні житиме в тебе.

Місіс Норріс здригнулася.

— Зі мною, любя леді Бертрам? Що ви маєте на увазі?

— А хіба вона не переїде до тебе? Мені здавалося, що ти вже про все домовилася з

сером Томасом.

— Я?! Ні, ні! Я ніколи не говорила про це з сером Томасом, і він зі мною також. Щоб Фанні жила зі мною! Та я й уявити собі такого не можу, і ніхто, знаючи нас обох, не зміг би цього бажати. Господи милосердий! Що ж я робитиму з Фанні? Мені, бідній, самотній удові, дай Бог хоч самій собі якось дати ради, а не піклуватися про п'ятнадцятирічну дівчину! Вона в такому віці, коли особливо потрібні увага й турбота, і навіть найстійкіша душа має бороти життєві спокуси; та ні, звичайно, сер Томас просто не обміркував усе як слід! Сер Томас — мій щирий друг, він не став би про це говорити серйозно! Той, хто зичить мені добра, не може мені таке пропонувати. І чого це раптом сер Томас завів з вами таку розмову?

— О, та я справді не знаю. Мабуть, він гадав, що так буде краще.

— А що саме він говорив? Адже він не міг отак прямо сказати — що хоче, аби я взяла Фанні! Певна, у глибині душі він не може цього бажати!

— Ні, він тільки сказав, що вважає це ймовірним; і я теж так подумала. Ми обоє думали, що це тебе втішить. Але якщо ти не згодна, тоді про це й говорити не варто. Нам вона не завдає жодних клопотів.

— Люба сестро, подумай — як вона може мене втішити, коли я отак поневіряюся в житті? Я нещасна, згорьована вдова, втратила чоловіка, що був для мене всім на світі, і підірвала здоров'я в невпинних клопотах про нього; серце в мене розбите, я вже ніколи не матиму душевного спокою, і моїх статків ледь вистачає на життя, що повинна його забезпечити жінка шляхетного походження, аби не ганьбити світлої пам'яті померлого, — то ж хіба можу я взяти на себе такий тягар? І хіба може Фанні стати для мене розрадою? Якби навіть я могла бажати цього для себе, я нізащо не вчинила б так несправедливо з бідною дівчинкою. У вас вона має гарний нагляд, і нема сумніву, що й надалі все буде з нею гаразд; а мені хоч би якось перебутися на цьому світі.

— Отже, ти не проти самотнього життя?

— Люба леді Бертрам, що ж мені ще лишається, окрім самотності? Сподіваюся, час від часу в моєму скромному будиночку гостюватиме хтось із друзів (я завжди триматиму для них вільну кімнату); та загалом мої дні минатимуть у повній самоті. Мені б хоч якось прожити, — на більше годі й сподіватися.

— Гадаю, сестро, тобі не доведеться бідувати. Сер Томас каже, в тебе буде шістсот фунтів на рік.

— Я й не скаржуся, леді Бертрам. Я знаю, що вже не зможу жити так, як раніше; мені доведеться багато в чому собі відмовляти і постійно заощаджувати. Досі я була, безперечно, не надто ощадливою, але тепер не соромитимуся економити. Моє становище змінилося так само, як і мої прибутки. Ніхто ж не чекатиме від мене тих благодіянь, які бідний містер Норріс, як служитель церкви, вважав за свій обов'язок. Навіть уявити собі важко, скільки всілякого наброду годувалося з нашого столу! У Білому будиночку треба буде краще за цим стежити. Я повинна заощаджувати, інакше буду просто нещасною; і, щиро кажучи, мені буде дуже приємно, якщо я зможу зробити більше — тобто щось відкласти до кінця року.

— Гадаю, що зможеш. Ти завжди це уміла.

— Моя єдина мета, леді Бертрам, — бодай чимось прислужитися тим, хто зостанеться після мене. Я хочу бути багатшою лише заради блага ваших дітей. Мені більш нема про кого турбуватися; але я буду дуже рада, якщо зможу лишити їм якусь дещицю, — вона ж не буде для них зайвою.

— Ти дуже добра, але можеш про них не турбуватися. Вони будуть забезпечені як належить; сер Томас про це подбає.

— Так, але коли ваші землі на Антигуа і надалі даватимуть такі мізерні прибутки, справи сера Томаса можуть погіршитися.

— О, це невдовзі владнається. Сер Томас уже написав про це, я знаю.

— Гаразд, леді Бертрам, — мовила місіс Норріс, збираючись іти, — я можу сказати лиш одне: єдине моє бажання — бути корисною вашій родині; і якщо сер Томас ще коли-небудь заведе розмову про те, щоб я взяла Фанні до себе, ви можете сказати йому, що при моєму здоров'ї і душевному стані це річ неможлива. До того ж у мене справді немає для неї місця, адже я повинна тримати одну кімнату вільною для гостей.

Леді Бертрам передала її слова чоловікові, і цього було досить, щоб переконати його, якої він хибної думки був щодо намірів своєї родички; і відтоді остання могла не боятись жодних сподівань або натяків з його боку. Він лише дивувався з її небажання хоч щось зробити для племінниці, якою вона нібито так хотіла опікуватись; та оскільки вона вчасно дала йому та леді Бертрам зрозуміти, що вся її власність призначається їхній родині, він невдовзі змирився з її дивацтвом, яке, послуживши на користь його сім'ї, водночас змушувало його забезпечити Фанні із власних коштів.

Фанні невдовзі дізналася, що її страхи були марними, і так щиро цьому зраділа, що Едмунд, розчарований у своїх сподіваннях щодо зміни, яку він вважав такою корисною для Фанні, також радів разом з нею. Місіс Норріс переселилася до Білого будиночка, Гранти переїхали до пасторату, і, коли все це владналося, життя у Менсфілд-парку знов потекло спокійно, як завжди.

Гранти, показавши себе людьми доброзичливими й товариськими, сподобалися більшості своїх нових знайомих. Але вони мали й деякі вади, про які місіс Норріс дуже скоро дізналася. Доктор Грант любив поїсти, і йому щодня подавали аж надто розкішні обіди; а місіс Грант, замість того щоб намагатися вдовольнити його пристрасть скромнішими засобами, призначила своїй куховарці таку саму щедрu платню, як у Менсфілд-парку, і сама не обтяжувала себе клопotaми по господарству. Місіс Норріс була не в змозі говорити спокійно про таку прикру недбалість, як і про те, скільки масла та яєць витрачалося в домі нового священика. Вона, мовляв, також була щедрою, гостинною господинею і ненавиділа скнарість, і за її часів у пасторському домі, певно ж, ніхто не потерпав від недостатнього комфорту, ніхто не міг поскаржитися, що йому чогось бракувало; але таке господарювання — даруйте, тут вона чогось не розуміє. Вельможній пані нема чого робити в сільській парафії. Місіс Грант не завадило б зазирнути до комори в Білому будиночку. Адже всіх, кого вона розпитувала, кажуть, що місіс Грант ніколи не мала більше п'яти тисяч фунтів!

Леді Бертрам слухала ці палкі промови без особливої цікавості. Їй було байдуже до необачливого хазяйнування місіс Грант, але її гідність колишньої красуні була жорстоко скривджена тим, що геть не вродлива місіс Грант так добре влаштувалася в житті; і вона висловлювала свій подив з цього приводу так само часто (хоч і не так багатослівно), як місіс Норріс своє обурення з приводу іншого.

Проте не минуло й року від цих розмов, як у житті сім'ї сталася нова зміна, досить важлива, щоб привернути до себе увагу сестер. Сер Томас вирішив, що необхідно поїхати до Антигуа, аби краще владнати там свої справи, й узяв старшого сина з собою, сподіваючись припинити його небажані знайомства вдома. Вони покинули Англію з наміром повернутися за рік.

Необхідність такого рішення, викликана матеріальним становищем сера Томаса та бажанням подбати про синове благополуччя, змусила його примиритися з розлукою і довірити виховання доньок, що досягли такого небезпечного віку, турботам інших. Він знав, що леді Бертрам не здатна його замінити або хоча б сумлінно виконувати свої власні материнські обов'язки, але, доручивши дівчат невсипущому нагляду місіс Норріс та розважливості Едмунда, він міг не боятися за їхню поведінку.

Леді Бертрам була дуже невдоволена, що чоловік її покидає, але не тому, що надто за нього тривожилася: вона належала до тих людей, для яких не існує жодної небезпеки чи труднощів, поки ці речі не торкаються їх особисто.

Ставлення обох міс Бертрам до цієї події було варте співчуття, — не тому, що вони сумували, але тому, що насправді зовсім не були засмучені. Батько не викликав у них щирої любові; він ніколи не потурав їхнім примхам, і тому його відсутність, на жаль, була для них вельми зручною. Відтоді як він поїхав, дівчата могли ні в чому себе не обмежувати; і, не прагнучи тих розваг, які сер Томас, певно, мав би їм заборонити, вони одразу ж відчували, що можуть жити на власний розсуд і робити, що душа забажає. Фанні відчувала таку ж полегкість, як її кузини, але, усвідомлюючи це, соромилася власної невдячності і сумувала через те, що не сумує. Сер Томас так багато зробив для неї та для її братів, а тепер він поїхав і, можливо, ніколи вже не повернеться! А вона, розлучившись з ним, і сльозинки не зронила! Це ж сором, що вона така безсердечна. До того ж в останній день перед від'їздом він висловив надію, що наступної зими вона, певно, знов побачить Уїльяма, і наказав їй написати братові та запросити його до Менсфілду, тільки-но стане відомо, що його ескадра прибула до Англії. Він такий уважний, такий добрий!.. І якби тільки він, кажучи ці слова, усміхнувся до неї чи назвав її "любою Фанні", вона б одразу ж забула про його колишню суворість. Та насамкінець сер Томас глибоко її скривдив, мовивши: "Якщо Уїльям справді з'явиться у Менсфілді, сподіваюся, він зможе пересвідчитись, що за ці роки ти змінилася на краще... проте, боюся, він побачить, що в шістнадцять років його сестра в чомусь лишилася такою, як була в десять". Вона гірко плакала, згадуючи ці слова і після того, як дядько поїхав; а кузини, побачивши її заплакані очі, запідозрили її в лицемірстві.

Розділ четвертий

Том Бертрам останнім часом так рідко з'являвся вдома, що навряд чи можна було

за ним скучити; і леді Бертрам невдовзі вже дивувалася, як добре їм усім ведеться і без його батька і як чудово зміг його замінити Едмунд, що сам вів усі домашні справи, розмовляв з управителем, писав до адвоката, віддавав накази слугам — і сумлінно оберігав матір від тривог та втоми, дозволяючи їй лише вести особисте листування.

Надійшла перша звістка від мандрівників; після приємної подорожі вони дісталися до Антигуа. Але ще до того, як листа було отримано, місіс Норріс посіли моторошні передчуття, якими вона ділилася з Едмундом щоразу, перестрівши його віч-на-віч; і, прагнучи дізнатися першою про можливу катастрофу, вона вже прикидала, як сповістити про неї родичів, коли повідомлення сера Томаса, що обидва вони живі й здорові, змусили її відкласти на деякий час і свої страхи, й урочисті приготування до фатальної звістки.

Прийшла та збігла зима, але ці приготування так і лишилися марними; новини надходили тільки добрі; а місіс Норріс була дуже заклопотана — вона влаштовувала розваги для своїх племінниць, і дбала про їхнє вбрання, і, між іншим, підшукувала для них майбутніх чоловіків; а ще ж потрібно було поратися по господарству, і час від часу втручатись у справи сестри, і стежити за необачливою місіс Грант, — отже, в неї майже не лишалося вільного часу, щоб перейматися долею відсутніх.

Обидві міс Бертрам нині були остаточно визнані першими красунями в окрузі; а оскільки їхня краса і вишукані манери поєднувалися з природною поведінкою і набутою змалку гречністю, вони здобули прихильність світського товариства. Марносластво дівчат було таке благородне, що нічим не нагадувало про себе зовні; а похвали їхній скромності, які докладно переказувала їм місіс Норріс, посилювали в них віру у власну бездоганність.

Леді Бертрам не виїжджала разом із доньками. Вона була надто лінива, щоб завдавати собі зайвого клопоту навіть заради тої втіхи, якої зазнає кожна мати, бачачи успіх своїх дітей; тому вона доручила цей обов'язок сестрі, для якої він був вершиною її честолюбних бажань і давав можливість насолоджуватися світським життям, не витрачаючи коштів на власний виїзд.

Фанні лишалася осторонь від цих розваг, але з радістю відчувала себе незамінною в ролі тітчиної компаньйонки, коли всіх інших членів родини кудись запрошували; і, позаяк міс Лі покинула Менсфілд, у вечір балу чи поїздки з візитами Фанні була для леді Бертрам просто знахідкою. Вона розмовляла з тітонькою, слухала її, читала її книги; і ці тихі вечори, і спокійна певність, що в їхньому tête-à-tête їй не доведеться почути жодного недоброго слова, були цілющими для її душі, яка дуже рідко бувала вільною від тривог. Що ж до розваг своїх кузин і кузена, вона радо про них слухала — особливо про бали і про те, з ким танцював Едмунд; але вона так низько цінувала себе, що не могла навіть уявити, ніби і їй колись випадуть на долю подібні радощі; і тому слухала, не сподіваючись, що їй доведеться ближче познайомитись із світським товариством. Проте взагалі то була для неї щаслива зима; хоча Уільям так і не прибув до Англії, надія на їхнє побачення, що ніколи не згасала в серці Фанні, дуже її втішала.

З приходом весни Фанні втратила свого вірного друга — старого сірого поні; і

деякий час наслідки цієї втрати видавалися згубними не лише для її душевного стану, але й для здоров'я: хоч усі й знали, як необхідно їй їздити верхи, ніхто не потурбувався про їхнє поновлення; бо, як міркували її тітоньки, "вона може брати коней у своїх кузин, коли ті їм не потрібні". Але такої нагоди, звісно, ніколи не траплялося, бо обидві міс Бертрам здійснювали кінні прогулянки кожної ясної днини, і їм навіть не спадало на думку виявити люб'язність до Фанні, пожертвувавши власним задоволенням. Чудового ранку у квітні чи в травні вони весело вирушали на свої прогулянки; а Фанні або сиділа весь день наодинці з одною тітонькою, або ходила гуляти за велінням іншої і поверталася додому геть знеможена; леді Бертрам вважала прогулянки непотрібними і неприємними для себе, а місіс Норріс, що цілими днями метушилася, мов заведена, вимагала цього й від інших. Едмунда на цей час не було вдома, інакше він зміг би зарадити цій біді. Коли він повернувся й збагнув, що сталося з Фанні і до яких прикрих наслідків це може призвести, йому стало зрозуміло, що тут можна вдіяти лише одне; і слова "Фанні повинна мати свого коня" втілили в собі несхитну рішучість, з якою він виступав проти матері й тітоньки, коли вони — одна з лінощів, друга з ревної ощадливості — намагалися довести йому, що ця справа не варта уваги. Місіс Норріс вперто вважала, що у стайнях Менсфілд-парку, певно ж, знайдеться якась старенька конячка, а більшого Фанні й не треба; а ще можна взяти коника в управителя, чи то, може, містер Грант згодиться іноді позичати свого поні, яким їздять на пошту. На її думку, заводити коня для Фанні було не лише зайвим, але навіть трохи непристойним, — це ж певною мірою зрівняло б її з кузинами. Вона була переконана, що сер Томас ніколи не мав подібного наміру; і вдаватися до таких витрат за його відсутності, коли утримання стайні при його нинішньому матеріальному становищі і так коштує забагато, — то річ просто нечувана. "Фанні повинна мати свого коня", — незмінно відповідав Едмунд. Місіс Норріс не могла з цим погодитись. А леді Бертрам зрештою дала згоду; вона поділяла синову думку і була певна, що його батько розважив би так само; лише вмовляла Едмунда не поспішати, дочекатись повернення сера Томаса — і сер Томас владнає цю справу. Він має повернутися у вересні, — тож хіба не можна почекати до вересня?

Хоч Едмунд був незадоволений тітонькою, що майже не приділяла уваги Фанні, значно більше, ніж матір'ю, — він мусив врешті-решт дослухатись до її слів і вирішив поводитися так, щоб не викликати батькових нарікань на те, що він надто вільно розпоряджається його грішми, і водночас дати Фанні можливість здійснювати такі необхідні для неї кінні прогулянки. Він мав трьох коней, але всі вони не годилися для жінки: два були мисливські, третій — гарний їздовий кінь; і цього третього Едмунд вирішив обміняти на такого, що підійшов би кузині; обміркувавши все як слід, він невдовзі виконав свій намір. Нова кобила була просто чудова; не потрібно було жодних зусиль, щоб її об'їздити, і Фанні стала її повноправною хазяйкою. Досі Фанні не сподівалася, що якогось коня вона уподобає так само, як свого старенького сірого поні, але її захоплення конем Едмунда було незрівнянно більшим за втіху, знану раніше; і щоразу, коли вона думала про те, що Едмунд подарував їй таку радість, до її вдячності

додавалося ще одне почуття, яке вона була не в змозі висловити. Вона вважала свого кузена взірцем благородства і доброти, і ніхто, крім неї, не міг оцінити його душевних чеснот, і найпалкіші вияви вдячності здавалися їй замалими, щоб його винагородити. У її почуттях до Едмунда були і повага, і вдячність, і довірлива ніжність.

Оскільки новий кінь вважався — і був насправді — власністю Едмунда, місіс Норріс могла примиритися з тим, що на ньому їздила Фанні; і навіть якби леді Бертрам пригадала, що вона просила Едмунда почекаати батькового приїзду у вересні, в її очах сина виправдовувало те, що вересень уже минув, а сер Томас досі перебував за кордоном і не мав жодної надії на швидке завершення своїх справ. Обставини несподівано погіршилися саме тоді, коли він надумав повертатися до Англії; і непевне його становище змусило його відправити додому сина, а самому чекати, поки все не владнається. Том прибув у доброму гуморі і сповістив, що з батьком також усе гаразд; але, на думку місіс Норріс, навряд чи він вирушив би в путь лише задля того, щоб повідомити таку незначну новину. Мабуть, міркувала вона, на сера Томаса чигає небезпека і він, стривожений за сина, поквапився його відіслати. Вона проводила довгі осінні вечори у своїй самотній оселі, охоплена зловісними передчуттями, а вдень була змушена шукати порятунку в їдальні Менсфілд-парку. Але поновлення зимових розваг подіяло на неї благотворно, і посеред цих приємних клопотів її думки були так зайняті влаштуванням майбутнього старшої племінниці, що нерви заспокоїлися також. "Якщо бідний сер Томас і не повернеться, нас утішатиме хоча б щасливе заміжжя нашої любой Марії", — думала вона завжди, перебуваючи в товаристві молодих людей з видами на майбутнє, і особливо коли їх представили юнакові, що недавно отримав у спадок солідний капітал і один із найпрекрасніших маєтків Англії.

Містер Рашворт був з першого погляду вражений красою старшої міс Бертрам — і, маючи намір одружитися, невдовзі намислив собі палке кохання. То був вайлуватий молодик, про якого тільки й те, що можна було сказати, що він при здоровому глузді; та оскільки ні в його подобі, ні в поведінці не було нічого неприємного, юна леді втішалася зі своєї перемоги. Марії Бертрам ішов уже двадцять перший рік, і, беручи до уваги те, що шлюб з містером Рашвортом обіцяв їй втіху від володіння більшим прибутком, ніж у її батька, і будинком у Лондоні — що було тепер найважливішим для неї, — вона вважала себе просто зобов'язаною, якщо поталанить, вийти заміж за містера Рашворта. Місіс Норріс ревню клопоталася цим заміжжям, і всі її задуми були підкорені єдиній меті — зробити шлюб якомога принагіднішим для обох сторін; вона нетерпляче прагнула заприятелювати з матір'ю молодого джентльмена, що жила з ним в одному домі, і примусила леді Бертрам подолати десять миль по бездоріжжю, щоб нанести тій ранковий візит. Минуло трохи часу, і між місіс Рашворт та місіс Норріс запанувало повне взаєморозуміння. Місіс Рашворт зізналася, що вельми бажає бачити свого сина одруженим і що серед усіх панянок, з якими їй випало зазнайомитися, міс Бертрам, з її чарівною вродою та шляхетними манерами, здається їй найкращою партією для її сина. Місіс Норріс прийняла цю похвалу як належне і захоплювалася прозорливістю дівчини, що змогла зробити такий безпомилковий вибір. Вони всі

пишаються Марією, у неї немає жодного ґанджу, — вона просто янгол! І, звичайно, у такому оточенні кавалерів їй не так вже й легко вирізнити когось одного; проте, наскільки місіс Норріс може судити при такому недовгому знайомстві, містер Рашворт видається їй саме тим обранцем, що гідний Марії і вочевидь їй подобається.

Потанцювавши одне з одним на балах стільки, скільки належить, молоді люди підтвердили це судження і невдовзі — з огляду на відсутність сера Томаса — мали заручитися, на радість своїм рідним та тим сусідам, які вже багато тижнів тому впевнено передбачали шлюб між містером Рашвортом і міс Бертрам.

Згоду сера Томаса можна було отримати не раніше, ніж за кілька місяців; та оскільки ніхто не мав сумніву, що він щиро схвалить вибір своєї доньки, обидві родини тим часом підтримували найтісніший зв'язок і не робили жодної спроби втаємничити майбутню подію — хіба що тітонька Норріс, говорячи про неї усім та всюди, незмінно застерігала, що зараз про це говорити не варто.

Едмунд був єдиним з усієї сім'ї, хто вважав це рішення хибним; і його тітонька, без упину вихваляючи містера Рашворта, так і не змогла переконати Едмунда в доцільності такого союзу. Він був згодний, що його сестрі краще знати, в чому полягає її щастя; але йому було прикро, що своє щастя вона бачить лише у грошах, і він не міг втриматися, щоб не сказати собі, опинившись у товаристві містера Рашворта: "Якби цей добродій не мав дванадцяти тисяч на рік, з нього був би справжнісінький бовдур".

Сер Томас, однак, був справді щасливий, чекаючи такого беззаперечно вигідного союзу, про який чув самі лише схвальні та приємні відгуки. Це був вельми вдалий вибір: обидві родини однаково заможні, живуть по сусідству, — тому він, не зволікаючи, повідомив про свою сердечну згоду. Він лише поставив умову, щоб весілля відбулося не раніше його приїзду до Англії, якого він знову чекав з нетерпінням. Він написав у квітні і був твердо переконаний, що остаточно все владнає і покине Антигуа ще до кінця літа.

Такими були справи в липні місяці; і Фанні щойно виповнилося вісімнадцять років, коли до місцевого провінційного товариства увійшли нові особи — брат і сестра місіс Грант, містер і місіс Кроуфорд, діти її матері від другого шлюбу. Це були багаті молоді люди: син мав гарний маєток у Норфолку, сестра — двадцять тисяч річного прибутку. Коли вони були дітьми, сестра дуже їх любила; та оскільки сама вона вийшла заміж невдовзі після смерті своєї матері, а вони залишилися під наглядом батькового брата, якого місіс Грант зовсім не знала, вона відтоді їх майже не бачила. У дядечка їм велося дуже добре. Адмірал Кроуфорд та його дружина розходилися в усьому, окрім прихильності до цих дітей, і їхні почуття різнилися хіба лише тим, що в кожного був свій улюбленець: адмірал обожнював хлопчика, місіс Кроуфорд — дівчинку; і саме смерть леді Кроуфорд змусила її *protégée* після кількох місяців подальших випробувань у дядьковому домі шукати собі іншого притулку. Адмірал Кроуфорд, чоловік не вельми добродійної поведінки, замість того щоб піклуватися про племінницю, ввів у дім свою коханку; і саме завдяки цій обставині місіс Грант мала щастя прийняти сестру до себе, що було так само приємним для однієї з них, як і зручним для іншої. Місіс Грант до цього часу уже використала всі звичайні можливості, що їй надає бездітній сім'ї

сільське життя, — щедро обставила вітальню гарними меблями, розбила квітник, завела домашню птицю, — і тепер їй хотілося бодай якоїсь зміни вдома. Тому приїзд сестри, яку вона завжди любила і тепер сподівалася затримати в себе, поки та не вийде заміж, був дуже вчасним; її непокоїло лише одне — що Менсфілд не зможе вдовольнити всіх потреб дівчини, яка звикла до Лондона.

Міс Кроуфорд також цього побоювалася, хоча її тривога була здебільшого пов'язана із сумнівами, чи влаштує її стиль життя сестри і чи досить шляхетне нове товариство; і лише після марних спроб намовити брата оселитися з нею разом у їхньому маєтку вона зрештою вирішила звернутися до родичів. Генрі Кроуфорд, на жаль, відчував непереборну відразу до тривалого мешкання в одному будинку чи до постійного перебування в тому ж самому товаристві; він не міг поступитися сестрі в такій важливій справі, проте залюбки погодився супроводжувати її до Нортгемпτονу і був готовий одразу ж забрати її звідти, якщо їй набридне це місце.

Зустріч була вельми приємною для обох сторін. Міс Кроуфорд побачила, що її сестра зовсім не нудна і не провінційна, чоловік сестри виглядає справжнім джентльменом, а будинок просторий і затишний; а місіс Грант знайшла тих, кого сподівалася полюбити ще дужче, ніж колись, дуже привабливими. Мері Кроуфорд була надзвичайно гарненька; Генрі, хоч і не красень, мав приємний вираз обличчя і чарівне поводження; манера триматися в обох була жива й природна, і місіс Грант одразу ж віддала належне всьому іншому, їй подобалися обоє, але Мері була для неї дорожча; і, не маючи підстав пишатися власною вродою, вона тішила свою гордість красою сестри. Місіс Грант навіть не чекала її приїзду, щоб придивитися для неї гарну партію; зрештою вона обрала Тома Бертрама: старшому синові баронета дуже підійшла б дівчина з двадцятьма тисячами фунтів, а до того ж ще й з усіма тими достоїнствами та вишуканими манерами, у яких місіс Грант була певна заздалегідь; і, жінка добросерда та щира, вона вже години через три після першої зустрічі розповіла Мері про свої наміри. Міс Кроуфорд була дуже рада дізнатися, що неподалік від них живе така шанована родина; і їй не видалися недоречними ні турботи сестри про її майбутнє, ні зроблений нею вибір. Заміжжя було її головною метою — за умови, що знайдеться гідна партія; і, ще раніше побачивши містера Бертрама у Лондоні, вона зрозуміла, що сам він так само вартий уваги, як і його суспільне становище. І тому, сприймаючи наміри сестри нібито жартома, вона водночас не забувала подумати про них серйозніше. Невдовзі про це сповістили Генрі Кроуфорда.

— І зараз, — додала місіс Грант, — я подумала іще про одну річ. Мені дуже хотілося б, щоб ви обоє жили в нашій місцині; і тому, Генрі, тобі слід було б одружитися з молодшою міс Бертрам, вона дівчина просто чарівна — гарненька, весела, люб'язна, — і може зробити тебе щасливим.

Генрі вклонився і подякував їй.

— Люба сестро, — сказала Мері, — якщо тобі пощастить схилити його до чогось подібного, у мене буде ще одна причина радіти, що серед моїх родичів є така розумна особа; і я лише шкодуватиму, що в тебе немає півдесятка доньок, яких треба видати

заміж. Якщо ти хочеш намовити Генрі одружитися, тобі знадобиться хитрість француженки. Усі намагання англійок уже зазнали поразки. У мене є три вельми перебірливі подруги, і всі вони по черзі за ним упали; я просто описати не можу, як страждали і вони самі, і їхні матері (дуже розумні жінки), і ми з моєю любою тітонькою, щоб умовити його, чи то примусити, чи бодай хитрістю схилити до одруження! Ти навіть не уявляєш, який це капосний гульвіса! Якщо твої міс Бертрам не хочуть, щоб їхні серця були розбиті, нехай тікають подалі від Генрі.

— Мій любий брате, я просто не можу в таке повірити.

— Звичайно, ти надто для цього добра; ти будеш поблажливішою до мене, ніж Мері, зважаючи на мою молодість та недосвідченість. Я за вдачею обачливий і не кваплюся ризикувати своїм щастям. А до шлюбу я ставлюся з більшою пошаною, ніж будь-хто у світі. Як на мене, про жінку — Боже благословення — найкраще говорить в коротких рядках поета: "Останній благий дарунок Неба".

— Ось бачите, міс Грант, як він словоблудить; ви подивіться лишень на його посмішку. Запевняю вас, він жахлива людина; мабуть, приклад адмірала дався взнаки.

— Я не дуже зважаю на розмови молоді про одруження, — мовила міс Грант. — Якщо вони кажуть, нібито відчують відразу до шлюбу, я лише розумію, що їм досі не трапився гідний обранець.

Доктор Грант, сміючись, привітав міс Кроуфорд з тим, що подібна відразу їй не загрожує.

— О, звичайно! І я анітрохи цього не соромлюся. Я гадаю, всі повинні одружуватися — треба лише правильно до цього підходити. Мені не подобається, коли люди марнують своє життя; але одружуватися слід лише тоді, коли шлюб має очевидні переваги.

Розділ п'ятий

Молоді люди одразу ж сподобалися одне одному. Кожна зі сторін мала свої принади, і їхнє знайомство обіцяло перерости в тіснішу дружбу так скоро, як це дозволяли правила пристойності. Краса міс Кроуфорд не викликала неприязні у дівчат Бертрам. Вони самі були надто вродливі, щоб через це відчути відразу до іншої жінки, і майже з таким само щирим захопленням, як їхні брати, милувалися її жвавими темними очима, чистою смаглявою шкірою і приємними манерами. Якби вона була високою, пишнотілою білявкою, це могло б стати для них більш серйозним випробуванням; але її зовнішність не давала жодних підстав для суперництва, і їй було дозволено вважатися приємною, гарненькою дівчиною, бо вони так само лишалися першими красунями в окрузі.

Її брат не був вродливим; коли вони побачили його вперше, він здався їм зовсім непоказним, до того ж надто смаглявим; та все ж він був джентльменом і чудово вмів підтримати світську бесіду. Під час другої зустрічі він не видався їм таким уже незугарним; так, він не красень, але у виразі обличчя є щось привабливе, і усмішка в нього просто чудова, і так люб'язно він поводить себе, що одразу ж перестаєш вважати його негарним; а після третього побачення, пообідавши в його товаристві в пасторському домі, вони вже нікому не дозволяли так про нього казати. Він справді був

найпривабливішим із молодих людей, яких сестрам доводилося бачити досі; і обидві були від нього просто в захваті. Те, що старша міс Бертрам була заручена, надавало певну перевагу Джулії, і остання добре це розуміла; не минув ще й тиждень після приїзду Генрі, а вона вже була ладна в нього закохатись.

Що ж до Марії, її роздуми з цього приводу були сповнені сум'яття й непевності. Вона не бажала розмірковувати про це серйозно. "Нема нічого поганого, якщо їй сподобається приємна молода людина... усі знають, що вона заручена... нехай містер Кроуфорд подбає про себе". Містер Кроуфорд аж ніяк не бажав потрапити в пастку; обидві міс Бертрам були варті того, щоб до них трохи позалицятись, і готові до цього; і він почав свою гру, не маючи на думці нічого, окрім бажання їм сподобатися. Він зовсім не хотів, щоб вони марили ним; але, попри свій природний глузд і вдачу, що наділили його здатністю до вірних суджень та відчуттів, він дозволяв собі поводитися занадто вільно.

— Мені надзвичайно подобаються обидві твої міс Бертрам, сестро, — мовив він, повернувшись, коли провів їх до екіпажа після вищезгаданого обіду. — Вельми приємні, елегантні панночки.

— Так, безперечно; і я дуже рада почути це від тебе. Але Джулія тобі подобається більше.

— О, так! Джулія мені подобається більше.

— Справді? Адже всі кажуть, що її сестра вродливіша.

— Я сказав би так само. І риси, і вираз обличчя в неї гарніші; але мені більше подобається Джулія. Старша міс Бертрам, звичайно ж, справжня красуня і здається мені приємнішою, але Джулія завжди подобатиметься мені більше, бо ти так звеліла.

— Мені не слід цього казати, Генрі, але я знаю, що згодом вона тобі справді сподобається більше.

— А хіба я не кажу, що вона мені одразу ж більше сподобалася?

— І до того ж Марія заручена. Не забувай про це, любий брате. Вона вже зробила свій вибір.

— Так, і це лише додає їй принади. Заручена дівчина завжди привабливіша від незарученої. Усі її тривоги минули, і вона відчуває, що може без страху приймати будь-чий залицяння. Із зарученою дівчиною все значно простіше: їй неможливо зашкодити.

— Ну, як на те, містер Рашворт — дуже порядний молодий джентльмен, і для неї це вельми вдале заміжжя.

— Але міс Бертрам його вважає за ніщо; принаймні ти такої думки про твою близьку подругу. А я б із цим не погодився. Гадаю, міс Бертрам дуже прихильна до містера Рашворта. Я прочитав це в її очах, коли мова зайшла про нього. Я надто гарної думки про міс Бертрам, щоб припустити, ніби вона може вийти заміж, віддаючи лише свою руку, а не серце.

— Мері, як нам його переконати?

— Треба, мабуть, просто залишити його у спокої. Розмови ні до чого не приведуть.

Рано чи пізно він сам спіймається в сильце.

— Але мені не хочеться, щоб він "спіймався"; я аж ніяк не хочу, щоб його підчепили на гачок, я б воліла бачити, що все відбувається належним чином — чесно і благородно.

— О Господи!.. Нехай спробує свого щастя і потрапить у пастку. Це все одно колись має статися. Ніхто ще цього не уникнув.

— Але в шлюбі так буває не завжди, люба Мері.

— У шлюбі — завжди. За всієї моєї поваги до тих присутніх, хто зв'язав себе шлюбними узами, моя люба місіс Грант, я певна, що із сотні людей — і чоловіків, і жінок — не знайдеться нікого, хто, одружившись, не потрапив би у пастку. Хоч кого візьми — усюди те саме; і я відчуваю, що так і повинно бути, адже, укладаючи таку угоду, як і будь-яку іншу, кожен сподівається отримати від свого партнера більше, ніж має намір дати сам.

— О, я бачу, уроки Хіл-стрит прищепили тобі невтішний погляд на заміжжя.

— У моєї бідолашної тітоньки справді не було особливих причин любити заміжжя; проте, на мою думку, шлюб — це дуже тонка справа. Я знаю стількох людей, що одружувалися сповнені надії і віри в численні переваги свого обранця, у його шляхетну натуру і добру вдачу — і згодом, побачивши, що глибоко помилялися щодо його чеснот, були змушені змиритися з повною протилежністю своїх уявлень. Хіба ж це не справжня пастка?

— Люба моя дитинко, ти не зовсім уявляєш собі те, про що кажеш. Ти вже мені вибач, але я не можу повністю тобі повірити. Річ у тім, що ти дивишся на це лише з одного боку. Ти бачиш у шлюбі тільки погане і не бачиш його втішних сторін; але ж усюди є свої труднощі й розчарування, і всі ми завжди чекаємо більшого, ніж отримуємо; але, якщо наша надія на краще не справдиться, ми одразу ж шукаємо іншої розради — такою вже є людська натура; якщо перші спроби бувають невдалими, ми робимо наступні; і зрештою десь та знаходимо своє щастя, а ті, хто зловтішається, спостерігаючи за нами збоку, моя люба Мері, обманюються і потрапляють у пастку частіше, ніж самі учасники цієї справи.

— Чудово сказано, сестро! Я в захваті від твоїх *esprit de corps*.^[1] Коли я стану дружиною, я спробую дотримуватися таких само несхитних переконань; і нехай мої друзі дотримуються їх також. Це позбавить мене від сердечних мук.

— Ти таке ж капосне дитя, як твій брат, Мері; але ми вилікуємо вас обох. Менсфілд вас вилікує... і без будь-якої пастки. Лишайтеся з нами, і ми вас зцілимо.

Кроуфорди, не бажаючи бути зціленими, були, однак, схильні до того, щоб лишитися. Мері подобалося жити в пастораті, а Генрі також був не проти затриматися тут. Приїхавши, він сподівався провести в Грантів лише кілька днів; але Менсфілд вабив його безліччю приємних можливостей, і ніщо не кликало його кудись іще; місіс Грант була рада бачити їх обох поруч, а для доктора Гранта їхня присутність також була вельми доречною: поговорити з такою гарненькою дівчиною, як міс Кроуфорд, — чудова розрада для вайлуватого пічкара; а з містером Кроуфордом він міг щодня

розпити пляшечку кларету.

Сестри Бертрам розхвалювали містера Кроуфорда набагато красномовніше, ніж це зазвичай робила міс Кроуфорд. Однак вона визнавала, що брати Бертрам — чудові молоді люди, і двох таких, як вони, нечасто можна зустріти навіть у Лондоні; і що манери в них — особливо у старшого — дуже шляхетні. Він часто бував у Лондоні і поводився з невимушеною люб'язністю, ще приємніше, ніж Едмунд, і тому заслуговував на більшу увагу; а те, що він був старшим сином, теж мало неабияке значення. Вона невдовзі відчула, що повинна віддати перевагу старшому. Вона знала, що так має статися.

Том Бертрам справді був дуже приємним юнаком; він належав до тих пестунчиків долі, які скрізь і всюди завойовують прихильність оточення, і його манері поводитися була притаманна та привітність, яка часто приваблює людей більше, ніж високі душевні якості. Він тримався природно й люб'язно, завжди був у доброму гуморі, мав широке коло знайомих і вмів гарно говорити; а Менсфілд-парк і баронетський титул, що мали відійти йому у спадок, також щось та означали; і міс Кроуфорд невдовзі збагнула, що і він сам, і його становище цілком її влаштовують. Вона добре обмірковувала всі його переваги: парк — справжній парк у п'ять миль в окружності, просторий будинок у сучасному стилі, розташований у такому гарному місці і такий ошатний, що міг би прикрасити своїм зображенням будь-яку колекцію гравюр в англійському королівстві, — треба лише обставити його новими меблями; милі сестри, спокійна мати, і сам Том Бертрам також дуже милий, до того ж пообіцяв батькові покинути картярську гру, а в майбутньому стане сером Томасом. Усе це виглядало дуже спокусливим; тому вона вирішила, що віднині має звернути на нього більшу увагу, і стала виявляти певну цікавість до його коня, який повинен був брати участь у перегонах у місті Б.

Саме через ці перегони Том мусив поїхати з дому невдовзі після їхнього знайомства; і, позаяк він мав звичай від'їздити надовго, сім'я і тепер не чекала його повернення раніше, ніж за кілька тижнів, а це було надто раннім випробуванням для його пристрасті. Він без упину вмовляв міс Кроуфорд побувати на перегонах і змальовував їй блискучі картини бучного бенкету, на який їх буде запрошено; він говорив дуже палко і переконливо, але для міс Кроуфорд це були просто балачки, що ні до чого не зобов'язували.

А що ж Фанні, що вона робила, про що думала в цей час? І якою була її думка про новоприбулих? Небагато знайдеться вісімнадцятирічних дівчат, що так стримано висловлювали б свою точку зору. Спокійно, лише зрідка маючи нагоду до когось звернутися, вона виявляла належне захоплення красою міс Кроуфорд; але так само, як і раніше, вважала містера Кроуфорда негарним, і хоча обидві її кузини невтомно стверджували протилежне, ніколи про нього не згадувала. Сама ж вона пробуджувала в інших певну цікавість.

— Я вже починаю розуміти вас усіх, окрім міс Прайс, — мовила якимось міс Кроуфорд, прогулюючись з братами Бертрам. — Скажіть заради Бога, чи вона виїжджає? Я не знаю, що й думати. Вона обідала разом із вами у пастораті, отже, здається, вона

виїжджає; але вона така мовчазна, що я просто не можу в це повірити.

Едмунд, до якого вона, власне, й зверталася, відповів:

— Я розумію, що ви маєте на увазі, але не взяв би на себе сміливість щось стверджувати. Моя кузина вже доросла. І вік, і розум її досягли зрілості; але виїжджає вона чи не виїжджає — в цьому я нічого не тямлю.

— Але ж це так легко збагнути. Різниця просто очевидна. І манера триматися, і зовнішність зовсім інакші! Досі я навіть не могла уявити, що може бути незрозуміло, виїжджає дівчина чи ні. Якщо не виїжджає — вона завжди вдягнена в одному стилі, наприклад, носить закритий чепець, виглядає дуже скромною і ніколи й слова не вимовить у товаристві. Можете посміхатись, але це так, запевняю вас; і хоч іноді це заходить надто далеко, проте взагалі так і повинно бути. Дівчині личить скромність. Неприємно в цьому тільки те, що коли дівчина виходить у світ, то її поведінка змінюється надто несподівано. Дехто за дуже короткий час переходить від скромності до цілком протилежної манери — і впадає у фамільярність. Це серйозна вада. Навряд чи комусь може сподобатись така зміна в дівчині вісімнадцяти-дев'ятнадцяти років, що рік тому ледве наважувалася заговорити. Містер Бертрам, ви, гадаю, нерідко бачили щось подібне.

— Мабуть, що так; але ж це несправедливо, я розумію, про що ви думаєте. Ви кепкуєте з мене та міс Андерсон.

— Ні, справді ні! Міс Андерсон? Я не знаю, про кого чи про що йдеться. Це для мене загадка. Але я, звичайно, покепкую з вас із великим задоволенням, якщо ви поясните, в чому річ.

— О, ви дуже вміло прикидаєтесь, але мене вам не обманути. Звичайно ж, коли ви описували юну леді, що так різке змінилася, це був портрет міс Андерсон — надто схожий, щоб я міг помилитись. Усе було саме так. Андерсони з Бейкер-стрит. Ми вчора про них говорили. Ти чув, Едмунде, як я згадував про Чарлза Андерсона? Випадок був дуже подібний до того, про який розповіла ця прекрасна леді. Коли Андерсон уперше представив мене своїй родині, років зо два тому, його сестра ще не виїжджала, і я марно намагався якось її розговорити; одного ранку я сидів у них десь годину, чекаючи Андерсона, у товаристві цієї молоді особи та двох малих дівчаток, — гувернантка чи то хворіла, чи просто десь пішла, а їхня матуся час від часу забігала до кімнати, хапала якісь ділові папери і знову зникала; і я не міг добути у дівчини ні слова, ні хоча б погляду, ні зрозумілої відповіді — вона стулила ротика і відвернулася від мене, та ще й із яким виразом! Від того дня я не бачив її цілий рік. Вона почала виїжджати. Я зустрів її у міс Холфорд — і не одразу впізнав. Вона підійшла до мене, оголосила, що ми вже знайомі, і очей з мене не зводила, без упину балакала та сміялася, — я вже просто не знав, куди від неї тікати. Я відчував, що виставив себе на посміх... міс Кроуфорд, без сумніву, чула цю історію.

— Історія просто чарівна — і настільки вірна, що, треба визнати, не робить честі міс Андерсон. Це трапляється надто часто. Звичайно, матері ще не навчилися виховувати своїх доньок як належить. Не знаю, у чому їхня помилка; не можу судити, як їй

запобігти, але бачу, що вони поводяться не так, як слід.

— Ті, хто на власному прикладі показує оточенню, як має поводитися жінка, — галантно зауважив містер Бертрам, — безперечно, схилиють їх до вірної точки зору.

— Не знаю, — задумливо відповіла міс Кроуфорд. — Ні, тут я не можу з вами погодитися. Це далеко не найважливіше. Гірше за все те, що дівчата, які ще не виїжджають, часом поводяться так само вільно і дозволяють собі стільки ж, нібито вони виїжджають. Я бачила таке на власні очі. Оце, мабуть, найгірше — просто огидно!

— Так, це справді дуже неприємно, — згодився містер Бертрам. — Це може приголомшити; не знаєш, як із ними поводитися. Закритий чеpecь і сором'язливий погляд, що ви їх так добре описали — краще, мабуть, і не можна, — одразу ж підказують, чого слід чекати; та минулого року я через їхню відсутність опинився в жахливому становищі. У вересні, щойно повернувшись із Вест-Індії, я на тиждень поїхав до Ремсгейта з приятелем — із Снейдом, ти чув про нього, Едмунде. Із його батьками, та й з усією ріднею, я ще не був знайомий. Коли ми приїхали до Альбїон-Плейс, вдома нікого не було; ми вирушили на пошуки і знайшли всіх на пристані: місїс Снейд, двох її доньок та кількох їхніх друзів. Я відрекомендувався, як належить; і, позаяк місїс Снейд перебувала в оточенні чоловіків, приєднався до однієї з її доньок, супроводжував її додому і тримався так люб'язно, як тільки міг; юна леді поводитися вельми природно і не тільки слухала, але й залюбки говорила зі мною. Я не мав ані найменшої підозри, що поводжуся нечемно. З вигляду сестри нічим не відрізнялися одна від одної: обидві гарно вдягнені, з вусями і парасольками, як усі інші дівчата; та згодом я дізнався, що, приділяючи забагато уваги молодшій, яка ще не виїжджала, завдав глибокої образи старшій. Міс Августу не слід було помічати ще півроку; і міс Снейд, певно, ніколи мені цього не пробачила.[2]

— Так, вийшло справді негарно. Бідна міс Снейд! Хоч у мене й немає молодшої сестри, я їй співчуваю. Це дуже прикро, коли тобою починають нехтувати завчасно; але це провина їхньої матінки. Міс Августу мала супроводжувати гувернантка. Таке непевне становище завжди призводить до неприємностей. Але зараз я б хотіла нарешті дізнатися про міс Прайс. Чи вона їздить на бали? Або ще в когось обідає, окрім моєї сестри?

— Ні, — відповів Едмунд, — не думаю, що вона хоча б колись їздила на бал. Моя мати рідко виїжджає з візитами, а обідає лише в місїс Грант, і Фанні лишається з нею вдома.

— О, тоді зрозуміло. Міс Прайс не виїжджає.

Розділ шостий

Містер Бертрам вирушив до міста Б., і міс Кроуфорд розуміла, що їй вочевидь бракуватиме його товариства під час тих зустрічей між двома родинами, які останнім часом відбувалися майже щодня; і коли всі вони обідали у Менсфілд-парку невдовзі після його від'їзду, вона зайняла своє звичайне місце при кінці столу, готова до прикрої зміни, спричиненої відсутністю хазяїна. Вона була певна, що на обіді запанує страшенна нудьга. Порівняно з братом Едмунд зовсім не вмів вести світської розмови.

Суп подадуть у тоскній мовчанці, вино питимуть без жодної усмішки та балачок про всілякі милі дрібниці, а печеню нарізатимуть без будь-якої згадки про те, як гарно смакував окіст минулого разу, чи розповіді про "одного мого друга". Вона хоч-не-хоч мусила розважатися лише тим, що відбувалося на іншому кінці столу, та спогляданням містера Рашворта, який уперше з'явився в Менсфілд-парку після приїзду Кроуфордів. Він відвідав свого приятеля в сусідньому графстві, і, оскільки цей приятель нещодавно перебудував свій маєток на новий лад, містер Рашворт повернувся від нього, сповнений свіжих вражень і готовий впровадити подібні нововведення у власній садибі; він тільки про це й говорив, хоч, власне, нічого не зміг до пуття розповісти. Розмова про його задуми, почата у вітальні, продовжилася під час обіду. Було очевидно, що він, передусім, прагнув привернути до себе увагу міс Бертрам і довідатися, якої вона думки щодо його намірів; і, хоч у її поведінці скоріше вчувалося дещо зверхнє ставлення до нього, аніж люб'язна цікавість, згадка про Созертон-Корт і пов'язані з ним зміни тішила її самолюбство і не дозволяла бути неввічливою.

— Я хотів би, щоб ви побачили Комптон, — сказав містер Рашворт, — він просто вражає своєю досконалістю! Я ще ніколи в житті не бачив, щоб маєток міг так змінитися. Я сказав Смітові, що просто не розумію, куди потрапив. В'їзна алея тепер стала найкрасивішою в Англії; вид на будинок відкривається в дуже незвичному ракурсі. Щиро кажучи, коли я вчора повернувся до Созертону, то ладен був назвати його тюрмою, — просто похмура стара в'язниця.

— Як вам не соромно! — вигукнула місіс Норріс. — Це ж треба таке сказати — в'язниця! Созертон-Корт — найгарніший старий маєток у світі.

— І все ж він потребує певних змін, мем. Я ніколи не бачив будинку, у якому слід було б так багато змінити. Він такий занедбаний, — не знаю, що з ним і діяти.

— Не дивно, що містер Рашворт вважає так саме зараз, — мовила місіс Грант до місіс Норріс усміхаючись, — але повірте мені, коли настане час, чого він бажає всім серцем, у Созертоні зміниться все.

— Я маю щось зробити зі своєю садибою, — сказав містер Рашворт, — але не знаю, що саме, і сподіваюся лише на допомогу якогось доброго друга.

— Найкращим другом для вас у цьому разі був би містер Рептон, — спокійно мовила міс Бертрам.

— Саме про це я й подумав. Якщо він так гарно з усім впорався у Сміта, гадаю, мені також слід до нього звернутися. Він бере п'ять гіней на день.

— Та навіть якби він брав десять, — вигукнула місіс Норріс, — певна, ви на це не зважитесь! Ціна взагалі не має значення. Коли б я була на вашому місці, то не думала б про витрати. Зробила б усе в найкращому стилі і так гарно, як тільки це можливо. Таке місце, як Созертон-Корт, варте всього, що можуть зробити гроші і гарний смак. Там вистачає вільного місця, і оновлений парк щедро винагородить вас за всі ваші турботи. Щодо мене, то коли б я мала хоча б п'яту частину тієї землі, що в Созертоні, я б увесь час щось пересаджувала та перебудовувала, бо просто обожаю це робити. Звичайно, було б смішним вдаватися до таких клопотів у моєму нинішньому становищі,

з моїм мізерним клаптиком землі, — просто комедія. Та якби в мене було більше місця, я б із превеликим задоволенням щось переобладнала або посадила. Ми чимало попрацювали над цим у пастораті; можна сказати, невпізнанно його змінили. Ви, молоді люди, не можете пам'ятати, яким він був раніше; та коли б тут був наш любий сер Томас, він би вам розповів, як ми перебудували дім; та ще багато чого могли б зробити, якби не слабе здоров'я бідного містера Норріса. Він, сердешний, ледве міг вийти надвір, щоб помилуватися нашими перебудовами, і тому я помалу збайдужіла до тих змін, про які говорили ми з сером Томасом. А коли б не це, ми б добудували паркову огорожу і насадили дерева, щоб вони затуляли вид на цвинтар; так зробив доктор Грант. Але ми все одно завжди щось робили. За рік до смерті містера Норріса ми посадили біля стайні абрикос, і з нього виросло таке чудове деревце, що просто око милує, сер, — останні слова були звернені до містера Гранта.

— Дерево, безперечно, гарне, мадам, — відповів доктор Грант. — Земля там родюча; і коли мені трапляється іти повз нього, я завжди шкодую, що врожай не вартий тих труднощів, з якими доводиться його збирати.

— Сер, це вересове поле — ми купили цю землю як вересове поле, і вона коштувала... тобто це був подарунок сера Томаса, але я бачила чек і знаю, що ця земля коштує сім шилінгів і була записана як вересове поле.

— Вас ввели в оману, мадам, — відповів доктор Грант. — Оця картопля так само схожа на абрикос із вересового поля, як і фрукт, знятий з того дерева. Він, у кращому разі, не має смаку; справжній абрикос повинен бути їстівним, чого не скажеш про плоди з мого саду.

— Відверто кажучи, мем, — через стіл мовила місіс Грант до місіс Норріс, уявляючи, ніби говорить пошепки, — доктор Грант навряд чи знає справжній смак наших абрикосів, — не думаю, що йому довелося скуштувати хоча б один; це ж такий цінний фрукт, мороки з ним ніякої, а наші до того ж такі великі — певно, гарного сорту, — і в моєї куховарки вони одразу ж ідуть на варення та пиріжки.

Місіс Норріс, що вже почала заливатися рум'янцем, заспокоїлася; і на деякий час розмова перейшла з перебудов у Созертоні до інших предметів. Доктор Грант і місіс Норріс ніколи не були добрими друзями; їхнє знайомство почалося з неприємної розмови про ветхий стан пасторського будинку, а їхні звички різнилися в усьому.

По хвилі містер Рашворт знову почав правити своєю:

— Усе графство у захваті від Смітового маєтку; але там було просто-таки порожнє місце, поки Рептон не привів його в належний вигляд. Так, мені слід домовитися з Рептоном.

— Містере Рашворт, — мовила леді Бертрам, — я б на вашому місці насамперед взялась за алею. Так приємно пройти по алеї, коли гарна погода.

Містер Рашворт був радий запевнити її світлість, що він із нею цілком згодний, і спробував на додачу зробити їй комплімент; але, кажучи про своє захоплення її вишуканим смаком, із яким нібито збігалися його власні уподобання, та ще й намагаючись натякнути, що він завжди звертає увагу на думку всього шанованого

жіноцтва і особливо прагне догодити одній із його представниць, він зрештою геть заплутався у своїй промові; і Едмунд покvapливо зупинив його слововиверження, запропонувавши йому вина.

Однак містер Рашворт, попри своє невміння ясно висловлюватися, будь-що прагнув говорити про дорогий його серцю предмет.

— У Сміта всієї землі — менше ста акрів, це досить небагато, і тим паче вражає, що він зумів так усе обладнати. А в нас у Созертоні сімсот акрів, коли не більше, — навіть без заливних луків; і тому, якщо можна було таке зробити в Комптоні, нам нема чого вагатися. Там зрубали два чи три старі дерева, що росли надто близько до будинку, і краєвид відкрився просто дивовижний; тож я гадаю, що Рептон, чи хтось на зразок нього, неодмінно вирубає алею в Созертоні; оту алею, знаєте, що веде із західного боку до вершини пагорба, — говорив він, звертаючись передусім до міс Бертрам.

Але міс Бертрам спромоглася лише відповісти:

— Алею? О, я її не пам'ятаю. Справді, я так мало знаю про Созертон.

Фанні, що сиділа по іншій бік від Едмунда, напроти міс Кроуфорд, і уважно слухала, тепер позирнула на нього і стиха промовила:

— Вирубати алею! Який жаль! Це не нагадає тобі Купера? "О зрубані алеї, я сумую про ваш скорботний вирок".

Він посміхнувся і відповів:

— Боюся, алея справді приречена, Фанні.

— Мені б хотілося побачити Созертон до того, як вирубають дерева; побачити маєток, яким він є зараз і яким був віддавна; але не думаю, що мені трапиться така нагода.

— Ти ніколи там не бувала? Ні, звісно, в тебе не було можливості. І, на жаль, верхи туди не доїдеш. Та, гадаю, ми це якось владнаємо.

— О, не варто. Якщо я колись його побачу, ти просто розкажеш мені, як там було раніше.

— Я так розумію, — мовила міс Кроуфорд, — що Созертон — старовинний маєток і повинен мати своєрідну велич. Він збудований у якомусь особливому стилі?

— Дім був зведений за часів Єлизавети, — звичайний старий цегляний будинок, проте виглядає досить пристойно, і в ньому багато гарних кімнат. Він погано розташований — в одному з найнижчих місць парку; і через це його важко перебудовувати. Та навколо прекрасні дерева, і є струмок, який, на мою думку, може стати справжньою окрасою пейзажу. Містер Рашворт має рацію, бажаючи надати садибі сучасного вигляду, і я не маю сумніву, що все буде зроблено якнайкраще.

Міс Кроуфорд вислухала його з повагою і сказала собі: "Справжній джентльмен! З яким вмінням він згладив усі гострі кути".

— Мені не хотілося б нав'язувати містерові Рашворту свою думку, — вів далі Едмунд, — але якби я перебудовував маєток у сучасному стилі, то не віддав би цю справу в чужі руки. Я б краще змирився з тим, що виходить не так гарно, але робив би все на власний розсуд і крок за кроком. Легше змиритися з власними похибками, аніж

із чужими.

— Але ви, звичайно, знали б, чого хочете; а я, наприклад, на це не здатна. Я нічого не можу вигадати сама, не можу уявити, до чого приведуть зміни; і якби я мала власний маєток, то була б дуже вдячна будь-якому містерові Рептону, який візьметься до цієї роботи і створить таку красу, яку лише можна купити за гроші; і я б навіть ні на що не поглянула, поки все не буде завершено.

— А мені було б приємно бачити, як усе змінюється, — мовила Фанні.

— Так, вас до цього привчили; а в моєму вихованні не було подібних уроків — окрім одного-єдиного, яким я маю завдячувати аж ніяк не найдорожчій для мене особі; саме тоді я переконалася, що поступові зміни — це справжнє лихо. Три роки тому адмірал, мій вельмишановний дядечко, купив котедж у Твікенхемі, щоб ми всі могли там провести літо; і ми з тітонькою були дуже раді туди поїхати, але, хоч будинок здавався надзвичайно милим, ми невдовзі зрозуміли, що він потребує певних покращень; і три місяці ми жили в суцільному безладі, на жодну стежку в саду неможливо було ступити, на жодній лаві посидіти; ні, я б хотіла, щоб у моєму домі все було обладнано як належить — алеї, квітники, лави в саду, — але все має робитися без моєї участі.

Едмундові було прикро чути, як міс Кроуфорд, до якої він відчував дедалі більшу прихильність, так нечемно говорить про свого дядечка. Це розходилося з його уявленнями про порядність, і він мовчав, поки її сміх та жваві розмови на деякий час не відволікли його від цих міркувань.

— Містер Бертрам, — мовила вона, — я нарешті дочекалася звістки про свою арфу. Тепер я знаю, що вона в Нортгемптоні, у повній безпеці; і там вона, звісно, була всі десять днів, попри урочисті запевнення в протилежному.

Едмунд висловив свої вітання і був трохи здивований.

— Річ у тім, що ми занадто прямо вдалися до пошуків; і посилали служника, і самі їздили — це ж менш ніж за сімдесят миль від Лондона, — але сьогодні вранці дізналися про це належним чином: арфу побачив один фермер — і сказав мірошникові, а мірошник — м'ясникові, а зять м'ясника обмовився про це в крамниці.

— Я дуже радий, що ви зрештою так чи інакше її знайшли; і, сподіваюся, тепер отримаєте її без жодних непорозумінь.

— Її мали б надіслати завтра. Але як, на вашу думку, її привезти? Не у фурі чи на возі, — о ні! У селищі неможливо найняти щось подібне. Я могла б так само питати про носіїв або тачку.

— Мабуть, під час пізньої косовиці було важко найняти візника?

— Мене вразило те, що це викликало обурення! Я гадала, що в селі не може бракувати коней чи возів, тому звеліла служниці з кимось домовитись; оскільки з вікна моєї гардеробної я бачу одне сільське подвір'я, а прогулюючись алеєю, неодмінно минаю інше, я вирішила, що досить лише попросити — і мені радо підуть назустріч; і майже шкодувала, що не можу надати таку можливість усім бажаючим. Уявіть собі, як я була здивована, коли почула, що моє прохання нерозумне й неможливе, що я скривдила ним усіх фермерів, усіх робітників, навіть саме сіно у всій парафії! А щодо

управителя доктора Гранта, тепер я відчуваю, що від нього краще триматися подалі; і мій зять, найдобріший із людей, також чогось набундючився, коли дізнався, що я надумала.

— Звичайно, від вас не можна було чекати, щоб ви передбачили це; та коли ви вже про це задумалися, то маєте зрозуміти, як важливо вчасно впоратися з косовицею. Найняти воза і в будь-яку іншу пору не так легко, як ви собі уявляєте; наші фермери не звикли віддавати їх у чужі руки; а під час жнив коні їм украй потрібні.

— Згодом я, певно, буду розуміти всі ваші звичаї, але, приїхавши сюди з лондонською вірою в те, що все купується за гроші, я була трохи приголомшена впертою незалежністю ваших селян. Однак моя арфа прибуде завтра. Генрі, добра душа, запропонував мені привезти її у своєму ландо. Правда ж, це велика честь для неї?

Едмунд сказав, що арфа — його улюблений інструмент, і він сподівається, що невдовзі зможе почути її гру. Фанні взагалі ніколи не чула арфи і також дуже хотіла послухати.

— Я з радістю пограю для вас обох, — мовила міс Кроуфорд, — принаймні стільки, скільки ви захочете слухати, а може, навіть більше — бо дуже люблю музику, а коли смак слухачів так само вишуканий, як у музиканта, грати набагато приємніше. Я б хотіла вас попросити, містере Бертрам, якщо ви будете писати своєму братові, запевніть його, що моя арфа невдовзі прибуде; він стільки разів чув мої нарікання з цього приводу. І скажіть, як на те ваша ласка, що я із співчуття до нього підготую до його повернення найсумніші п'єси, бо знаю, що його кінь програє.

— Якщо я таки напишу, то, звісно, скажу все, що ви забажаєте; але поки що я не бачу такої нагоди.

— Отож, навіть коли б він поїхав на рік, ви б навряд чи писали до нього — і він до вас також. Такої нагоди чомусь не буває ніколи. Які чудні створіння — брати! Ви не пишете одне до одного без крайньої необхідності; а коли все ж змушені взятися за перо, щоб повідомити, що захворів кінь або помер хтось із родичів, на це не витрачаєте жодного зайвого слова. В усіх вас однаковий стиль листування. Я його добре знаю. Генрі, що в усьому іншому — просто взірець братньої любові: він любить мене, усе зі мною обговорює, довіряє мені і радий розмовляти зі мною годинами, — жодного разу не написав мені більше однієї сторінки; а найчастіше — "Люба Мері, я щойно приїхав. У Баті, здається, повно людей, і все тут як завжди. Щиро твій..." Оце суто чоловічий стиль; таким є зазвичай листування братів.

— Коли вони далеко від сім'ї, — мовила Фанні, спалахнувши при згадці про Уїльяма, — вони пишуть і довгі листи.

— Брат міс Прайс у морі, — сказав Едмунд, — і він так сумлінно пише до неї, що ваше судження про нас, безумовно, здається їй надто суворим.

— У морі? Справді? Звичайно, у військового флоті?

Фанні сподівалася, що на це питання відповість Едмунд; але він незворушно мовчав, і їй довелося самій розповісти про брата. Вона пожвавилася, описуючи його

службу й далекі краї, де він встиг побувати; та не могла згадати без сліз, скільки років минуло від їхньої останньої зустрічі. Міс Кроуфорд люб'язно побажала йому якнайшвидше зробити кар'єру.

— Ви нічого не знаєте про його капітана? — спитав Едмунд. — Капітан Маршалл? У вас, мабуть, широке коло знайомств серед військових моряків?

— Серед адміралів — так, звичайно, — це було сказано трохи зверхнім тоном. — Але з офіцерів нижчого рангу я знаю дуже небагатьох. Капітани, можливо, чудові люди, але вони не належать до нашого класу. Я можу дещо розповісти вам про адміралів — і про них самих, і про їхні флагманські кораблі, і хто яку платню отримує, і про їхні дріб'язкові сутички та заздрість. Власне кажучи, кожен із них вважає, що його випередили по службі, і кожен на щось та ображається. Звичайно, в домі мого дядечка я звела з ними близьке знайомство — і досить на них надивилася, і на вискочнів — контр-адміралів, і на тих, що пасуть задніх — тобто на віце-адміралів; тільки, прошу, не думайте, що я з них глузую.

Едмунд знову спохмурнів і коротко зауважив:

— Це благородна професія.

— Так, професія непогана, але за двох умов: якщо вона дає гроші і якщо людина вміє їх не розтринькувати. Та загалом вона не належить до моїх улюблених професій. Мені ніколи не здавалася вона чимось привабливою.

Усі інші поміж тим вели далі розмову про перебудову маєтку, і місіс Грант не могла не звернутися до брата, хоч це й відвернуло його увагу від міс Джулії Бертрам.

— Любий Генрі, а ти що скажеш? Адже ти сам робив усілякі перебудови, і, як я чула, Еврінгем може перевершити будь-який із маєтків Англії. Його природна краса просто дивовижна. Еврінгем і раніше здавався мені напрочуд гарним місцем; ці пологі схили і розкішні ліси! Я б усе віддала, аби його побачити ще раз!

— Мені дуже приємно чути, що ти такої гарної думки про нього, — відповів Генрі, — але, здається мені, ти була б певною мірою розчарована: він не такий, яким ти його собі уявляєш. Там ніде розвернутися, — ти просто здивувалася б, як там мало землі, — а щодо перебудов, я майже нічого не зробив — так, лише якісь дрібниці; я хотів би зробити набагато більше.

— Вам подобається цим займатися? — спитала Джулія.

— Так, дуже; але Еврінгем має такі природні переваги, за яких з першого погляду стає зрозуміло, наскільки незначними мають бути покращення; і завдяки моїм відповідним рішенням він набув свого теперішнього вигляду всього лише через три місяці після мого повноліття. План перебудови я намітив ще у Вестмінстері, а коли був у Кембриджі, дещо в ньому змінив — і у двадцять один рік втілював його у життя. Я схильний заздрити містерові Рашворту, у нього попереду стільки радощів; а мої минули надто швидко.

— Хто швидко розуміє, той швидко вирішує і швидко діє, — мовила Джулія. — Вам ніколи не бракуватиме занять. І замість того щоб заздрити містерові Рашворту, вам слід було б допомогти йому порадою.

Місіс Грант, почувши останні слова Джулії, зустріла їх щирою похвалою і запевнила всіх, що ніхто не може вірніше судити про подібні речі, ніж її брат; а позаяк міс Бертрам була в такому ж захваті від цієї ідеї і повністю її підтримала, додавши, що, на її думку, значно краще радитися з друзями і безкорисливими знавцями, ніж одразу віддати справу до рук фахівця, містер Рашворт охоче погодився скористатися люб'язною допомогою містера Кроуфорда; і містер Кроуфорд, з належною скромністю применшуючи свої таланти, запевнив, що буде вельми радий стати йому в нагоді і зробить усе можливе. Тоді містер Рашворт став наполегливо просити містера Кроуфорда зробити йому честь, відвідавши Созертон, і погостювати там; а місіс Норріс, здогадуючись, що обох її племінниць аж ніяк не втішає перспектива розлучитись із містером Кроуфордом, внесла до цього плану деякі доповнення:

— Безперечно, містер Кроуфорд буде дуже радий поїхати; але чом би й декому з нас не скласти йому компанію? Ваші нововведення цікаві багатьом із присутніх, любий містере Рашворт, і їм хотілося б почути думку містера Кроуфорда на місці, і, може, їхні зауваження також принесли б певну користь; а щодо мене, то я давно вже маю намір відвідати вашу любу матусю; лише відсутність власного екіпажа перешкоджала мені виконати цей дружній обов'язок; та зараз я могла б поїхати і побесідувати годинку-дві з місіс Рашворт, поки всі інші оглядатимуть маєток; а потім ми повернемося сюди до пізнього обіду, або пообідаємо в Созертоні, якщо це не завдасть клопоту вашій любій матусі, і повернемося додому при місяці. Гадаю, містер Кроуфорд посадить у своє ландо моїх двох племінниць і мене, Едмунд може їхати верхи, а Фанні, сестро, лишиться з тобою вдома.

Леді Бертрам не заперечувала; і всі, хто мав їхати, радо висловили своє бажання — окрім Едмунда, що все вислухав, не зронивши ні слова.

Розділ сьомий

— Скажи, Фанні, а чи сподобалася тобі вчора міс Кроуфорд? — спитав Едмунд наступного дня, після того, як сам поміркував про це.

— Дуже сподобалася. Мені було приємно її слухати; вона так цікаво говорить, і така гарненька — нею просто можна замилюватись.

— Зовнішність у неї справді дуже приваблива. Таке виразне обличчя! Але, може, щось у її словах тобі здалося не зовсім доречним, Фанні?

— О, так! їй не слід було говорити в такому тоні про свого дядечка. Мене це просто здивувало. Вона жила в дядечка стільки років. І хоч би які були його вади, він дуже любить її брата і ставиться до нього, кажуть, як до рідного сина. Я просто не могла повірити, що таке чує.

— Я так і подумав, що тобі це буде неприємно. Це вельми негарно з її боку.

— І, як на мене, це велика невдячність.

— Невдячність — надто сильно сказано; я не знаю, чи має її дядько хоч якесь право очікувати від неї вдячності; у його дружини, без сумніву, було таке право, і саме щира повага до пам'яті тітоньки змушує її так хибно поводитися. Вона справді у складному становищі. Маючи такі щирі почуття і палку вдачу, вона не може виявити пошани до

місіс Кроуфорд, не кидаючи при цьому тіні на адмірала. Не зважуся судити, хто більшою мірою винний у їхніх негараздах, але нинішня поведінка адмірала, мабуть, спонукає стати на бік його дружини; а те, що міс Кроуфорд її захищає, цілком природно — і говорить на її користь. Я не засуджую її точки зору; але, звичайно, привселюдно її висловлювати є недоречним.

— А тобі не здається, — мовила Фанні по роздумі, — що ця недоречність передусім не робить честі місіс Кроуфорд, адже це вона змалку виховувала свою племінницю? І, мабуть, не змогла прищепити їй вірну думку про те, чим вона зобов'язана адміралові.

— Справедливе зауваження. Так, своїми вадами племінниця, безперечно, завдячує тітоньці; і тим паче слід подумати про невітшне становище, у якому вона перебувала досі. Але життя в її нинішньому домі має піти їй на користь. Місіс Грант суворо дотримується правил пристойності. І приємно слухати, з якою любов'ю міс Кроуфорд говорить про свого брата.

— Так, лише невдоволена, що він пише їй такі короткі листи. Я ледь не засміялася, коли вона про це казала; але я не можу так високо цінувати доброту та прихильність брата, який лінується навіть написати сестрі листа, вартого уваги, коли вони в розлуці. Я певна, що Уільям ніколи, хоч би там що, не повівся б так зі мною. І яке вона має право вважати, що і ти не будеш писати довгих листів, якщо поїдеш?

— Це право дає їй жвавий розум, Фанні, який не мине нагоди, щоб потішити себе або інших; це не слід засуджувати, якщо причиною тому не є поганий гумор чи грубість; а в зовнішності і манерах міс Кроуфорд немає й сліду подібних вад, — нічого різкого, незугарного, показного. Вона дуже жіночна — за винятком тих окремих недоліків, про які ми говорили. Тут їй немає виправдання. Я радий, що ти дивишся на це так само.

Виховуючи розум Фанні, завоювавши її прихильність, він і не міг не зустріти повного розуміння з її боку; хоча зараз, і саме в цьому питанні, їм загрожувала розбіжність у поглядах — позаяк захоплення Едмунда міс Кроуфорд могло сягати надто далеко, щоб Фанні була здатна його розділити. Чари міс Кроуфорд не слабшали. Прибула арфа, і це додало нового блиску до її краси, витонченості і незмінно привітного поводження; вона грала з великим задоволенням, виразно і з тонким смаком, що дуже їй пасувало, і після кожної п'єси в неї знаходилося кілька влучних зауважень. Едмунд щодня бував у пастораті і насолоджувався грою свого улюбленого інструмента; щоранку він отримував запрошення на наступний день; юна леді була щаслива мати такого слухача, і скоро все пішло просто чудово.

Молода дівчина, гарненька, жвава, з арфою, такою ж елегантною, як вона сама, коло вікна, що виходило просто в сад, на галявину, оточену чагарником у пишному зеленому клечанні літа, — цього було досить, щоб заповнити серце будь-якого чоловіка. Пора року, місце, саме повітря — усе схияло до ніжних сердечних почуттів. Місіс Грант зі своїм вишиванням також не була зайвою; скрізь панувала гармонія; а оскільки кожний дріб'язок набуває великого значення, коли народжується кохання, то навіть таця з сандвічами і пошана, яку віддавав їм доктор Грант, також були варті

уваги. Не розмірковуючи про те, що відбувається, і не знаючи, до чого це може призвести, Едмунд через тиждень подібних зустрічей закохався до нестями; і на честь міс Кроуфорд слід додати, що, хоч він не був ні світською людиною, ні старшим братом, хоч не володів мистецтвом лестошів чи світської бесіди, він чимось її приваблював. Вона відчувала це, хоч і не передбачала раніше, що так буде, і навряд чи могла зрозуміти, чому так сталося; адже він не був приємним на світський кшталт: не говорив про милі дрібниці, не робив компліментів; він мав твердо усталені погляди, виявляв свою увагу спокійно і просто. Можливо, його відвертість, вірність самому собі, цільність його натури таїли в собі якусь принаду, що її міс Кроуфорд несвідомо відчувала, хоч і не була здатна це досягнути. Вона не надто цим переймалася: Едмунд їй подобався, їй було приємно, що він поруч, — і цього досить.

Фанні не дивувало, що Едмунд щоранку буває в пастораті; вона б і сама охоче туди ходила, якби могла прийти без запрошення і так, щоб її ніхто не помітив — лише для того, щоб послухати арфу; не дивувало її й те, що, коли обидві сім'ї прощалися після вечірньої прогулянки, Едмунд вважав за доречне провести місис Грант та її сестру додому, тоді як містер Кроуфорд присвячував себе юним леді з Менсфілд-парку; але такий обмін здавався їй надто нерівноцінним: адже навіть за столом, якби Едмунд не змішував для неї вино з водою, вона б краще обійшлася без вина. Вона не могла збагнути, як він, так часто перебуваючи в товаристві міс Кроуфорд, не бачить її недоліків, подібних до тих, які вже помітив раніше і про які самій Фанні завжди щось нагадувало; але це було саме так. Едмунд любив говорити з нею про міс Кроуфорд, але йому начебто досить було і того, що вона лишила у спокої свого дядечка-адмірала; і Фанні остерігалася висловлювати свої зауваження, щоб не здатися недоброзичливою. Вона вперше відчула справжній біль з вини міс Кроуфорд, коли та виявила бажання навчитися, за прикладом дівчат з Менсфілд-парку, їздити верхи; це бажання виникло у неї невдовзі після приїзду, і Едмунд, коли їхнє знайомство стало більш близьким, охоче його підтримував. Він запропонував їй для перших уроків свою спокійну кобилу, яка підходила для цього краще, ніж будь-який з коней в обох стайнях. Звичайно, він і не підозрював, що така пропозиція буде неприємною або незручною для його кухні: вона не пропустила б жодної зі своїх щоденних прогулянок. Кобилу лише відводитимуть до пасторату за півгодини до того, як міс Кроуфорд захоче почати свій урок; і Фанні, вперше почувши про це від Едмунда, і на думці не мала ображатися, — так вона була йому вдячна за те, що він спитав її дозволу.

Міс Кроуфорд витримала своє перше випробування з честю, а Фанні воно не завдало ніяких прикросів. Едмунд, що привів кобилу і взяв усю справу на себе, повернувся вчасно — ще до того, як Фанні і статечний старий конюх, що супроводжував її завжди, коли вона виїздила покататися без своїх кузин, були готові вирушити в дорогу. Наступного дня вийшло гірше. Міс Кроуфорд так припала до смаку верхова їзда, що вона ніяк не могла спішитися. Жвава, смілива і, хоч невелика на зріст, проте міцної статури, вона була природженою вершницею; і до чистої втіхи від нового заняття додавалося щось від присутності та повчань Едмунда, а також від гордовитої

думки, що своєю вправністю вона долає межі, встановлені природою для жіночої статі; через це їй і не хотілося спішуватись. Фанні вже була готова і чекала, і місіс Норріс почала дорікати їй за те, що вона не виходить надвір, але коня все ще не приводили і Едмунд не з'являвся. Щоб не чути тітчиних докорів, Фанні вийшла в парк і стала виглядати Едмунда.

Хоча обидва будинки стояли на відстані в півмилі, їх не було добре видно одне від одного; але, пройшовши п'ятдесят ярдів від парадних дверей, Фанні побачила внизу, попід парком, пасторат і всі його землі, що полого підіймалися вгору за сільською дорогою; і на луці доктора Гранта вона одразу ж побачила всю компанію — Едмунд і міс Кроуфорд їхали верхи пліч-о-пліч; доктор, і місіс Грант, і містер Кроуфорд з двома чи трьома грумами стояли осторонь і дивилися. Усі вони, здавалося, були такі щасливі, усі зацікавлені одним і тим самим предметом і, без сумніву, веселі, — бо шум їхньої веселої розмови долинав навіть до неї. Але її цей шум зовсім не звеселив; вона подумала, що Едмунд, певно, забув про неї, і відчула справжній біль. Вона не могла відвести очей від луки; не могла не дивитися на все, що там відбувалося. Спершу міс Кроуфорд та її супутник повагом об'їхали чималеньке поле; потім — без сумніву, за її пропозицією — поскакали чвалом; і Фанні, з її боязкою вдачею, чудувалася, як певно та тримається в сідлі. За кілька хвилин вони зупинилися. Едмунд був близько від міс Кроуфорд; він говорив до неї, — мабуть, учив, як тримати повід; він узяв її за руку, — Фанні бачила це, а може, домалювала у своїй уяві те, чого не могла бачити. Усе це не повинно було її дивувати; адже що могло бути природнішим для Едмунда, ніж бажання комусь допомогти, виявити до когось свою доброту? Але вона мимохіть подумала, що містер Кроуфорд міг би позбавити його подібних клопотів; братові більше пасує такий обов'язок; проте містер Кроуфорд, хоч як усі хвалили його добру вдачу і хоч яким він був вправним вершником, певно, не зміг би впоратися з цією справою; порівняно з Едмундом його доброта була бездіяльною. Вона подумала, що кобилі буде нелегко служити двом вершникам; якщо вони забули про Фанні, то мають пам'ятати хоча б про бідну конячку.

Та невдовзі вона трохи заспокоїлася, побачивши, що компанія на луці помалу розбрідається і міс Кроуфорд, все ще верхи, але в супроводі пішого Едмунда, проминає паркову браму і наближається до місця, де стояла вона. Тепер Фанні злякалася, що виглядатиме грубою і нетерплячою, і пішла їм назустріч, над усе бажаючи уникнути цієї підозри.

— Люба міс Прайс, — мовила міс Кроуфорд, під'їхавши досить близько, щоб її було чути, — я вирішила поїхати до вас сама і попросити вибачення за те, що змусила вас чекати; але мені нема чого сказати у своє виправдання. Я знала, що вже пізно і я поводжуся вкрай нечемно; і тому просто будьте такі ласкаві, пробачте мені. Егоїзм завжди треба прощати, — це, знаєте, невиліковна хвороба.

Фанні відповіла їй з надзвичайною гречністю, а Едмунд додав, що, на його думку, і не треба було поспішати.

— Часу ще лишається більш ніж достатньо, щоб моя кузина встигла двічі проїхати

ту відстань, яку проїжджає зазвичай, — сказав він, — і те, що ви завадили їй вирушити в путь на півгодини раніше, тільки зробить її прогулянку приємнішою: збираються хмари, і вона не потерпатиме від надмірної спеки. Сподіваюся, вас не втомив такий довгий урок. Як на мене, вам не слід було б іти додому пішки.

— Мене не втомлює ніщо — хіба тільки необхідність спішитися, — відповіла міс Кроуфорд, з його допомогою зійшовши з коня. — Я дуже міцна. Мене ніщо ніколи не втомлює, окрім того, що мені не до душі робити. Міс Прайс, мені дуже прикро поступатися вам місцем, але я щиро сподіваюся, що вас чекає гарна прогулянка і що я почую лише схвальні відгуки про це миле, чудове, гарне створіння.

Старий конюх, який чекав неподалік зі своїм конем, тепер приєднався до них, допоміг Фанні сісти в сідло, і вони рушили у протилежний бік парку; і смуток Фанні анітрохи не розвіявся, коли вона, озирнувшись, побачила, що інші двоє спускаються пагорбом до селища; її супутник також не вельми її втішив своїм зауваженням про те, яка вправна вершниця вийшла з міс Кроуфорд. Він дивився на неї з не меншою цікавістю, ніж Фанні.

— Аж поглянути любо, коли леді отак сміливо тримається на коні! — казав він. — Ніколи ще не бачив, аби в котроїсь краще виходило. У неї того страху наче й зовсім немає. А як ото ви, міс, починали вчитися, — на Великдень тому шість років мине, — ой божечко, та як же ж ви трусилися, коли сер Томас уперше посадив вас на коня!

У вітальні всі також розхвалювали міс Кроуфорд. Її природні переваги — сила і хоробрість — заслужили найщиріших похвал сестер Бертрам; вона, подібно до них, діставала справжню втіху від верхової їзди, була, як і вони, навдивовижу до цього здібною, і вони з великим задоволенням віддавали належне її успіхові.

— Я й не сумнівалася, що вона буде добре їздити, — казала Джулія. — Вона просто для цього народжена: такої ж зграбної статури, як її брат.

— Це правда, — додала Марія, — і вона так само завжди в піднесеному настрої, і така ж енергійна. Тепер я впевнена, що вміння вершника багато в чому залежить від його настрою.

Коли вони прощалися ввечері, Едмунд спитав Фанні, чи вона збирається їздити завтра.

— Ні... не знаю, — якщо кінь тобі потрібний... — відповіла вона.

— Мені він не потрібний для себе, — мовив Едмунд, — та будь-коли, якщо ти захочеш лишитися вдома, я гадаю, міс Кроуфорд буде дуже рада взяти твого коня на довший час, — інакше кажучи, на весь ранок. Їй хотілося б доїхати до Менсфілд-Коммон; місіс Грант розповідала їй, які там гарні місця, і я не маю сумніву, що вона подолає таку відстань. Але це можна зробити будь-якого ранку. Їй буде дуже прикро, якщо вона зіпсує тобі настрій. І це справді вийшло б негарно... Адже вона їздить лише заради втіхи, а ти — заради свого здоров'я.

— Завтра я, безперечно, не буду кататися, — мовила Фанні. — Я дуже багато їздила останнім часом і залюбки лишуся вдома. Ти знаєш, я вже досить зміцніла і чудово можу прогулятися пішки.

Едмунд був дуже задоволений, і це мало її втішити; а прогулянка до Менсфілд-Коммон відбулася наступного ж ранку. У поїзді взяли участь усі молоді люди, окрім Фанні, і всім вона видалася дуже приємною — і під час самої подорожі, і ввечері, коли про неї згадували. Один успішно виконаний задум нерідко спонукає до іншого; і, здійснивши подорож до Менсфілд-Коммон, всі вони були ладні наступного дня їхати кудись іще. Довкола було стільки чудових місць; і, хоча надворі стояла спека, тіністі стежки були всюди, куди б вони не помандрували. Молодь завжди знаходить для себе тіністі стежини. Чотири ясні ранки вони провели подібним чином, показуючи Кроуфордам навколишню місцину і пишаючись красою своїх володінь; всі були веселі, у незмінно доброму гуморі, і спека дошкуляла їм не настільки, щоб про неї було неприємно говорити; і так було до четвертого дня, коли радість одного з членів цього веселого товариства дещо затьмарилося. Це була міс Бертрам. Едмунда з Джулією запросили до пасторату, а нею знехтували. Виною цьому були добрі наміри місіс Грант, що вирішила так вчинити з прихильності до містера Рашворта, якого чекали сьогодні в Менсфілд-парку; але міс Бертрам почувалася так, наче їй завдали кривди образи, і по дорозі додому їй знадобилося прикликати на поміч усі свої гарні манери, аби не виказати роздратування і гніву. А містер Рашворт не приїхав, і образа її чимдалі зростала, а вона навіть не мала змоги утішитися, показавши, як то бувало, свою владу над ним; вона могла тільки надутися на матір, тітку і кузину і, наскільки можливо, своєю бундючністю зіпсувати їм обід і десерт.

Між десятою та одинадцятою годинами Едмунд і Джулія увійшли до вітальні, бадьорі від вечірнього повітря, сяючі та веселі, — повна протилежність трьом леді, які їх зустріли; Марія ледве підвела очі від книги, леді Бертрам дрімала, і навіть місіс Норріс, роздратована поганим настроєм племінниці, лише задала їм два-три питання про обід, на які ще й не одразу отримала відповідь, і нібито заприсяглася зберігати мовчання. Кілька хвилин брат і сестра надто захоплено вихваляли красу зоряної ночі, аби подумати про що-небудь інше, окрім власних вражень; але під час першої ж паузи Едмунд озирнувся довкола і спитав:

— А де ж Фанні? Вже пішла спати?

— Ні, чи, може, я просто цього не знаю, — відповіла місіс Норріс. — Вона щойно була поруч.

Ніжний голосок, що забринів з іншого кінця просторої кімнати, вказав їм, де була Фанні; вона сиділа на канапі. Місіс Норріс одразу ж накинулася на неї з докорами.

— Це справжнісіньке неподобство, Фанні, отак розсиджуватися цілими днями на канапі! Чому ти не підійдеш, не сядеш тут і не знайдеш собі якесь заняття, як ми? Якщо в тебе нема роботи, я можу дати тобі щось із кошика для бідних. Там є новий коленкор, його принесли минулого тижня, і до нього ще ніхто не торкався. Я думала, мене простріл вдарить, — так я з ним наморочилася, поки кроїла. Тобі слід навчитися думати про інших. Затям, дуже це негарно для молодої дівчини — вилежуватися на канапі.

Вона ще й половини не проказала, а Фанні вже повернулася на своє місце біля

столу і знову взялася до шиття; і Джулія, що перебувала в якнайліпшому гуморі після усіх веселощів того дня, вирішила відновити справедливість, зауваживши:

— Мушу сказати вам, тітонько, що Фанні вилежується на канапі менше, ніж будь-хто у цьому домі.

— Фанні, — мовив Едмунд, уважно подивившись на неї, — мабуть, у тебе болить голова.

Вона не могла заперечувати, але сказала, що болить не дуже.

— Щось мені не віриться, — сказав він. — Я надто добре знаю оцей твій погляд. І давно це почалося?

— Перед обідом. Та це нічого, це просто від спеки.

— Ти виходила надвір у спеку?

— Виходила? Ну звісно ж, — сказала місіс Норріс. — А ти б хотів, щоб вона в такий чудовий день сиділа вдома? І хіба ж ми всі не виходили? Навіть твоя матуся пробула надворі більше години.

— Так, справді, Едмунде, — втрутилася її світлість, що повністю прокинулася, лише коли місіс Норріс почала сварити Фанні. — Я була надворі годину, не менше. Три чверті години я просиділа у квітнику, поки Фанні зрізала троянди, і дуже там було приємно, можеш мені повірити; тільки страшна задуха. Альтанка стоїть у затінку, але, знаєш, я просто вжахнулася, коли настав час іти додому.

— Фанні зрізала троянди?

— Так, і боюся, цього року це вже останні. Бідолашне дитя! Їй було справді жарко, але ж троянди уже зовсім розквітли, — більше чекати нема куди.

— Авжеж, нічого не можна було вдіяти, — докинула місіс Норріс, уже лагідніше. — Я оце думаю, сестро, може, саме тоді в неї заболіла голова. Звичайно ж, заболить, коли постоїш отак зігнувшись, та ще й на сонці! Але я гадаю, до завтра все минеться. А ти дай їй понюхати ароматичного оцту; завжди я забуваю наповнити свою пляшечку.

— Оцет у неї, — мовила леді Бертрам, — він був у неї ще тоді, як вона вдруге повернулася з твого дому.

— Що? — вигукнув Едмунд. — То вона не тільки зрізала троянди, а ще й ходила у таку спеку через парк, до вашого дому, — ходила двічі, мем? Не дивно, що в неї болить голова.

Місіс Норріс розмовляла з Джулією і не почула його слів.

— Я боялася, що для неї це забагато, — мовила леді Бертрам, — та коли троянди були зібрані, твоя тітонька схотіла взяти їх собі, і тоді, розумієш, треба ж було їх віднести.

— І троянд було так багато, що довелося ходити двічі?

— Ні, але їх треба було покласти у вільній кімнаті просушити; і, на жаль, Фанні забула замкнути двері і принести ключа, тому їй довелося іти знову.

Едмунд підвівся і заходив по кімнаті.

— І цього не можна було доручити нікому, крім Фанні? Слово честі, мадам, ви вчинили дуже нерозумно.

— От лишень не знаю, як можна було вчинити розумніше! — закричала місіс Норріс, більше не в змозі лишатися глухою, — хіба що мені самій піти? Але ж не можу я розірватись; саме тієї миті я розмовляла з містером Гріном про корівницю твоєї матусі — це вона мене попросила, — і обіцяла Джонові Груму написати до місіс Джеферіс про його сина; він, сердега, уже півгодини чекав на мене! Гадаю, ніхто не може мене звинуватити в тому, що я хоч коли-небудь дбаю про себе; але ж, справді, не можу я робити все одразу! А що Фанні заради мене пройшлася до мого будинку — тут хіба що якихось чверть милі, і не думаю, що нерозумно було її посилати. Як часто я ходжу туди й назад тричі на день, і рано-вранці, і пізно ввечері, та в будь-яку погоду, — і ніколи не скаржуся!

— Я б хотів, щоб Фанні була хоч наполовину така міцна, як ви, мем.

— А якби Фанні не лінувалася більше ходити, вона б і не була така квола. Вона вже давно не їздила верхи, а я впевнена, що коли вона не їздить, їй слід ходити пішки. Якби вона перед тим їздила, я б не стала її посилати. Та я гадала, це лише піде їй на користь, після того як вона, зігнувшись, збирала троянди; ніщо так не знімає втоми, як піша прогулянка. І, хоч сонце й припікало, спека була не така вже страшна. Між нами кажучи, Едмунде, — і вона багатозначно кивнула на його матір, — найдужче їй зашкодили оті троянди і те, що вона ходила по квітнику.

— Боюся, це справді так, — мовила більш прямодушна леді Бертрам, дослухавшись до їхньої розмови. — Боюся, виною всьому той квітник; така спека просто вбити може. Я сама ледве її витримала. Сиділа і кликала мопса, щоб він не бігав по квітах; і дуже це було тяжко.

Едмунд більш нічого не став говорити ні одній, ні другій; але, непомітно ступивши до столу, де ще стояла неприбрана таця з обідом, він приніс Фанні склянку мадери і примусив її випити майже до дна. Вона й хотіла б відмовитись, але від сліз, викликаних сум'яттям почуттів, пити їй було легше, ніж розмовляти.

Розлючений на матір із тіткою, Едмунд ще більше сердився на самого себе. Він забув про Фанні, і це було гірше всього того, що зробили вони. Якби про неї подбали як слід, з нею б не трапилось нічого поганого; але вона чотири дні лишалася без товариства, без прогулянок, не маючи жодної змоги уникнути того, що вимагали від неї обидві нерозумні тітоньки. Йому було соромно думати, що всі ці чотири дні вона не могла їздити верхи, і він твердо вирішив, що, хоч як йому буде прикро позбавити міс Кроуфорд такої втіхи, подібне не повториться більше ніколи.

Фанні лягла в ліжко така ж засмучена, як у свій перший вечір в Менсфілд-парку. Вона почувалася зле, і причину слід було шукати передусім у її душевному стані; адже кілька днів вона відчувала себе покинутою і намагалася побороти своє роздратування та заздрість. Коли вона лежала на канапі, куди її привело бажання лишатися непомітною для всіх, душевний біль мучив її набагато сильніше від головного; а через несподівану зміну, спричинену добротою Едмунда, вона ледве змогла опанувати себе.

Розділ восьмий

Фанні вже наступного дня поновила свої кінні прогулянки; і, оскільки ранок був

чудовий — напоєний свіжістю, не такий спекотний, як останнім часом, — Едмунд повірив, що незабаром до неї повернеться здоров'я та душевний спокій. Поки її не було вдома, приїхав містер Рашворт — він супроводжував свою матір, яка вирішила вшанувати мешканців Менсфілд-парку своїм візитом і, зокрема, скористатися запрошенням відвідати Созертон, оскільки план, вироблений два тижні тому, досі не було виконано через її тимчасову відсутність. Тітонька Норріс і її племінниці широко зацікавлені поновленню наміру, і один із найближчих днів було призначено для поїздки, за умови, що містер Кроуфорд не буде зайнятий; обидві юні леді не забули поставити цю умову, і, хоч місіс Норріс ладна була поручитися за містера Кроуфорда, вони не схвалили її сміливого припущення і не хотіли ризикувати; так зрештою містер Рашворт з натяку міс Бертрам зрозумів, що йому слід негайно вирушити до пасторату, зустрітися з містером Кроуфордом і запитати в нього, чи має він намір їхати в середу.

Ще до його повернення прийшли місіс Грант і міс Кроуфорд. Вони вже встигли трохи погуляти, та, обравши інший шлях до садиби, не зустріли містера Рашворта, однак запевняли, що містер Рашворт застане містера Кроуфорда вдома. Звісно, знову зайшла розмова про Созертон. Важко було навіть уявити, щоб можна було говорити про щось інше, оскільки місіс Норріс була просто у захваті від майбутньої поїздки, а місіс Рашворт, нудно-люб'язна, надміру балакуча та пихата жінка, здатна думати лише про те, що стосувалося її самої та її сина, не відступалася від леді Бертрам, переконуючи її поїхати разом з усіма. Леді Бертрам не погоджувалася, але млявий тон її відмови змушував місіс Рашворт вважати, що насправді вона хоче поїхати, аж поки багатослівне і галасливе втручання місіс Норріс не допомогло їй зрозуміти, як воно є насправді.

— Для моєї сестри це нелегка подорож, запевняю вас, це для неї справді дуже важко, любя місіс Рашворт. Розумієте, десять миль туди, десять назад. Цього разу ви маєте вибачити мою сестру і вдовольнитися присутністю двох наших любих дівчаток і мене. Созертон — єдине місце, куди вона хотіла б поїхати, дарма що це така далечінь; але це справді неможливо. З нею залишиться Фанні Прайс, і все буде добре; а щодо Едмунда, оскільки його тут немає, щоб говорити самому, я відповім за нього: він радо приєднається до всієї компанії. Він, знаєте, може й верхи поїхати.

Місіс Рашворт, хоч-не-хоч погодившись із тим, що леді Бертрам залишиться вдома, могла тільки висловити свій жаль з цього приводу. "Дуже прикро, що її світлості не буде з нами; і, звичайно, мені було б також приємно бачити у своєму домі цю юну леді, міс Прайс, адже вона ще не була в Созертоні, і шкода, що вона його не побачить".

— Ви дуже добрі, ви істинна доброта, моя любя, — вигукнула місіс Норріс, — але стосовно Фанні, то в неї буде ще безліч можливостей побачити Созертон. У неї попереду багато часу; а про те, щоб їй поїхати тепер, не може бути й мови. Леді Бертрам, звичайно, не зможе її відпустити.

— О, так! Я не можу лишитися без Фанні.

Місіс Рашворт, впевнена, що всі прагнуть відвідати Созертон, запросила і міс Кроуфорд, і хоча місіс Грант, яка відтоді, як оселилася по сусідству, не спромоглася

нанести візит місіс Рашворт, зараз поштиво відмовилася від запрошення, вона була рада будь-якій нагоді зробити приємність сестрі; і Мері, вислухавши стільки прохань та запрошувань, скільки належить, зрештою люб'язно погодилася.

Похід містера Рашворта до пасторату був успішним; і Едмунд з'явився якраз вчасно, щоб дізнатися, що намічається в середу, і провести місіс Рашворт до її екіпажа, а двох інших леді — до середини паркової алеї.

Повернувшись до їдальні, він застав там місіс Норріс, яка заклопотано розмірковувала, чи бажаною буде присутність міс Кроуфорд у їхній компанії і чи не затісно буде в ландо у брата і без неї. Обидві міс Бертрам не сприймали всерйоз її вагання, запевняючи, що в ландо вистачить місця для чотирьох осіб, — до того ж хтось може сісти на козли поруч із містером Кроуфордом.

— Власне, чому ми маємо їхати в екіпажі Кроуфорда, — спитав Едмунд, — або тільки в його екіпажі? Чому не можна скористатися матусиним портшезом? Коли вперше заговорили про цю поїздку, я ніяк не міг збагнути, чому для сімейного візиту не краще скористатися сімейним екіпажем?

— Що? — вигукнула Джулія. — Увібгатися втрьох до закритого фаетона, та ще й у таку погоду, коли можна їхати в ландо! Ні, любий братику, я не згодна!

— Тим паче, — додала Марія, — я знаю, що сам містер Кроуфорд хоче нас повезти. Ми домовилися про це раніше, і він, безперечно, сприйняв наші слова як обіцянку.

— До того ж, мій любий Едмунде, — зауважила місіс Норріс, — брати два екіпажі, коли досить і одного, — це просто зайвий клопіт; і, між нами кажучи, наш візник завжди скаржиться на дорогу між Менсфілд-парком і Созертоном, — алеї, мовляв, занадто вузькі, і кущі чіпляють карету; а ти ж сам розумієш, нікому це не потрібно, щоб наш любий сер Томас по приїзді додому побачив карету геть пошарпаною.

— Було б негарно скористатися екіпажем містера Кроуфорда тільки з цієї причини, — мовила Марія, — та, щиро кажучи, наш Уїлкокс — старий бовдур, і візник з нього ніякий. Я ладна заприсягтися, що в середу ми й не згадаємо про вузькі дороги.

— Як на мене, їхати на козлах зовсім непогано, — сказав Едмунд, — я не вважаю це неприємним.

— Неприємним! — вигукнула Марія. — Господи, та я певна, що це взагалі найкраще місце для будь-кого. Звідти значно краще видно все довкола. Мабуть, міс Кроуфорд сама захоче сидіти на козлах.

— Тоді ніщо не заважає взяти Фанні; для неї, без сумніву, знайдеться місце.

— Фанні! — повторила місіс Норріс. — Любий мій Едмунде, про це не може бути й мови. Вона лишиться із своєю тітонькою. Я так і сказала місіс Рашворт. Її там не чекатимуть.

— Гадаю, мадам, — сказав Едмунд, звертаючись до своєї матері, — у вас не може бути інших причин бажати, щоб Фанні не їхала, окрім того, що стосується вас особисто, вашого комфорту. Якби ви могли обійтися без неї, ви, певно, не хотіли б тримати її вдома?

— Звичайно, ні; але я не можу без неї обійтися.

— Можете, якщо я залишуся з вами вдома; а я схильний так вчинити.

У ту ж мить здійснювався галас обурення.

— Так, — вів далі Едмунд, — мені зовсім не обов'язково їхати, і я маю намір лишитися вдома. Фанні так хочеться побачити Созертон. Я знаю, вона дуже цього бажає. Їй нечасто доводиться зазнати такої втіхи, і я певний, мем, ви були б раді зробити їй приємне.

— О, так! Я була б дуже рада, — якщо твоя тітонька не заперечує.

У місіс Норріс було наготові єдине заперечення, яке вона змогла вигадати, — вони ж запевнили місіс Рашворт, що Фанні не поїде, і виглядатиме дуже дивно, якщо вони раптом візьмуть її з собою; це ускладнення здавалося їй просто непереборним. Це буде дуже, дуже дивно виглядати! У цьому є щось украй нечемне, це майже означатиме неповагу до місіс Рашворт, чиї манери є такими зразково шляхетними й люб'язними, що їй самій, місіс Норріс, мабуть, годі й дорівнятися до неї. Місіс Норріс не любила Фанні, і в неї ніколи не виникало бажання зробити їй приємне; але цього разу вона сперечалася з Едмундом скоріше з вірності своїм власним задумам — тому, що це були її задуми, а не будь-кого іншого. Вона вірила, що владнала цю справу якнайкраще, а найменші зміни можуть тільки все зіпсувати. Тому, коли Едмунд, дочекавшись, поки вона замовкне, відповів їй, що вона може не турбуватися щодо місіс Рашворт, оскільки він, ідучи з нею передпокоем, зауважив, що міс Прайс, можливо, також поїде, і одразу ж отримав для кузини люб'язне запрошення, — місіс Норріс була надто роздратована, щоб спокійно підкоритися, і лише сказала:

— От і чудово, якщо ти так хочеш, то роби як тобі завгодно, — мені однаково.

— Це може видатися дивним, — сказала Марія, — якщо ти залишишся вдома замість Фанні.

— І вона, звичайно, повинна бути тобі дуже вдячною, — додала Джулія, кваплячись вийти з кімнати, оскільки розуміла, що їй слід було б самій лишитися вдома.

— Фанні буде вдячна настільки, наскільки потрібно в цьому разі, — тільки й відповів Едмунд, і на тому розмова скінчилася.

Вдячність Фанні, коли вона про це почула, була насправді більшою від задоволення. Вона відчувала доброту Едмунда з усією властивою їй вразливістю — і навіть з більшою, ніж він міг собі уявити, не підозрюючи про її сердечну прихильність до нього; але її засмучувало те, що заради неї він відмовляє собі навіть у такій дрібниці, і без нього можливість побачити Созертон нічого для неї не значила.

Під час наступної зустрічі двох менсфілдських сімей до плану поїздки було внесено деякі зміни, що зустріли загальне схвалення. Місіс Грант запропонувала леді Бертрам своє товариство замість синового, а доктор Грант мав приєднатися до них за обідом. Леді Бертрам така пропозиція прийшлася вельми до душі, а в молодих леді одразу ж покращився настрій. Навіть Едмунд був дуже вдячний за таке рішення, що давало змогу і йому взяти участь у поїздки; а місіс Норріс сказала, що це чудова ідея, і вона також хотіла це запропонувати, просто місіс Грант її випередила.

У середу день був погожий та ясний, і невдовзі після сніданку прибуло ландо,

містер Кроуфорд привіз сестер; всі вже були готові, тільки місіс Грант мала вийти з екіпажа, а інші — зайняти місця. Найкраще з місць, на яке потайки зазіхав кожний, почесне місце, лишалося незайнятим. Кого ж чекало таке щастя? Поки кожна з сестер Бертрам обмірковувала, як буде краще — при цьому вдаючи, ніби поступається іншим, — вберегти його для себе, справу розсудила місіс Грант, що, виходячи з карети, зауважила:

— Вас тут п'ятеро, отже, комусь треба сісти з Генрі; а ви, Джуліє, нещодавно казали, що хотіли б навчитись правити кінями, — от вам і нагода взяти урок.

Щасливиця Джулія! Бідолашна Марія! Перша вмить опинилася на козлах, друга зайняла місце всередині, сповнена злостивої образи; і карета вирушила в путь, супроводжувана добрими побажаннями двох леді, що лишилися, і гавканням мопса, якого хазяйка тримала на руках.

Шлях пролягав через приємну місцину, і Фанні, яка ніколи не від'їздила далеко від дому, невдовзі побачила невідомий краєвид, який споглядала з великим задоволенням, милуючись його красою. Її лише зрідка запрошували взяти участь у бесіді, та вона цього й не хотіла. Її власні роздуми були для неї, як завжди, найкращими супутниками; і, дивлячись на нові місця, на дорогу, що бігла в новому для неї напрямі, на незнані землі та лани довкола, на хатинки, стада худоби, на дітей обабіч дороги, вона знаходила в цьому розвагу, що могла б бути цікавішою хіба лише в тому разі, якби вона обговорювала побачене з Едмундом. І хіба що це одне ріднило її з юною леді, яка сиділа поруч; в усьому іншому, окрім прихильності до Едмунда, міс Кроуфорд анітрохи не була подібна до неї. Вона не мала тонкого смаку, здатності тонко мислити і відчувати, властивих Фанні; вона майже не помічала природи, неживої природи: уся її увага була віддана людям, чоловікам і жінкам, а її уподобання — всьому, що жваве та яскраве. Проте, озираючись назад, на Едмунда, коли дорога не мала різких вигинів чи то коли він наздоганяв їх на крутому підйомі, вони відчували одне й те саме — і одночасно вигукували: "Ось і він!".

Перші сім миль міс Бертрам не було чим утішитися; її погляд раз у раз ковзав на містера Кроуфорда і Джулію, що сиділи поруч і про щось безтурботно гомоніли; і необхідність бачити його виразний профіль, коли він усміхнений повертався до Джулії, або чути її сміх, була для Марії джерелом постійного роздратування, яке вона марно силкувалася притлумити з міркувань пристойності. Коли Джулія озиралася, лице в неї сяяло радістю, і щоразу, коли вона говорила до них, голос її звучав піднесено: з її місця відкривається чарівний краєвид, вона б хотіла, щоб усі вони могли ним помилуватись, — і так далі; але помінятися місцями вона запропонувала тільки міс Кроуфорд, і то лише тоді, коли вони досягли вершини довгого узвишшя. Запрошення було не надто наполегливим: "Звідси такий гарний краєвид. Мені б хотілося, щоб ви сіли на моє місце, але боюся, що ви не погодитеся, навіть якщо я вас дуже проситиму". Міс Кроуфорд не встигла ще й відповісти, а карета вже поїхала швидше.

Коли вони опинилися в місцині, що нагадувала про близькість Созертону, міс Бертрам стало легше на серці — адже вона, можна сказати, розривалася на два

протилежні боки. Вона мала почуття до Рашворта і почуття до Кроуфорда, і поблизу Созертону перші значно посилилися. Усі переваги, пов'язані із становищем містера Рашворта, належали їй. Вона могла сказати міс Кроуфорд: "Ці ліси належать до Созертону", або недбало зауважити, що "здається, все обабіч — то володіння містера Рашворта", і душа її співала; і їй було чимдалі приємніше наближатися до ошатного будинку — оселі старовинного роду, який безроздільно володарював у своїй царині.

— Тут дорога вже не буде такою вибоїстою, міс Кроуфорд; усі незручності позаду. Звідси дорога вже хороша. Містер Рашворт привів її в належний вигляд, коли успадкував маєток. Отут починається селище. Ті халупи — справжнє убозтво. А шпиль церкви вважають напрочуд гарним. Я рада, що церква стоїть не так близько до будинку, як часто буває в старовинних маєтках. Це калатання дзвонів, мабуть, жах як набридає. Тут є і пасторат; такий охайний будиночок, і, наскільки я розумію, священник із дружиною — дуже порядні люди. Отам притулок, його збудував хтось із родини. Праворуч — дім управителя; такий собі статечний добродій. Зараз ми під'їжджаємо до головної паркової брами; але парком треба їхати ще з милю. Бачите, в цьому кінці він не такий вже страшний; тут є гарні дерева, але дім розташований дуже невдало. Ми півмилі спускаємося до нього по пагорбу, і це вельми прикро; маєток виглядав би зовсім непогано, якби під'їзд до нього був іншим.

Міс Кроуфорд не забарилася висловити своє захоплення; вона чудово розуміла почуття міс Бертрам і вважала за необхідне її підбадьорити. Місис Норріс була дуже приязною — і говорила без упину; і навіть Фанні знайшла кілька слів похвали, що були поблажливо вислухані. Вона із щирою цікавістю роздивлялася все, чого сягав погляд; а дочекавшись, коли перед очима постане будинок, вона зауважила, що на такі будівлі просто неможливо дивитися без пошани, і додала:

— А де ж та алея? Мені здається, дім виходить фасадом на схід; тоді алея, мабуть, з іншого боку. Містер Рашворт говорив про західний фасад.

— Так, вона за будинком; починається трохи на відстані від нього і простягається на півмилі, до межі володінь. Ви можете побачити звідси її частину... найбільш віддалені дерева. Це самі дуби.

Тепер міс Бертрам із впевненістю знавця говорила про те, на чому раніше, коли містер Рашворт питав про її думку, анітрохи не зналася; і її охопило таке щасливе піднесення, яке тільки можуть спричинити марнославство та гордощі, коли екіпаж зупинився біля широкого кам'яного ґанку перед парадною брамою.

Розділ дев'ятий

Містер Рашворт вийшов зустріти свою прекрасну леді і з належною гостинністю привітав усе товариство. У вітальні їх з такою ж сердечністю зустріла його мати, і вони так люб'язно, як лишень могла бажати міс Бертрам, вирізняли її з-посеред інших. Коли церемонію зустрічі було завершено, передусім знадобилося поснідати; двері розчахнулися навстіж, і, проминувши кілька суміжних кімнат, гості опинилися в їдальні, де їх чекав щедро та вишукано накритий стіл. Багато було сказано, багато з'їдено, і все йшло чудово. Потім заговорили про предмет, що був головною метою

поїздки. Як бажає містер Кроуфорд, яким чином він волів би оглянути землі? Містер Рашворт запропонував свій кабріолет. Містер Кроуфорд натякнув, що краще їхати екіпажем, у якому може розміститися більше двох чоловік.

— Позбавити себе приємної нагоди бачити очима інших і чути інші судження було б незрівнянно гірше, ніж відмовитися від задоволення, яке ми отримуємо зараз.

Місіс Рашворт сказала, що можна взяти ще й портшез, але ця можливість, мабуть, не видалася доречною молодим леді: вони не посміхнулися і не промовили ні слова, її наступна пропозиція — показати будинок тим, хто не бував тут раніше, — здалася приємнішою, оскільки міс Бертрам зраділа нагоді похизуватися розмірами своєї майбутньої оселі, та й усі були раді знайти собі якесь заняття.

Усі підвелися і попрямували за місіс Рашворт через нескінченну низку кімнат з високими стелями; деякі з них були дуже просторі, щедро умебльовані у стилі п'ятдесятирічної давнини, з блискучою підлогою, масивним червоним деревом, розкішною дамаською порцеляною, мармуром, позолотою та різьбленням, — кожна по-своєму гарна. Картин було безліч — деякі становили справжню цінність, та загалом то були родинні портрети, які вже нічого нікому не говорили, окрім місіс Рашворт, що порозпитувала в економки все, про що та могла розповісти, і зараз майже з такою самою обізнаністю могла показувати гостям будинок. Цього разу вона зверталася передусім до міс Кроуфорд і до Фанні, але увагу, з якою вони її слухали, неможливо було порівняти: міс Кроуфорд уже бачила безліч гарних будинків, і всі вони залишили її байдужою, тому зараз вона тільки чемно вдавала, ніби слухає, тоді як Фанні, для якої все це було так само цікавим, як і новим, сприймала із шанобливою серйозністю все, що місіс Рашворт могла розповісти про минуле своєї родини, про її піднесення та розквіт, про королівські відвідини і вияви відданості королю; їй було приємно пов'язувати все це з уже відомими їй історичними подіями та уявляти сцени минулого.

Дім був розташований так, що з жодної кімнати не відкривалося широкого краєвиду; і поки Фанні та дехто з інших слухали місіс Рашворт, Генрі Кроуфорд похмуро дивився у вікна і похитував головою. З усіх кімнат, що виходили на захід, було видно газон і початок алеї, яка починалася одразу ж за високими залізними ґратами і воротами.

Проминувши ще безліч кімнат, які, здавалося, служили тільки для того, щоб стягати повіконне мито і знаходити заняття для покоївки, місіс Рашворт мовила:

— Тепер ми входимо до каплиці, до неї слід було б увійти згори і звідти на неї дивитися; але вас, як друзів, я, з вашого дозволу, проведу вниз.

Вони увійшли. Фанні приготувалася побачити щось величніше від звичайної просторої, видовженої кімнати, умебльованої так, щоб створювати молитовний настрій: тут не було нічого незвичайного чи урочистого, окрім червоного дерева зусібіч та подушок з малинового оксамиту, що їх видно було на розташованій угорі сімейній галереї.

— Я розчарована, — тихо мовила Фанні до Едмунда. — Я уявляла каплицю не такою. Тут нема нічого, що навіювало б шанобливий страх, ніякої меланхолії та

величі. Немає ні арок, ні вирізьблених написів, ні знамен. Жодного з тих знамен, кузене, що "тріпочуть під вітром нічних небес". Ніщо не вказує на те, що "шотландський монарх опочив тут навіки".

— Ти забуваєш, Фанні, як недавно все це було збудовано і для якої вузької мети призначалося, порівняно зі старими каплицями в замках та монастирях. Це приватна церква родини. Гадаю, членів сім'ї ховали в парафіяльній церкві. Там ти побачиш і знамена, і всі фамільні регалії.

— Дивно, що я про це не подумала; та я все одно розчарована.

Місіс Рашворт почала свою розповідь:

— Ця каплиця була оздоблена так, як ви її бачите, за часів Якова Другого. До того часу, наскільки я знаю, ці лави були просто дерев'яні; і є деякі підстави вважати, що покривала і подушки на кафедри і на місцях для членів родини були просто з пурпурного сукна; та це лише припущення. Каплиця дуже гарна, і раніше в ній служили щодня — вранці й увечері. Проповіді завжди читав домашній капелан, і ще багато хто про це пам'ятає; але покійний містер Рашворт поклав цьому край.

— Кожне покоління впроваджує свої зміни на краще, — усміхнувшись, мовила міс Кроуфорд до Едмунда.

Місіс Рашворт відійшла, щоб повторити те саме містерові Кроуфорду; а Едмунд, Фанні і міс Кроуфорд лишилися стояти гуртом.

— Шкода, що про цей звичай забули! — вигукнула Фанні. — Це була така дорогоцінна частинка минулого. У родинній каплиці і домашньому капелані є щось таке, що дуже пасує до величного будинку, до нашого уявлення про те, як має протікати його життя! Уся родина в один і той самий час збирається для молитви, — це чудово!

— Аж надто чудово, справді, — сміючись, мовила міс Кроуфорд. — Це дуже зручно для глави сім'ї — примушувати бідних служниць та лакеїв, щоб вони полишали свою роботу й розваги і двічі на день проказували молитви, тоді як самі господарі тільки й вишуковують привід цього уникнути.

— Навряд чи Фанні так уявляє собі сімейні молитовні збори, — мовив Едмунд. — Якщо господар і господиня самі їх не відвідують, то в цьому звичаї більше поганого, ніж доброго.

— У будь-якому разі, що стосується подібних речей, краще дозволити людям чинити на власний розсуд. Кожен має йти своїм шляхом — і обирати час і місце для своєї молитви. Обов'язок бути присутнім на службі, ці формальності, обмеження — все це пригнічує і навряд чи може комусь подобатись; а якби добродійні парафіяни, що звикли щодня ставати навколішки й позіхати на галереї, могли передбачити ті часи, коли через головний біль можна буде полежати в ліжку зайвих десять хвилин і не боятися, що їх звинуватять у тому, ніби ти не слухав відправи, вони б застрибали з радощів й заздрості. Уявляєте, як неохоче йшли до цієї каплиці красуні з роду Рашвортів? Молоді місіс Елінор і місіс Бріджит удавали з себе саму побожність, а в головах у них діялося зовсім інше — особливо якщо бідолашний капелан не був гарним

з виду; а в ті часи, гадаю, вони були ще потворніші, ніж зараз.

Кілька хвилин її слова лишалися без відповіді. Фанні зашарілася і позирнула на Едмунда, але була надто сердита, щоб говорити; а йому знадобилося трохи опанувати себе, перш ніж він мовив:

— Ваш жвавий розум не здатний поставитися серйозно навіть до серйозних предметів. Ви змалювали кумедну картину, і, знаючи людську натуру, не можна стверджувати, що все це було не так. Усі ми іноді відчуваємо, що нам важко зосередитися настільки, наскільки ми цього хотіли б; та якщо ви припускаєте, що це річ звичайна, тобто що слабкість, яку не намагаються побороти, переростає у звичку, — чого ж можна очікувати від такої людини, якщо вона буде молитися на самоті? Чи ви вважаєте, що стражденна душа, яка дозволяє собі відволікатися від молитви в церкві, зможе краще володіти собою в тісній кімнаті?

— Так, цілком імовірно. Вона матиме принаймні дві переваги. Її увага менше відволікатиметься на все довкола, і випробування триватиме не так довго.

— Гадаю, душа, яка не бореться з собою за одних обставин, знайде, на що відволіктися, за інших; а вплив самого місця і приклад часто можуть пробудити кращі почуття, ніж ті, що були спершу. Однак я визнаю, що довга служба інколи втомлює. Мені й хотілося б так не думати, але я не так давно покинув Оксфорд, щоб забути, якою може бути церковна відправа.

У цей час інші члени компанії походжали по церкві; Джулія привернула увагу містера Кроуфорда до своєї сестри, мовивши:

— Подивіться на містера Рашворта і Марію, — стоять собі поруч, наче їх от-от мають повінчати. Погляньте, у них справді такий вигляд, еге ж?

Містер Кроуфорд усмішкою висловив свою згоду і, підійшовши до Марії, сказав так, щоб могла почути лише вона:

— Мені не дуже приємно бачити міс Бертрам так близько до віттаря.

Здригнувшись, вона мимоволі відступила на кілька кроків убік, та по хвилі оволоділа собою і, неприродно розсміявшись, спитала його майже так само тихо, чи не він буде її дружкою?

— Боюся, із цим я впорався б не найкращим чином, — відповів він, багатозначно позирнувши на неї.

Джулія, приєднавшись до них тої ж миті, підтримала жартівливий тон.

— Слово честі, дуже шкода, що не можна владнати це зараз, бо ми не маємо на те дозволу церкви; адже ми все одно вже зібралися, і це вийшло б надзвичайно мило.

Вона говорила про це і сміялася так необачно, наче бажала, щоб її почули містер Рашворт і його матір і щоб люб'язне воркотіння закоханого містера Кроуфорда не лишилося непоміченим для її сестри; тоді як міс Рашворт зауважила з належною гідністю та посмішками, що ця подія, коли б вона не відбулася, буде для неї найщасливішою в житті.

— Якби Едмунд уже був священиком! — вигукнула Джулія і підбігла туди, де він стояв з міс Кроуфорд і Фанні. — Едмунде, любий, якби ти вже був священиком, ти міг

би обвінчати їх негайно. Який жаль, що ти ще не прийняв сан; містер Рашворт і Марія вже готові.

Вираз обличчя міс Кроуфорд, коли вона почула слова Джулії, міг би потішити стороннього глядача. Вона була приголомшена новиною, яку щойно дізналася. Фанні пожаліла її. "Як їй буде прикро згадувати, що вона зараз говорила", — промайнула у неї думка.

— Ще не прийняв сан! — сказала міс Кроуфорд. — Он як, ви збираєтеся стати священиком?

— Так, невдовзі після повернення мого батька, — певно, на Різдво.

Міс Кроуфорд, отямившись від несподіванки і знову прибравши спокійного вигляду, тільки й відповіла:

— Якби я знала про це раніше, я б говорила про духовних осіб з більшою повагою, — і змінила тему розмови.

Через деякий час у каплиці знову запанували тиша та спокій, яку не порушували в ній, за рідкими винятками, протягом усього року. Міс Бертрам, незадоволена сестрою, ішла попереду, і всі почувалися так, наче пробули там занадто довго.

Нижню частину будинку вже оглянули повністю, і місіс Рашворт, що ніколи не знала втоми в подібних випадках, уже хотіла була вести гостей головними сходами і показувати їм горішні кімнати, але тут утрутився її син, що непокоївся, чи вистачить їм на все часу.

— Адже якщо ми будемо забагато ходити по будинку, — мовив він тоном беззаперечного ствердження, якого не завжди щастить уникнути навіть розумнішим людям, — нам забракне часу подивитися, що треба зробити в парку. Уже пів на третю, а ми обідаємо о п'ятій.

Місіс Рашворт скорилася; усі вочевидь були схильні обговорювати питання, хто, з ким і на чому вирушить оглядати парк, і місіс Норріс вже почала клопотатися, яких взяти коней та екіпажі, коли молоді люди, опинившись перед парадними дверима, спокусливо розчиненими просто на сходи, які вели до всіх принад обсадженого чагарником майданчика для ігор, у єдиному прагненні до свіжого повітря й свободи вийшли надвір.

— А тепер, гадаю, ми можемо спуститися сюди, — сказала місіс Рашворт, ввічливо зрозумівши натяк і слідуючи за ними. — Тут найбільше рослин і такі гарні фазани.

— Цікаво, — сказав містер Кроуфорд, роззираючись довкола, — чи тут нам не знайдеться якогось заняття, перш ніж ми вирушимо далі? Я бачу вельми привабливі стіни. Містере Рашворт, може, ми скличемо раду на цьому газоні?

— Джеймсе, — мовила місіс Рашворт синові, — гадаю, дика частина парку буде в новину для всього товариства. Обидві міс Бертрам ніколи ще такого не бачили.

Це не викликало заперечень, але деякий час, здавалося, ні в кого не виникало бажання пристати на будь-чию пропозицію чи кудись вирушити. Спершу всіх зацікавили рослини і фазани, і компанія розпалася сама по собі. Містер Кроуфорд рушив уперед, щоб дослідити можливості будинку з цього боку. Газон, обгороджений

високим муром, попереду межував із майданчиком для крикету, а далі полого тягнувся аж до залізних штахетів, за якими видно було вершини дерев дикої частини парку, що впритул підступала до огорожі. У цьому місці можна було знайти безліч недоліків. За містером Кроуфордом невдовзі пішли міс Бертрам і містер Рашворт, а коли всі інші також незабаром розбилися на невеликі зграйки, цю трійцю, заклопотану обговоренням, перестріли на терасі Едмунд, міс Кроуфорд і Фанні, які, здавалося, так само природно об'єдналися втрох; і, трохи поспівчувавши їхнім труднощам, покинули їх і рушили далі. Троє, що zostалися, — місіс Рашворт, місіс Норріс і Джулія, — все ще лишалися далеко позаду, оскільки Джулія, щаслива зірка якої дещо пригасла, була змушена триматися біля місіс Рашворт і стишувати свої нетерплячі кроки відповідно до її неквапливої ходи, тоді як її тітонька, здивавши покоївку, що вийшла погодувати фазанів, зупинилася з нею перекинутися словом. Бідолашна Джулія, єдина з дев'яти чоловік готова нарікати на свою долю, тепер жорстоко каралася, і можна собі уявити різницю між нею та тією Джулією, що сиділа на козлах ландо. Гречність, до якої її привчили, як до суворого обов'язку, не дозволяла їй втекти; а оскільки їй бракувало справжньої витримки, справедливого судження про інших та знання власного серця — тих істинних принципів, що не посідали значного місця в її вихованні, — вона була нещасна.

— Спека просто нестерпна, — мовила міс Кроуфорд, коли вони піднялися на один з виступів тераси і вдруге вийшли до хвіртки посередині огорожі, що відкривалася в дику частину парку. — Мабуть, ніхто не буде проти, якщо ми трошки спочинемо. Ось і чудовий малий лісочок — тільки як до нього потрапити? Щастя, якщо хвіртка не замкнена! Але вона, звісно ж, замкнена; у цих величезних маєтках тільки садівники можуть ходити, куди заманеться.

Однак хвіртка була не замкненою, і всі вони гуртом з радістю пройшли крізь неї і лишили безжальне саяво дня позаду. Досить-таки довгі сходи привели їх до дикого парку, що являв собою насадження дерев площею близько двох акрів, і хоч складалося воно головним чином із ялівців, лаврів та наполовину вирубаних буків, а розбите було з неухильною правильністю, тут, порівняно з крикетним майданчиком та терасою, панували напівморок, тінь і природна краса. Усі вони відчували її свіжий подих і якийсь час ішли мовчки, у німому замилюванні. Зрештою недовгу мовчанку порушила міс Кроуфорд:

— Отже, ви маєте намір стати священиком, містере Бертрам. Мене це трохи дивує.

— Що в цьому для вас дивного? Ви, звичайно ж, гадали, що я маю обрати якусь професію, і могли зрозуміти, що я не буду ні адвокатом, ні військовим, ні моряком.

— Це так; але, власне кажучи, я над цим не розмірковувала. І, знаєте, завжди знаходиться дядечко чи дідусь, хто залишає спадок другому синові.

— Це дуже приємний звичай, — мовив Едмунд, — але так буває не завжди. Я — один із винятків, і тому маю сам подбати про себе.

— Але чому ви вирішили стати священиком? Я думала, це завжди випадає на долю наймолодшого сина, коли інші брати вже зробили свій вибір.

— Ви гадаєте, що ніхто ніколи не обрав би церковне служіння з власної волі?

— "Ніколи" — серйозне слово; але якщо вживати "ніколи" в загальноновживаному значенні, тобто замість "не дуже часто", — так, я насправді такої думки. Адже чого можна досягти в церкві? Чоловіки прагнуть до визначних досягнень, і в будь-якій професії можна вирізнитися з-посеред інших, тільки не в церкві. Священик — ніщо.

— Сподіваюся, "ніщо" в загальноновживаному значенні має свої ступені, так само як "ніколи". Священик не може вирізнитися за своїм становищем або зовнішнім виглядом. Він не повинен очолювати громаду або задавати тон у вбранні. Але я не можу назвати "нічим" покликання, яке полягає в турботі про все найважливіше для людства — для кожної людини окремо чи для всього суспільства; у турботі про цінності земні й вічні, про релігію й мораль, а відповідно до цього — і про людську манеру поводитись; хіба можна назвати це служіння "нічим"? Якщо є нікчемним той, хто виконує ці обов'язки, то лише тому, що він нехтує ними, забуває про те, наскільки вони важливі, і проявляє себе не в тій якості, у якій повинен це зробити.

— Ви покладаєте на священика більшу відповідальність, ніж від нього зазвичай очікують, або більшу, ніж я здатна зрозуміти. Значення священика в суспільстві не вважається впливовим чи вирішальним, та й як може бути інакше, якщо вони так рідко бувають у товаристві? Як дві проповіді на тиждень — навіть якщо вони варті того, щоб їх слухати, тобто навіть коли в проповідника вистачає глузду, щоб читати Блерові проповіді, а не свої власні, — то як вони можуть чинити такий вплив, про який ви кажете? Керувати поведінкою людей і виховувати душевні чесноти прочан великої парафії у всі інші дні тижня? Священика нечасто можна десь побачити, окрім як на церковній кафедрі.

— Ви говорите про Лондон, а я — про все людство в цілому.

— Гадаю, що столиця може дати вірне уявлення і про будь-які інші місця.

— Але, хочу сподіватися, не тоді, коли йдеться про співвідношення людських чеснот і вад у всьому королівстві. Не до великих міст ми звертаємося в пошуках найвищої моралі; не там порядні люди будь-якого звання можуть творити найбільше добра; і, звичайно, не там найдужче відчувається вплив церкви. Доброго пастиря наслідують, ним захоплюються; та не лише гарними проповідями священик буває корисним своїй парафії та окрузі, коли парафія та округа невеликі і всі довкола знають його приватне життя й можуть спостерігати його повсякденну поведінку, що в Лондоні буває не часто. Там слуги церкви загублені в натовпі своїх парафіян, і їх знають здебільшого як проповідників. А щодо їхнього впливу на людську поведінку, то я не хотів би, щоб міс Кроуфорд хибно мене зрозуміла, вирішила, наче я вважаю їх суддями гарних манер, учителями етикету, такими собі церемоніймейстерами життя. "Манеру поводитись", про яку я говорив, краще назвати просто "поведінкою", яка впливає з принципів порядності; коротше кажучи, це наслідки тих доктрин, які священик має виголошувати і тлумачити людям; і, гадаю, усюди можна побачити, що якими є служителі церкви — такими, як їм слід бути чи іншими, — такими є й усі інші люди.

— Звичайно, — мовила Фанні зі спокійною серйозністю.

— Отак, — вигукнула міс Кроуфорд, — ви вже повністю переконали міс Прайс!

— Я волів би переконати і міс Кроуфорд.

— Не певна, що вам пощастить це зробити, — сказала вона з лукавою посмішкою. — Я й зараз дивуюся — не менш, ніж спочатку, — що ви маєте прийняти сан. Ви справді здатні до чогось більшого. Передумайте, прошу. Іще не пізно. Йдіть краще в адвокати.

— Стати адвокатом! Ви кажете про це з такою ж легкістю, як звеліли увійти до цих хатців.

— Тепер ви хочете сказати, що правові нетрі здаються вам ще більш заплутаними, ніж оці хатці, але я вас випереджаю; пам'ятайте, я вас випередила.

— Вам не треба поспішати, щоб випередити мене у вмінні сказати *bon mot*;[3] дотепність не є головною рисою моєї вдачі. Я завжди висловлююся по суті, звик говорити просто і можу півгодини мовчати в пошуках влучної відповіді.

Запанувала мовчанка. Кожний думав про своє. Фанні заговорила першою:

— Дивно, що я втомилася від прогулянки в цьому чудовому лісі; та коли ми дійдемо до наступної лави, якщо ви не проти, я була б рада трохи посидіти.

— Фанні, люба, — вигукнув Едмунд, одразу ж беручи її під руку, — який я неуважний! Сподіваюся, ти не дуже втомилася. Можливо, — додав він, звертаючись до міс Кроуфорд, — моя друга супутниця зробить мені таку честь і також дозволить узяти її під руку?

— Дякую, але я зовсім не втомилася. — Однак, промовляючи ці слова, вона простягнула йому свою руку, і він, радіючи цьому, вперше відчувши її близькість, на мить забув про Фанні.

— Ви ледве мене торкаєтесь, — сказав він. — Так вам не буде від мене ніякої допомоги. Наскільки жіноча рука легша від чоловічої! В Оксфордї я звик, що хтось із чоловіків спирався на мене на вулиці, а ви порівняно з ними — просто пір'їнка.

— Я справді не втомилася, що навіть дивно; адже ми пройшли цим лісом, мабуть, не менше милі. Як ви гадаєте?

— Менш ніж півмилі, — впевнено відповів Едмунд; він був закоханий ще не настільки, щоб вимірювати відстань або лічити час із жіночою недбалістю.

— О, та ви не зважаєте, скільки ми тут кружляли. Ми йшли такою звивистою стежиною, а ліс сам по собі тягнеться не менш ніж півмилі, якщо йти навпростець; адже ми ще не бачили його кінця відтоді, як зійшли з головної дороги.

— Але, якщо ви пам'ятаєте, перед тим як ми зійшли з дороги, її кінець уже було видно; ми дивилися вздовж просіки і бачили, що вона кінчається біля залізних воріт, і до них було не більше фарлону.[4]

— О, я нічого не знаю про ваші фарлонги, та я певна, що цей ліс дуже великий, і ми почали кружляти одразу ж, як увійшли до нього; і тому, коли я кажу, що ми пройшли милю, то маю на увазі — не по прямій.

— Ми пробули тут рівно чверть години, — мовив Едмунд, витягаючи годинника. — Чи не вважаєте ви, що ми йдемо зі швидкістю чотири милі на годину?

— О, не треба присікуватися до мене з цим годинником. Вони завжди або спішать,

або відстають. Я не хочу, щоб годинник мною командував.

Наступні кілька кроків вивели їх просто на головну дорогу, про яку вони говорили; і, трохи віддалік од неї, у приємному затінку під деревами, звернена до живоплоту, що відгороджував парк, стояла досить велика лава, на яку вони й присіли спочити.

— Боюся, ти дуже втомилася, Фанні, — мовив Едмунд, уважно дивлячись на неї. — Чому ти не сказала про це раніше? Погана ж це буде для тебе розвага, якщо вона звалить тебе з ніг. — І вже звертаючись до міс Кроуфорд, додав: — її кожна прогулянка отак втомлює, окрім верхової їзди.

— Тоді як це було нерозважливо з вашого боку — дозволити мені заволодіти її конем, як то сталося минулого тижня! Мені соромно за вас і за себе, але я більше собі цього ніколи не дозволю.

— Ваша увага та розсудливість змушують мене ще дужче відчутися мою власну неуважність. Здається, ви турбуєтеся про Фанні більше, ніж я.

— Однак мене зовсім не дивує, що сьогодні вона втомилася; адже жоден із обов'язків так не втомлює, як те, до чого ми були приречені вранці: оглядати великий будинок, блукати з однієї кімнати в іншу, напружувати зір і увагу, слухати те, чого не розумієш, і захоплюватися тим, до чого тобі байдуже! Це взагалі найнудніше заняття у світі, і міс Прайс несвідомо для себе в цьому пересвідчилася.

— Мені зараз стане краще, — сказала Фанні. — Сидіти в затінку в такий чудовий день і дивитися на зелень — це найкращий відпочинок.

Трохи посидівши, міс Кроуфорд знову підхопилася.

— Мені потрібно рухатись, — мовила вона, — а відпочинок мене втомлює. Я дивилася крізь цей живопліт, поки не змудилася. Тому я піду й подивлюся на те саме крізь залізну огорожу — так можна буде хоч щось побачити.

Едмунд також підвівся.

— А зараз, міс Кроуфорд, якщо ви поглянете на цю стежку, ви переконаєтеся, що вона довжиною ніяк не більше половини милі — а може, навіть удвічі менше.

— Вона дуже довга, — сказала міс Кроуфорд. — Я це бачу одразу.

Він усе ще намагався її переконати — та марно. Вона не бажала нічого підраховувати або порівнювати. Вона лише посміхалася і правила своєї. Найвищий ступінь поміркованості та здорового глузду не був би таким привабливим, і обом було весело сперечатися. Зрештою вони домовилися, що спробують визначити розміри лісу, якщо походять ним іще трохи. Вони підуть до узлісся тією стежкою, на якій вони зараз (це була пряма зелена стежина, що йшла уздовж живоплоту), і, можливо, трохи звернуть убік, якщо їм здаватиметься, що це може допомогти; і повернуться за кілька хвилин. Фанні сказала, що вона вже відпочила і може піти з ними, але їй цього не дозволили. Едмунд так наполегливо умовляв її лишатися на місці, що вона не могла опиратися і зосталася сидіти на лаві, з вдячністю думаючи про доброту свого кузена, але з превеликим жалем про те, що вона така квола. Вона дивилася їм услід, поки вони не збочили зі стежки, і прислухалася до їхньої розмови, поки не перестала чути.

Розділ десятий

Збігли і чверть години, двадцять хвилин, а Фанні все ще думала про Едмунда, міс Кроуфорд і про себе, і ніхто не порушував її роздумів. Вона почала дивуватися, що її лишили так надовго; і прислухалася в нетерплячому бажанні почути їхні кроки та голоси. Вона прислухалася довго — і нарешті почула, почула голоси і кроки, що наближались; та не встигла вона збагнути, що це не ті, на кого вона чекає, як міс Бертрам, містер Рашворт і містер Кроуфорд з'явилися на стежці, якою недавно йшла вона сама, і вмить опинилися біля неї. "Міс Прайс зовсім одна!"

"Фанні, люба моя, що ж це ти так?" — були їхні перші привітання. Вона розповіла їм, як усе сталося.

— Бідна Фанні! — вигукнула її кузина. — Як вони негарно повелися з тобою! Краще б ти лишилася з нами.

Потім, сидючи на лаві поміж двох джентльменів, вона поновила розмову, яку вони вели раніше, і стала пошквалено обговорювати можливості переобладнання маєтку. Ще нічого не було вирішено; але Генрі Кроуфорд був сповнений ідей та прожектів, і всі його пропозиції негайно зустрічали палке схвалення — спершу в Марії, а потім і в містера Рашворта, якому начебто судилося тільки слухати інших і який не ризикнув висловити жодної власної думки, окрім бажання, щоб вони побачили маєток його приятеля Сміта.

Через кілька хвилин цієї розмови міс Бертрам, поглянувши на залізні ворота, висловила бажання пройти крізь них до парку, щоб їхні уявлення та плани були більш повноважними. Саме цього повинні були бажати і всі інші, це було найкраще рішення та єдиний вірний спосіб його досягти, — принаймні так вважав Генрі Кроуфорд; і він одразу ж примітив пагорб, не далі як за півмилі від них, з якого мав відкритися найкращий краєвид на будинок. Тому їти їм слід було до цього пагорба — через хвіртку; але хвіртка виявилася замкненою. Містер Рашворт шкодував, що не взяв із собою ключа; адже йому навіть спадало на думку, що треба взяти; тепер він уже ніколи не вийде з дому без ключа; проте це не зарадило нинішній біді. Вони не могли потрапити до парку; а оскільки бажання міс Бертрам анітрохи не послабшало, скінчилося тим, що містер Рашворт оголосив про свій намір піти і принести ключа. І з цими словами він вирушив у путь.

— Це, звичайно, найкраще, що можна зробити, якщо ми вже відійшли так далеко від дому, — мовив містер Кроуфорд, коли той пішов.

— Так, краще й не вигадаеться. Але скажіть відверто, хіба ви не знаходите маєток гіршим, ніж ви уявляли?

— Ні, що ви; зовсім навпаки. Він здався мені кращим, величнішим, більш завершеним у своєму стилі — хоча цей стиль, можливо, і не найдосконаліший. І, щиро кажучи, — він трохи стишив голос, — я не думаю, що коли-небудь зможу відвідати Созертон з такою насолодою, як цього разу. Наступного літа він навряд чи здаватиметься мені приємнішим.

На мить знітившись, юна леді відповіла:

— Ви надто світська людина, щоб не дивитися на все очима світського товариства.

Якщо воно вважатиме, що Созертон виглядає краще, не маю сумніву, що й ви так подумаете.

— Боюся, я не настільки світська людина, як це було б краще для мене у деяких випадках. Мої почуття не такі нетривкі, а пам'ять про минуле не так мені підкоряється, як то властиво світській людині.

Після короткої паузи міс Бертрам почала знову:

— Здається, сьогоднішня дорога сюди була для вас дуже приємною. Я просто не могла навішатися, що ви так гарно розважаєте одне одного: ви з Джулією всю дорогу сміялися.

— Справді? Так, можливо; але я щось не можу згадати чому. О, напевне, я розповідав їй кумедні історії про старого ірландця — слугу мого дядечка. Ваша сестра любить посміятися.

— Ви вважаєте її веселішою від мене?

— Її легше розсмішити, — відповів Кроуфорд. — І тому, знаєте, — він усміхнувся, — з нею веселіше в компанії. Вас я б не намагався розважати ірландськими анекдотами під час десятимильної поїздки.

— Мені здається, за своєю вдачею я така ж весела, як Джулія, та зараз мені є над чим поміркувати.

— Так, безперечно; і бувають випадки, коли надмірні веселощі свідчать про безсердечність. Однак те, що у вас попереду, надто прекрасне, щоб виправдати недостатню жвавість. Вам відкриваються чудові перспективи.

— Буквально чи фігурально? Гадаю, ви маєте на увазі — буквально. Так, звичайно, сонце світить, і парк виглядає таким гарним. Та, на жаль, ця залізна хвіртка змушує мене почуватися так, ніби мене щось обмежує, щось мені перешкоджає. "Не можу вирватися на волю", — як сказав отой шпак у вірші.

Вимовивши ці слова дуже виразно, вона пішла до хвіртки; він рушив слідом.

— Як довго містер Рашворт не несе ключа!

— І ви нізащо у світі не вийдете звідси без ключа й без дозволу і нагляду містера Рашворта; а інакше, мені здається, ви могли б легко пройти отут, біля хвіртки, з моєю допомогою; та ми так і вчинимо, якщо ви справді бажаєте почуватися вільною і дозволите собі не думати, що це заборонено.

— Заборонено! Дурниці! Звісно ж, я можу вийти таким чином — і вийду. Містер Рашворт має прийти з хвилини на хвилину, ви ж розумієте; він ще зможе нас побачити.

— А як не зможе, міс Прайс буде така ласкава і скаже йому, що він знайде нас біля того пагорба, — біля дубового гаю на пагорбі.

Фанні, відчувши в цьому намірі щось недобре, спробувала йому перешкодити.

— Ви можете поранитися, міс Бертрам, — вигукнула вона, — авжеж, ви зачепитеся за ці зубці, і сукню можете порвати, і послизнутися та впасти у рівчак! Краще не робіть цього!

Її кухня, поки промовлялися ці слова, була вже по той бік огорожі, ціла й неущкоджена; і, всміхнувшись з усією поблажливістю, яку надає успіх, сказала:

— Дякую, люба Фанні, але я та моя сукня відчуваються чудово, тому на все добре.

Фанні знову залишилася на самоті, і настрій у неї зовсім не покращився, бо її засмутило майже все побачене та почуте; вона була прикро вражена поведінкою міс Бертрам і сердилася на містера Кроуфорда. Обравши кружний та, як їй здавалося, не найзручніший шлях до пагорба, вони невдовзі зникли з очей; і ще кілька хвилин вона не чула й не бачила нікого. Здавалося, цей лісочок був відданий у її володіння. Вона вже ладна була подумати, що Едмунд і міс Кроуфорд зовсім його покинули, але не могла припустити, що Едмунд геть забув про неї.

Чийсь несподівані кроки відволікли її від цих невтішних роздумів; хтось швидко йшов головною стежкою. Вона очікувала побачити містера Рашворта, та це була Джулія, що, розпашіла й захекана, розчаровано подивившись на Фанні, вигукнула:

— Отакої! А де ж інші? Я гадала, що Марія і містер Кроуфорд з тобою.

Фанні пояснила.

— Оце вигадали, це ж треба! їх ніде не видно! — Вона стурбовано вдивлялася у глиб парку. — Втім, вони не могли далеко зайти. Але я теж можу вилізти звідси не гірше від Марії — навіть без будь-чийої допомоги.

— Але ж, Джуліє, містер Рашворт от-от принесе ключа. Почекай містера Рашворта.

— Тільки не я. На сьогодні з мене досить цієї сімейки. Уяви собі, дитинко, я тільки-но спекалася його жажливої матері. Мені довелося витримати такі тортури, поки ти тут сиділа у тиші та спокої! От побути б тобі на моєму місці, — та ти завжди примудряєшся якось уникнути такої халепи. Це було вельми несправедливе обвинувачення, але Фанні на нього не завважила, — Джулія була розлючена, а вдачу мала запальну. Фанні відчувала, що вона скоро заспокоїться, і тому не звернула уваги на її слова, лише спитала, чи не бачила вона містера Рашворта.

— Так, так, ми його бачили. Він так летів, наче йшлося про справу життя та смерті, і встиг лише сказати, куди він поспішає і де ви всі.

— Шкода, що йому завдали зайвого клопоту.

— Це вже нехай залишається на совісті міс Марії. Я не зобов'язана спокутувати її гріхи. Від його матінки я не могла видертися, поки моя занудна тітонька витанцьовувала навколо тутешньої економки; та від сина я вже постараюся втекти.

І вона тої ж миті прослизнула між палями огорожі і пішла геть, не зваживши на останній заклик Фанні сказати, чи не бачила вона міс Кроуфорд та Едмунда. Певний страх, з яким Фанні тепер чекала повернення містера Рашворта, однак, заважав їй докладно подумати про їхню відсутність. Вона відчувала, що до нього поставилися дуже негарно, і була засмучена, що їй доведеться про все йому розповісти. Він приєднався до неї хвилин через п'ять після втечі Джулії; і, хоча Фанні говорила дуже обережно, він був вочевидь глибоко скривджений і обурений. Спершу він ледве вимовив кілька слів; його погляд виражав надзвичайний подив і роздратування, він відійшов до хвіртки і стояв там, не знаючи, що вдіяти далі.

— Вони хотіли, щоб я лишилася тут; моя кузина Марія звеліла мені сказати вам, що ви знайдете їх біля пагорба чи десь поблизу.

— Я не маю наміру бігати за ними, — похмуро відповів він. — Їх ніде не видно. Поки я дійду до пагорба, вони можуть ще кудись піти. Я й так уже набігався.

І він з украй невдоволеним виглядом сів поруч із Фанні.

— Мені дуже прикро, — сказала вона, — так негарно все вийшло.

Їй дуже хотілося сказати щось більш доречно.

Трохи помовчавши, він зауважив:

— Вони могли б і дочекатись мене.

— Міс Бертрам гадала, ви її наздоженете.

— Мені б не довелося її наздоганяти, якби вона лишалася на місці.

На це нічого не можна було заперечити, і Фанні промовчала. Після недовгої паузи він продовжив:

— Прошу, міс Прайс, скажіть — ви в такому ж захваті від цього містера Кроуфорда, як дехто? Я щось не бачу в ньому нічого особливого.

— Мені він зовсім не здається гарним.

— Гарним! Ніхто не назве гарним такого недовірця. У ньому немає й п'яти футів дев'яти дюймів. Я не здивуюся, якщо насправді лише п'ять футів і вісім. Як на мене, він взагалі препоганий з виду. Здається мені, ці Кроуфорди — не надто цінний додаток до нашого товариства. Нам і без них велося чудово.

Фанні стиха зітхнула, не знаючи, що на це відповісти.

— Якби я забарився з ключем, тоді їх ще можна було б якось вибачити; але я пішов одразу ж, тільки-но вона звеліла.

— Безумовно ви поводитися дуже люб'язно; і ви, звісно, йшли швидко, але ж, знаєте, відстань тут досить велика — звідси до будинку, і в самому будинку; а коли люди чекають, їм важко судити про час, і кожні півхвилини їм видаються за п'ять.

Він підвівся і знову пішов до хвіртки, буркочучи, що треба було одразу взяти ключа. Фанні, спостерігаючи за ним, відчула, що він помалу заспокоюється, і наважилася зробити ще одну спробу:

— Шкода, що ви не хочете до них приєднатися. Вони сподівалися, що з тієї частини парку краще побачать дім і зможуть поміркувати про його перебудову; але ж ви розумієте, без вас цього не можна вирішити.

Відіслати співбесідника їй було легше, ніж утримати його поруч. Містер Рашворт одразу ж заметушився.

— Гаразд, — мовив він, — якщо ви справді так вважаєте, мені краще піти; це ж дійсно дурниця — принести ключа даремно.

І, вийшовши за хвіртку, він без будь-яких подальших церемоній пішов геть.

Тепер думки Фанні повністю зосередилися на тих двох, що покинули її так давно, і, охоплена нетерпінням, вона вирішила їх розшукати. Вона пішла головною доріжкою в тому напрямі, у якому вони зникли, і тільки зібралася звернути на іншу стежину, як до неї долинув голос і сміх міс Кроуфорд; звуки наближались, і наступний вигин стежки привів її до місця, де вони стояли. Ці двоє щойно повернулися до лісу з парку, до якого незамкнена бічна хвіртка звабила їх зазирнути невдовзі після того, як вони покинули

Фанні; і вони потрапили саме до тієї частини парку, до тієї алеї, яку Фанні весь ранок хотіла побачити, і сиділи там під деревом. Так вони розповідали. Було зрозуміло, що вони дуже приємно провели час і навіть не підозрювали, якою довгою була їхня відсутність. Фанні трохи втішили запевнення Едмунда, що він за нею скучив і хотів повернутись по неї, і, звичайно ж, так і вчинив би, якби вона вже до того не була така втомлена; але ці запевнення не могли стишити біль від того, що її покинули на цілу годину, тоді як розповідь Едмунда тривала лише кілька хвилин, і відігнати настирливу цікавість — про що ж вони говорили увесь цей час? І коли вони зрештою дійшли згоди, що слід рушати додому, Фанні почувалася розчарованою й засмученою.

Минуло вже півтори години від того, як усі вийшли з дому, коли на підніжжі пологої тераси з'явилися місіс Рашворт та місіс Норріс, готові вирушити до дикого парку. Місіс Норріс була надто заклопотана іншими справами і тому не змогла впоратися швидше. Хоч деякі прикрі несподіванки й зіпсували настрої її племінниць, для неї цей ранок був напрочуд приємним, оскільки покоївка, вислухавши безліч вишуканих компліментів щодо своїх фазанів, повела її до молочарок, розповіла все про тутешніх корів і дала їй рецепт славного вершкового сиру; а після зникнення Джулії вони спіткали садівника, з яким місіс Норріс дуже приємно зазнайомилася, дала йому корисні поради щодо онукової хвороби, запевнила, що то лихоманка, і пообіцяла надіслати йому чудо-ліки; а він, у свою чергу, показав їй свої найкращі квітники і подарував дуже цікавий пагінець вересу.

Врешті-решт зустрівшись, вони всі разом повернулися додому і там гаяли час, як кому було до вподоби — за посиденьками на канапі, балачками про різні дрібниці, гортанням "Квотерлі реву", — поки не повернулися всі інші і не настав час обідати. Було вже досить пізно, коли з'явилися обидві міс Бертрам і обидва джентльмени; їхня прогулянка, здавалося, вийшла не вельми вдалою і не прислужилася до головної мети цього дня. За їхніми словами, вони блукали, розшукуючи одне одного, і возз'єднання, на думку Фанні, виявилось надто спізнілим, щоб відновити гармонію, а на думку всіх інших — і для того, щоб прийняти якесь рішення щодо перебудови маєтку. Дивлячись на Джулію і містера Рашворта, Фанні відчувала, що вона не єдина, кому важко на серці; на їхніх обличчях було написано те саме. Містер Кроуфорд і міс Бертрам були значно веселіші, і під час обіду Фанні помітила, що Кроуфорд ревно намагається розвіяти смуток тієї двійці і покращити настрої усіх присутніх.

Обід невдовзі завершився чаєм та кавою, а десять миль зворотного шляху не дозволяли засиджуватись надто довго; і відтоді, як сіли за стіл, усі лише обмінювалися короткими зауваженнями знічев'я, поки до ґанку не подали екіпаж і місіс Норріс, метушливо вхопивши у покоївки кілька фазанячих яєць і шмат сиру та виливши на місіс Рашворт потік люб'язностей, першою не налаштувалася покинути дім. У ту ж мить містер Кроуфорд, підійшовши до Джулії, мовив:

— Сподіваюся, мене не спіткає нещастя бути позбавленим товариства такої чарівної супутниці, якщо тільки її не злякає нічна прохолода на відкритому місці в екіпажі.

Пропозиція була несподіваною, але її із вдячністю прийняли, і, здавалося, для Джулії день мав скінчитись так само успішно, як почався. Міс Бертрам приготувалася до іншого і тому була трохи розчарована; але впевненість, що насправді перевагу віддано їй, допомогла їй подолати прикре збентеження і з належною приязністю поставитися до прощальних знаків уваги містера Рашворта. Йому було вочевидь приємніше посадити її в ландо, ніж допомогти зібратися на козли, і те, що обставини склалися саме так, дуже його втішило.

— Ну, Фанні, це був для тебе чудовий день, от що я скажу, — мовила місіс Норріс, коли вони їхали парком. — Самі лише розваги — з початку й до кінця! Безперечно, ти маєш красненько подякувати твоїй тітоньці Бертрам і мені, що ми дозволили тобі поїхати. Цілий день розважатися, — краса та й годі!

Марія все ж була досить роздратована, щоб не змовчати:

— Як на мене, ви й самі непогано провели день, мадам. У вас он який оберемок усякої всячини — та ще й кошик між нами, що немилосердно б'є мене по ліктію!

— Любонько, це всього лише малесенький вересовий пагін, його просто-таки нав'язав мені той добросердий стариган-садівник; та якщо він тобі заважає, я зараз же приберу його собі на коліна. Ось, Фанні, потримай-но цей клунок, та дивися, не впусти; тут вершковий сир, такий смачнющий, як той, що ми їли за обідом. Сердешна місіс Уїтакер будь-що хотіла подарувати мені один з її сирів. Я так супротивилася, що вона мало не заплакала; і до того ж, знаю, саме такий сир любить моя сестра. Ця місіс Уїтакер — справжнє золото! Вона аж отетеріла, коли я спитала її, чи дозволяється вино в людській, і витурила геть двох служниць за те, що вони з'явилися в білих сукнях. Гляди не розчави цей сир, Фанні. От тепер я можу чудово прилаштувати другий клунок та кошика.

— Що ви іще вполювали? — спитала Марія, якій було приємно чути такі похвали Созертону.

— Вполювала, любонько! Це всього лише чотири гарненьких фазанячих яєчка, місіс Уїтакер просто присилувала мене їх узяти; хоч як я відмовлялася, — та все марно. Вона сказала, що позаяк я живу зовсім одна, то мені не завадить розвести в себе таке птаство; а воно й справді так. Я звелю корівниці покласти їх під першу-ліпшу вільну курку, і якщо фазанята повилуплюються, я зможу віднести їх до себе додому і позичу в когось клітку; і це буде для мене така розрада в самотні години — доглядати пташенят! А якщо мені пощастить, твоя матуся також їх отримає.

Вечір був чудовий, тихий та лагідний, і краєвид навкруги дихав природним супокоем; але, коли місіс Норріс замовкла, ніхто більш не зронив ані слова. Усі були втомлені душевно; і роздуми про минулий день — хтозна, чого в ньому було більше — радості чи прикрощів, — бентежили кожного.

Розділ одинадцятий

День у Созертоні, попри всі його негаразди, викликав у сестер Бертрам набагато приємніші почуття, ніж читання листів з Антигуа, які невдовзі після того прибули до Менсфілду. Думати про Генрі Кроуфорда було приємніше, аніж про батька; а думати

про те, що батько через деякий час повернеться до Англії, було взагалі нестерпно.

Листопад був нещасливим місяцем його очікуваного приїзду. Сер Томас писав про це з тією впевненістю, яку могли дозволити досвід і нетерплячі сподівання. Він уже владнав свої справи настільки, що мав намір вирушити додому з вересневим пакетботом; отже, плекав надію побачитися зі своєю родиною на початку листопада.

Марію варто було пожаліти більше, ніж Джулію; адже для неї батьків приїзд був пов'язаний із заміжжям, оскільки люблячий батько, піклуючись про її щастя, мав поєднати її з нареченим, якого вона ще не так давно вважала гідним її ошчасливити. Але зараз їй було тоскно бачити перед собою таке майбутнє. Єдине, що вона могла вдіяти, — це дивитися на нього наче крізь полуду, сподіваючись, що, коли полуда спаде, вона побачить щось інше. Навряд чи батько повернеться на початку листопада, завжди трапляються якісь перешкоди — негода чи щось інше; те саме миле серцю "щось", яким утішає себе кожний, хто заплющує очі, щоб не бачити, і не бажає чути голосу власного сумління. Напевне, він таки з'явиться в середині листопада; а до середини листопада ще три місяці. Три місяці складаються з тринадцяти тижнів. А чого тільки не станеться за тринадцять тижнів!

Сер Томас був би глибоко скривджений, якби хоч наполовину підозрював про почуття своїх доньок з нагоди його повернення; і він би навряд чи втішився, знаючи про цікавість, яку ця звістка викликала в іншій юній леді. Міс Кроуфорд, навідавшись разом із братом до Менсфілду, щоб провести там вечір, почула цю добру новину; і, хоч вона нібито поцікавилась цією справою лише із ввічливості і не виказала жодних почуттів, спокійно поздоровивши усіх членів родини, — насправді вона вислухала новину з цікавістю, яку не так легко було вдовольнити. Місіс Норріс переказала їй деякі подробиці з листів, і тему було вичерпано; але після чаю, коли міс Кроуфорд стояла біля розчиненого вікна з Едмундом і Фанні, дивлячись, як надворі сутеніє, а обидві міс Бертрам, містер Рашворт і Генрі Кроуфорд запалювали свічки на фортепіано, вона раптом звернулася до них:

— Яким щасливим виглядає містер Рашворт! Він думає про листопад.

Едмунд також озирнувся і поглянув на містера Рашворта, але не знайшов, що сказати.

— Повернення вашого батька буде визначною подією.

— Так, звичайно; після такої довгої розлуки — для нього не лише довгої, але й досить небезпечної.

— І до того ж воно передуватиме іншим значним подіям: ваша сестра вийде заміж, а ви будете посвячені у сан.

— Так.

— Не ображайтесь, — мовила вона, сміючись, — та мені щось згадуються давні античні герої, що, звершивши славетні діяння в чужій землі, приносять жертви богам за своє щасливе повернення.

— У цьому випадку немає ніякої жертви, — відповів Едмунд із серйозною посмішкою і знову подивився у бік фортепіано. — Сестра сама зробила цей вибір.

— О, так! Я знаю. Я просто пожартувала. Вона вчинила не гірше, ніж будь-яка дівчина на її місці; і я не сумніваюся, що вона дуже щаслива. Що я маю на увазі під другою жертвою, ви, звичайно, не розумієте.

— Запевняю вас, я приймаю сан з власної волі, так само, як Марія виходить заміж.

— Яке щастя, що ваші нахили якнайліпше відповідають побажанням вашого батька. Я розумію, тут поблизу для вас притримали дуже гарну парафію.

— Яка, на вашу думку, і схиляє мене до цього рішення.

— Я певна, що це не так, — вигукнула Фанні.

— Дякую тобі на доброму слові, Фанні, але я б так не стверджував. Навпаки, саме усвідомлення того, що я буду як слід забезпечений, справді важить для мене багато, і я не вбачаю в цьому нічого поганого. Ніщо не спонукало мене відмовитись, і я не бачу, чому хтось має стати гіршим слугою церкви, якщо знатиме, що йому з самого початку не доведеться бідувати. Я був у вірних руках. Я сподіваюся, що не пішов би хибним шляхом, і впевнений, що мій батько надто сумлінно дбав про мене, щоб таке дозволити. Безперечно, мене схилили до такого рішення, але я не думаю, що цього слід соромитися.

— Це те ж саме, — мовила Фанні, трохи помовчавши, — як, наприклад, син адмірала іде служити до флоту або син генерала — до армії, і ніхто не вважає, що так не повинно бути. Нікого не дивує, що вони обрали шлях, на якому їм можуть допомогти друзі, і ніхто не підозрює, що вони поставилися до свого вибору не досить серйозно.

— Так, люба моя міс Прайс. І це справедливо. Їх виправдовує сама обрана професія моряка чи військового. Вона має очевидні переваги: героїзм, ризик, гарні звичаї. Солдати і моряки — завжди бажані гості в товаристві. Нікого не може здивувати, що чоловіки стають солдатами або моряками.

— А мотиви того, хто приймає сан, щиро віддаючи йому перевагу перед іншими професіями, ви вважаєте вартими підозри? — мовив Едмунд. — Щоб виправдати себе у ваших очах, він мусить прийняти це рішення, перебуваючи в цілковитій непевності щодо того, чи буде він хоч якось забезпечений.

— Як, прийняти сан, не маючи парафії? Ні, та це ж безглуздо, справді безглуздо!

— Тоді дозвольте вас спитати, яким чином церква має поповнювати лави своїх служителів, якщо священик не повинен приймати сан, розраховуючи на гідне утримання, а не розраховуючи — тим паче? Ні, звичайно, ви не знаєте, що відповісти. Але я прошу вас поставитися до священика з певною поблажливістю, беручи до уваги ваші власні аргументи. Якщо на нього не повинні впливати ті почуття, які ви так високо цінуєте і вважаєте гідними привабити солдата або моряка й винагородити їх за вибір професії, якщо героїзм, гучне визнання, зовнішній полиск його не зваблюють, отже, тим паче не слід підозрювати, що йому бракує щирості і добрих намірів.

— О, він, безперечно, дуже щирий у своєму прагненні отримати готовий прибуток, а не працювати заради нього; і він має найкращі наміри — нічого не робити, лише їсти, пити й жирувати до скону. Це не що інше, як лінощі, містере Бертрам. Лінощі і любов до безтурботного життя. Відсутність здорових амбіцій і смаку до гарного товариства

або ж небажання обтяжувати себе зайвою люб'язністю до інших — ось що спонукає людину стати священиком. Священик може бути лише нехлюєм і себелюбцем; читати газети, стежити за погодою та гиркатися з дружиною. Вікарій виконує всі його обов'язки, а єдина справа його життя — обідати.

— Звичайно, серед священиків є й такі; але, гадаю, їх не так багато, щоб виправдати думку міс Кроуфорд, нібито ці риси є спільними для всіх духовних осіб. Це вичерпне і, даруйте, неглибоке судження виражає не вашу точку зору, але тих упереджених осіб, чиї висловлювання ви звикли чути довкола себе. Не може бути, щоб ваші власні спостереження дали вам підстави так впевнено судити про священнослужителів. Ви могли бути знайомі лише з небагатьма представниками того кола, яке ви так рішуче засуджуєте. Ви повторюєте ті слова, які говорилися за столом вашого дядечка.

— Я кажу те, що здається мені загальновизнаною думкою; а коли певна точка зору притаманна більшості, вона зазвичай буває правильною. Хоч мені самій нечасто траплялося бачити домашнє життя духовних осіб, та воно знайоме надто багатьом, щоб можна було лишатися необізнаним з цього предмета.

— Там, де засуджують будь-яке коло освічених людей загалом — байдуже, кого саме, — завжди бракує справжнього знання, — посміхнувся Едмунд, — або чогось іще. Ваш дядько і його товариші-адміralи, певно, не дуже добре обізнані з життям священиків — окрім капеланів, яких, добрі вони чи погані, завжди раді позбутися.

— Бідний Уїльям! Капелан з "Антверпена" був надзвичайно добрим до нього, — делікатно зауважила Фанні — може, й не до речі, але дуже щиро.

— Я не була схильна запозичувати думки в мого дядечка, — відповіла міс Кроуфорд, — тому ви навряд чи маєте слухність; та оскільки ви так суворо мене засуджуєте, мушу зізнатися, що я маю певну можливість спостерігати домашнє життя духовної особи, відколи оселилася в домі мого брата, доктора Гранта. І хоча містер Грант ставиться до мене винятково люб'язно й дуже добрий до мене, і хоч він справжній джентльмен і, зважуся твердити, людина розумна й освічена, і читає дуже гарні проповіді, і його порядність не викликає сумніву, — я бачу, що він — лінивий, самозакоханий *bon vivant*,[5] який понад усе переймається обідом; він і пальцем не кивне заради інших; і навіть більше — якщо йому не догодила куховарка, він нагрімає на свою прекрасну дружину. Щиро кажучи, ми з Генрі сьогодні просто змушені були втекти з дому — через його розчарування в недосмаженій гусці; він нічим не міг утішитись. А моїй бідолашній сестрі довелося сидіти вдома і слухати його ремствування.

— Мене не дивує, що ви його засуджуєте, слово честі. Це серйозний ґандж, який обтяжує погана звичка потурати своїм примхам; і вам, з вашою вразливою вдачею, мабуть, нелегко бачити страждання сестри. Фанні, це свідчить не на нашу користь. Ми не можемо захищати доктора Гранта.

— Так, — відповіла Фанні, — але це не значить, що ми повинні засуджувати його професію. Адже хоч би яку професію обрав доктор Грант, він... не змінився б на краще.

А оскільки у флоті чи в армії він міг би командувати набагато більшою кількістю людей, ніж зараз, для багатьох було б гірше, коли б він став моряком чи солдатом, а не священиком. До того ж я впевнена, що хоч які були б вади доктора Гранта, їм загрожувала б серйозна небезпека погіршитися, коли б він обрав більш діяльну світську професію, за якої мав би менше часу й зобов'язань і міг би ухилитися від обов'язку пізнавати самого себе чи то принаймні тієї можливості хоч іноді намагатися пізнати самого себе, чого він не може уникнути зараз. Людина — така поміркована, розважлива як доктор Грант, який звик щотижня повчати інших людей, щонеділі двічі ходити до церкви і виголошувати такі гарні проповіді, та ще й з таким вмінням, як йому це властиве, — така людина не може при цьому не ставати кращою. Це передусім спонукає його думати; і я певна, що він частіше намагається стримуватись, ніж якби він був не священиком, а кимось іншим.

— Звісно, ми не можемо довести протилежного; але я бажаю вам кращої долі, міс Прайс, ніж стати супутницею чоловіка, чия доброзичливість повністю залежить від його проповідей; оскільки, хоч він і може напроповідувати собі гарний настрій щонеділі, буде досить неприємно з ранку в понеділок та до суботнього вечора чути його нарікання на недосмажену гуску.

— Тому, хто здатний сперечатися з Фанні, — гаряче заперечив Едмунд, — не допоможе будь-яка проповідь.

Фанні ще дужче відвернулася до вікна; а міс Кроуфорд щойно встигла люб'язно сказати: "Переконана, що міс Прайс частіше заслуговує похвали, ніж її чує", як сестри Бертрам стали уклінно запрошувати її взяти участь у їхніх співах на кілька голосів, і вона поспішила до фортепіано; а Едмунд дивився на неї в безмежному замилюванні її незліченними чеснотами — від гречності манер до легкої плавної ходи.

— Ось утілення душевної краси, — мовив він. — Це душа, яка нікого не змусить страждати. Яка в неї легка хода! Як охоче вона йде назустріч побажанням інших! Ладна відгукнутися одразу ж, тільки її покличуть. І як шкода, — додав він, трохи замислившись, — що їй довелося побувати в таких руках!

Фанні з цим погодилася і втішалася тим, що він продовжує стояти з нею біля вікна, не зважаючи на очікувані співи; і, кинувши погляд за вікно, він задивився на спокійний величний краєвид, що, залитий сяйвом ясної ночі, виступав з глибокого мороку на узліссі. Фанні не змогла стримати своїх почуттів.

— Яка гармонія! — мовила вона. — Який спокій! Ні живопис, ні музика не здатні цього описати, — хіба лише поезія. Це те, що заспокоїть будь-чию бентежну душу і розчулить будь-чье серце! Коли я дивлюся на таку ніч, мені здається, наче на світі не може бути ні зла, ні кривди; і, звичайно, цього було б менше, коли б люди частіше зверталися до природи і, милуючись такою красою, відволікалися від власних турбот.

— Це добре, що ти така чутлива, Фанні. Ніч справді прекрасна, і можна лише пожаліти тих, хто не навчений відчувати красу так глибоко, як ти, у кому змалку не виховали любові до природи. Вони дуже багато втрачають.

— Це ти навчив мене думати про неї і відчувати її, кузене.

— У мене була дуже здібна учениця. Поглянь, як яскраво світить Арктур.

— Так, і Велика Ведмедиця. От якби побачити Кассіопею.

— Тоді треба вийти на газон. Ти не боїшся?

— Анітрохи. Ми вже так давно не дивилися на зорі.

— Та й справді. Не знаю, чому так сталося. — Почалися співи. — Почекаймо, поки вони скінчать, Фанні, — мовив Едмунд, відвертаючись од вікна; та співам не було кінця, і він помалу став присуватися до фортепіано, а коли ті перестали співати, він вже був коло них — і висловив найпалкіше бажання послухати ще.

Фанні зітхала на самоті біля вікна, поки місіс Норріс не висварила її — коли б не застудилася! — і не прогнала звідти.

Розділ дванадцятий

Сер Томас мав повернутися в листопаді, а старшого сина справи покликали додому раніше. Наприкінці серпня надійшла звістка про містера Бертрама — спочатку в листі до лісника, потім в листі до Едмунда; а згодом приїхав і він сам — готовий бути веселим, люб'язним і галантним, як того вимагали обставини або присутність міс Кроуфорд, і розповідати про перегони та Веймаут, про вечірки та друзів, що вона півтора місяця тому слухала б із певною цікавістю, але тепер ці розповіді ще глибше переконали її в тому, що молодший брат їй набагато миліший.

Це було дуже прикро, і вона щиро шкодувала, що так сталося; але це сталося, і тепер вона була така далека від наміру стати дружиною старшого, що навіть не робила спроб його причарувати — просто поводитися, як личить визнаній усіма красуні; його надто тривала відсутність, спричинена самим лише прагненням розважатися та вдовольняти власні забаганки, свідчила про те, як вона зрозуміла, що він її не любить; але його байдужість наразилася на таку саму, якщо не більшу, байдужість з її боку, і навіть якби він уже зараз став власником Менсфілд-парку, новим сером Томасом, яким йому судилося стати згодом, навряд чи вона поставилася б до нього інакше.

Пора року і ті ж справи, що повернули містера Бертрама у Менсфілд, змусили містера Кроуфорда вирушити до Норфолку. На початку вересня він був так потрібний в Еврінгемі. Він поїхав на два тижні, — два тижні такої безпросвітної нудьги для сестер Бертрам, що вони мимоволі насторожилися, і навіть Джулія, незважаючи на свої ревності до сестри, зауважила, що йому не можна довіряти і хай він краще не повертається зовсім; за два тижні в нього було досить вільного часу між полюванням та сном, і якби цей джентльмен більше звик розмірковувати про мотиви своєї поведінки і передбачати, до чого може призвести його суєтне марнославство, він зрозумів би, що йому не слід поспішати додому; але, розбещений багатством і наслідуючи поганий приклад інших, він виріс безтурботним себелюбцем і не мав звички зазирати в завтрашній день. Сестри Бертрам — гарненькі, розумні, з видами на майбутнє — тішили його пересичену душу; і, не знайшовши у Норфолку нічого, що могло б зрівнятися з радощами Менсфілду, він охоче повернувся туди у призначений час і зустрів гостинний прийом у тих, за ким мав намір упадати й далі.

Марія, на яку звертав увагу лише містер Рашворт, — приречена день у день

вислуховувати його докладні розповіді про одні й ті самі дрібні успіхи та невдачі, його хвалькуваті теревені про собак, заздрісні нарікання на сусідів та гнівні скарги на браконьєрів — предмети, що знаходять шлях до жіночого серця лише за умови, що оповідач має певний дар красномовства, а співбесідниця — певну прихильність до нього, — страшенно нудьгувала без містера Кроуфорда; а Джулія, не заручена й нічим не зайнята, вважала, що має повне право нудьгувати ще більше. Кожна з сестер уявляла, що перевагу віддано їй. Джулію спонукали до цього натяки місіс Грант, яка вірила в те, чого їй хотілося; а Марію — натяки самого містера Кроуфорда. Після його повернення все пішло так, як було до від'їзду; він поводився з кожною сестрою в тій приязній та жвавій манері, яка не дозволяла втратити прихильності іншої, але не виказував тієї щирої відданості, турботи, душевної теплоти, що могли б впасти в око сторонньому глядачеві.

Фанні, єдина з усього товариства, вбачала у цьому щось неприємне; але від того дня у Созертоні вона, побачивши містера Кроуфорда з котроюсь із сестер, мимохіть спостерігала за ними з несхвальним подивом; і якби вона не сумнівалася, що її судження в цьому випадку такі ж справедливі, як і в усіх інших, якби вона була впевнена, що ясно бачить і неупереджено судить про те, що відбувається, вона б, певно, наважилася на серйозну розмову з тим, кому завжди повіряла свої потаємні думки. Та коли вона зрештою насмілилася зробити один-єдиний натяк, він лишився непоміченим.

— Мене трохи дивує, — сказала вона, — що містер Кроуфорд так скоро повернувся, після того як пробув тут так довго, цілих сім тижнів; наскільки я зрозуміла, він полюбляє нові враження та переїзди, і мені здавалося, що як він уже поїхав, то щось неодмінно покличе його кудись іще. Він звик до веселіших місць, ніж Менсфілд.

— Це робить йому честь, — відповів Едмунд, — і його сестру, по-моєму, це тішить. Вона не схвалювала мінливість його настрою.

— Як він подобається моїм кузинам!

— Так, його поведження з жінками повинно здаватися їм приємним. Я бачу, місіс Грант запідозрила, що він віддає перевагу Джулії; я ніколи не помічав нічого подібного, але тільки радітиму, якщо це так. У нього немає таких вад, які б не могло подолати серйозне почуття.

— Якби міс Бертрам не була заручена, — обережно мовила Фанні, — я б подумала що він захопився нею більше, ніж Джулією.

— Що, напевно, все ж свідчить про його прихильність до Джулії, адже часто так буває — перш ніж прийняти остаточне рішення, чоловік приділяє більшу увагу сестрі або близькій подрузі тієї, хто його справді цікавить, а не їй самій. Кроуфорд надто обачливий, щоб лишатися тут, якби йому загрожувала хоч якась небезпека з боку Марії; а за неї я зовсім не хвилююся — вона переконливо довела, що не здатна на сильні почуття.

Фанні подумала, що, мабуть, помилилася, і вирішила, що відтепер буде іншої думки; та попри всю свою схильність коритися Едмундові і попри натяки інших, які вона часом чула і які начебто свідчили, що містер Кроуфорд обрав Джулію, вона іноді не знала, що

й думати. Одного вечора вона стала свідком розмови своєї тітоньки Норріс з місіс Рашворт, — і не могла не здивуватись, що вони нічого не помічають; вона була б рада не слухати, та ця розмова відбувалася тоді, коли всі молоді люди танцювали, а вона, на превеликий жаль, мусила сидіти серед немолодих леді біля каміна, понад усе бажаючи, щоб до кімнати скоріше повернувся її старший кузен, на якого вона покладала всі надії як на партнера у танцях. То був перший бал Фанні — хоча й без тих приготувань та блиску, які зазвичай притаманні першому балу юної леді; його вирішили нашвидкуруч влаштувати лише сьогодні після обіду, у зв'язку з тим, що в людській віднедавна з'явився скрипаль, і з допомогою місіс Грант утворилося п'ять пар танцюючих, оскільки до містера Бертрама щойно приїхав один із його друзів. Але Фанні була надзвичайно щаслива, протанцювавши перші чотири танці, і їй було прикро втрачати навіть чверть години. І, в нетерплячому чеканні позираючи то на танцюючих, то на двері, вона мимохіть почула розмову двох вищезгаданих леді.

— Погляньте, мем, — сказала місіс Норріс, не зводячи очей з містера Рашворта і Марії, що вдруге танцювали разом, — зараз ми обидві знову побачимо щасливі обличчя.

— Так, безперечно, — відповіла місіс Рашворт із поважною усмішкою, — це вельми втішне видовище, і як на мене, дуже шкода, що вони повинні були розійтись. Молодих людей у їхньому становищі можна вибачити, якщо вони в дечому відступають від заведених правил. Дивно, що мій син цього не запропонував.

— Він напевно пропонував, мем. Містер Рашворт ніколи про таке не забуває. Але в нашої любої Марії такі строгі уявлення про пристойність, стільки істинної непоказної делікатності, яку за наших часів не так часто можна зустріти, місіс Рашворт, — така вже вона в нас церемонна панянка! Люба моя, ви тільки погляньте на її обличчя; в неї навіть вираз зовсім інший, ніж був під час двох останніх танців!

Міс Бертрам справді здавалася щасливою, її очі іскрилися радістю, і розмовляла вона з більшим пожвавленням, оскільки Джулія та її партнер, містер Кроуфорд, були поруч; усі вони зараз юрилися на одному місці. Яким був вираз її обличчя до того, Фанні не могла згадати, бо сама танцювала з Едмундом і не думала про неї.

Місіс Норріс повела далі:

— Як приємно бачити, мем, що двоє молодих людей такі щасливі, єднаються одне з одним у такій гармонії, — просто чудова пара! Не можу не думати, як задоволений буде наш любий сер Томас. А як ви гадаєте, мем, чи є надія на другий шлюб? Містер Рашворт подав гарний приклад, а такі речі завжди наслідуються.

Місіс Рашворт, що не бачила нікого, окрім свого сина, була трохи спантеличена.

— Он ті двоє, мем. Ви не бачите там ніяких ознак?

— Господи, міс Джулія і містер Кроуфорд! Так, справді, дуже гарна пара. А який у нього прибуток?

— Чотири тисячі на рік.

— Чудово. Ті, чиї статки невеликі, повинні вдовольнятися тим, що мають. Чотири тисячі на рік — це теж непогано; а він, здається, дуже люб'язний, статечний молодий

джентльмен, і я сподіваюся, міс Джулія буде з ним щаслива.

— Це питання ще не вирішене, мем; ми говоримо про це тільки серед найближчих друзів. Але я не маю жодних сумнівів, що це станеться. Він приділяє їй дедалі більше уваги.

Фанні була не в змозі слухати далі. Почуте стало їй нецікавим, оскільки містер Бертрам знову увійшов до кімнати; і хоча вона відчувала, що його запрошення — то надто велика честь для неї, все ж сподівалася, що він її запросить. Він підійшов до їхнього невеликого товариства, але замість того щоб запросити її танцювати, присунув до неї стільця і почав розповідати, куди помістили його хворого коня і що думає з цього приводу грум, з яким він щойно розпрощався. Фанні зрозуміла, що її сподівання марні, і властива їй скромність одразу ж змусила її відчувати, якими нерозумними вони були. Скінчивши свою розповідь, він узяв зі стола газету і, проглядаючи її, знехотя мовив:

— Якщо ти хочеш танцювати, Фанні, я до твоїх послуг.

Вона відхилила запрошення ще з більшою поштивістю; ні, танцювати вона не хоче.

— Радий це чути, — мовив він набагато жвавіше і відклав газету, — бо я смертельно втомився. Просто диво, як шановне панство витримує це так довго. Щоб діставати хоч якусь втіху від подібної дурниці, вони всі мають бути закоханими; може, так воно і є. Якщо подивитись на них, одразу ж побачиш, що тут самі лиш закохані, — усі, крім Йетса та місіс Грант, — і, між нами кажучи, цій бідолашній жінці сердечний друг потрібний ще більше, ніж будь-кому з них. У неї, мабуть, жахливо нудне життя з цим доктором, — він хитрувато поглянув у бік останнього, але, побачивши, що той сидить просто в нього за спиною, вмить змінив і вираз обличчя, і предмет розмови, і Фанні, не зважаючи на всі свої прикромі, ледь втрималася від сміху. — Дивна ця історія в Америці, докторе Грант! Як ви гадаєте? Я завжди звертаюся до вас, щоб дізнатися, якої слід бути думки про політичні новини.

— Томе, любий, — вигукнула по хвилі його тітонька, — позаяк ти не танцюєш, то ти ж не проти скласти нам компанію у робері? — І, покинувши своє місце, вона приступила до нього, щоб наголосити на своєму проханні, і додала пошепки: — Розумієш, ми хочемо скласти партію для місіс Рашворт... Твоя матуся дуже цього хоче, але не може віднайти часу і сісти з нами, їй треба закінчити своє плетиво. А ти, я і доктор Грант складемо чудову партію; і, хоч ми ставимо по півкрони, ти, знаєш, міг би поставити проти нього й півгінеї.

— Я б із превеликим задоволенням, — голосно сказав Том і притьмом схопився з місця, — це було б надзвичайно приємно... але я саме збирався танцювати. Ходімо, Фанні, — і він узяв її за руку, — не гаймо часу, а то танець скінчиться.

Фанні пішла за ним дуже охоче, хоча й не могла відчувати особливої вдячності до свого кузена і, на відміну від нього, не вбачала різниці між егоїзмом когось іншого та його власним.

— Таке собі скромне проханнячко, нівроку, — обурено вигукнув він, коли вони відійшли. — Їй закортіло приклеїти мене до картярського столу на дві години, із собою та доктором Грантом, з яким вони увесь час гиркаються, та з цією занудною бабцею,

що тямить у вісті не більше, ніж в алгебрі. Моїй любій тітоньці не завадило б трохи менше метушитися. Та ще й надумала просити мене в такий спосіб! Без усіляких тобі церемоній — просто взяти і бовкнути при всіх, щоб я не мав змоги відмовитись. Оцього я найбільше не люблю. Мене просто бісить, коли вдають, ніби питають твоєї згоди, а насправді звертаються до тебе так, щоб примусити робити тільки те, що їм заманеться, — байдуже, що саме! Якби мені не трапилася щаслива нагода потанцювати з тобою, я просто не зміг би відчепитися від неї. Просто жахливо! Та коли тітонька щось забере собі в голову, їй ніщо не спинить.

Розділ тринадцятий

Вельмишановний Джон Йетс, новий друг сім'ї, вирізнявся хіба що своїми успіхами у світському товаристві та звичкою розкошувати; він був молодшим сином одного лорда з помірним, проте незалежним прибутком; і серові Томасу його присутність у Менсфілді, безперечно, видалася б небажаною. Містер Бертрам познайомився з ним у Веймауті, де вони разом провели десять днів в одному товаристві, і на знак та на доказ дружби, якщо це можна назвати дружбою, містер Йетс дістав запрошення по дорозі додому в будь-який зручний для нього час завітати до Менсфілду — і пообіцяв приїхати; а приїхав він навіть раніше, ніж очікували, оскільки велика компанія, яка зібралася гарно повеселитися в домі його друга і заради якої він покинув Веймаут, несподівано розпалася. Він прилетів на крилах розчарування, сповнений думок про сценічне дійство, яке мали підготувати в тому товаристві; до вистави, у якій була роль і для нього, лишалось два дні, коли раптова смерть однієї з найближчих родичок тієї сім'ї порушила їхні плани і змусила виконавців роз'їхатися. Бути так близько до щастя, до слави, до великої статті про домашню виставу в Еклсфордї, маєтку вельмишановного лорда Ревеншоу в Корнуолї, яка, звичайно, мала обезсмертити їхні імена — принаймні на рік! Бути так близько до цього і все втратити, — удар був таким нищівним, що допікав містерові Йетсу і досі, і він більш ні про що не міг говорити. Еклсфорд та його театр, усі приготування, костюми, репетиції, жарти були постійним предметом його розмов, а вихваляння цим славетним минулим — єдиною розрадою.

На щастя, любов до театру є такою поширеною, а прагнення молодих людей виступати на сцені — таким сильним, що його розповіді викликали жваву цікавість у слухачів. Їх причарувало все, починаючи з розподілу ролей і до самого епілогу, і лише деякі з них не бажали б узяти в цьому участь або не наважилися б спробувати свої сили на сцені. П'єса називалася "Узи кохання", а містер Йетс мав бути графом Кеселом.

— Роль така собі, — казав він, — і зовсім не в моєму стилі; наступного разу я б нізащо на таку не погодився; та я вирішив не створювати зайвих ускладнень. Лорд Ревеншоу та герцог узяли собі єдині дві ролі, що чогось варті, ще до мого приїзду; і, хоча лорд Ревеншоу був згодний віддати мені свою роль, ви ж розумієте, це вийшло б негарно. Я міг тільки пошкодувати, що він такої хибної думки щодо своїх здібностей, адже роль Барона йому зовсім не пасує: малий на зріст, зі слабким голосом, що через десять хвилин уже починає хрипіти! Це могло відчутно зашкодити п'єсі; та я ж вирішив не створювати ускладнень. Сер Генрі вважав, що герцог не для Фредеріка, та це тільки

тому, що сер Генрі сам хотів грати цю роль; але герцог, як на те, зіграв би її краще. Мене просто вразило, що сер Генрі такий бовдур. Та, на щастя, п'єса не на ньому тримається. Наша Агата була просто неповторна, та й герцог, на думку багатьох, також. І взагалі вистава обіцяла бути чудовою.

"Яка прикрість", "Шкода, що вам так не пощастило", — посипалися співчутливі зауваження слухачів.

— На такі речі не заведено скаржитися, але ця бідолашна стара пані не могла вибрати більш невдалої миті, щоб покинути цей світ; і просто неможливо було не побажати, щоб ця новина спізнилася на якихось три дні, які були нам потрібні. Якихось три дні; то ж була всього лише бабуся, і померла вона за двісті миль звідти, отже, це нікому б не зашкодило, і це пропонувалося, я знаю; але лорд Ревеншоу, здається, людина найсуворіших правил у всій Англії, і він не схотів про це й слухати.

— От і маєш: дивертисмент замість комедії, — докинув містер Бертрам. — "Узи кохання" наказали довго жити, а лорд і леді Ревеншоу поїхали грати у виставі "Моя бабуся". Ну, його, мабуть, втішатиме спадок; і, між нами кажучи, він, мабуть, злякався, що роль Барона зашкодить його доброму імені та легеням, і не жалкував, що доведеться поїхати; а щоб утішити вас, Йетсе, гадаю, ми повинні влаштувати свій театр у Менсфілді і попросити вас бути нашим режисером.

Ця ідея, хоч і виникла за якусь мить, не була миттєвою забаганкою, оскільки схильність до сценічної гри вже пробудилася і найдужче заволоділа тим, хто зараз був у домі господарем і хто, маючи стільки вільного часу, що майже будь-яка новина була для нього жаданою, до того ж володів певними талантами і почуттям гумору, необхідними для того, щоб освоїти нове для нього акторське мистецтво. Ця думка не давала йому спокою.

— От якби нам влаштувати щось на зразок Еклсфордського театру!

Це бажання відлунювало в душі кожної з сестер; і Генрі Кроуфорд, у чиєму бурхливому житті ця розвага була ще незнаною, охоче підтримав ідею.

— Слово честі, — сказав він, — у мене зараз вистачить глупства, щоб погодитися на будь-яку роль із тих, що були колись написані, з Шейлока і Річарда Третього до героя фарсу, що виспіває в червоному плащі і капелюсі з пір'їною. Мені здається, я міг би бути ким завгодно і чим завгодно, — виголошувати палкі промови, або зітхати та ремствувати, або викидати смішні колінця в будь-якій трагедії чи комедії, написаній англійською мовою. Робімо щось. Нехай це буде лише половина п'єси, один акт, одна сцена; що нам заважає? Адже з ваших облич видно, що ви згодні. — Він поглянув на сестер Бертрам. — А театр — ну що таке театр? Це ж буде тільки для нашої розваги. Нам підійде будь-яка кімната в будинку.

— Потрібна завіса, — сказав Том Бертрам, — кілька ярдів зеленого сукна для завіси вистачить.

— Звичайно, вистачить! — вигукнув містер Йетс. — Лише зробимо лаштунки, двері в глибині і три-чотири декорації; більше нічого не потрібно. Якщо ми все робитимемо тільки задля власної втіхи, цього буде досить.

— Як на мене, слід вдовольнитися навіть меншим, — сказала Марія. — Нам не вистачить часу, до того ж можуть виникнути ще якісь перешкоди. Краще прийняти пропозицію містера Кроуфорда і влаштувати просто виставу, а не театр. У наших кращих п'єсах багато сцен, де не потрібні декорації.

— Ні, — заперечив Едмунд, що почав прислухатися до розмови з тривогою. — Не робімо нічого наполовину. Якщо ми хочемо грати, нехай це буде справжній театр — з партером, ложами, балконом, і давайте візьмемо всю п'єсу, від початку й до кінця; наприклад, якщо це буде німецька п'єса, байдуже, яка саме, то в ній мають бути і трюки, і змінний дивертисмент, і фігурний танець, і хорнпайп,[6] і пісні в перервах між актами. Якщо ми не зможемо перевершити Еклсфорд, то краще й не братися до діла.

— Ну-бо, Едмунде, не будь таким серйозним, — мовила Джулія. — Ти більше за всіх любиш театр і ладен поїхати бозна-куди, щоб подивитися спектакль.

— Так. Щоб побачити справжню гру, талановиту гру професійних акторів. Але я навряд чи перейду з цієї кімнати до сусідньої, щоб дивитися на незграбні спроби тих, хто не навчався цього мистецтва, — на зборище леді та джентльменів, чиє гарне виховання та освіченість лише стануть їм на заваді під час гри на сцені.

Після недовгої мовчанки розмова, однак, продовжилася, суперечка спалахнула з новою силою, і прагнення кожного грати на сцені подужчало, посилене дискусією й підтримкою інших; і хоч нічого ще не було вирішено, окрім того, що Том Бертрам обрав комедію, а його сестри і Генрі Кроуфорд — трагедію, і що знайти п'єсу, яка влаштувала б усіх, дуже непросто, — всі були несхитні у своєму бажанні грати, не одне, то інше. І Едмунд почувався все більш ніяково. Він вирішив перешкодити цьому, якщо можливо, хоча його мати, яка також чула розмову, що відбувалася за столом, не виказала ані найменшого невдоволення.

Того ж вечора йому випала нагода спробувати свої сили. Марія, Джулія, Генрі Кроуфорд і містер Йетс були в більярдній. Том повернувся звідти до вітальні, де Едмунд стояв, замислившись, біля каміна, леді сиділа трохи подалі на канапі, а Фанні притулилася біля неї зі своїм рукоділлям, — і, ледь увійшовши, заговорив:

— Такого жакливого більярда, як у нас, мабуть, годі й шукати. Я більш не міг цього витримати — і, гадаю, ніщо не змусить мене знову йти на таке випробування; але в одному я переконався: більярдна якнайкраще підходить для театру, особливо за своєю формою та довжиною; а двері в дальньому кінці можна відчинити, треба лише переставити книжкову шафу в батьковій кімнаті, — це якихось п'ять хвилин; якщо ми на це зважимося, краще й не вигадаеться. А з батькової кімнати вийде чудова гримерна. Вона наче для того й межує з більярдною.

— Але ж це не серйозно — що ти збираєшся грати на сцені, Томе? — тихо спитав Едмунд, коли брат підійшов до каміна.

— Не серйозно? Це серйозніше від будь-чого, запевняю тебе. А що тут дивного?

— Як на мене, це зовсім недоречно. Домашні вистави взагалі навряд чи варті похвали; а за наших обставин затівати щось подібне було б надто нерозумним, щоб не сказати більше. Це свідчило б про неувагу до батька, якого зараз немає з нами і який

певною мірою перебуває в небезпеці. Гадаю, це було б необачним щодо Марії, адже її становище вимагає, якщо все зважити, особливої, просто надзвичайної делікатності.

— Ти дивишся на це надто серйозно! Так, наче ми збираємося грати тричі на тиждень, поки не повернеться батько, і запрошувати на виставу всіх сусідів. Але нічого такого не буде. Ми просто хочемо трошки розважитися, щоб жити було цікавіше, — і спробувати свої сили в чомусь новому. Нам не потрібні ні глядачі, ні визнання. Можеш не сумніватися, ми виберемо найпристойнішу п'єсу. І я не бачу ніякого злочину чи небезпеки для будь-кого з нас у тому, що ми розмовлятимемо на сцені вишуканою літературною мовою якогось шанованого автора, а не своєю власною. Я нічого не боюся, і мені нема чого соромитись. А щодо батькової відсутності, то, на мій погляд, це аж ніяк не перешкода — радше спонукання до дії; оскільки нашої матері, безперечно, нелегко чекати його повернення, і якщо ми протягом наступних тижнів зможемо трохи розвіяти її смуток, я вважатиму, що ми не гайнували часу, і, я впевнений, батько буде такої ж думки. Для матері це дуже скрутна пора.

З цими словами вони обоє поглянули на матір. Леді Бертрам — втілення здоров'я, благополуччя, спокою та душевної гармонії — безтурботно дрімала, напівлежачи в кутку канапи, а Фанні тим часом доводила до ладу її покинуте рукоділля.

Едмунд усміхнувся і похитав головою.

— Святий Боже! Це вже щось інше, — вигукнув Том і, щиросердо розсміявшись, вмовився у кріслі. — Так, люба матусю, щодо вашої тривоги — це я трошки схибив.

— Що таке? — спитала її світлість напівсонним голосом. — Я не спала.

— О, звісно ж, ні, люба матусю, ніхто цього й не підозрює! Знаєш, Едмунде, — повернувся він до перерваної розмови в тому ж самому тоні, щойно леді Бертрам знову почала куняти, — стосовно нашої вистави, тут я не схильний поступатися. У цьому немає нічого поганого.

— Я з тобою не згодний. І не маю сумніву, що батько міг би це тільки засудити.

— А я впевнений у протилежному. Батько, як ніхто інший, любить, щоб молоді люди розвивали свої таланти, і, як ніхто, вміє їх до цього заохочувати; а все, що пов'язане з акторською грою або декламацією, завжди було йому до смаку. Він, безперечно, заохочував нас до цього, коли ми були дітьми. Скільки разів ми тужили над мертвим тілом Юлія Цезаря або виголошували "бути чи не бути" отут, у цій самій кімнаті, щоб його потішити? І якось на різдвяних канікулах я мало не щовечора декламував "моє ім'я Норвал".

— Це зовсім інша річ. Ти сам повинен бачити різницю. Батько хотів, щоб ми, школярі, вміли гарно говорити; але він ніколи б не захотів, щоб його дорослі доньки грали у виставі. Він людина дуже строгих правил.

— Усе це я знаю, — невдоволено відповів Том. — Я знаю батька не гірше, ніж ти; і я подбаю про те, щоб його доньки нічим його не засмутили. Займайся своїми справами, Едмунде, а я потурбуюся про інших членів родини.

— Якщо ти твердо вирішив влаштувати виставу, — вперто вів далі Едмунд, — сподіваюся, все буде по-домашньому, тихо й скромно; і не слід затівати справжній

театр, бо тоді доведеться надто вільно поводитись із батьковим будинком, а цьому не може бути виправдання.

— Я беру відповідальність на себе, — рішуче мовив Том. — З батьковим будинком нічого не станеться. Я не менше від тебе зацікавлений у тому, щоб дім нашого батька лишався цілим та неушкодженим; а щодо тих змін, які я запропонував, — пересунути книжкову шафу, відімкнути двері чи навіть на тиждень скористатися більярдною і не грати там на більярді, — ти міг би так само стверджувати, наче батькові не сподобається, що ми після його від'їзду проводили більше часу в цій кімнаті, а не в їдальні, як було при ньому, і що фортепіано сестер пересунули з одного кінця кімнати до іншого. Що за дурниці!

— Навіть якщо ці зміни не погані самі по собі, погано те, що вони будуть чимало коштувати.

— Так, збитки будуть просто страшні: може, навіть цілих двадцять фунтів! Щось на зразок театру нам, безперечно, слід влаштувати, але ми це зробимо найпростішим чином: зелена завіса, деякі теслярські роботи... оце і все. А оскільки всі роботи будуть виконані вдома Крістофером Джексоном, говорити про якісь збитки просто смішно; і, якщо за це візьметься Джексон, сер Томас може не хвилюватися. Не думай, наче в цьому домі ніхто, крім тебе, не здатний розумно дивитися на речі. Можеш не грати на сцені, якщо не хочеш, але не сподівайся, що зможеш командувати всіма іншими.

— Ні, про те, щоб мені грати на сцені, не може бути й мови, — відповів Едмунд.

Том вийшов з кімнати після його слів, а Едмунд залишився сидіти, помішуючи жар у каміні, замислений та роздратований.

Фанні, що чула всю розмову і повністю поділяла почуття Едмунда, прагнучи якось його втішити, наважилася заговорити.

— Може, їм не пощастить знайти таку п'єсу, щоб вона всім догодила; у твого брата і сестер, здається, смаки зовсім різні.

— Я на це й не сподіваюся, Фанні. Якщо вони вже прийняли рішення, то в цьому вже якось дійдуть згоди. Я лише спробую поговорити з сестрами і переконати їх, — це все, що я можу зробити.

— Гадаю, тітонька Норріс тебе підтримає.

— Може, й так; але її думка так мало значить і для Тома, і для сестер, що від цього не буде користі; і якщо я сам не зможу їх переконати, то нехай все йде своїм ходом, а до неї я не буду звертатися. Сімейні чвари — це справжнє лихо, і краще піти на що завгодно, щоб їх уникнути.

Коли ж наступного ранку Едмундові трапилася нагода поговорити з сестрами, вони виказали таку саму впертість, як Том, і, подібно до нього, не бажали відмовитися від своєї нової забавки. Їхня матуся також не заперечувала проти цього плану, і вони анітрохи не боялися накликати на себе гнів батька. Не може бути нічого поганого в тому, що робиться в багатьох шанованих родинах багатьма вельми шляхетними особами; і треба бути прискіпливим аж до безглуздя, щоб побачити в цьому щось варте осуду, адже участь у цій затії візьмуть лише брати, сестри та найближчі друзі і ніхто,

крім них, навіть не почує про неї. Джулія, щоправда, була начебто схильна погодитися, що становище Марії справді вимагає особливої делікатності, — але ж її самої це не стосується, бо вона вільна; а Марія вочевидь вважала, що звання зарученої лише ставить її поза всілякими обмеженнями і дає їй ще менше підстав, ніж Джулії, прислухатися до материних чи батькових порад. Едмундові майже не було на що сподіватися, та він все одно правив своєї; аж раптом увійшов Генрі Кроуфорд, щойно з пасторату, і оголосив:

— Нашому театру не бракуватиме акторів, містере Бертрам, принаймні акторів на другорядні ролі. Моя сестра передає всім свої вітання і сподівається, що її приймуть до нашого театрального товариства. Вона буде щаслива зіграти роль якої-небудь старої дуеньї чи скромної компаньйонки, яка для вас, певно, не буде цікавою.

Марія кинула на Едмунда погляд, що означав: "А тепер що скажеш? Хіба можемо ми бути не праві, якщо міс Кроуфорд думає так само, як ми?" І Едмунд замовк, змушений визнати, що чари акторської гри можуть звабити й розумну людину; з довірливістю закоханого він бачив у її пропозиції лише люб'язність та бажання допомогти друзям.

План було втілено в дійсність. Опір був заслабким; а щодо місіс Норріс, Едмунд помилявся, гадаючи, ніби вона матиме щось проти цієї вигадки. Якщо вона й намагалася заперечувати, то не так завзято, щоб її не змогли умовити племінник і племінниця, які завжди брали над нею гору; і, оскільки всі приготування були недорогими, а їй і взагалі нічого не коштували, і оскільки вона вбачала в цьому безліч приємних переваг, пов'язаних із суєтою довкола та важливістю всього, що відбувалося, вона одразу ж обернула цю справу собі на користь, вирішивши, що повинна покинути свій будинок, де вже цілий місяць жила з власних коштів, і оселитися в них, аби щогодини мати змогу їм прислужитися. І, щиро кажучи, вона була надзвичайно задоволена.

Розділ чотирнадцятий

Пророцтва Фанні начебто були більш слушними, ніж здавалося Едмундові. Пошуки п'єси, яка вдовольнила б кожного, завдали неабиякого клопоту; і тесля уже отримав розпорядження та зняв мірки, уже запропонував, як усунути принаймні два види перешкод, і, довівши необхідність розширення робіт і пов'язаних з ними витрат, почав працювати, — а п'єси все ще не могли знайти. Інші приготування також проводилися швидко. З Нортгемптону привезли величезний сувій зеленого сукна, і місіс Норріс розкроїла його (та ще й примудрилася при цьому зберегти три чверті ярда), і служниці вже майстрували з нього завісу, а п'єси досі не вибрали; і через два-три дні Едмунд почав сподіватись, що її врешті-решт так і не знайдуть.

Тут слід було взяти до уваги стільки дрібниць, догодити стільком учасникам, знайти стільки цікавих ролей, та ще й п'єса мала бути одночасно і трагедією, і комедією, — і можливість дійти згоди здавалася такою примарною, як то буває завжди У спільних затіях палкої молоді.

За трагедію стояли міс Бертрам, Генрі Кроуфорд і містер Йетс; за комедію — Том

Бертрам, але він не був самотнім у своєму переконанні, оскільки Мері Кроуфорд вочевидь схилилася до такої ж думки, хоча із ввічливості трималася осторонь; але при своїй рішучості та вмінні нав'язувати іншим свою волю він, здавалося, не мав потреби в союзниках; і, попри таку розбіжність у думках, усі хотіли знайти п'єсу, де ролей було б загалом небагато, проте всі цікаві, а три головні — жіночі. Усі найкращі п'єси не підходили. Ні "Гамлет", ні "Макбет", ні "Отелло", ні "Дуглас", ні "Гравець" не містили нічого, що могло б привабити навіть прихильників трагедії; а "Суперники", "Школа лихослів'я", "Колесо фортуни", "Законний спадкоємець" et cetera[7] були відхилені із ще більшим запалом. Не можна було запропонувати жодну п'єсу без того, щоб хтось одразу ж не вказав на її вади, і то з одного боку, то з другого без упину долинали:

— О ні, тільки не ця п'єса! Нам не потрібні пишномовні трагедії.

— Забагато дійових осіб.

— Жодної цікавої жіночої ролі.

— Любий Томе, що завгодно, тільки не це. Неможливо знайти стільки виконавців.

— Ніхто не захоче взяти таку роль.

— Це просто суцільна буфонада, з початку й до кінця. Може, це й непогано, та хіба що для простолюдинів.

— Якщо ви хочете неодмінно почути мою думку, я гадаю, це найнудніша п'єса з усіх, що написані англійською мовою.

— Я не хочу сперечатися, тільки радітиму, якщо зможу стати в нагоді, але, як на мене, гіршого вибору просто бути не може.

Фанні дивилася на все це і слухала, і їй було трохи смішно бачити егоїзм, який, більш чи менш прихований, здавалося, заволодів усіма; вона не могла уявити, чим це врешті-решт скінчиться. Задля власної втіхи вона могла б побажати, щоб яку-небудь п'єсу все ж таки відшукали, оскільки ніколи не бачила акторської гри; але всі важливіші міркування були проти цього.

— Годі, — сказав нарешті Том Бертрам. — Ми просто гаємо час, і цьому немає виправдання. Треба щось вирішувати. Байдуже, що ми оберемо, головне — вибрати. Не слід бути такими прискіпливими. Нема чого лякатися, якщо дійових осіб буде трохи більше. Можна взяти й по дві ролі. Будьмо скромнішими. Якщо роль незначна, тим буде почесніше щось із неї зробити. Віднині я не хочу нічого ускладнювати. Я візьму будь-яку роль, яку ви мені запропонуєте, тільки щоб вона була комічною. Нехай вона буде комічною, а все інше не має значення.

І він уже чи не вп'яте запропонував "Законного спадкоємця", вагаючись тільки щодо того, якій ролі йому слід віддати перевагу — лорда Дьюберлі чи доктора Панглоса; і дуже щиро, хоча й вельми невдало, намагався переконати інших, що поміж решти персонажів п'єси є чудові трагічні ролі.

Мовчанку, яка запанувала після цієї безплідної спроби, порушив він сам; узявши одну із збірок п'єс, що лежали на столі, він погортав її і раптом вигукнув:

— "Узи кохання"! А чому б і не "Узи кохання", якщо їх ставили у Ревеншоу? Як це нам раніше не спало на думку? Просто диво, — це ж саме те, що нам треба. Що ви на це

скажете? Тут є дві головні трагічні ролі для Йетса й Кроуфорда, і управитель, що говорить віршами, — це для мене, якщо ніхто не заперечує; і роль дріб'язкова, проте з таких, що мені не осоружні, і, як я вже казав, я вирішив узяти будь-яку роль і зробити все, що в моїх силах. А що до решти ролей, вони всім підійдуть. Лишаються тільки граф Кесел і Анхельт.

Пропозиція дістала загальне схвалення. Усім уже почала набридати невизначеність, і в кожного сяйнула думка, що жодна п'єса із запропонованих досі не була такою прийнятною для всіх. Особливо був задоволений містер Йетс: він іще в Еклсфорді був небайдужий до ролі Барона, заздри кожній із реплік лорда Ревеншоу і потай повторював їх у своїй кімнаті. Вергати громи в ролі барона Уїлденхейма було вінцем його театральних амбіцій; і, вже вивчивши напам'ять половину сцен, він поквапився запропонувати себе на цю роль. Щоб віддати йому належне, слід зазначити, що він не наважився її привласнювати, оскільки пам'ятав, що гучні промови є й у ролі Фредеріка; тому він зауважив, що не менш охоче погодиться й на неї. Генрі Кроуфорд був ладен узяти будь-яку з цих ролей. Від якої відмовиться містер Йетс, та йому й підійде. Тут почався обмін компліментами. Міс Бертрам, яку найбільше цікавила роль Агати, взяла рішення на себе, зауваживши містерові Йетсу, що тут важливі зріст і статура, і оскільки він вищий, йому особливо пасуватиме роль Барона. Усі визнали, що вона має рацію, і коли з цими двома ролями визначилися, вона могла не сумніватись, що роль Фредеріка буде призначено тому, кому слід. Тепер три ролі уже були розібрані, залишався тільки містер Рашворт, за якого Марія завжди відповідала, що він згодний на будь-яку роль; і Джулія, що, подібно до сестри, сподівалася бути Агатою, щиро потурбувалася про міс Кроуфорд.

— Ми несправедливо забули про відсутню, — мовила вона. — У п'єсі замало жіночих ролей. Амелія і Агата можуть підійти Марії і мені, а от для вашої сестри, містере Кроуфорд, немає нічого.

Містер Кроуфорд висловив бажання, щоб про це ніхто не хвилювався: він цілком певний, що його сестрі не хочеться грати, хіба що її участь буде конче потрібна; а за даних обставин вона взагалі далека від думки, що на неї будуть розраховувати. Але йому одразу ж заперечив Том Бертрам, стверджуючи, що роль Амелії з усіх поглядів підходить міс Кроуфорд, якщо тільки вона погодиться грати.

— Вона просто повинна зіграти цю роль, — сказав він, — як будь-яка з моїх сестер — Агату. І це не потребує від них ніякої жертви, адже роль суто комічна.

Запала коротка пауза. Кожна з сестер виглядала стривоженою, бо кожна відчувала, що роль Агати наче створена для неї, і сподівалася, що всі інші проситимуть її взяти саме цю роль. Генрі Кроуфорд, що узяв п'єсу і з удаваною недбалістю переглядав перший акт, невдовзі владнав цю справу.

— Я змушений просити Джулію Бертрам, — сказав він, — щоб вона не погоджувалась на роль Агати, бо це буде серйозною загрозою для мого урочистого вигляду. Ви не повинні, справді не повинні цього робити, — звернувся він до Джулії. — Я просто не зможу витримати скорботного виразу на вашому обличчі. Ми з вами так

багато сміялися, що я неодмінно про це згадаю, і Фредерік з його дорожньою торбою не знатиме, куди тікати.

Це було сказано люб'язно й ввічливо; але його поштива манера не обманула почуттів Джулії. Вона помітила погляд Марії, який підтвердив, що її справді скривджено; це була просто хитрість, спроба ввести її в оману; її обійшли і Марії віддали перевагу; тріумф на обличчі Марії, який вона марно намагалася приховати, свідчив про те, як вірно вона все розуміє; і Джулія не встигла опанувати себе, щоб заговорити, як її брат у свою чергу виступив проти неї:

— О, так! Марія повинна бути Агатою. У неї це вийде якнайкраще. Хоч Джулія і уявляє, наче їй підходить трагедія, мені так не здається. У ній немає нічого від трагічної героїні. У неї не та зовнішність: і риси не трагічні, і ходить вона надто швидко, і говорить, і не зможе зберігати серйозного виразу обличчя. Краще їй зіграти стару селянку — дружину Бідного селянина, справді, Джуліє! Це дуже гарна роль, запевняю тебе. Стара пані душевно підтримує благородні наміри свого чоловіка. Ти будеш Дружиною селянина.

— Дружиною селянина! — вигукнув містер Йетс. — Що це ви таке кажете? Найнудніша, наймізерніша роль, просто порожнє місце; жодної вдалої репліки. І таку роль узяти вашій сестрі! Та це просто знущання — таке пропонувати. В Еклсфорді цю роль віддали гувернантці. Ми всі були згодні, що її неможливо запропонувати будь-кому іншому. Будьте справедливішим, шановний режисере. Ви не заслуговуєте цієї посади, якщо не можете оцінити таланти ваших акторів, як вони того варті.

— Що ж, мій любий друже, я можу сказати, що поки я і мої актори почнемо грати як слід, нам доведеться чимало попрацювати; але я аж ніяк не хотів применшити таланти Джулії. Нам не потрібні дві Агати, а без Дружини селянина не обійтися; і я начебто подав сестрі приклад скромності, вдовольнившись роллю старого Управителя. Якщо роль незначна, тим більшою буде заслуга Джулії, коли вона зможе тут чогось досягти. А якщо вона так затято постає проти всього смішного, нехай промовляє слова Селянина, а не його дружини, і поміняє їх ролями; він, як на мене, досить серйозний і навіть патетичний. П'єса від цього не програє; а щодо самого Селянина, якщо йому належатимуть слова його жінки, я залюбки зіграю цю роль.

— За всієї вашої прихильності до Дружини селянина, — мовив Генрі Кроуфорд, — неможливо зробити так, щоб ця роль підійшла вашій сестрі, і нам не слід прирікати її до такого випробування. Ми навіть не повинні дозволяти їй погоджуватися. Погано, якщо їй доведеться потерпати через власну поступливість. Її таланти розкриються в ролі Амелії. Амелія — це навіть складніша роль, ніж Агата. Як на мій погляд, це найскладніший з усіх персонажів. Потрібне справжнє мистецтво, справжній смак, щоб передати всю її чарівну безтурботність та душевну простоту, не вдаючись до крайнощів. Я бачив, як талановиті акторки в цій ролі зазнавали фіаско. Простодушність насправді важко зіграти навіть професійним акторам. Для цього потрібна здатність тонко відчувати, що їм не властиво. Тут необхідна щира шляхетна вдача — потрібна Джулія Бертрам. Сподіваюся, ви згодні? — І він повернувся до Джулії з поглядом і

благальним, і тривожним, який її трохи вмилював; але поки вона вагалася, не знаючи, що відповісти, знову втрутився її брат і почав запевняти, що ця роль більше пасує міс Кроуфорд.

— Ні, ні, Джулія не повинна грати Амелію. Ця роль взагалі не для неї. Вона їй не сподобається, і Джулія не зможе зіграти її як слід. Вона занадто висока й міцна. Амелія повинна бути мініатюрною, легкою, мати дівочі манери й струнку фігурку. Ця роль — для міс Кроуфорд, і тільки для неї. Вона і зовні схожа на Амелію, і зіграє її просто чудово, будьте певні.

Не звертаючи на нього уваги, Генрі Кроуфорд продовжував підлещуватися до Джулії.

— Ви повинні зглянутися на нас, — казав він, — просто повинні. Коли ви поміркуєте про цю роль, ви, без сумніву, відчуєте, що вона ваша. Може, ви й обрали трагедію, та я певен, що комедія обирає вас. Вам доведеться відвідати мене у в'язниці з кошиком провізії; ви ж не відмовитеся прийти до мене у в'язницю? Я навіть бачу, як ви входите з кошиком.

Він говорив досить переконливо. Джулія завагалася; чи не хоче він лише заспокоїти її і відволікти від недавньої поразки? Вона йому не довіряла. Він знехтував нею зумисне. Можливо, він грається її почуттями. Вона підозріло поглянула на сестру. З виразу обличчя Марії все стане зрозумілим: чи не роздратована вона, чи не стривожена? Але Марія виглядала спокійною й задоволеною, а Джулія добре знала, що в цій забавці Марія може бути щасливою тільки за її рахунок. Тому вона, одразу ж скипівши, тремтячим голосом мовила до Генрі Кроуфорда:

— Здається, ви не боїтеся, що не зможете лишатися серйозним, коли я увійду з кошиком провізії... хоча цього слід було б очікувати... але я загрожую вам тільки в ролі Агати!

Вона замовкла. Генрі Кроуфорд спантеличено дивився на неї і, здавалося, не знав, що й сказати. Том Бертрам почав знову:

— Міс Кроуфорд повинна грати Амелію... Вона буде чудовою Амелією.

— Не бійся, я не хочу цієї ролі, — поспішно вигукнула розгнівана Джулія. — Роль Агати мені не дістанеться, а нікого більше я грати не буду; а щодо Амелії, то з усіх ролей це найогидніша. Я її просто ненавиджу. Гидка, нікчемна, вперта, фальшива і безсоромна особа. Я ніколи не полюбляла комедії, а це комедія в її найгіршому вигляді.

І, сказавши це, вона швидко вийшла з кімнати, і майже всі почувалися ніяково, проте ніхто їй особливо не співчував, окрім Фанні, що мовчки слухала все і з жалем думала, що Джулію мучать ревності.

Після того як Джулія пішла, ненадовго запанувала тиша; але невдовзі її брат знов повернувся до "Уз кохання" і з допомогою містера Йетса став ретельно переглядати п'єсу, щоб упевнитись, які декорації будуть потрібні, а Марія і Генрі Кроуфорд тим часом тихенько розмовляли, і зауваження, з якого вона почала — "Звичайно, я залюбки віддала б цю роль Джулії, та хоч я сама, певно, зіграю її погано, переконана, що вона зіграє ще гірше", — це зауваження, звісно, дало їй змогу вислухати усі компліменти,

заради яких воно було сказане.

За якийсь час товариство розійшлося — Том Бертрам і містер Йетс вирішили продовжити свою нараду в кімнаті, яка відтепер дістала назву Театру, а міс Бертрам вирішила піти до пасторату, щоб самій запропонувати роль Амелії міс Кроуфорд. І Фанні лишилася на самоті.

Перше, що вона зробила, замислившись без свідків, — це взяла том, що лежав на столі, і почала читати п'єсу, про яку стільки чула. У ній прокинулася цікавість, і вона гортала сторінки з нетерпінням, яке час від часу перемагав подив: хіба можна запропонувати і прийняти таке для аматорського театру! Агата і Амелія, хоч і такі різні, здавалися їй зовсім недоречними персонажами для домашньої вистави; становище однієї й мова іншої так не пасували будь-якій порядній жінці, що вона не могла навіть уявити, щоб її кузини повністю усвідомлювали затію; і вона щиро бажала, аби вони схаменулися, почувши дорікання Едмунда, яких, звичайно, було не уникнути.

Розділ п'ятнадцятий

Міс Кроуфорд прийняла пропозицію дуже охоче; а невдовзі після повернення міс Бертрам з пасторату приїхав містер Рашворт, отже, було кому віддати ще одну роль. Йому запропонували на вибір або Графа Кесела, або Анхельта, і спершу він не знав, кого ж обрати, і питав поради у міс Бертрам; але, зрозумівши з пояснень інших, чим різняться між собою ці персонажі і хто є хто, він згадав, що колись бачив цю п'єсу в Лондоні і подумав, що Анхельт справжнісінький йолоп; тому він обрав роль Графа. Міс Бертрам схвалила його рішення, адже що менше йому доведеться вчити напам'ять, то й краще; і хоч вона не могла розділити його бажання, щоб Граф і Агата грали разом, і не могла стримати нетерпіння, поки він неквапливо перегортав сторінки в надії будь-що відшукати таку сцену, вона люб'язно взяла його роль у свої руки і скоротила всі репліки, які можна було скоротити; крім того, вона зауважила, що йому слід бути ошатно вбраним, і сама обрала для нього кольори. Містер Рашворт був радий нагоді похизуватися в розкішному вбранні, хоча й удавав, наче йому це байдуже; і він був надто заклопотаний своїм зовнішнім виглядом, щоб думати про інших і робити будь-які висновки або зазнати одне з тих розчарувань, до яких Марія вже почасти приготувалася.

Усі ці важливі справи владналися без відома Едмунда, бо його зранку не було вдома; та коли він перед обідом увійшов до вітальні, там не вщухав гомін палкої суперечки між Томом, Марією та Йетсом; а містер Рашворт ступив до Едмунда — йому хотілося якнайшвидше повідомити приємну новину.

— Ми знайшли п'єсу, — сказав він. — Це "Узи кохання"; я буду Графом Кеселом і спочатку з'явлюся в голубому костюмі і рожевому шовковому плащі, а потім ще в іншому чудернацькому костюмі, на зразок мисливського. Не знаю, що правда, як мені це сподобається.

Фанні невідривно дивилася на Едмунда, і серце її тріпотіло, поки вона слухала ці слова; вона бачила його погляд і розуміла, що він має відчувати.

— "Узи кохання"! — здивовано вимовив Едмунд і повернувся до брата і сестер, наче

не сумнівався, що вони заперечуватимуть.

— Так! — вигукнув містер Йетс. — Після всіх обговорень та суперечок ми вирішили, що жодна п'єса нам так не підійде, як "Узи кохання". Дивно, що ми не подумали про неї раніше. Просто несосвітене глупство; адже тут ми маємо всі переваги, яких не було в Еклсфорді; і так зручно мати готовий взірць для наслідування! Ми вже розподілили майже всі ролі.

— А як щодо жіночих ролей? — похмуро спитав Едмунд і поглянув на Марію.

Марія мимоволі зашарілася й відповіла:

— Я взяла роль, яку мала виконувати леді Ревеншоу, — і вже сміливіше додала: — А міс Кроуфорд буде Амелією.

— Я не думав, що в нас так легко знайдуться виконавці для такої п'єси, — мовив Едмунд, відвертаючись до каміна, де сиділи його матір, тітка і Фанні, і сів біля них з украй роздратованим виглядом. Містер Рашворт пішов за ним, щоб закінчити свою розповідь:

— Я виходжу на сцену тричі, і в мене сорок дві репліки. Це не абищо, хіба не так? Тільки мені не до вподоби, що доведеться так вичепуритися. Я, мабуть, не впізнаю себе в тому голубому костюмі та рожевому плащі.

Едмунд не знав, що відповісти. За кілька хвилин містера Бертрама попросили з кімнати, щоб він дав деякі поради теслі; за ним вийшов і містер Йетс; а невдовзі за ними послідував містер Рашворт, і Едмунд одразу ж скористався з цієї нагоди:

— Я не міг сказати в присутності містера Йетса, що я думаю про цю п'єсу, щоб не образити його друзів з Еклсфорду; але тепер, люба Маріє, я мушу сказати тобі, що вважаю її зовсім непридатною для домашнього театру, і сподіваюся, ти від неї відмовишся. Певен, що, коли ти уважно її прочитаєш, ти просто не можеш вчинити інакше. Прочитай матусі або тітоньці тільки перший акт, і ти побачиш, чи подобає тобі хвалити цю п'єсу. Не маю сумніву, тобі не знадобиться навіть судження батька.

— Ми дуже по-різному дивимося на речі, — вигукнула Марія. — Повір, я уважно ознайомила з п'єсою; і якщо вилучити деякі місця, що, звичайно, буде зроблено, я не бачу в ній нічого поганого; і, до речі, я не єдина із знайомих тобі осіб, хто вважає її дуже хорошою для домашнього театру.

— Мені шкода, якщо це так, — була його відповідь, — але в цьому разі ти маєш вести за собою інших. Ти повинна подати приклад. Якщо всі інші помиляються, тобі слід вказати їм правильний шлях і бути взірцем справжнього такту. У всьому, що стосується правил пристойності, саме твоє слово повинно бути законом для всього товариства.

Марії лестило, що він вважає її такою шанованою особою, адже вона, як ніхто, любила верховодити у компанії; і тому вона вже набагато люб'язніше відповіла:

— Я дуже вдячна тобі, Едмунде, і не сумніваюся щодо твоїх добрих намірів; утім мені здається, що ти надто серйозно дивишся на речі; і, звичайно, я не наважуся переконувати інших. Оце, як на мене, було б справді непристойним.

— Як ти собі уявляєш, невже я міг би таке вигадати? Ні, нехай переконує лише

твоя поведінка. Скажи, що, поміркувавши про цю роль, ти відчуваєш, що вона не для тебе; що для неї, на твою думку, потрібні таке акторське мистецтво і впевненість у своїх силах, якими ти не володієш. Скажи про це твердо, і того буде досить. Усі, хто здатний щось зрозуміти, одразу ж збагнуть твої справжні мотиви. Вони будуть змушені відмовитися від п'єси і віддадуть належне твоїй делікатності.

— Тобі не слід брати участь у якомусь неподобстві, — мовила леді Бертрам. — Сер Томас був би невдоволений. Фанні, подзвони, будь ласка; мені вже час обідати. Сподіваюся, Джулія вже вдягнена.

— Я певен, мадам, — сказав Едмунд, випереджаючи Фанні, — що серові Томасу це справді було б не до вподоби.

— Отож-бо, моя любя; чуєш, що каже Едмунд?

— Якби я відмовилася від ролі, — мовила Марія з новим запалом, — її, безперечно, узяла б Джулія.

— Що? — вигукнув Едмунд. — Навіть якби знала, що саме спонукає до цього?

— О, вона може подумати, що я і вона — то зовсім різне... що ми не в однаковому становищі... і що їй ні до чого бути такою ж обачливою, як я вважаю за потрібне для себе. Ні, ти, будь ласка, мені вибач, але я не можу взяти назад своє слово. Усе надто далеко зайшло, все вирішено, і я не можу отак усіх розчарувати. Том просто розлютиться; і якщо ми будемо такими перебірливими, нам ніколи нічого не зіграти.

— Я тільки хотіла сказати це ж саме, — зауважила місіс Норріс. — Якщо ви будете так заперечувати проти кожної п'єси, ви нічого не зіграєте, і вийде, що стільки грошей марно вгатили в ці приготування, — це ж усім нам просто ганьба. Я не знаю цієї п'єси; але Марія каже, якщо там і є якісь слизькі місця (а вони є в будь-якій п'єсі), їх можна легко вилучити. Нам не слід бути такими вже дріб'язковими, Едмунде. Якщо містер Рашворт також має намір грати, тут не може бути нічого поганого. От тільки Тому не завадило б краще знати, чого він хоче, коли він давав вказівки теслям; вони ж півдня даремно вовтузилися з цими бічними дверима. Однак завіса вийде чудова. Дівчата гарно впоралися з цією роботою, і, гадаю, ми зможемо відіслати назад кілька десятків кілець. Нащо пришивати зайві? Та й я також, сподіваюся, була корисною, — принаймні подбала, щоб не розтринькали забагато грошей та щоб усе робилося як слід. За таким збіговиськом молодих людей завжди має приглядати хтось більш розважливий. Я забула розповісти Тому, що зі мною сьогодні трапилося. Я була біля птахівника, і тільки поглянула довкола себе та збиралася вийти, аж бачу — Дік Джексон чимчикує собі до тих дверей, що для прислуги, і в руці в нього дві дощечки — то він ніс батькові, будьте певні; мабуть, мати послала його до батька у якійсь справі, а батько й звелів йому принести дві дощечки, бо без них, бач, не міг обійтися. Я одразу ж збагнула, що він надумав, бо ж якраз тоді слугам продзвонили до обіду; а я оцих злодійкуватих людей терпіти не можу, — Джексони, вони тільки й визирають, що поцупити, я завжди так казала; руки в них загребуші; отак я й сказала хлопцеві (такий собі, знаєте, здоровий парубійко, вже років десять йому, треба якийсь сором мати): "Я сама віднесу ці дошки твоєму татові, Діку, а ти біжи додому, та хутчіше". Хлопчина аж отетерів — повернувся,

навіть слівця не мовив, певно, я говорила дуже суворо; думаю, тепер він хоч на якийсь час заречеться отак нишпорити по домі. Терпіти не можу таку жадібність; твій батько такий добрий до цієї сім'ї, цілий рік дає їм роботу!

Ніхто не завдав собі клопоту їй відповісти. Незабаром повернулися всі інші, і Едмунд зрозумів, що йому нічого не лишається, як у міру своїх сил спробувати наставити їх на розум.

Обід тягся у тоскній нудзі. Місіс Норріс знов оголосила про свою перемогу над Діком Джексонем; але ні про п'єсу, ні про приготування до неї багато не говорилося, бо несхвальне ставлення Едмунда відчували всі, навіть його брат, хоч він ніколи б у цьому не зізнався. Марія, позбавлена дружньої підтримки Генрі Кроуфорда, вирішила обійти цей предмет мовчанкою. Містер Йетс, що прагнув сподобатись Джулії, побачив, що він навряд чи зможе розвіяти її смуток, висловлюючи свій жаль з приводу того, що вона покинула їхнє театральне товариство; а містер Рашворт, здатний думати лише про свою роль та своє вбрання, скоро виговорився і про те, й про інше.

Але театральні клопоти були забуті лише на годину-другу; треба було владнати ще безліч справ; і надвечір Том, Марія і містер Йетс з новою наснагою, знову зібравшись у вітальні, повсідалися за окремим столом, розгорнули п'єсу і тільки-но заглибилися в читання, як їх відволікла жадана поява Генрі і міс Кроуфорд, які, хоч година була пізня, а надворі панували темінь та негода, все ж таки не могли не прийти; їх чекала дуже гостинна зустріч.

"Ну, як справи? Що ви вирішили?" — "О, та без вас щось нічого не клеїться", — почулося після перших вітань; і Генрі Кроуфорд за мить уже сидів з тими трьома за столом, тоді як його сестра підійшла до леді Бертрам і з превеликою люб'язністю її привітала.

— Я, звичайно, маю вас поздоровити з таким вибором п'єси, ваша світлосте, — мовила вона. — Адже, хоч ви й терпіли усе це з надзвичайною стійкістю, я певна, що вам уже набридли наші галасливі суперечки. Актори можуть радіти цьому рішенню, але сторонні глядачі мають бути незмірно вдячніші; і я щиро вітаю вас, мадам, а також місіс Норріс і всіх інших, кого це стосується, — і вона трохи боязко, але лукаво поглянула через Фанні на Едмунда.

Леді Бертрам відповіла їй дуже люб'язно, але Едмунд не сказав нічого. Він не заперечив, коли його назвали стороннім глядачем. Іще кілька хвилин погломонівши з тими, хто сидів біля вогню, міс Кроуфорд повернулася до товариства за столом і, стоячи біля них, нібито зацікавилася їхньою бесідою, але раптом, наче щось пригадавши, вигукнула:

— Любі друзі, ви так сумлінно займаєтеся цими сільськими халупами та шинками, думаєте, як їх облаштувати; але, прошу, дозвольте ж мені дізнатися, що мене очікує. Хто буде Анхельтом? Кого з присутніх тут джентльменів я матиму щастя назвати своїм коханим?

Якусь мить усі мовчали; а потім заговорили всі разом — і повідали сумну істину: Анхельта в них немає й досі.

— Містер Рашворт узяв роль Графа Кесела, а на Анхельта ще ніхто не погодився.

— У мене був вибір, — сказав містер Рашворт, — але я подумав, що роль Графа мені більше сподобається, хоч я й не маю особливого бажання так чепуритися.

— Ви вчинили дуже мудро, — зауважила міс Кроуфорд, зблиснувши очима. — Анхельт — важка роль.

— У Графа сорок дві репліки, — відповів містер Рашворт, — це теж не абищо.

— Мене зовсім не дивує, — мовила міс Кроуфорд, трохи помовчавши, — що ніхто не вибрав ролі Анхельта. Амелія не заслуговує кращої долі. Така спритна юна леді налякає будь-якого чоловіка.

— Проте я був би радий узяти цю роль, якби це було можливо, — вигукнув Том Бертрам. — Але, на жаль, Управитель і Анхельт з'являються в одній і тій самій сцені. Однак я не відмовляюся остаточно; я помізкую, чи не можна це якось владнати... Треба ще раз переглянути п'єсу.

— Ваш брат міг би взяти цю роль, — тихо сказав містер Йетс. — Як ви гадаєте, він погодиться?

— Я не буду його запитувати про це, — відповів Том із холодною рішучістю.

Міс Кроуфорд ще трохи поговорила про щось інше і за кілька хвилин знову приєдналася до товариства біля каміна.

— Я їм взагалі не потрібна, — мовила вона, сідаючи. — Я лише змушую їх ніяковіти й бути занадто люб'язними. Містер Едмунд Бертрам, якщо ви самі не граєте, ви можете дати пораду, як стороння особа; і тому я звертаюся до вас. Що нам робити з Анхельтом? Чи можливо, щоб хтось інший узяв його роль на додачу до своєї? Що ви порадите?

— Я б порадив знайти іншу п'єсу, — спокійно відповів Едмунд.

— Я не маю нічого проти, — сказала вона, — хоча роль Амелії мені не така вже й осоружна, якщо її зіграти як слід; тобто, якщо все йтиме добре, я не хочу нікому ставати на заваді; але якщо там, за столом, вважають за краще вас не чути, — вона озирнулася, — звичайно, вони не прислухаються до вашої поради.

Едмунд не сказав нічого.

— Якщо взагалі якась роль могла б вас привабити, я думаю, це саме Анхельт, — лукаво зауважила юна леді. — Ви ж знаєте, він священик.

— І саме ця обставина мене аж ніяк не приваблює, — відповів Едмунд. — Мені було б прикро зробити посміховисько з цього персонажа своєю поганою грою. Дуже важко зіграти Анхельта так, щоб він не здавався нудним, бундючним балакуном; і той, хто обирає професію священика, певно ж, менш від будь-кого захоче виконувати цю роль на сцені.

Міс Кроуфорд промовчала — і, дещо ображена, посунула свій стілець помітно ближче до чайного столу і звернула всю свою увагу на місис Норріс, що виконувала там обов'язки господині.

— Фанні, — гукнув Том Бертрам від іншого столу, де все ще точилися жваві дискусії і не вщухала розмова, — нам потрібна твоя допомога.

Фанні вмить підвелася, чекаючи, що їй дадуть якесь доручення; у всіх, незважаючи на протести Едмунда, все ще зберігалася така звичка.

— О, не вставай, ми не хотіли тебе турбувати. Зараз нам від тебе нічого не потрібно. Ми тільки хочемо, щоб ти взяла участь у виставі. Ти зіграєш Дружину селянина.

— Я? — скрикнула Фанні і сіла, перестрашено дивлячись на них. — Вибачте, та я не зможу зіграти нікого, нізачо на світі! Ні, справді, я не можу грати!

— Можеш чи не можеш, а тобі доведеться. І нема чого лякатися: це така мізерна роль, просто дріб'язкова; в ній і шести реплік не буде; і нічого страшного, якщо тебе ніхто не почує, тому можеш лишатися тихеньким мишенятком, як завжди, тільки вийди на сцену, щоб ми тебе бачили.

— Якщо вас лякають півдесятка реплік, — вигукнув містер Рашворт, — що б ви сказали про мою роль? Я маю завчити сорок дві.

— Я не того боюся, що доведеться вчити щось напам'ять, — мовила Фанні, вжахнувшись, що навколо панує тиша і чи не всі в кімнаті дивляться на неї, — але я справді не вмію грати.

— Та послухай, для нас і твого вміння буде досить. Завчи як слід свої слова, а ми тебе навчимо всього іншого. В тебе тільки дві сцени, і оскільки я буду Селянином, я тобі допоможу, де треба, і ти впораєшся чудово, я за це відповідаю.

— Ні, справді, містере Бертрам, вибачте, але я не зможу. Ви собі навіть не уявляєте, що це для мене. Це просто неможливо. Якби я на таке наважилася, ви були б дуже розчаровані.

— Та облиш-бо, годі! Не будь такою скромною. Ти чудово впораєшся. Ми поставимося до тебе поблажливо. Ніхто й не чекає від тебе бозна-яких успіхів. Ти маєш одягтися в коричневу сукню, білий фартух та чеpecь, а ми тобі намалюємо зморшки і ще такі дрібні зморщечки біля очей, і з тебе вийде цілком пристойна бабця.

— Ні, вибачте, але я не можу; вибачте, будь ласка, — вигукнула Фанні, усе дужче заливаючись рум'янцем від непереборного збентеження і в розпачі дивлячись на Едмунда, що співчутливо спостерігав за нею, але, не бажаючи сердити брата своїм втручанням, лише дружньо їй всміхнувся, її благання не зворушили Тома; він ще раз повторив те, що вже казав раніше, але теперне тільки Том, але й Марія, і містер Кроуфорд, і містер Йетс так само приступилися до неї з намовляннями, — хіба що просили вони делікатніше та ввічливіше; і Фанні майже здалася. Вона не встигла ще й отямитись, як місіс Норріс довершила справу, звернувшись до неї пошепки — і розлючено, і досить чутно:

— Чого це ти розвередувалася через отаку дрібницю? Мені просто соромно за тебе, Фанні, що ти відмовляєш своїм родичам у такій незначній послугі! Вони ж бо такі до тебе добрі! Візьми ту роль, подякуй їм за увагу, і щоб ми більш про це й не чули!

— Не примушуйте її, мадам, — сказав Едмунд. — Це негарно — так її силувати. Ви ж бачите, їй справді не хочеться грати. Дайте їй самій зробити вибір — так само, як усім іншим. Її думка заслуговує на таку саму увагу. Не примушуйте її більше.

— Я не збираюся її примушувати, — різко відповіла місіс Норріс, — але я

вважатиму її впертим, невдячним дівчиськом, якщо вона не зробить того, чого хочуть її тітонька, кузен та кузина; так, це справжнісінька невдячність, особливо якщо згадати, хто вона й що.

Едмунд був надто розгніваний, щоб говорити; але міс Кроуфорд, здивовано позирнувши на місіс Норріс, а потім — на Фанні, у якої очі вже зволожилися слізьми, одразу ж мовила трохи в'їдливо:

— Щось мені не до вподоби це місце: тут для мене надто гаряче. — І відсунула стілець до протилежного кінця столу, поближче до Фанні; а сівши поруч, ласкаво, тихо заговорила до неї:

— Не звертайте уваги, любя міс Прайс, це просто вечір сьогодні невдалий; усі сердиті й роздратовані, — та цур їм!

І вона з підкресленою дружелюбністю продовжувала розмовляти з Фанні і намагалася її розвеселити, хоч їй самій було зовсім не весело. Кинувши погляд на брата, вона застерегла театральне товариство від подальшого наступу; і добрі почуття, що майже самі тільки й володіли нею, скоро повернули їй дещо втрачену прихильність Едмунда.

Фанні не любила міс Кроуфорд, але зараз була дуже вдячна за її доброту, а та похвалила її рукоділля і сказала, що їй хотілося б бути такою ж вправною майстринею, і попросила дозволу скопіювати її малюнок, і зробила припущення, що Фанні, мабуть, готується до виходу в світ, бо, звичайно ж, їй доведеться виїжджати, коли її кузина вийде заміж; і потім взялася розпитувати, чи не чула вона якоїсь звістки про свого брата — моряка, і сказала, що їй було б дуже цікаво з ним познайомитися, і що він, певно, дуже гарний юнак, і порадила Фанні замовити його портрет, перш ніж він знову вийде в море, — і Фанні не змогла лишитись байдужою до таких приємних лестощів і відповіла набагато жвавіше, ніж збиралася спочатку.

Нарада театралів тим часом продовжувалася, й увагу міс Кроуфорд вперше відвернув від Фанні Том Бертрам, оголосивши, що, на превеликий жаль, він не бачить жодної можливості взяти роль Анхельта на додачу до ролі Управителя; хоч як він старався щось придумати, та марно; доведеться відкинути цю ідею.

— Але знайти когось на цю роль зовсім не важко, — додав він. — Варто лише закинути слівце — і в нас буде чудовий вибір. Я можу хоч зараз назвати принаймні шістьох молодих людей не далі ніж за шість миль від нас, що прагнуть опинитися в нашій компанії, і один чи двоє серед них такі, що нікого з нас не розчарують. Я не побоюся відповісти за будь-кого з Оліверів або за Чарлза Медокса. Том Олівер — дуже тямущий хлопець, а в Чарлза Медокса найшляхетніші манери; тож завтра вранці я прощуся верхи до Стоку і домовлюся з ким-небудь із них.

Поки він говорив, Марія з деяким острахом озиралася на Едмунда, впевнена, що він почне протестувати проти такого розширення їхнього плану, яке вочевидь суперечило колишнім намірам; але Едмунд не мовив ні слова. Міс Кроуфорд, по недовгому роздумі, спокійно відповіла:

— Щодо мене, я не заперечую проти будь-чого, що всім вам здається розумним. Чи

бачила я когось із цих джентльменів? О, так, містер Чарлз Медокс одного разу обідав у моєї сестри, еге ж, Генрі? Такий собі спокійний молодик. Я його пам'ятаю. Тоді, як на те ваша ласка, зверніться краще до нього; це буде не так неприємно для мене, як мати справу із зовсім незнайомою людиною.

Таким чином було обрано Чарлза Медокса. Том повторив, що має намір вирушити до нього рано-вранці; і хоча Джулія, що затято мовчала досі, ущипливо зауважила, поглянувши спершу на Марію, а потім на Едмунда, що "Менсфілдський театр збаламутить усю округу", Едмунд все ще не мовив ані слова, і про його почуття свідчила лише незворушна серйозність.

— Щодо нашої вистави, мене все це не дуже втішає, — тихо мовила міс Кроуфорд до Фанні. — І я скажу містеру Медоксу, що хочу трохи скоротити його роль і значно скоротити свою, перш ніж почнуться репетиції. Усе це буде дуже неприємно, зовсім не те, на що я сподівалася.

Розділ шістнадцятий

Спроби міс Кроуфорд змусити Фанні забути про все, що сталося, були марними. Коли вечір скінчився, вона лягла в ліжку, все ще сповнена думок про ці події, все ще схвильована раптовим нападом кузена Тома, таким привселюдним і настирливим, і пригнічена недобрим поведінням та докорами тітоньки. Отак привернути до себе загальну увагу, почути, що це тільки прелюдія до чогось набагато гіршого, дізнатися, що вона повинна вчинити щось зовсім неприпустиме — грати на сцені; а потім заслужити обвинувачення у впертості та невдячності, обтяжене натяком на її залежне становище, — ці події були надто неприємні, щоб згадка про них могла не завдавати болю; до того ж Фанні відчувала жах перед завтрашнім їх продовженням. Міс Кроуфорд захистила її лише на деякий час; а якщо навколо будуть тільки свої і Том з Марією почнуть наступ на неї з владною настирливістю, як вони те вміють, — а Едмунда, можливо, не буде вдома, — що їй тоді робити? Вона заснула, так і не знайшовши відповіді на це запитання, і вранці, коли прокинулася, воно турбувало її так само. Біла кімнатка, що лишалася її спальнею з того самого дня, коли вона увійшла в сім'ю, не могла її втішити; і, вдягнувшись, вона пішла шукати розради в іншій, просторішій кімнаті, де можна було походити й подумати і де вона вже деякий час була майже повноправною господинею. То була колишня класна; вона звалася так, поки сестри Бертрам не заборонили її так називати, і донедавна лишалася жилою кімнатою. Тут жила міс Лі, і тут вони читали, писали, гомонили й сміялися ще три роки тому, поки гувернантка від них не поїхала. Відтоді кімнатою не користувалися, і деякий час вона була покинута всіма, окрім Фанні, що приходила відвідати свої кімнатні рослини чи взяти якусь зі своїх книжок, які вона охоче тримала тут, оскільки в її малій горішній кімнатці бракувало вільного місця; та помалу, відчуваючи дедалі більшу потребу в такій зручній схованці, Фанні приєднала цю кімнату до своїх володінь і проводила тут чимало часу; ніхто проти цього не заперечував, і Фанні так природно й невимушено тут обжилася, що всі почали вважати цю кімнату її законною цариною. Східна кімната, так її називали відтоді, як Марії Бертрам виповнилося шістнадцять, тепер вважалася

кімнатою Фанні майже так само беззаперечно, як біла спальня, тіснота якої давала такі очевидні підстави шукати просторішого приміщення, що сестри Бертрам, визнаючи переваги своїх власних апартаментів, як того й вимагало їхнє становище, щиро це схвалювали; а місіс Норріс, поставивши за умову, щоб для одної Фанні там ніколи не розпалювали вогню, зрештою погодилася дозволити їй користуватися тим, що більш нікому не потрібне, хоч іноді й говорила про цей великодушний дозвіл так, наче йшлося про найліпший pokій у будинку.

Розташування кімнати було таким вдалим, що навіть без вогню в каміні вона здавалася затишною і напровесні, і пізньої осені, особливо для такої невибагливої особи, як Фанні; а коли туди заглядало сонце, вона сподівалася, що зможе сидіти тут навіть узимку. Години дозвілля, проведені в цьому сховищі, були для неї найприємнішими в житті. Вона могла прийти сюди після будь-яких прикрощів унизу і одразу ж знаходила розраду в якомусь занятті чи в роздумах про що-небудь, що спадало на думку тієї миті. Її квіти, її книги — які вона збирала відтоді, як отримала перший шилінг у своє розпорядження, — письмовий стіл, шиття для бідних і майстерне рукоділля — все це було під рукою; а якщо не хотілося нічого робити, якщо її огортали роздуми, будь-який предмет у цій кімнаті викликав приємні спогади. Кожен із цих предметів був її другом чи навіював думки про друзів; і, хоч їй довелося зазнати багато страждань, хоч мотиви її поведінки часто лишалися незрозумілими для оточення, її почуттями нехтували, а її розум недооцінювали; хоч вона звідала всіх мук тиранії, глуму, байдужості, втім, щоразу, звертаючись до цих речей, згадувала щось втішне: чи тітонька Бертрам заступилася за неї, чи то міс Лі її підбадьорила, або, що траплялося частіше і було найдорожчим для неї, Едмунд — її захисник і друг — підтримав її у скрутну хвилину, чи пояснив іншим, що вона мала на увазі, чи умовив її не плакати і чимось виказав свою прихильність до неї, від чого плакати стало так солодко; і все це зараз перемішалось в пам'яті, осяяне гармонією у глибині минулого, і кожна з колишніх прикрощів таїла в собі певну принаду. Кімната була такою дорогою для неї, що Фанні нізащо не поміняла б її меблі на щонайгарніші в будинку, хоч вони, і самі по собі прості, витерпіли чимало дитячих знущань, і тепер найелегантнішою оздобою тут була пошарпана лавочка для ніг, змайстрована Джулією надто неохайно, щоб її допустили стояти у вітальні; три транспаранти, що були зроблені під час загального захоплення транспарантами і призначалися для трьох нижніх шибок вікна і на яких Тинтернське абатство межувало з печерою в Італії і залитим місячним сяйвом озером у Камберленді; на каміні — колекція сімейних профілів, яку чомусь не визнали вартою іншої кімнати, а збоку від камінної дошки, пришпилений до стіни, висів невеликий ескіз корабля, чотири роки тому надісланий Уїльямом із Середземного моря, з написом унизу, літерами висотою з грот-щоглу: "К.Й. В.[8] Антверпен".

До цього затишного гніздечка Фанні заквапилася тепер, сподіваючись віднайти в ньому розраду для своєї збентеженої душі, — може, вона хоч трохи втішиться, подивившись на профіль Едмунда, а може, коли виставить свої герані за вікно подихати свіжим повітрям, то й сама відчує приплив душевної наснаги. Але страх перед власною

впертістю був не єдиним почуттям, яке вона мала подолати; вона почала вагатися, як їй слід вчинити, і, поки вона походжала кімнатою, її сумніви зростали. Чи мала вона рацію, відмовляючи в тому, про що її так гаряче просили, чого так палко бажали і що, напевне, було таким важливим для декого з тих, кому вона багато чим завдячувала? Чи не себелюбство заволоділо нею, чи не страх привернути до себе увагу? І чи досить виявиться суджень Едмунда, його запевнень, що цього не схвалив би сер Томас, щоб виправдати її рішучу відмову, не зважаючи на усіх інших? Грати на сцені здавалося їй чимось таким жахливим, що вона вже схильна була зневіритись у правдивості й чистоті своїх намірів; і, поки вона роззиралася довкола, прохання кузин і кузена зробити їм послугу здавалося їй тим важливішим, чим більше вона дивилася то на один, то на інший з їхніх дарунків. Столик між вікнами був заставлений скриньками для рукоділля, подарованими у різний час, здебільшого Томом; і вона почувалася дедалі більш зніченою, розуміючи, які вони були до неї добрі і в якому вона боргу перед ними. Стук у двері пробудив її від роздумів, і у відповідь на її ввічливе "Прошу" з'явився той, з ким вона звикла ділитися усіма своїми турботами. При появі Едмунда очі в неї засяяли.

— Можна поговорити з тобою кілька хвилин, Фанні? — спитав він.

— Так, звичайно.

— Я хотів з тобою порадитися. Почути твою думку.

— Мою думку! — вигукнула вона, спантеличена цим компліментом — такою високою здавалася їй подібна честь.

— Так, твою думку і твою пораду. Я не знаю, як вчинити. Від цієї театральної забавки стає дедалі більше прикрощів, ти ж сама бачиш. Вони обрали таку п'єсу, що гірше їй не вигадась, а тепер, на додачу до всього, ще їй вирішили звернутися по допомогу до юнака, якого ми майже не знаємо. Це означатиме кінець будь-якій скромності чи пристойності, про яку говорилося спершу. Я не знаю нічого поганого про Чарлза Медокса; але надмірна товариськість, що неодмінно супроводжуватиме зав'язане таким чином знайомство, дуже небажана; навіть більше, ніж товариськість, — фамільярність. Я не можу думати про це спокійно; і це здається мені таким злом, що йому неодмінно слід запобігти, якщо тільки можливо. Хіба ти не дивишся на це так само?

— Так, але що тут вдієш? Твій брат надто непоступливий.

— Можна зробити лише одне, Фанні. Я мушу взяти роль Анхельта на себе. Я чудово розумію, що інакше Том не заспокоїться.

Фанні не знала, що їй відповісти.

— Мені це дуже не подобається, — продовжував Едмунд. — Нікому не сподобається виявляти таку непослідовність у своїх вчинках. Коли всі знають, як я з самого початку заперечував проти цієї задумки, буде просто абсурдно приєднатися до них зараз, коли вони так далеко відійшли від свого початкового плану; але я не бачу іншого виходу. А ти, Фанні?

— Ні, — повільно проказала вона, — поки що ні, але...

— Але що? Я бачу, ти мене не схвалюєш. Та подумай ще трошки, Фанні. Може, ти

не так чітко усвідомлюєш, яке зло, які прикрі наслідки повинно спричинити знайомство з молодим чоловіком, зав'язане у такий спосіб; він приживеться в нас, матиме право приходити будь-коли і одразу ж потрапить у таке становище, у якому забувають про будь-які обмеження. Лишень подумати, до якої вільної поведінки його спонукатиме кожна репетиція. Це дуже зле! Постав себе на місце міс Кроуфорд, Фанні. Подумай, як це — грати Амелію зі стороннім чоловіком. Вона має право на співчуття, бо їй самій це вочевидь дуже прикро. Мені досить було почути вашу розмову вчора ввечері, щоб зрозуміти її небажання грати з чужою людиною. І оскільки вона, певно ж, погоджувалася на цю роль з іншими сподіваннями — може, вона недостатньо обміркувала цю справу і не уявляла, що з цього вийде, — було б невеликодушно, просто жорстоко приректи її до такого випробування. Треба поважати її почуття. Тобі так не здається, Фанні? Ти наче вагаєшся.

— Мені шкода міс Кроуфорд, та ще більше шкода тебе, коли я бачу, що ти змушений робити щось таке, проти чого ти заперечував і що, як усім відомо, ти вважаєш неприємним для дядечка. Це буде для них справжній тріумф!

— У них не буде особливої причини тріумфувати, коли вони побачать мою нездарну гру. Однак тріумфу, звичайно, не уникнути, і я повинен через це пройти. Але якщо я зможу запобігти розголошенню їхнього задуму, обмежити їх у цьому глупстві — це буде для мене винагородою. У моєму нинішньому становищі я не маю на них впливу, я нічого не можу вдіяти; я їх образив, і вони не захочуть мене слухати; та якщо я зможу задобрити їх цією поступкою, у мене з'явиться хоч якась можливість умовити їх провести виставу в більш суворих рамках, а не пускатися на всі заставки, як зараз. Це буде неабияке досягнення. Моя мета — обмежити коло глядачів самою лише місіс Рашворт та подружжям Грантів. Хіба заради цього не варто постаратися?

— Так, це значить дуже багато.

— І все ж таки ти цього не схвалюєш. Чи можеш ти вигадати будь-який інший спосіб, що може привести до такого успіху?

— Ні, мені більш нічого не спадає на думку.

— Тоді дай зрозуміти, що ти мене схвалюєш, Фанні. Інакше я не зможу почуватися впевнено.

— О, кузене!

— Якщо ти проти мене, я змушений не довіряти самому собі... і все-таки... Але ж не можна дозволити Томові стати на цей шлях — щоб він почав роз'їжджати округою, шукаючи, кого б намовити грати у виставі, — байдуже, кого саме, аби тільки той був подібний до джентльмена. Я сподівався, що ти виявиш більше співчуття до міс Кроуфорд.

— Звичайно, вона буде дуже рада. Для неї це й справді полегшення, — сказала Фанні, намагаючись говорити якомога ласкавіше.

— Вона ще ніколи не була такою люб'язною до тебе, як минулого вечора. Це дає їй особливе право на мою прихильність.

— Вона справді була дуже добра до мене, і я рада, що вона зможе уникнути...

Фанні не змогла закінчити своєї великодушної промови. Сумління спинило її на півдорозі; та Едмундові й цього було досить.

— Я піду одразу ж після сніданку, — мовив він, — і я певен, що вони будуть задоволені. А тепер, люба Фанні, я більше тобі не заважатиму. Ти хочеш почитати. Але я не міг почуватися спокійно, поки не поговорив з тобою і не прийняв рішення. Усю ніч — і уві сні, й наяву — ця справа мені не давала спокою. Це справжнє зло, але я, звичайно, зроблю його меншим, ніж воно могло бути. Якщо Том уже прокинувся, я піду до нього і все владнаю; і, зустрівшись за сніданком, ми всі в якнайліпшому гуморі думатимемо про майбутнє божевілля, у якому ми всі заодно. А ти, мабуть, збираєшся помандрувати до Китаю? Як там справи у лорда Макартні? — Він відкрив том, що лежав на столі, а потім узяв інші. — Тут тобі й "Оповіді" Кребба, і "Ледар" під рукою, щоб трохи розвіятися, коли втомишся від серйозного читання. Мені просто любо дивитися, як гарно ти вмієш себе зайняти. Тільки-но я піду, ти викинеш з голови усілякі театральні дурниці і зручненько вмостишся за столом. Тільки дивися мені, не закоцюбни на такому холоді.

Він пішов; але для Фанні вже не існувало ні читання, ні Китаю, ні душевного спокою. Він повідомив їй таку вражаючу, незбагненну, недобру новину, що вона ні про що більш не могла думати. Він гратиме в п'єси! Після всіх його заперечень — заперечень таких справедливих! Після всіх його слів, які вона чула, після всього, що — як вона бачила — відбувалося в його душі, після всього, що вона про нього знала. Невже це можливо? Невже Едмундові бракує твердості? Чи не обманює він сам себе? Чи він не засліплений? Леле, та це ж усе міс Кроуфорд! Фанні відчувала її вплив у кожному слові Едмунда, і їй було боляче це розуміти. Спричинені власною поведінкою сумніви й тривоги, що засмучували її раніше, а поки вона його слухала, були наче приспані, тепер уже не мали ваги. Дужча тривога поглинула їх. Нехай усе йде своїм ходом; їй байдуже, як це скінчиться. Кузен із кузиною можуть нападати на неї, та не зможуть їй дошкулити. Вона для них недосяжна; і якщо зрештою їй доведеться скоритися — чи не все одно? Зараз їй лишається тільки страждати.

Розділ сімнадцятий

Для містера Бертрама і Марії це справді був день тріумфу. На таку перемогу над обачливістю Едмунда ніхто не сподівався, і тим вона була приємніша. Тепер більш ніщо не перешкоджало їхнім виплеканим задумам, і вони віч-на-віч привітали одне одного із втішною для них слабкістю супротивника, яка, на їхню думку, була причиною такої зміни. Вони були безмірно раді й задоволені. Байдуже, що Едмунд лишається похмурим і каже, що вся ця вигадка йому взагалі не до вподоби, і засуджує обрану п'єсу; вони таки домоглися свого: він буде грати, і вчинить так лише з себелюбних міркувань. Едмунд спустився з тих моральних висот, на яких перебував досі, і обоє вони завдяки цьому зробилися настільки ж привітніші, наскільки й щасливіші.

До Едмунда вони, однак, поставилися дуже люб'язно, не виявили своєї зловтіхи нічим, окрім ледь помітної посмішки, і здавалося, що вони йому дуже вдячні за можливість уникнути втручання Чарлза Медокса — так, начебто їх силували прийняти

останнього до свого товариства. Вони, мовляв, тільки й бажали, щоб усе відбувалося в сімейному колі. Чужа людина може лише зіпсувати всю втіху. І коли Едмунд розвинув цю думку, натякнувши на свої сподівання звузити коло глядачів, вони під впливом миттєвого настрою ладні були пообіцяти що завгодно. Усі були бадьорі та веселі. Місіс Норріс запропонувала придумати йому костюм, містер Йетс запевнив його, що остання сцена Анхельта з Бароном вимагає жвавості й піднесення, а містер Рашворт взявся підраховувати його репліки.

— Можливо, — сказав Том, — Фанні тепер також не відмовиться зробити нам послугу. Можливо, ти зможеш її переконати.

— Ні, вона все для себе вирішила. Вона нізащо не буде грати.

— О! Ну гаразд.

Він не додав ані слова, але Фанні знову відчула себе у небезпеці, а її байдужість до небезпеки вже почала зникати.

У пастораті зміна, що сталася з Едмундом, викликала не менше радісних посмішок, ніж у маєтку; міс Кроуфорд вони дуже личили, вона одразу ж виявила такий самий палкий інтерес до вистави, що й раніше, і Едмунд, звичайно, не міг лишитися до цього байдужим. Авжеж, він мав слухність, такі почуття слід поважати, і він радий, що прийняв це рішення. І хоч загальна радість не мала гучних проявів, ранок видався дуже приємним. Фанні він також приніс деяке полегшення: зглянувшись на щире прохання міс Кроуфорд, місіс Грант із властивою їй доброзичливістю погодилася на роль, яка досі призначалася Фанні; та це була єдина розрада, якої вона зазнала того дня, і навіть ця звістка, передана їй Едмундом, завдала раптового болю, бо це зробило її боржницею міс Кроуфорд, це її доброті Фанні мала завдячувати, і це її стараннями так щиро милувався Едмунд. Тепер Фанні була в безпеці; але безпека вже не означала для неї спокою. Ніколи ще вона не відчувала такого душевного сум'яття. Вона сама вчинила зле, та її непокоїло все інше. І серце її, й розум поставали проти рішення Едмунда; вона не могла змиритися з його непослідовністю, а те, що він при цьому щасливий, дошкуляло їй найдужче. Її поглинали ревності та тривога. Міс Кроуфорд підійшла до неї весела, дружньо заговорила до неї, а Фанні ледве спромоглася спокійно відповісти. Усі довкола були веселі й заклопотані, кожен відчував себе при ділі і був на своєму місці; у кожного були свої інтереси, своя роль, свій костюм, свої улюблені сцени, свої друзі та спільники; усі без упину обговорювали виставу, радилися, порівнювали чи то бавилися різними жартівливими витівками. Вона єдина була сумною й непомітною; вона ні в чому не брала участі, могла піти чи лишитись, могла перебувати посеред їхньої товкотнечі або втекти й усамітнитись у східній кімнаті, — ніхто цього не помітить, ніхто не скучить за нею. Вона вже ладна була виснувати для себе, що її доля найнещасливіша. До місіс Грант були всі уважні, її добра вдача заслужила найщиріших похвал, її смаки та вільний час мали неабияке значення; її присутність була бажаною, усі шукали її товариства, і поважали її, й цінували; і спершу Фанні загрожувала небезпека піддатися заздощам до ролі, яку та мала виконувати. Але роздуми викликали в неї благородніші почуття, вона переконалася, що місіс Грант гідна такої

пошани, якої їй самій ніколи не заслужити; і навіть якби вона домоглася ще більшого визнання, ніж місіс Грант, вона б ніколи не могла почуватися щасливою, беручи участь у справі, яку з самого лише огляду на свого дядечка мала б рішуче засудити.

Фанні, як вона невдовзі зрозуміла, була не єдиною, кого засмутили ці події. Джулія також страждала, хоч і не так безневинно.

Генрі Кроуфорд посміявся з її почуттів; але вона так довго приймала його залицяння і навіть сама їх заохочувала, не без підстав ревнуючи до сестри, що мала б уже й зцілитися; і тепер, коли стало очевидним, що він віддає перевагу Марії, вона скорилася, анітрохи не тривожачись за сестру, і не робила жодних спроб опанувати себе. Вона або сиділа в похмурій мовчанці, віддаючись такій журбі, яку ніщо не могло розвіяти — ні цікаві заняття, ні влучний дотеп, — або приймаючи знаки уваги від містера Йетса, з підкресленою жвавістю розмовляла з ним наодинці і висміювала гру інших виконавців.

Перші кілька днів після завданої Джулії образи Генрі Кроуфорд намагався все виправити своєю звичайною галантністю та компліментами, але не переймався цим настільки, щоб продовжувати свої спроби, кілька разів зазнавши поразки; і невдовзі, заклопотаний театральними справами так, що йому бракувало часу на флірт більш ніж з однією особою, він збайдужів до їхньої ворожнечі, чи то навіть вважав її щасливою можливістю непомітно покласти край тому, що невдовзі могло пробудити сподівання не в самої лише місіс Грант. Їй було неприємно бачити, що Джулія вийшла з гри і лишається осторонь від усіх; та оскільки це не стосується її особисто, нехай Генрі діє на свій власний розсуд; і оскільки він із щирою посмішкою запевнив її, що ні він, ні Джулія ніколи не мали серйозних намірів одне щодо одного, вона могла тільки знов застерегти його проти флірту зі старшою сестрою, попросити його не ризикувати власним спокоєм, не захоплюватися нею надміру; і після того вона знову повернулася до всіх занять, які розважали молоде товариство і які, зокрема, були приємні для дорогих їй осіб.

— Просто диво, як це Джулія не закохалася в Генрі, — сказала вона Мері.

— Напевне закохалася, — холодно відповіла Мері. — І закохалися в нього, як мені здається, обидві сестри.

— Обидві! Ні, ні, це просто неможливо. Не дай, будь ласка, йому цього зрозуміти. Подумай про містера Рашворта!

— Ти б краще порадила міс Бертрам подумати про містера Рашворта. Їй це не завадить. Я часто думаю про багатство містера Рашворта, — як на мене, краще б воно належало комусь іншому; але про нього самого я ніколи не думаю. З такими статками людина може бути представником графства в парламенті; йому можна не обирати жодної професії і бути лише представником графства.

— Можливо, він і справді скоро буде в парламенті. Коли повернеться сер Томас, містер Рашворт, цілком можливо, балотуватиметься від якогось округу; але поки що ніхто не спонукав його до дії.

— Сер Томас звершить чимало добрих справ, коли повернеться, — помовчавши,

сказала Мері. — Пам'ятаєш "Звернення до тютюну" Хокінса Брауна, що наслідуює Поупа?

О лист, чий аромат зціляє вмиць

І пастиреві розум просвітлить!

Я вигадала таку пародію:

О сер, чий погляд всіх скарає вмиць

І Рашвортові розум просвітлить!

Отже, все залежить від повернення сера Томаса.

— Ти відчуєш, як це справедливо й розумно, коли побачиш його в колі сім'ї. Без нього нам тут не дуже добре. У нього надзвичайно гідна манера триматись, як то й належить главі такої родини, і він будь-кого вміє поставити на місце. Нині на леді Бертрам ніби й зважають менше, ніж було при ньому; і ніхто не може, як він, приборкати місіс Норріс. Проте, Мері, не думай, будь ласка, що Марія Бертрам зацікавилася Генрі. Я певна, що Джулію він не цікавить, інакше вона б не фліртувала з містером Йетсом, як учора ввечері, і хоч Генрі з Марією добрі друзі, я, проте, думаю, що їй надто подобається Созертон, аби вона могла зробити неправильний крок.

— Я б не була певна в щасті містера Рашворта, якби Генрі з'явився тут ще до їхніх заручин.

— Якщо в тебе виникли такі підозри, треба щось робити; і одразу ж після вистави ми серйозно з ним поговоримо, щоб він сам чітко знав, чого хоче; а якщо він не має серйозних намірів, хоч це й наш Генрі, ми на якийсь час відішлемо його звідси.

Насправді ж Джулія страждала, хоч місіс Грант цього не помітила, та й інші члени родини також нічого не підозрювали. Вона закохалася, вона кохала ще й зараз і звідала всі тортури, через які має пройти палка й чутлива вдача, розчарувавшись у дорогих для неї, хай навіть і нерозумних, сподіваннях і відчувши, що з неї жорстоко посміялися. Її поранене серце палало гнівом, і лише гнівні думки могли її втішити. Сестра, з якою вони досі дружили, стала її найзапеклішим ворогом; тепер вони були чужі одна одній, і Джулія була не аж такою великодушною, щоб не виколихувати в собі надію на сумний кінець тих залищань, на те, що Марію буде покарано за таку безсоромну поведінку щодо неї, а також до містера Рашворта. Не маючи жодного справжнього ганджу вдачі чи розбіжності в думках, що могло б зашкодити їхній дружбі, доки інтереси в них були однакові, сестри за теперішніх обставин виказали чи то замало любові одна до одної, чи то недостатню стійкість переконань, щоб лишатися великодушними або хоча б справедливими, виявити благородство чи співчуття. Марія тріумфально йшла до своєї мети, не зважаючи на Джулію; а Джулія щоразу, побачивши, як Генрі Кроуфорд приділяє увагу Марії, сподівалася, що це викличе ревності Рашворта і врешті-решт спричинить привселюдний скандал.

Фанні розуміла майже всі почуття Джулії і співчувала їй; але зовні між ними не було дружби. Джулія не робила кроків назустріч, а Фанні не звикла поводитись надто вільно. Вони були самотні у своїх стражданнях, і єдиним зв'язком між ними було співчуття Фанні.

Обидва брати і тітонька були неуважні до душевного стану Джулії і не бачили його справжньої причини, заклопотані власними справами. У кожного вистачало своїх клопотів: Том з головою занурився в театральні справи і не помічав нічого, що прямо не стосувалося його. Едмунд, розриваючись між своєю театальною та справжньою роллю, між сподіваннями міс Кроуфорд та обов'язком, між коханням і душевною стійкістю, був так само неуважним; а місіс Норріс була надто заклопотана — вона встигла владнати безліч дрібниць для їхньої вистави, давала розпорядження, наглядала за пошиттям костюмів, не забуваючи про ощадливість, за яку ніхто їй не дякував, і з потаємною втіхою зберігала то там, то тут по півкрони для відсутнього сера Томаса, — і, звісно ж, у неї бракувало часу, щоб стежити за поведінкою його доньок і берегти їхнє щастя.

Розділ вісімнадцятий

Усе зрештою владналося; театр, актори, акторки, костюми — все просувалося вперед; проте, хоч і не було ніяких значних перешкод, Фанні невдовзі побачила, що для всього товариства це не було безперервною розвагою, і вона вже не помічала того жвавого захоплення, яке спершу навіть здавалося їй надмірним. Кожен почав на щось нарікати. Едмундові також було на що скаржитися. Усупереч його волі з міста приїхав декоратор і одразу ж взявся до роботи, що завдало значних збитків і, що найгірше, спричинило поговорі про їхні приготування; а брат, замість того щоб прислухатися до його думки й обмежити коло глядачів, роздавав запрошення всім знайомим, кого йому доводилося зустріти. Тома також почала дратувати неспішність декоратора, і він зазнав усіх мук чекання. Він уже вивчив свою роль — кожен свою роль, оскільки взяв на себе всі незначні ролі, які можливо було поєднати з роллю Управителя, і йому не терпілося грати; і кожен з цих днів вимушеного неробства посилював відчуття, що всі його ролі надто дріб'язкові, і Том дедалі більше шкодував, що вони не вибрали якої-небудь іншої п'єси.

Фанні, яка завжди була вельми уважним, а часто й взагалі єдиним слухачем, раз у раз доводилося чути скарги й нарікання більшості з них. Саме вона дізнавалася, що містер Йетс, на думку всіх, надто пишномовний; що сам містер Йетс розчарувався в Генрі Кроуфорді; що Том Бертрам говорить надто швидко — і не розбереш, що він каже; що місіс Грант усе псує недоречним сміхом; що Едмунд зі своєю роллю пасе задніх; і що просто біда мати справу з містером Рашвортом, якому для кожної репліки потрібний суфлер. Їй також було відомо, що бідолашний містер Рашворт часто не має з ким репетирувати; він скаржився їй так само, як і всі інші; а для неї було так очевидно, що Марія його уникає і вряди-годи без жодної потреби повторює свою першу сцену з містером Кроуфордом, що вона з жахом чекає від нього нових ремствувань. Ніхто нічим не був задоволений, а тим паче безтурботний, і вона бачила, що кожен хоче того, чого йому бракує, і цим самим дає іншим привід для докорів. У кожного роль була або занадто довга, або закоротка; ніхто не слухав реплік партнера з належною увагою; ніхто не пам'ятав, з якого боку мусить виходити на сцену; ніхто, крім самого скаржника, не дотримувався ніяких вказівок.

Фанні здавалося, наче вона отримує від їхньої вистави не менше безневинних радощів, ніж усі інші; Генрі Кроуфорд грав дуже добре, і їй подобалося, нишком прослизнувши до театру, спостерігати за репетицією першого акту, незважаючи на ті почуття, які пробуджували в ній деякі репліки Марії. Марія, на її думку, також грала добре, занадто добре; і після кількох перших репетицій Фанні стала для них єдиним представником публіки і була вельми корисною то в ролі суфлера, то в ролі глядача. Наскільки вона могла судити, містер Кроуфорд був найкращим із акторів; він мав більше впевненості в собі, ніж Едмунд, більше таланту й смаку, ніж містер Йетс. Він не подобався їй як людина, проте вона мусила визнати, що актор з нього чудовий, і небагато хто вважав інакше. Містер Йетс, щоправда, нарікав на його млявість та незворушність; і врешті-решт настав день, коли містер Рашворт, похмуро дивлячись на Фанні, мовив:

— Невже і ви бачите в цій затії щось привабливе? Хоч убийте мене, ніяк не збагну, що такого гарного в цьому Кроуфорді; і, між нами кажучи, мені здається просто смішним, коли такого непомітного, опецька, найнезугарнішого чоловічка вважають чудовим актором.

Від цієї миті в ньому спалахнули колишні ревності, які Марія, плачучи чимдалі серйозніші надії на Кроуфорда, і не намагалася загасити; і сподівання на те, що містер Рашворт бодай колись примудриться вивчити свої сорок дві репліки, здавалися безпідставними. Що ж до його здатності хоч якось впоратися з роллю, тут ніхто, крім його любої матінки, не плакав жодних ілюзій; вона, звісно ж, шкодувала, що його роль є не досить значною, і не квапилася їхати до Менсфілду, чекаючи, поки не почнуть репетирувати його сцени; але всі інші могли сподіватися тільки на те, що він сяк-так завчить репліку партнера і слова, які після неї має вимовити, а в усьому іншому покладеться на суфлера. Фанні, із співчуття до нього та зі своєї доброї волі, сумлінно вчила його запам'ятовувати слова, давала йому всілякі вказівки й поради, вигадувала для нього мнемонічні прийоми, сама вчила напам'ять кожне слово його ролі, та його успіхи лишалися мізерними.

Їй, звичайно ж, було і ніяково, і лячно, й тривожно; але, попри ці та інші причини, що потребували її вільного часу й уваги, вона аж ніяк не відчувала себе зайвою серед усіх театралів чи самотньою у своєму душевному неспокої; так само вона не могла поскаржитись, що їй дозвілля чи їй співчуття нікому не потрібні. Її невтішні передчуття не справдилися. Вона ставала в нагоді всім; тому їй, певно, велося не гірше, ніж будь-кому з них.

До того ж було багато шиття, і тут знадобилася її допомога; і місіс Норріс вважала Фанні не менш вправною за всіх інших, що було зрозуміло з її вимогливого тону.

— Іди-но сюди, Фанні! — гукала вона. — Ото гарні для тебе настали часи! Та, може, все ж не годиться отак вештатися по кімнатах і на все витріщатися; ти мені також потрібна. Я вся в клопотах, мені нема коли й угору глянути, треба ж якось довести до ладу плащ містера Рашворта, щоб не докуповувати шовку. Сподіваємося, що ти допоможеш мені його зшити. Тут усього лише три шви, ти швидко впораєшся. От якби

мені хтось указував, що робити. Бачу, ти не дуже квапишся, і якщо всі будуть отак байдикувати, то далеко не в'їдемо.

Фанні взялася до роботи тихенько, без жодної спроби себе захистити; але друга її тітонька, що була добросердішою, заступилася за неї:

— Не дивно, сестро, що Фанні все це так подобається: для неї це вперше; а ми ж з тобою самі колись дуже любили спектаклі, я й зараз їх обожнюю; як тільки матиму трохи часу, неодмінно подивлюся їхні репетиції. Про що ця п'єса, Фанні? Ти ніколи мені не розповідала.

— О, прошу, сестро, не питай її зараз; Фанні не з тих, хто може водночас і говорити, і працювати. Це про узи кохання.

— По-моєму, — обізвалася Фанні до тітоньки Бертрам, — завтра ввечері вони будуть репетирувати всі три акти, і ви зможете побачити наших акторів.

— Ти краще зачекай, поки почеплять завісу, — втрутилася місіс Норріс. — За два дні буде завіса, а без неї що ж це за спектакль. Певна, що від фєстонів ти будеш просто у захваті.

Леді Бертрам начебто погодилася зачекати. Фанні не поділяла тітчиної безтурботності; вона лиш думала про завтрашній день: адже якщо будуть репетирувати всі три акти, Едмунд і міс Кроуфорд уперше гратимуть разом; у третьому акті в них була сцена, що особливо її цікавила, і Фанні і жадала, і боялася побачити, як вони її зіграють. Там йшлося про кохання; про шлюб у коханні мав розповісти джентльмен, а леді повинна була, по суті, йому освідчитися.

Завтрашній день настав, репетицію було призначено на вечір, і Фанні, думаючи про неї, так і не могла заспокоїтись. Вона сумлінно працювала під наглядом тітоньки Норріс, але її бентежні думки були далекі від її нинішнього заняття; і десь опівдні вона пішла зі своєю роботою до східної кімнати, щоб не бути присутньою при непотрібній, на її думку, репетиції першого акту, яку щойно запропонував Генрі Кроуфорд, мати якусь хвилинку на власні справи й уникнути розмови з містером Рашвортом. Проходячи передпокоєм, вона краєм ока завважила, що обидві леді з пасторату саме наближаються до маєтку, але це не вплинуло на її бажання сховатись подалі з очей, і вона вже з півгодини спокійно шила й сиділа задумана у східній кімнаті, коли легкий стук у двері сповістив про появу міс Кроуфорд.

— Я не помилилася? Так, це східна кімната. Люба моя міс Прайс, вибачте, але я до вас по допомогу.

Фанні, вельми здивована, все ж намагалася показати себе гостинною хазяйкою кімнати і занепокоєно поглянула на лискучу решітку в порожньому каміні.

— Дякую, мені не холодно, зовсім не холодно. Дозвольте мені побути тут іще трохи і, будьте такі ласкаві, послухайте мій третій акт. Я принесла свою книгу, і, якщо ви ще й порепетируєте зі мною, я буду вам дуже вдячна. Я прийшла сьогодні, сподіваючись порепетирувати з Едмундом — віч-на-віч — ще до вечора, але щось не можу його знайти; та навіть якби він був тут, не думаю, що з ним я робила б значні успіхи, треба ж спершу якось при звичаїтись; там справді є кілька таких реплік... Скажіть, що ви згодні!

Фанні дуже ввічливо дала свою згоду, але її голос при цьому звучав досить непевно.

— Вам хоч колись доводилося зазирнути в мою роль? — вела далі міс Кроуфорд, розгортаючи книгу. — Ось вона. Спершу я не думала про неї надто серйозно, але, слово честі... Ось погляньте на цю репліку, і на цю, і на цю. Як мені дивитися йому в обличчя, промовляючи такі слова? Ви б змогли? Але він ваш кузен, ось у чому різниця. Порепетируйте зі мною, щоб я уявляла, наче ви — це він, і помалу змогла почуватися вільніше. Ви іноді навіть схожі на нього.

— Справді? Я буду рада зробити для вас усе можливе; але мені доведеться читати роль, бо напам'ять я не все пам'ятаю.

— Звісно, вам знадобиться книга. То почнімо? Нам треба мати під рукою два стільці, щоб ви поставили їх на передньому плані. Ось... чудові стільці з класної кімнати, мабуть, не зовсім те, що треба для театру, — це скоріше стільчики для малих дівчаток, щоб сидіти й гойдати ніжками, поки вчиш уроки. Що сказали б ваша гувернантка і ваш дядечко, почувши, що ми трохи кпимо над ними? Якби сер Томас міг зараз усіх нас побачити, він би осінив себе хресним знаменням, — репетиції заповнили весь дім. Йєтс скаженіє в їдальні. Я чула його голос, коли піднімалася сходами, а театр, звісно ж, відданий у володіння цим невтомним трудівникам, Агаті з Фредеріком. Вони будуть неперевершені, інакше я вельми здивуюся. Я зазирнула туди хвилин п'ять тому, і треба ж, щоб саме цієї миті вони вкотре намагалися уникнути обіймів, а містер Рашворт був зі мною. Як на мене, погляд у нього був досить-таки дивний; та я постаралася все обернути на краще, прошепотіла йому: "У нас буде чудова Агата, у її манері стільки материнського, щось справді материнське і в голосі, й у виразі обличчя". Гарно я зметикувала, правда? Він аж просявав. Ну, а тепер — мій монолог.

Вона почала, і Фанні приєдналася до неї з тією скромністю, на яку було розраховане попередження, що вона представляє Едмунда; але і зовнішність її, і голос були такі жіночні, що вона навряд чи могла переконливо зображати чоловіка. Однак з таким Анхельтом міс Кроуфорд почувалася сміливіше; і вони вже подолали половину сцени, коли їх перервав стук у двері, і Едмунд, з'явившись наступної миті, поклав край репетиції.

Подив, розуміння і задоволення — ось почуття, які викликала в усіх трьох ця несподівана зустріч; і оскільки Едмунд прийшов сюди в тій же справі, що й міс Кроуфорд, їх розуміння й задоволення виявилися не просто миттєвими почуттями. Він також мав із собою книгу і шукав Фанні, щоб просити її порепетирувати з ним і допомогти йому підготуватися до вечора, і не знав, що міс Кроуфорд уже в домі; але ж як вони пожвавилися, спіткавши одне одного у прагненні до однієї мети, і як високо оцінили доброту та послужливість Фанні!

Утім, вона не могла відповісти їм з такою ж теплотою, її радість потьмарилася в їхньому палкому сянні, вона надто добре відчувала, що їм стає до неї байдуже, і не могла втішитися тим, що кожен потребував її допомоги. Тепер вони мали репетирувати разом. Це запропонував Едмунд — і наполегливо вмовляв їх, поки юна леді, і спершу не дуже схильна відмовлятися, уже не могла чинити опір; і Фанні лишалося тільки

підказувати репліки й спостерігати за ними, їй надали права справжнього судді й критика, і вона щиро намагалася виконувати свої обов'язки, вказуючи виконавцям на недоліки їхньої гри; але все в ній поставало проти цього, вона не могла, не хотіла, не сміла цим займатися; навіть якби вона справді була налаштована критично, сумління втримало б її від несхвальних суджень. Сцена, яку вони репетирували, зачіпала її власні почуття, і тому вона не могла правдиво й спокійно судити про дрібні вади. Підказувати репліки — цього з неї було досить, а іноді й більше ніж досить, бо вона не весь час була в змозі стежити за текстом. Дивлячись на них, вона відволікалася і, збентежена дедалі більшим натхненням Едмунда, якось закрила книгу і відвернулася від них саме тієї миті, коли була потрібна їй допомога. Вони пояснили те цілком природною втомою, подякували їй і поспівчували; та вона заслуговувала набагато більшого співчуття, про що, як вона сподівалася, вони ніколи не запідозрять. Зрештою сцена скінчилася, і Фанні присилувала себе додати й свою похвалу до тих компліментів, які вони робили одне одному; і, коли вона знову залишилася на самоті і змогла все пригадати, їхня гра видалася їй такою природною, такою щирою, що можна було не сумніватися в майбутньому успіхові вистави і в тому, що їй це видовище завдасть лише страждань. Та хоч би як воно вплинуло на неї, вона повинна сьогодні пройти через ці тортури.

Перша справжня репетиція трьох актів мала відбутися ввечері; місіс Грант і Кроуфорди пообіцяли, що повернуться одразу ж після обіду; кожен чекав цього з нетерпінням. Здавалося, радісне збентеження охопило всіх; Том був задоволений, що справа наближається до завершення; Едмунда надихали спогади про ранкову репетицію, і всі дрібні непорозуміння де й поділися. Всі були наготові, всім не сиділося на місці; леді невдовзі пішли з їдальні, за ними попрямували чоловіки, і, окрім леді Бертрам, місіс Норріс та Джулії, всі опинилися в театрі ще засвітла; і, запаливши стільки свічок, скільки дозволяла незавершена сцена, чекали тільки появи місіс Грант і Кроуфордів, щоб почати.

На Кроуфордів не довелося довго чекати, проте місіс Грант з ними не було. Вона не змогла прийти. Доктор Грант, оголосивши, що він нездужає, у що його розважлива своячка не надто повірила, не міг відпустити дружину.

— Доктор Грант хворий, — сказала міс Кроуфорд з глузливою урочистістю. — Він хворіє відтоді, як не став сьогодні їсти фазана. Надумав, що фазан жорсткий, відіслав на кухню свою тарілку і відтоді потерпає від голоду.

Ото було розчарування! Відсутність місіс Грант засмутила всіх. Її приємні манери і веселу догідливість вони цінували завжди, та сьогодні без неї було аж надто некомфортно. Тепер їх не втішить ні гра, ні сама репетиція. Усе пішло шкереберть. Що ж робити? Том, Селянин, був у розпачі. По хвилі непевного мовчання дехто став позирати на Фанні, і залунали поодинокі голоси:

— Коли б міс Прайс була така люб'язна і хоча б прочитала роль...

І одразу ж на неї з усіх боків посипалися благання, просили всі, навіть Едмунд сказав: "Ну-бо, Фанні, будь ласка, якщо це тобі не зовсім неприємно"... Але Фанні все ще вагалася. Їй було нестерпно навіть думати про це. Чом би їм не звернутися до міс

Кроуфорд? І чому вона не сиділа у своїй кімнаті, там вона була б у безпеці, — нащо їй було приходити на репетицію? Вона ж знала, що це і засмутить її, і розсердить; знала, що їй слід триматися осторонь. От її й покарано.

— Вам треба буде лише читати, — знову почав правити своєї Генрі Кроуфорд.

— А я впевнена, що Фанні чудово знає роль напам'ять, — докинула Марія, — вона ж напередодні разів двадцять поправляла міс Грант. Фанні, я певна, що ти знаєш роль.

Фанні не могла сказати, що не знає; і оскільки вони наполягали, а Едмунд повторив своє прохання і поглянув на неї так, наче ладен був зневіритись у її доброті, вона поступилася. Вона постаралася. Усіх це задовольнило, і вона тільки сиділа й слухала, як шалено калатає її серце, поки вони готувалися починати.

Вони таки почали; і, надто захоплені галасом, який при цьому здійсняли, не дослухалися до незвичного шуму в іншій частині будинку, і репетиція тривала, коли двері до кімнати раптом розчахнулися і Джулія, ставши на порозі, пополотніла від жаху, вигукнула:

— Батько приїхав! Він зараз у передпокої.

Розділ дев'ятнадцятий

Як описати сум'яття, що заволоділо всім товариством? Для більшості з них то була мить невимовного жаху. Сер Томас у будинку! Усі одразу ж цьому повірили. Не було жодної надії на те, що це розіграш чи помилка. Погляд Джулії красномовно свідчив про правдивість цієї звістки, і після перших недоладних вигуків на півхвилини запанувала тиша; кожен, змінившись в обличчі, дивився на сусіда, і майже для кожного то була найприкріша, найнесвоєчасніша, вражаюча новина! Містер Йетс міг вважати це просто неприємним втручанням у плани сьогоднішнього вечора, а містер Рашворт міг вбачати у цьому ласку провидіння, та всім іншим було тяжко на серці, всі знемагали під тягарем самозвинувачень та непевної тривоги, всі у глибині душі запитували у себе: "Що з нами буде? Що тепер робити?" Тиша гнітила, і жахом сповнювали кожного ті звуки, що підтверджували страшну звістку, — грюкання дверей і промовисті кроки, що наближалися. Джулія поворухнулася і заговорила першою. Ревнощі й зловтіха покинули її, себелюбство поступилося перед загальним відчаєм; але під час її появи Фредерік віддано слухав розповідь Агати і притискав її руку до свого серця, і коли Джулія звернула на це увагу і побачила, що, незважаючи на її вбивчі слова, він не змінив пози і не відпустив руку її сестри, у її зраненому серці знову ожила образа, вона враз почервоніла, хоч за хвилю до того дуже зблідла, і вилетіла з кімнати, зронивши: "Мені нема чого боятися зустрічі з ним".

Тоді заворушилися й усі інші, і в одну й ту ж саму мить обидва брати виступили наперед — вони відчували необхідність щось вчинити. Їм вистачило кількох слів, щоб дійти згоди. У цю хвилину їхні думки не могли різнитися: вони повинні негайно іти до вітальні. Марія приєдналася до них, маючи такий самий намір; з цієї трійці вона була найсміливішою, адже саме та обставина, що змусила Джулію втекти, надавала їй сили. Те, що Генрі Кроуфорд тримав її за руку в таку мить, у вирішальну мить випробування, було варте століття вагань і тривог. Вона вважала це запорукою найсерйозніших

намірів і не боялася навіть постати перед батьком. Вони вийшли, не звертаючи анінайменшої уваги на невгамовні домагання містера Рашворта: "А мені також піти? Може, мені краще також піти? Хіба не слід мені також піти?" — та щойно вони вийшли за двері, як Генрі Кроуфорд вгамував його тривожну цікавість і, широко заохотивши його в намірі одразу ж засвідчити свою повагу серові Томасу, був радий чимшвидше відправити його услід за іншими.

Фанні залишилася з Кроуфордами і містером Йетсом. Кузини і кузени зовсім про неї забули; а сама вона була надто низької думки про своє становище, щоб сподіватись на прихильність сера Томаса, і, не наважившись поставити себе нарівні з його дітьми, вона була рада, що лишається осторонь і має змогу хоч трохи прийти до тями. Її хвилювання й тривога були сильніші, ніж у будь-кого з інших, бо при такій вдачі, як у неї, навіть сама невинність не позбавляє від страждань. Вона ледь не зомліла, в ній прокинувся колишній страх перед дядечком, і співчуття до нього і майже до кожного з членів товариства, і невимовна тривога за Едмунда. Вона дрижала, мов у лихоманці, і, сівши, поринула в ці страхітливі роздуми, тоді як троє інших присутніх, більше не маючи потреби стримуватися, виливали у скаргах своє роздратування, оплакували передчасний приїзд господаря, що так прикро став їм на заваді, і, не виявляючи ані крихти співчуття до бідного сера Томаса, визнавали, що йому слід було б добре затриматися в дорозі, а ще краще — на Антигуа.

Кроуфорди хвилювалися більше, ніж містер Йетс, оскільки краще розуміли, що це за сім'я, і ясніше бачили, яким лихом усе це може скінчитися. Невідворотна загибель п'єси була для них очевидно: вони відчували, що всі їхні плани зруйновано; але містер Йетс вважав це лише тимчасовою перешкодою, неприємністю на один сьогоднішній вечір, і навіть припустив, що репетицію, напевно, можна буде продовжити після чаю, коли вгамується переполох, викликаний приїздом сера Томаса, і на дозвіллі він і сам залюбки подивиться п'єсу. Кроуфорди лише посміювалися з такої маячні; і невдовзі, погодившись, що їм краще тишком зникнути і не втручатися в родинні справи, вони запросили містера Йетса приєднатися до них і провести вечір у пастораті. Але містер Йетс досі ще не мав справи з тими, хто шанує батьківське слово та мир у сім'ї, і тому не вважав за потрібне прийняти запрошення; подякувавши їм, він мовив, що "схильний залишитися, щоб засвідчити свою щирю повагу старому джентльменові, позаяк він уже все одно приїхав", і до того ж це буде негарно стосовно Бертрамів, якщо всі від них повтікають.

Фанні якраз трохи опанувала себе і відчула, що не повинна лишатися тут далі, бо це може видатися нечемним; вона пообіцяла Кроуфордам передати їхні вибачення і, побачивши, що вони збираються йти, і собі вийшла з кімнати, щоб виконати моторошний обов'язок — з'явитися перед дядечком.

Вона занадто скоро опинилася біля дверей вітальні; і, постоявши хвилинку, хоч і знала, що це їй нічим не допоможе, бо жодне чекання під дверима ще не додавало їй сміливості, вона у відчаї натиснула на клямку — і перед нею у вогнях вітальні постало все родинне зібрання. Сер Томас саме цієї миті роззирався довкола, промовляючи: "А

де ж Фанні? Чому я не бачу моєї крихітки Фанні?" — і, побачивши її, ступив їй назустріч і з добротою, що вразила її й розчулила, назвав її любою Фанні, сердечно поцілував її і з помітним задоволенням зауважив, що вона так виросла! Фанні не знала, що їй думати, куди дивитися. Вона була украй знічена. Ніколи в житті він не був таким добрим, таким надзвичайно добрим до неї. Він повадився зовсім по-іншому, від радісного хвилювання він навіть говорив швидше; і вся його грізна велич, здавалося, безслідно зникла у пориві ніжності. Він підвів її ближче до світла і знову подивився на неї — турботливо розпитував про її здоров'я, а потім перервав себе, зауваживши, що можна їй не питати, бо її зовнішність говорить сама за себе. Чарівний рум'янець, що змінив колишню блідість її обличчя, свідчить про благотворні зміни в її здоров'ї й робить її просто красунею! Потім він взявся розпитувати Фанні про її сім'ю, особливо про Уільяма; і його доброта змусила її дорікнути собі за те, що вона так мало його любила, що сприйняла його повернення, мов якесь лихо; і коли вона насмілилася підвести очі і поглянула йому в обличчя, то побачила, що він схуд, а лице в нього обпалене сонцем, змарніле, виснажене від втоми та жаркого клімату, і в ній пробудилася ніжність, і було так боляче думати, яка несподівана прикрість на нього чекає.

Сер Томас був душею товариства, яке за його пропозицією розташувалося біля каміна. Він, як ніхто, зараз мав право говорити; щасливий після такої довгої розлуки опинитися вдома, у своїй сім'ї, він був надзвичайно говірким і доброзичливим; він охоче розповідав про все, що стосувалося його подорожі, і відповідав своїм синам ще до того, як вони встигали його спитати. Його справи на Антигуа останнім часом швидко пішли вгору, і зараз він прибув із самого Ліверпуля, бо йому трапилася нагода припливти туди приватним судном, замість того щоб чекати пакетбота; він докладно сповістив рідних про всі подробиці своїх справ, про всі приїзди та від'їзди; він сидів поруч із леді Бертрам і широко втішався, бачачи довкола рідні обличчя, і раз у раз переривав свою розповідь, щоб зауважити, як же йому пощастило, що він застав усіх вдома, дарма що приїхав так несподівано, — всі вдома, всі разом, усе так, як він хотів, хоч і не смів на це сподіватись. Не забув він і про містера Рашворта; гостинно привітав його й сердечно потиснув йому руку, і з підкресленою увагою залучив його до бесіди, що якнайтісніше стосувалася Менсфілду. У зовнішності містера Рашворта не було нічого неприємного, і серові Томасу він одразу сподобався.

Проте ніхто з оточуючих не слухав сера Томаса з такою безтурботною, нічим не затьмареною насолодою, як його дружина; вона справді була щаслива бачити свого чоловіка і так палко раділа його приїзду, що чи не вперше за останні двадцять років позбулася свого незворушного супокою. Кілька хвилин вона була майже схвильована, та все ж їй вистачило розважливості, щоб неквапно відкласти своє шиття, відсунути убік мопса і лише після цього приділити чоловікові увагу та звільнене місце на канапі. Вона ні за кого не тривожилася настільки, щоб це могло порушити її власний спокій; протягом їхньої розлуки їй непогано велося: вона вишила не одну скатертину і сплела багато ярдів мережива; і вона могла без жодних вагань ручитися як за себе, так і за молоде покоління, що вони повадилися бездоганно і не гаяли часу в неробстві. Їй було

так приємно знову його бачити і чути його розмову; його оповіді так тішили її слух і живили цікавість, що зараз вона особливо добре зрозуміла, як жахливо за ним скутила і як тяжко було б витримувати й далі його відсутність.

Радість місіс Норріс неможливо було порівняти з радістю її сестри. Не тому, що вона, подібно до всіх інших, з жахом уявляла собі, як розгнівається сер Томас, побачивши неподобство в будинку; адже вона перебувала в такому засліпленні, що, коли її зять увійшов до кімнати, не виказала й тіні тривоги, хіба лише прибрала подалі з очей рожевий плащ містера Рашворта; але її засмутило, що він повернувся. Це залишало її не при ділі. Сер Томас не послав когось по неї, щоб вона побачила його першою і провістила усім щасливу новину, а натомість, дуже розумно розсудивши, що нерви в його дружини та дітей досить-таки міцні, вдовольнився послугами управителя і одразу ж пройшов за ним до вітальні. Місіс Норріс почувалася обманутою, їй не дали звершити діяння, якого вона завжди чекала, — першою сповістити про його повернення чи смерть; і зараз вона вперто намагалася зчинити галас, дарма що не було жодних причин галасувати, і докладала всіх зусиль, щоб бути корисною, хоч потрібні були тільки тиша та спокій. Якби сер Томас погодився щось їсти, вона б одразу ж своїми недоладними розпорядженнями завдала клопоту економці й замордувала слуг докорами; але сер Томас рішуче відхилив її намовляння пообідати: він не хоче нічого їсти, нічого — до самого чаю; він краще почекає чаювання. Проте місіс Норріс раз у раз пропонувала щось інше, і в найцікавішу мить його подорожі до Англії, у розпалі бунту на французькому судні, вона знов поткнулася до нього із запрошенням поїсти супу.

— Повірте, любий сер Томасе, тарілочка супу буде для вас аж як корисніша, ніж чай. З'їжте хоч трішечки супу!

Сер Томас був несхитний.

— Ви, як завжди, піклуєтеся про всіх на світі, люба моя місіс Норріс, — відповів він. — Але я справді не хочу нічого, крім чаю.

— Ну, тоді, леді Бертрам, сподіваюся, ви накажете подавати чай; та поквапте Бедлі, хай ворушиться, а то він сьогодні щось розлінився.

Вона таки домоглася свого, і сер Томас міг продовжити свою розповідь.

Трохи згодом запанувала мовчанка. Він розповів про всі найважливіші справи, і, здавалося, його радувала сама можливість дивитися то на одне, то на друге рідне обличчя; але мовчання було недовгим: радісне піднесення зробило леді Бертрам надміру балакучою, і можна уявити почуття її дітей, коли вони почули матусині слова:

— Як ви гадаєте, сер Томасе, чим розважалися останнім часом оці молоді люди? Вони грали на сцені. Ми всі наче ожили від їхньої вистави.

— Справді? І що ж це за вистава?

— О, вони самі вам усе розкажуть.

— Ви скоро про все дізнаєтеся, — квапливо вигукнув Том і повів далі з удаваною недбалістю: — Та воно не варте того, щоб набридати з цим батькові зараз. Ви ще наслухаєтеся про це завтра, сер. Ми лише спробували, щоб чимось зайнятися і

розважити матусю, минулого тижня розіграти кілька сценок, — так, дрібниці. З самого жовтня весь час дощило, і ми з ранку до вечора сиділи в чотирьох стінах. Я й за рушницю не брався, мабуть, від третього числа. Перші три дні ще якось полював, а потім навіть і не пробував. Першого дня я пішов до Менсфілдського лісу, а Едмунд — до гаю за Істоном, і ми принесли разом шість пар, хоч кожен міг би підстрелити вшестеро більше; та будьте певні, сер, ми пильнуємо ваших фазанів, як ви б лишень могли бажати. Не думаю, що вам може здатись, наче ваші угіддя збідніли. Я ще ніколи не бачив, щоб у Менсфілдському лісі було стільки фазанів. Сподіваюся, ви й самі скоро виберетеся на полювання, сер.

Наразі небезпека минула, і Фанні трохи полегшало; та коли невдовзі по тому подали чай і сер Томас, підвівшись, мовив, що не може ж він, опинившись удома, не поглянути на свій улюблений кабінет, — усіх знову охопила тривога. Він вийшов, перш ніж його встигли підготувати до зміни, яку він мав побачити; і коли він пішов з кімнати, запанувала напружена тиша. Едмунд озвався першим.

— Треба щось робити, — сказав він.

— Час подумати про наших гостей, — мовила Марія, все ще відчуваючи, наче її рука притиснена до серця Генрі Кроуфорда; а до всього іншого їй було байдуже. — Де ти залишила міс Кроуфорд, Фанні?

Фанні розповіла, як пішли гості і що вони попросили передати.

— То бідний Йетс там сидить сам-один! — вигукнув Том. — Я піду приведу його. З нього буде непоганий помічник, коли все впливе назовні.

Він пішов до театру і з'явився там якраз вчасно, щоб стати свідком першої зустрічі свого батька та свого друга. Сер Томас неабияк здивувався, побачивши, що в його кімнаті горять свічки; а роззирнувшись довкола, помітив інші ознаки недавньої присутності і дух загального безладу. Книжкова шафа, відсунута від дверей більярдної, особливо його вразила, та він не встиг навіть відчути справжнього подиву, оскільки звуки, що долинали з більярдної, ошелешили його ще дужче. Хтось голосно говорив — голос видався йому незнайомим, — та ні, радше не говорив, а волав. Він ступив до дверей, у цю мить навіть зрадивши такому зручному сполученню між кімнатами; і, відчинивши двері, опинився просто на сцені, сам на сам із молодиком, який гаряче декламував і, здавалося, ще трохи — і наскочив би на сера Томаса. Тієї самої миті, коли Йетс помітив сера Томаса і виказав бурхливі душевні почуття набагато майстерніше, ніж під час своїх репетицій, Том Бертрам увійшов в інші двері; і ніколи ще йому не було так важко зберегти серйозний вираз обличчя. Праведне обурення батька, який уперше в житті ступив на театральну сцену, і поступове перетворення палкого Барона Уїлденгейма на шляхетного й невимушеного містера Йетса, який, вклонившись, попросив вибачення в сера Томаса, — це була така вистава, таке по-справжньому театральне дійство, якого Том нізащо не погодився б пропустити. Це була остання — скоріше за все остання сцена в цьому театрі; але Том був певен, що кращої годі було видумати. Театр закриється під шквал овацій.

У нього, однак, не було часу для веселощів. Він мусив також вийти вперед і

представити їх один одному, і, страшенно зніяковівши, він зрештою з цим упорався. Сер Томас привітав містера Йетса з вигляду вельми люб'язно, як це було йому властиво, та насправді був однаково далекий від того, щоб схвалювати як саму необхідність цього знайомства, так і спосіб, у який воно зав'язалося. Він досить добре знав і родину містера Йетса, і його зв'язки, тому не міг не визнати його появу в ролі "близького друга", іще одного з сотні близьких друзів сина, вельми небажаною; і лише радість повернення до рідної оселі і вся спричинена нею доброзичливість вберегли сера Томаса від нападу люті, коли він зрозумів, що його пошили в дурні у власному домі, виставили на посміховисько посеред усіх цих театральних дурниць та ще й змусили в такий невдалий момент до знайомства з молодиком, який, безперечно, йому не сподобається і чиє природно недбале поводження й балакучість уже в перші п'ять хвилин дали зрозуміти, що з них двох він більшою мірою почувается тут наче вдома.

Том розумів батькові почуття і, щиро бажаючи, щоб він завжди був таким поблажливим і виявляв їх лише почасти, тепер бачив ясніше, ніж будь-коли, що його батько має повне право вважати себе скривдженим, і що він має право так дивитися на стелю й ліпнину у своїй кімнаті, і що коли він з легким смутком поцікавився долею більярдного столу, його цікавість була небезпідставною. Кількох хвилин було досить, щоб обидві сторони сповна відчували прикре збентеження; і після того як сер Томас виказав дивовижне вміння володіти собою, спромігшись у відповідь на нетерплячі запитання містера Йетса вимовити кілька спокійних слів похвали щодо облаштування театру, троє джентльменів разом повернулися до вітальні, і сер Томас був вельми засмучений, що було помічено присутніми.

— Я був у вашому театрі, — стримано мовив він, сідаючи. — І опинився в ньому досить несподівано. Його близькість до моєї кімнати... Проте, звичайно, він був для мене несподіванкою з будь-якого погляду; адже я не мав жодного уявлення щодо того, якого серйозного характеру набули ваші театральні задуми. Однак виглядає все дуже гарно, наскільки я міг роздивитися при такому освітленні, і це робить честь моему приятелеві Крістоферу Джексону.

І він перевів розмову на інше і, присьорбуючи каву, став мирно обговорювати більш безневинні домашні справи; але містер Йетс, за нездатністю збагнути, що сер Томас мав на увазі, чи то за браком скромності й такту, як завжди, будь-що прагнув влізти до чужої розмови і привернути загальну увагу до себе; він не давав серові Томасу говорити ні про що інше, окрім театру, дозволяв йому зауваженнями щодо цього предмета і врешті-решт примусив його вислухати всю історію свого розчарування в Еклсфордї. Сер Томас слухав дуже поштиво, але знайшов у цій оповіді, з початку й до кінця, багато такого, що розбігалось з його поняттями про пристойність і переконало його в душевному неблагогородстві містера Йетса; і коли той завершив свою розповідь, сер Томас лише злегка кивнув головою на знак співчуття.

— Отак, власне, і народився наш театр, — сказав Том, трохи замислившись. — Мій друг Йетс приніс цю заразу з Еклсфорду, і вона поширилася, як завжди поширюються подібні речі, ви ж знаєте, сер, — мабуть, так швидко ще й завдяки тому, що ви самі

колись прищепили нам любов до таких занять. Ми наче знов ступили на знайому стежку.

Містер Йетс, улучивши мить, перехопив слово і докладно розповів серові Томасу, чого вони вже досягли та що роблять зараз, розповів про поступове розширення їхнього плану, про вдале розв'язання перших складнощів і про нинішній багатообіцяючий стан речей; він розповідав про все це в такому самозасліпленому захваті, що не тільки не помічав, як знічено соваються на місці його друзі та як вони змінюються в обличчі, і не чув застережливого гмикання, але не завважив і виразу того обличчя, на яке невідривно дивився, — не побачив, що сер Томас спохмурнів, з допитливою серйозністю поглянув на доньок та Едмунда, особливо пильно вдивляючись в обличчя останнього, виражаючи цим поглядом протест, докір, який відчував у душі. Не менш гостро це відчувала й Фанні, що відсунула свій стілець за край канапи, на якому сиділа її тітонька, і, таким чином зробившись непомітною, спостерігала за всім, що відбувалося довкола. Такого докірливого батьківського погляду, зверненого на Едмунда, вона раніше не могла навіть уявити; і відчуття, що він певною мірою цього заслужив, гнітило її. "Я покладався на твоє сумління, Едмунде; що ж із тобою сталося?" — промовляв цей погляд. У душі вона схилилася перед дядечком, і все її ество озивалося до нього з німим благанням: "О, тільки не на нього! Дивіться так на всіх інших, тільки не на нього!"

Містер Йетс усе говорив.

— Щиро кажучи, сер Томасе, сьогодні ввечері, коли ви приїхали, ми якраз проводили репетицію. Ми репетирували перші три акти, і загалом досить успішно. Наше товариство нині не в повному складі, оскільки Кроуфорди пішли додому, і сьогодні ми вже нічого не зможемо зробити; та якщо ви вшануєте нас своєю присутністю завтра ввечері, я за результат не боюся. Ми, як недосвідчені актори, просимо вас виявити поблажливість, сер, ви ж розумієте; ми сподіваємося на вашу поблажливість.

— Я буду поблажливим, сер, — похмуро відповів сер Томас, — та більше ніяких репетицій. — І, великодушно всміхнувшись, додав: — Я приїхав додому, щоб бути щасливим і виявляти милосердя. — Потім, звертаючись до когось іншого чи до всіх разом, він спокійно мовив: — Про містера і міс Кроуфорд згадувалося в останніх листах з Менсфілду. Ви знаходите це знайомство приємним?

Том, єдиний з-поміж усіх, був готовий відповісти; але він не відчував особливої прихильності до обох згаданих осіб, а також не потерпав від ревнощів, ні як закоханий, ні як актор, і тому висловився про них дуже схвально:

— Містер Кроуфорд — надзвичайно приємна людина, справжній джентльмен; його сестра — чарівна, мила, елегантна, весела дівчина.

Містер Рашворт не міг мовчати далі.

— Я, звісно, не можу сказати, що він не джентльмен; та вам слід було б зазначити, що на зріст він не вищий п'яти футів восьми дюймів, а то ваш батько уявлятиме, наче він гарний на вроду.

Сер Томас не зовсім зрозумів його слова і поглянув на нього трохи здивовано.

— Якщо я мушу сказати, що я думаю, — вів далі містер Рашворт, — на мою думку, це дуже неприємно, коли весь час репетирують. Це вже занадто. Мені зараз не так уже подобається театр, як спочатку. Як на мене, набагато краще отак сидіти в затишку, лише серед своїх, і нічого не робити.

Сер Томас знову поглянув на нього і відповів з люб'язною посмішкою:

— Я радий, що наші почуття щодо цього предмета такі схожі. Це мене справді втішає. Те, що я більш обачливий, і прозірливий, і більш уважний до тих речей, на які не звертають уваги мої діти, цілком природно; як і те, що я ціную домашній спокій, не порушений бучними веселощами, набагато більше, ніж вони. Але відчувати так само у вашому віці — це дуже цінна властивість і для вас, і для будь-кого, хто з вами спілкується; і я розумію, як важливо мати такого гідного союзника.

Сер Томас хотів висловити думку містера Рашворта ясніше, ніж той це зробив. Він усвідомлював, що від містера Рашворта не варто чекати проявів геніальності; але високо цінував його як поміркованого, порядного юнака, з переконаннями набагато благороднішими, ніж того можна було сподіватися, судячи з його висловлювань. Більшість з тих, хто чув його, не змогли приховати посмішки. Містер Рашворт навряд чи був здатний досягнути такої премудрості; та зовні він спробував виказати — і відчував насправді, — що його надзвичайно втішає схвалення сера Томаса, і, не вимовивши після цього ні слова, тим самим зробив усе можливе, щоб це добре враження зберігалось трохи довше.

Розділ двадцятий

Наступного ранку Едмунд перш за все поспішив зустрітися з батьком віч-на-віч і чесно розповів йому про всю театральну затію, виправдовуючи себе лише настільки, наскільки тепер, дивлячись на все тверезішим поглядом, міг вважати свою поведінку вартою виправдання; він цілком відверто визнав, що до такої поступки його спонукали не самі лише добрі наміри, і тому навряд чи можна вважати його рішення справедливим. Звинувативши самого себе, він постарався не сказати нічого поганого про інших; але серед них була лише одна особа, про чію поведінку він міг говорити без потреби захищати її чи то щось приховувати.

— Ми всі тою чи іншою мірою завинили, — сказав він, — кожен з нас, окрім Фанні. Фанні — єдина, хто весь час судив вірно і був послідовним. Вона з початку й до кінця була проти цієї задумки. Вона ні на мить не забувала про наш обов'язок перед вами. Ви побачите, Фанні — саме та, ким ви хотіли б її вважати.

Сер Томас розумів усю недоречність подібної затії в такому товаристві і в такий час із такою ясністю, як на те й сподівався його син; він надто розхвилювався, щоб бути багатослівним; і, потиснувши Едмундові руку, він вирішив, що мусить позбутися неприємного враження і забути про те, як забули про нього самого, тільки-но в домі буде знищено всі сліди театру і наведено колишній лад. Він не став дорікати іншим своїм дітям; він був більш схильний повірити, що вони відчують свою провину, аніж чинити слідство, ризикуючи переконатися в протилежному. Самого лише докорінного

знищення театру буде досить, щоб їх присоромити.

Однак у домі була одна особа, кому він хотів дати урок не лише своєю поведінкою. Він не міг не натякнути місіс Норріс про свої сподівання, що її порада могла б застерегти інших від тих вчинків, які вона, звичайно, в душі засуджує. Молоді люди діяли дуже необачно, коли намислили цю затію; вони й самі повинні були виявити більшу розсудливість; але ж вони все-таки молоді, до того ж — мабуть, за винятком Едмунда — натури досить-таки непостійні; і через це для нього було тим більш несподіваним, що вона брала участь у їхніх розвагах і потурала небезпечній вигадці більше, ніж того варті подібні розваги і подібні вигадки.

Місіс Норріс трохи знітилася і майже нічого не сказала у відповідь, — а такого з нею ще в житті не траплялося; але їй соромно було зізнатися, що вона не бачить у цій вигадці того неподобства, яке є очевидним для сера Томаса, і не хотілося визнати, що її вплив на всіх був надто незначним і навряд чи хтось її послухався б. Їй лишалося тільки якнайшвидше змінити тему розмови і спрямувати думки сера Томаса до іншого, спокійнішого русла. Вона хоч і не говорила прямо про свої неоціненні заслуги, проте дала зрозуміти, як ревно старалася на благо сім'ї, скільки на це витратила сил, які приносила жертви — на зразок поспішних ходінь та непередбачених відлучень від свого домашнього вогнища і хитромудрих натяків, що закликали леді Бертрам та Едмунда бути більш обачливими та економними, внаслідок чого було заощаджено чимало грошей і спіймано на гарячому кількох злодійкуватих слуг. Але її головним козирем був Созертон. Її найславніша звияга полягала в тому, що вона зав'язала тісне знайомство з Рашвортами. Тут вона була непогрішима. Вона вважала, що лише завдяки її старанням захоплення містера Рашворта Марією привело до видимих наслідків.

— Якби я не постаралася, — казала вона, — і не поставила собі за мету бути представленою його матері, а потім не вмовила сестру першою нанести візит, їй-богу, з цієї історії нічого б не вийшло; бо містер Рашворт із тих приємних, скромних юнаків, яких треба неабияк підбадьорювати, і якби ми тут ловили гав, довкола повно дівчат, що тільки й мріють, як його вполювати. Та я просто гори звернула. Я готова була перевернути небо й землю, щоб умовити сестру, і зрештою таки вмовила. Ви знаєте відстань до Созертону; це було посеред зими, і дороги, можна сказати, непролазні, — та я її умовила.

— Мені відомо, наскільки значним — наскільки заслужено значним — є ваш вплив на леді Бертрам та її дітей, і тим більше мене засмучує, що його не було використано на...

— Любий сер Томас, ви б подивилися, які того дня були дороги! Я думала, ми нізащо не проїдемо, хоч, звичайно, мали четвірку коней; а горопашний старий візник по доброті душевній надумав нас відвезти, хоч ледве міг усидіти на козлах через свій ревматизм, який я лікувала від самого Михайлового дня. Я його таки вилікувала, та всю зиму йому було дуже зле, а тоді день був такий, що я не могла перед від'їздом не піднятися до його кімнати, щоб порадити йому не ризикувати своїм здоров'ям, — а він саме натягав перуку; я й кажу: "Візнику, ви б краще не їздили; ваша хазяйка і я будемо

в повній безпеці, ви ж знаєте, який Стівен вправний хлопець, та й Чарлз тепер так часто править передніми, що я певна, боятися нема чого". Та скоро я побачила, що тут нічого не вдієш: він затявся на тому, що мусить їхати, а оскільки мені завжди незручно бути настирливою й наполягати на своєму, я більш нічого не сказала; та на кожній виямці в мене просто серце боліло за нього, і коли ми в'їхали на вибоїсту дорогу біля Стоку, а там під снігом такі здорові камені, ото вже був просто якийсь жах; ви собі й уявити не можете, як я за нього зболілася душею. А ті бідні конячки! Бачити, як вони надриваються! Ви ж знаєте, я завжди вболіваю за коней. І коли ми під'їхали до Сандкрофт-Хілл, знаєте, що я зробила? Ви будете з мене сміятися, але я вийшла з екіпажа й пішла пішки. Справді, так я й зробила. Може, це їм не дуже зарадило, та все-таки хоч якесь полегшення; не могла ж я розсиджуватись, як пані, коли ті благородні тварини вибивалися з сил. Я вхопила страшний нежить, та це дрібниці. Головне, що візит відбувся, — це для мене найліпша винагорода.

— Сподіваюся, ми будемо завжди вважати це знайомство вартим тих клопотів, яких воно потребувало. Манери містера Рашворта не вражають своєю шляхетністю, але минулого вечора мені було приємно почути його думку щодо одного предмета; він рішуче віддає перевагу спокійним сімейним радощам перед суєтою лицедійства. Здається, його почуття саме такі, як лишень можна бажати.

— Це правда, і що ближче ви його впізнаєте, то більше він вам сподобається. Він не має зовнішнього блиску, проте має тисячі інших чудових рис; він так схильний дивитися на вас знизу вгору, що мене просто здійняли на кпини, бо ж усі вважають це лише моєю заслугою. Слово честі, місіс Норріс, сказала якось місіс Грант, якби містер Рашворт був вашим сином, він би й тоді не міг поважати сера Томаса більше.

Сера Томаса остаточно збили з пантелику її хитрування; лестощі своячки обеззброїли його і змусили вдовольнитися усвідомленням того, що, коли на карту поставлена втіха тих, кого вона любить, доброта в ній інколи перемагає обачливість.

Того ранку йому не забракло клопотів. Бесіди з Едмундом і з місіс Норріс були тільки дещицею. Він мусив знову поринути в усі турботи менсфілдського життя; зустрітися з управителем і старшим над слугами, перевірити стан своїх справ та рахунків, а у вільні хвилини ще й зазирнути до стайні, оглянути сад та найближчі поля; проте, діяльний та методичний, він не тільки встиг усе це зробити до того, як посів своє головне місце за столом під час обіду, а ще й загадав теслі розібрати все те, що той налаштував у більярдній, і звільнив декоратора на строк досить довгий, аби мати приємну впевненість, що той забереться звідси аж ніяк не ближче Норттемптону. Декоратор поїхав, устигши зіпсувати лише підлогу в одній кімнаті, перевести нінащо всі конюхові губки і зробити з п'ятьох молодших слуг розбещених ледарів; і сер Томас плекав надію, що одного-двох днів буде досить, аби стерти всі зовнішні сліди цього неподобства, аж до знищення кожного непереплетеного примірника "Уз кохання", бо всі, що трапляли йому на очі, він спалював.

Містер Йетс нарешті почав розуміти наміри сера Томаса, хоч і був так само далекий від розуміння їх причини. Він та його друг, взявши рушниці, вранці пішли з

дому, і Том скористався нагодою пояснити йому, з належними вибаченнями за батькові примхи, чого тепер слід чекати. Містер Йетс, як і передбачав його друг, відчув себе глибоко скривдженим. Удруге розчаруватися з тієї ж самої причини — це вельми суворе покарання; і він так щиро обурювався, що, якби не обов'язок бути делікатним до друга та його молодшої сестри, він би, ясна річ, вишпетив баронета за його абсурдні вчинки і трохи наставив його на добрий розум. Він щиро вважав так, поки був у Менсфілдському лісі та по дорозі додому; проте в поведінці сера Томаса було щось таке, що, посидівши з ним за одним столом, містер Йетс розважив за доцільніше надати йому змогу чинити на свій власний розсуд і, потай вважаючи його дії глупством, відкрито не суперечити. Йому траплялося в житті досить багато впертих батьків, і часом він зазнавав прикрощів від їхнього втручання, та ніколи ще не зустрічався з такою людиною — такою незбагненно високоморальною, такою ганебно деспотичною, як сер Томас. Його взагалі неможливо було б витерпіти, якби не його діти; і він мусить дякувати своїй гарненькій донечці Джулії за те, що містер Йетс все ж має намір провести в його домі ще кілька днів.

Вечір минув начебто спокійно, хоч кожному було не по собі; і гра на піаніно, якою на батькове прохання сестри розважали товариство, створила деяку видимість гармонії. Марія була дуже схвильована. Їй здавалося цілком очевидним, що тепер Кроуфорд мусить не гаючись оголосити про свої наміри, і її непокоїв навіть один цей день, що минав, не наближаючи її до мети. Вона чекала на нього весь ранок, і весь вечір продовжувала чекати також. Містер Рашворт поїхав рано — йому було про що розповісти в Созертоні; і Марія щиро сподівалася, що невдовзі все стане на свої місця і він надалі зможе не обтяжувати себе приїздами сюди. Але з пасторату ніхто не навідався, жодна душа, і не надійшло жодної звістки, окрім дружньої записки від місіс Грант, у якій вона вітала леді Бертрам з поверненням сера Томаса й питала, як він почувається. Це був перший день протягом багатьох тижнів, коли дві сім'ї не зустрічалися. Від самого початку серпня ще не було такого, щоб вони так чи інакше не побачилися за двадцять чотири години. І день цей став сумним та тривожним; а наступний день приніс із собою хоч інші, та не менші прикрощі. Кілька хвилин шаленої радості змінилися годинами лютих страждань. Генрі Кроуфорд знову був у домі; він прийшов із доктором Грантом, який також прагнув засвідчити свою повагу серові Томасу, і їх досить рано запросили до малої вітальні, де були присутні майже всі члени родини. Невдовзі з'явився сер Томас, і Марія в радісному збентеженні спостерігала, як представляють її батькові чоловіка, якого вона любила. Нею володіли суперечливі почуття; і ще більше сум'яття охопило її, коли вона за кілька хвилин почула слова Генрі Кроуфорда, що сидів між нею і Томом і стиха спитав брата, чи не збираються вони повернутися до п'єси після нинішньої приємної перерви (при цьому він кинув поштивий погляд на сера Томаса), оскільки в такому разі він будь-що повернеться до Менсфілду одразу ж, як тільки буде потрібна його присутність; він їде звідси, бо мусить негайно зустрітися з дядечком у Баті, та якщо є хоч якась надія на відродження "Уз кохання", він вважатиме за свій почесний обов'язок взяти участь у виставі і знехтує всіма іншими

зобов'язаннями; він неодмінно домовиться з дядечком, що приїде сюди, як тільки виникне в тому потреба. П'єса не повинна постраждати через його відсутність.

— З Беті, Норфолку, Лондона, Йорку — звідусіль, де б я не був, — мовив він, — з будь-якого місця Англії я з'явлюся на перший ваш поклик.

Добре, що цієї миті мав відповісти Том, а не його сестра. Він одразу ж мовив з безтурботною недбалістю:

— Шкода, що ви їдете; але щодо п'єси, то їй кінець — раз і назавжди. — Він промовисто подивився на батька. — Учора відіслали декоратора, і завтра від нашого театру й сліду не лишиться. Я знав, що так буде, від самого початку. Але ж для Бату ще рано. Ви побачите, там ще нікого немає.

— Для дядечка це звичайна пора.

— Коли ви думаєте їхати?

— Хотів би сьогодні дістатися хоча б до Бербері.

— Чиїми стайнями ви користуєтеся в Баті? — було наступне питання; і, поки вони обговорювали цей предмет, Марія, якій не бракувало ні гордощів, ні рішучості, готувалася стійко вистраждати свою долю бесіди з Генрі Кроуфордом. До неї він невдовзі й звернувся, повторивши багато з того, що вже сказав, тільки м'якшим тоном і більш відверто виражаючи свій жаль. Та яке значення мали той вираз і тон? Він їде, і навіть якщо їде не з власної волі, то з власної волі схильний лишатися далеко звідси; оскільки, крім можливих зобов'язань перед дядечком, усі інші обставини цілком у його владі. Він, звичайно, може говорити про якусь там необхідність, але ж вона добре знає його незалежну вдачу... Рука, що так притискала її руку до свого серця! І рука, і серце тепер однаково холодні й байдужі! Сила волі додавала Марії стійкості, але душевні її муки були нестерпні. Їй не довелося довго терпіти ті почуття, що пробуджувалися в ній, коли вона слухала його слова, які суперечили його вчинкам, чи то приховувати своє збентеження під світською люб'язністю; адже правила гарного тону вимагали, щоб він трохи відвернув від неї свою увагу, і прощальний візит, як було згодом названо ці відвідини, був вельми коротким. Він поїхав — востаннє торкнувся її руки, вклонився всім іншим, і їй тепер лишалося шукати єдиної розради в самотності. Генрі Кроуфорд поїхав, покинув їхній дім, а за дві години — і пасторат; і так загинули всі надії, які його себелюбне марнославство породило в Марії і Джулії Бертрам.

Джулія могла радіти, що він поїхав. Його присутність вже ставала для неї осоружною; і якщо Марія не змогла прибрати його до рук, цього було цілком досить, щоб задовольнити її жагу помсти. Вона не бажала, щоб до його дезертирства додалося ще й ганебне викриття. Генрі Кроуфорд поїхав, і сестру можна було навіть пожаліти.

Радісні почуття Фанні, коли вона дізналася про його від'їзд, були більш невинними. Вона почула про це за обідом, і новина була для неї благою вістю. Усі інші говорили про те з жалем, і кожен розхвалював чесноти Кроуфорда відповідно до своїх почуттів — від щирої, навіть занадто пристрасної прихильності Едмунда до байдужості його матері, що вимовила кілька слів лише з ввічливості. Місіс Норріс наче прийшла до тями і дивувалася, що його захоплення Джулією скінчилося нічим, і їй було майже лячно, що,

може, тут вона таки схибила, не довівши справу до кінця; та коли в тебе стільки турбот, хіба встигне навіть така діяльна людина, як вона, втілити в дійсність усі свої задуми?

Незабаром поїхав і містер Йетс. Його від'їзд цікавив сера Томаса найбільше; бажаючи відпочити в колі сім'ї, він був би невдоволений присутністю сторонньої людини, навіть приємнішої за містера Йетса; а цей молодик — нікчемний і самовпевнений, розбещений, що звик до марнотратства, — дратував його на кожному кроці. Досить занудний сам по собі, у ролі приятеля Тома і кавалера Джулії він став просто нестерпним. Серові Томасу було байдуже, чи поїхав містер Кроуфорд, чи лишився; але містера Йетса він супроводжував до парадних дверей з найщирішими побажаннями в добру путь. Містер Йетс лишався в них доти, поки не пересвідчився в загибелі всієї театральної затії в Менсфілді, не побачив руйнацію всього, що хоч якось стосувалося вистави, і покинув цей дім, коли він знову набув колишнього вигляду статечної оселі; а сер Томас, спекавшись небажаного гостя, сподівався таким чином позбутися найгіршої частини недавнього задуму, причому останньої, що мала б невпинно нагадувати про його існування.

Місіс Норріс примудрилася прибрати з очей річ, яка могла б його розсердити. Завіса, пошиттям якої вона керувала з таким талантом та успіхом, зникла разом із нею до її будиночка, де тільки й бракувало, що зеленого сукна.

Розділ двадцять перший

Повернення сера Томаса спричинило разючі зміни в житті сім'ї незалежно від "Уз кохання". Під його владою Менсфілд став зовсім іншим. Декого з членів товариства уже не було поруч, а майже всі, хто лишився, ходили зажурені, — усюди, порівняно з минулим, панували сум та нудьга, і тоскні родинні зібрання пожвавлювалися лише зрідка. Сер Томас, і взагалі не схильний підтримувати з будь-ким близьке знайомство, тепер тим паче уникав такого спілкування — хіба що за одним винятком. Рашворти були єдиними, кого він міг допустити до свого домашнього кола.

Едмунда не дивували батькові почуття, і він ні про що не шкодував, окрім розлуки з Грантами.

— Адже вони мають право на нашу увагу, — казав він Фанні. — Вони начебто належать до нас; вони ніби частина нас самих. Мені б хотілося, щоб батько подумав про те, як уважно вони ставилися до нашої матусі та сестер, коли його тут не було. Боюся, вони можуть подумати, наче ними знехтували. Але ж насправді батько їх просто не знає. Вони ще й року тут не прожили, як він поїхав з Англії. Якби він знав їх краще, він би оцінив їх, як належить; адже вони саме з тих людей, які йому завжди подобалися. Тут іноді не завадило б бодай якогось пожвавлення; сестри начебто не в гуморі, і Том, звичайно ж, нудиться. Доктор і місіс Грант внесли б трохи розради в наші вечори, і навіть батькові це здалося б приємним.

— Ти так гадаєш? — спитала Фанні. — Як на мене, дядечкові не сподобалося б ніяке доповнення до нашого товариства. Він над усе цінує спокій, про який ти кажеш, і прагне відпочити душею в колі сім'ї. І мені не здається, що нам зараз не так весело, як колись, — я маю на увазі, до того, як дядечко поїхав звідси. Наскільки я пам'ятаю,

завжди було майже так само. При ньому ніколи багато не сміялися; та навіть якщо є якась відмінність, то гадаю, що це лише наслідки довгої розлуки. Така ніяковість цілком природна; але я щось не пригадую, щоб колись раніше ми надто веселилися ввечері, — хіба, може, коли дядечко від'їздив до міста. Певно, й ніде молоді люди не веселяться, коли за ними хтось наглядає.

— Твоя правда, Фанні, — трохи повагавшись, мовив Едмунд. — Наші вечори просто знову стали такими, як раніше, і в цьому немає нічого нового. Новим було, навпаки, їх пожвавлення. Та який слід залишили по собі ті кілька тижнів! У мене було таке відчуття, наче ми ще ніколи так не жили.

— Може, я не вмію так веселитися, як інші люди, — сказала Фанні. — Мені вечори не здаються надто довгими. Я люблю слухати дядечкові оповіді про Вест-Індію. Я могла б слухати його годинами. Це розважає мене більше, ніж багато інших речей; отже, я, мабуть, просто не така, як всі люди.

— Але що тут поганого? — І він усміхнувся. — Невже я мушу пояснювати, що ти не схожа на інших через свій розум та скромність? Хіба ти, Фанні, чи будь-хто іще, колись чули від мене компліменти? Якщо ти хочеш компліментів, піди до мого батька. Він тебе втішить. Спитай свого дядечка, якої він думки про тебе, і ти почувеш безліч компліментів; і хоч вони здебільшого стосуватимуться твоєї зовнішності, тобі доведеться з цим змиритися і повірити, що згодом він побачить і красу твоєї душі.

Подібні слова були такими незвичними для Фанні, що просто її приголомшили.

— Твій дядечко вважає тебе дуже гарненькою, любя Фанні, ось і вся таємниця. Будь-хто, крім мене, розводився б про це набагато більше, і будь-яка дівчина, крім тебе, образилася б, що її не вважали гарною досі; але, щиро кажучи, твій дядечко раніше й справді не помічав твоєї краси, а тепер він від тебе у захваті. Ти просто розквітла! І лице, й фігура... Та ні, Фанні, не сердься, це ж твій дядечко так каже. Якщо ти не можеш стерпіти похвали дядечка, що ж буде далі? Ти справді повинна звикнути до думки, що тобою можна замилюватися. Тебе не повинно засмучувати, що з тебе вийде гарна жінка.

— О, не кажи так, не кажи! — вигукнула Фанні, страждаючи від почуттів, про які Едмунд не здогадувався; але, побачивши, що вона засмучена, він не став більше про це говорити і лише додав серйознішим тоном:

— Твій дядечко задоволений тобою щодо всього; мені б тільки хотілося, щоб ти більше з ним говорила. Ти — одна з тих, хто завжди мовчить на наших вечірніх зібраннях.

— Але ж я розмовляю з ним більше, ніж будь-коли. Певно, що так. Хіба ти не чув, як я вчора спитала його про торгівлю рабами?

— Так, чув... і сподівався, що ти почнеш розпитувати його далі. Його б порадувала твоя цікавість.

— І мені справді було дуже цікаво... але стояла така мертва тиша! І оскільки кухні були поруч і не вимовили ані слова і їм наче було до того байдуже, мені не хотілося... я подумала, що це виглядатиме так, наче я хочу ствердитися за їх рахунок, виказуючи

цікавість до його розповіді і задоволення, які б він бажав бачити у своїх доньках.

— Міс Кроуфорд мала слухність, коли нещодавно зауважила, що ти майже так само боїшся чужої уваги та похвали, як інші жінки — неуваги. Ми говорили про тебе в пастораті, і ось що вона сказала. Вона дуже прониклива. Я не знаю нікого, хто б вірніше судив про людей. Для такої молодой дівчини це просто диво! Вона, звичайно, розуміє тебе краще, ніж більшість із тих, хто тебе знає віддавна; а щодо декого з інших, то я зрозумів з її влучних натяків і мимохідь зронених зауважень, що вона могла б судити про інших з такою ж прозірливістю, якби цьому не заважало почуття такту. Цікаво, що вона думає про батька? Він повинен здаватися їй привабливим чоловіком, справжнім джентльменом, шляхетним, статечним; проте, можливо, через те, що вона занадто мало його бачила, його стриманість може її відштовхувати. Якби вони були довше знайомі, то, безперечно, сподобалися б одне одному. Її жвавість була б йому приємна, а їй не бракує розуму, щоб оцінити його душевні чесноти. Якби вони бачилися частіше! Сподіваюся, вона не думає, наче вона чимось йому неприємна.

— Вона має надто добре усвідомлювати, як прихильні до неї всі інші члени вашої сім'ї, — мовила Фанні, злегка зітхнувши, — щоб у неї могла виникнути така підозра. І бажання сера Томаса спершу побути наодинці з сім'єю таке природне, що вона не може його не розуміти. Певна, мине ще трохи часу, і ми знову будемо зустрічатися, як раніше, а наскільки часто — це залежатиме хіба що від пори року.

— Це перший жовтень від часів її дитинства, що вона проводить у селі. Танбридж і Челтенхем я б не міг назвати селом; а листопад — місяць взагалі тоскний, і я бачу, що місіс Грант непокоїться, чи не буде ця зима в Менсфілді надто нудною для її сестри.

Фанні могла б дещо сказати у відповідь, та безпечніше було не казати нічого і не торкатися звичок міс Кроуфорд, її уподобань, її вдачі, її схильності пишатися собою, її друзів, аби ненароком не видати свого несхвального ставлення. Уже через те, що міс Кроуфорд була такої гарної думки про неї, Фанні мала б поставитися до неї поблажливо; тому вона змінила тему розмови.

— Завтра, здається, дядечко обідає в Созертоні, і ти і містер Бертрам — також. Удома лишимося тільки ми з тітонькою... Сподіваюся, дядечкові не перестане подобатися містер Рашворт.

— Це неможливо, Фанні. Він неодмінно розчарується в містері Рашворті після завтрашнього візиту, провівши в його товаристві п'ять годин. Я просто вжахнувся б, що за нудний день ми маємо витримати, якби після цього не слід було чекати ще більшого лиха — того враження, яке він справить на сера Томаса. Він не зможе далі себе обманювати. Мені їх усіх шкода, і краще б цей Рашворт і Марія ніколи не зустрічалися.

Сера Томаса й справді чекало розчарування. Попри всю його приязність до містера Рашворта і незважаючи на повагу містера Рашворта до нього, він не міг не відкрити для себе хоча б частини правди: що містер Рашворт — такий собі незрілий молодик, що він не обізнаний у ділових справах, не любить читати і загалом не здатний самотійно судити про речі, до того ж, здається, ще й не усвідомлює цього.

Зовсім не таку людину він волів би бачити своїм зятем; і, почавши тривожитися за

Марію, намагався зрозуміти її почуття. Йому вистачило недовгого спостереження, аби збагнути, що в кращому разі вона просто байдужа до свого нареченого. Вона поводитися з містером Рашвортом недбало й холодно. Вона не любила його — і не могла полюбити. Сер Томас вирішив серйозно поговорити з нею. Хоч яким вигідним міг бути цей шлюб, хоч як довго вони були заручені, та ще й на виду у світського товариства, — не можна заради цього жертвувати її щастям. Може, вона дала згоду після надто короткого знайомства, а впізнавши містера Рашворта краще, ладна розкаятись у своєму рішенні.

Сер Томас звернувся до своєї доньки серйозно і доброзичливо; він висловив усі свої побоювання, поцікавився, чого вона бажає насправді, і запевнив її, що можна подолати будь-які ускладнення і негайно ж розірвати угоду, якщо вона відчувається нещасливою в очікуванні такого майбутнього. Він зробить усе, щоб її звільнити. Марія, слухаючи його, якусь мить боролася з собою, та лише одну мить; коли ж її батько замовкнув, вона вже здатна була відповісти йому рішуче й спокійно. Вона подякувала йому за таку велику турботу, за батьківську доброту і переконала його, що він помиляється, думаючи, ніби вона має хоч найменше бажання взяти назад своє слово або ж змінила свою думку чи свої наміри. Вона глибоко поважає містера Рашворта за його вдачу й поведінку і не сумнівається, що буде з ним щаслива.

Сер Томас був задоволений і радий, а може, й надто радий, щоб глибше замислюватися з цього приводу — хоч саме це він розважливо порадив би будь-кому іншому. Відмовитися від такого союзу йому було б вельми прикро; тому він міркував ось як: містер Рашворт ще досить молодий і може змінитись на краще; містер Рашворт повинен — і зможе — змінитись на краще в гідному оточенні; і якщо зараз Марія стверджує з такою певністю, що буде з ним щаслива, і говорить про це не під впливом миттєвого настрою, не в любовному засліпленні, їй слід вірити. Вона, мабуть, не здатна до сильних почуттів; він і раніше був такої думки про неї; та це не значить, що вона гірше почуватиметься в житті, і якщо вона не прагне бачити у своєму чоловікові людину непересічну й обдаровану, все інше свідчить їй на користь. Поміркована молода особа, що виходить заміж не з любові, зазвичай тим більше прихильна до своєї власної родини; а близькість Созертону до Менсфілду є вельми спокусливою і, дуже ймовірно, буде джерелом постійної й безневинної втіхи. Так, чи майже так, міркував сер Томас, щасливий, що йому не доведеться зазнати всіх прикрощів, які супроводжують будь-який розрив: подиву, засудження, докорів; щасливий, що може впевнено чекати союзу, який додасть йому пошани та ваги в суспільстві, і, зокрема, щасливий від думки, що доньчина вдача якнайкраще сприяє цьому союзові.

Для Марії бесіда була так само приємною. Зараз вона була схильна радіти, що її долю визначено остаточно й невідворотно, що вона знову зв'язала себе з Созертоном, що тепер Кроуфорд не уявлятиме, начебто він керує її вчинками й руйнує її плани; і вона вийшла з кімнати, сповнена гордої рішучості, маючи намір надалі бути обачнішою з містером Рашвортом, щоб не давати батькові приводу для підозри.

Якби сер Томас звернувся до неї в перші три-чотири дні після від'їзду Генрі

Кроуфорда, — тоді, коли її розбурхані почуття ще не заспокоїлися і коли вона ще не втратила останньої надії і не вирішила терпіти його суперника, — її відповідь могла б бути іншою; та ще через три-чотири дні, не діждавшись ні повернення Кроуфорда, ні листа, ні звістки від нього — жодних ознак сердечної схильності, жодної надії, що розлука змусить його сумувати, — вона змогла заспокоїтися настільки, щоб шукати розради в задоволенні власної гордості та мстивому тріумфі.

Генрі Кроуфорд вкрав її щастя, але не повинен про це дізнатися; не повинен занепасти її добре ім'я, полишити її краси й багатства. Він не матиме причин вважати, що вона побивається за ним у Менсфілді, усіма покинута, відмовившись від Созертону й від Лондона, від незалежності й розкошів. Незалежність була їй тепер потрібна більше, ніж будь-коли; в Менсфілді вона відчувала це з особливою гостротою. Їй було все тяжче миритися з обмеженнями, які встановлював батько. Почуття свободи, викликане його відсутністю, тепер стало їй конче необхідним. Вона повинна якнайшвидше втекти від нього, від Менсфілду і зцілити свою зранену душу в багатстві та світських успіхах, у вирі шумних розваг. Вона прийняла рішення і більше не вагалася.

Зволікати, маючи такі почуття, зволікати навіть через приготування до весільних урочистостей, було справжньою мукою, і містер Рашворт навряд чи чекав одруження з таким нетерпінням, як його наречена. У її душі всі найважливіші приготування вже було завершено; вона підготувалася до заміжжя, зненавидівши батьківську оселю, постійні обмеження, нудний домашній спокій, сповнена відчаю від любовного розчарування і зневаги до майбутнього чоловіка. Про все інше можна подумати згодом. Придбання нових екіпажів та меблів може почекати до Лондона, до весни, коли в неї з'явиться смак до подібних занять.

Головні учасники події дійшли повної згоди, і з'ясувалося, що для всіх весільних приготувань буде цілком достатньо кількох тижнів. Місіс Рашворт була ладна поступитися місцем хазяйки цій молодій жінці, якій пощастило стати обраницею її любого сина; і на початку листопада шанована вдова, узявши з собою покоївку та лакея, у власному екіпажі вирушила до Бату, щоб похизуватися чудесами Созертону на званих вечорах і, можливо, під час бесіди за картярським столом захоплюватися ними ще більше, ніж удома; і ще до середини того місяця відбулося торжество, яке подарувало Созертону нову господиню.

Весілля відбулося за всіма правилами. Наречена була в дуже елегантному вбранні, обидві подружки, як то ведеться, у трохи скромнішому; сер Томас був посадженим батьком, леді Бертрам тримала наготові пляшечку ароматичної солі, чекаючи нагоди розчулитись; тітонька Норріс силувалася заплакати; а вінчав молодих сам доктор Грант. Коли дійшло до обговорення церемонії між сусідами, ніщо не викликало зауважень, окрім того, що молодята з Джулією їхали від церкви до Созертону тим самим екіпажем, яким містер Рашворт їздив ще рік тому. Що ж до всього іншого, етикет того дня міг задовольнити найсуворіші вимоги.

Усе завершилося, і вони поїхали. Сер Томас почувався так, як має себе почувати

турботливий батько, і розхвилювався ще більше, ніж того очікувала для себе — і примудрилася щасливо уникнути — його дружина. Місіс Норріс, раденька прислужитися своїм близьким у турботах того дня, а саме провести його в менсфілдському домі, підбадьорюючи сестру, та вихилити за здоров'я містера і місіс Рашворт кілька зайвих чарочок, сяjala від щастя: адже саме вона влаштувала цей шлюб, вона зробила все можливе, і з її самовдоволеного вигляду ніхто б не міг запідозрити, що вона бодай колись у житті чула про нещасливе заміжжя чи що вона здогадується про справжні почуття її племінниці, яка зростала й виховувалася в неї на очах.

Молоде подружжя мало намір через два-три дні поїхати до Брайтона і зняти там будинок на кілька тижнів. Будь-який курорт був для Марії в новину, і в Брайтоні взимку можна повеселитися не гірше, ніж улітку. Доки вони скуштують досхочу нових розваг, якраз прийде час шукати інших вражень у Лондоні.

Джулія їхала з ними до Брайтона. Відтоді як сестри вже не були суперницями, між ними помалу відновилося колишнє взаєморозуміння; принаймні вони поладнали настільки, щоб у такий час зрадіти можливості бути разом. Містер Рашворт аж ніяк не був найприємнішим супутником для своєї дружини; а Джулія, так само як і Марія, прагнула нових вражень та розваг, хоч і не так багато вистраждала, щоб їх отримати, і їй було легше витримувати залежне становище.

Їхній від'їзд спричинив ще одну суттєву зміну в Менсфілді — утворилася порожнеча, яку можна було заповнити лише з плином часу. Сімейне коло помітно звузилося, і хоч обидві міс Бертрам останнім часом не вносили особливого пожвавлення в товариство, всі не могли за ними не скучити. Навіть матері їх не вистачало; але наскільки дужче сумувала за ними їхня добросерда кузина, що, блукаючи будинком, думала про них і співчувала їм з таким сердечним жалем, якого вони навряд чи були варті.

Розділ двадцять другий

Після від'їзду кузин Фанні зазнала більшої уваги. Тепер вона була єдиною молодого дівчиною в сімейному товаристві, єдиною з тих завжди цікавих представниць будь-якої сім'ї, серед яких досі лишалася непомітною третьою; і тепер неможливо було її не помічати, не думати про неї, не турбуватися про неї більше, ніж будь-коли; і в домі раз у раз лунало: "А де ж Фанні?" — навіть коли їй не збиралися давати ніяких доручень.

Не тільки вдома, але й у пастораті її стали цінувати більше. У будинку, де після смерті містера Норріса їй доводилося бувати щонайбільше двічі на рік, вона стала бажаною гостею, якій завжди раді, і в ці похмурі, вогкі дні листопада особливо раділа їй міс Кроуфорд. Ці відвідини почалися випадково, а продовжувалися за уклінним запрошенням. Місіс Грант, бажаючи зробити життя сестри хоч трохи цікавішим, залюбки переконала саму себе, наче цим запрошенням робить Фанні велику ласку й допомагає їй розвиватися.

Одного разу Фанні вирушила до селища за дорученням тітоньки Норріс і потрапила під дощ. Це сталося недалеко від пасторату; її побачили у вікно, коли вона намагалася

сховатись під гіллям дуба, що ріс біля самої огорожі, і, незважаючи на її неспіливу відмову, змусили зайти в дім. Поштивому слугі вона ще могла опиратися, та коли вийшов з парасолькою сам доктор Грант, вона, страшенно знітившись, хоч-не-хоч мала скоренько увійти до будинку; а для бідолашної міс Кроуфорд, яка щойно скаржилася на цей гидкий дощ і невтішно зітхала, оплакуючи загибель своїх сподівань на ранкову прогулянку й усвідомлюючи, що протягом найближчої доби вона не побачить довкола жодного нового обличчя, шум біля парадних дверей і поява в холі наскрізь промоклої міс Прайс були справжньою втіхою. Значення такої події в дощовий день на селі важко було переоцінити. Вона вмить пожвавилася і, випередивши всіх, заквапилася прислужитися Фанні, зауважила, що та змокла більше, ніж дозволила помітити спочатку, і дала їй суху одягу; а Фанні, після того як їй довелося прийняти всі ці знаки уваги й люб'язні послуги хазяйок та служниць, була змушена знову спуститися вниз, щоб посидіти у вітальні, доки злива не вщухне; і міс Кроуфорд, благословляючи цю щасливу можливість поговорити з новою людиною, була рада й весела і перед обідом, і під час самого обіду.

Сестри виявили таку доброту до Фанні і таку приязність, що вона могла б насолоджуватися своїм гостюванням, якби тільки була здатна повірити, що нікому не заважає, і якби могла сподіватися, що за годину надворі проясниться і вона не муситиме, собі на сором, вертатися додому в екіпажі доктора Гранта, про що її вже попередили. Що ж до тривоги, яку могла викликати її відсутність вдома в таку неgodу, її це не бентежило: адже про те, що вона пішла, знали тільки її тітоньки, і вона чудово розуміла, що за неї не будуть тривожитися: у якому б котеджі, за припущенням тітоньки Норріс, вона не сховалася від дощу, тітоньці Бертрам це буде однаковісінько.

Надворі почало розвиднюватися, коли Фанні, помітивши в кімнаті арфу, стала розпитувати про неї, а потім зізналася, що дуже хотіла б її послухати і що вона, хоч у це їй важко було повірити, ще не чула арфи відтоді, як її привезли до Менсфілду. Самій Фанні це здавалося цілком природним. Вона жодного разу не бувала у пастораті після того, як привезли інструмент, — для цього просто не було приводу; але міс Кроуфорд, згадавши про її давнє бажання послухати арфу, засоромилася власної неухважності і одразу ж почала розпитувати: "Хочете, я зіграю вам зараз?" "Що ви хотіли б послухати?" І вона почала грати, радіючи новому слухачеві, що здавався таким вдячним і щиро захоплювався її грою, а до того ж начебто мав непоганий смак. Вона грала, поки погляд Фанні, спрямований за вікно, де нарешті прояснилося, не дав їй зрозуміти, як слід поводитися далі.

— Посидьте ще чверть години, — мовила міс Кроуфорд, — подивимося, як буде з погодою. Не тікайте, тільки-но вщухнув дощ. Оті хмари виглядають зловісно.

— Але ж вони пройшли, — сказала Фанні. — Я за ними стежила. Вони йдуть з півдня.

— Із півдня чи з півночі, але це грозові хмари, будьте певні; і вам не слід іти, поки на вас чигає така небезпека. До того ж я хочу ще дещо вам зіграти, одну дуже милу п'єску, — ваш кузен Едмунд її просто обожнює. Ви неодмінно маєте лишитись і

послухати улюблену п'єсу вашого кузена.

Фанні відчула, що справді повинна лишитися; і хоч їй не обов'язково було чекати цих слів, щоб подумати про Едмунда, при такому *memento*[9] його образ постав у її уяві з особливою чіткістю, і вона уявила, як він сидів у цій кімнаті, можливо, на тому самому місці, де сидить вона, і з неослабним захопленням слухав свою улюблену музику, що звучала, на її думку, напрочуд виразно та мелодійно; і хоч їй самій було приємно слухати цю п'єсу і радісно від того, що їй подобається те саме, що й Едмундові, коли міс Кроуфорд скінчила грати, їй ще дужче захотілося піти додому; і, побачивши її нетерпіння, її так люб'язно запросили завітати до них знову — зайти, якщо зможе, під час прогулянки, щоб іще раз послухати арфу, — що Фанні відчула себе просто зобов'язаною це зробити, якщо тільки вдома не заперечуватимуть.

Таким був початок цієї дружби, що виникла в перші два тижні після від'їзду сестер Бертрам, дружби, що була спричинена здебільшого прагненням міс Кроуфорд до нових вражень і майже не викликала у Фанні по-справжньому дружніх почуттів. Фанні заходила до неї кожні два-три дні; це були немов якісь чари: вона не могла почуватися спокійно, якщо не йшла до міс Кроуфорд, і все ж таки не відчувала до неї справжньої прихильності: вона була про все іншої думки і не могла бути вдячною за те, що хтось став шукати її товариства, коли поруч не виявилось нікого іншого; і розмови з міс Кроуфорд не були їй насправді приємні, а якщо зрідка її розважали, то й змушували ніяковіти водночас, оскільки міс Кроуфорд вправлялася в дотехах за рахунок осіб або предметів, які Фанні звикла поважати. Однак вона продовжувала приходити, і вони прогулювались із півгодини — а потім ще та іще стільки ж — у чагарникових алеях, висаджених місіс Грант; погода була надзвичайно м'якою для цієї пори року, і вони часом навіть наважувалися посидіти на якій-небудь садовій лаві під майже оголеними кронами дерев і лишалися там, поки ніжних слів Фанні, замилюваної красою пізньої осені, не переривав подих холодного вітру, у якому кружляло останнє жовте листя навколо дівчат, і не змушував їх звестися на ноги і знову походити, щоб зігрітись.

— Як гарно, яка краса, — мовила якимось Фанні, озираючись навкруги, коли вони отак сиділи разом. — Я щоразу, входячи до цієї алеї, дивуюся, як вона розрослася і яка ж вона гарна. Три роки тому це був усього лише грубий живопліт уздовж поля, і хто б міг подумати, що з нього вийде така краса; а тепер він перетворився на алею, і навіть важко сказати, чого в ній більше — користі чи краси; і, мабуть, іще через три роки ми забудемо — майже забудемо, що тут було раніше. Які дивні, просто дивовижні оці перетворення, що їх здійснює час, і зміни в людській свідомості! — й, услід за плином думок, додала трохи згодом: — Якщо можна назвати якусь властивість нашої натури більш дивовижною від інших, я думаю, що це пам'ять. Як на мене, її сила, її слабкість, її мінливість чаять у собі ще більше чогось незбагненного, ніж будь-що інше. Пам'ять іноді буває такою послужливою, покірною; а іноді вона така непевна й слабка; а то стає просто мучительною і виходить з-під нашої влади! Ми, безперечно, і в усьому іншому — диво; але наша здатність згадувати і забувати здається особливо чудною.

Міс Кроуфорд, яку не зворушили і не зацікавили ці міркування, не знала, що

відповісти; і Фанні, помітивши це, повернулася до тієї теми, що, на її думку, була цікавішою.

— Певно, мої похвали можуть видатися недоречними, та мене просто вражає, з яким смаком місіс Грант усе це облаштувала. У плануванні алеї вчувається така чарівна простота! Нічого зайвого!

— Так, — недбало зауважила міс Кроуфорд, — усе виглядає непогано як для такого місця. Від нього й не слід чекати нічого особливого; і, між нами кажучи, я навіть не уявляла, що сільський пастор може облаштувати таку алею чи щось подібне.

— А мені так приємно бачити ці пишні миртові дерева, — мовила Фанні у відповідь. — Садівник мого дядечка завжди казав, що земля тут краща, ніж у нього, і про це свідчать хоча б оті лаврові кущі, та й взагалі усі вічнозелені рослини. Вічнозелені! Які вони гарні, які всюди бажані, які чудні! Подумати тільки — як вражає різноманіття природи! У різних країнах, як ми знаємо, ростуть різні дерева, і все ж таки дивно, що одна й та сама земля, одне й те саме сонце дають життя рослинам, що різняться одна від одної самими законами та особливостями свого існування. Ви подумаете, що я надміру вразлива; та досить мені вийти надвір, а особливо посидіти на відкритому повітрі, як мене часто охоплює таке шанобливе зачудування перед усім довкола. Неможливо дивитися на будь-який витвір природи, щоб при цьому не поринути в роздуми.

— Широ кажучи, — мовила міс Кроуфорд, — я мов той славнозвісний дож при дворі Людовіка Чотирнадцятого; мушу зізнатися, що не бачу в цій алеї нічого дивного, крім того, що я сама в ній знаходжуся. Якби хтось сказав мені ще рік тому, що в цьому місці буде мій дім, що мені доведеться проводити тут місяць за місяцем, я б нізащо не повірила. А тепер я живу тут уже п'ятий місяць! І, треба сказати, це п'ять найспокійніших місяців у моєму житті.

— Аж надто спокійних, напевно.

— Я б і сама так думала — теоретично; проте, — і її очі зблиснули, — насправді в мене досі ще не було такого щасливого літа. — І, замислившись, вона тихо додала: — А втім, іще невідомо, до чого це може призвести.

У Фанні забилося серце, і вона відчула, що більше не в змозі приховувати своїх почуттів. Міс Кроуфорд, однак, пожвавилася і повела далі:

— Я бачу, що навіть краще примирилася з сільським життям, ніж очікувала. Я ладна навіть припустити, що проводити півроку на селі за певних обставин дуже приємно. Елегантно умебльований, не дуже великий будинок, у якому зосереджені всі родинні зв'язки; постійне спілкування з родичами; можливість бути першою в добірному товаристві, яке тебе шанує більше від багатьох заможних осіб, а після веселих розваг залишатися tête-à-tête з людиною, що для тебе найдорожча у світі... У такій картині немає нічого страшного, як ви гадаєте, міс Прайс? Немає потреби заздрити навіть місіс Рашворт, коли маєш такий дім.

— Заздрити місіс Рашворт! — тільки й спромоглася мовити Фанні.

— Ну, знаєте, було б негарно з нашого боку судити місіс Рашворт надто суворо;

завдяки їй нас чекає багато веселих, приємних, щасливих годин. Сподіваюся, наступного року ми будемо частими гостями у Созертоні. Такий шлюб, як у міс Бертрам, — це просто Божа ласка для світського товариства; адже для дружини містера Рашворта буде найприємнішим заняттям збирати повен дім гостей та влаштовувати бучні бенкети.

Фанні мовчала, і міс Кроуфорд знову замислилася, та по хвилі раптом підвела очі й вигукнула:

— Ага, ось він! — хоч це був не містер Рашворт, а Едмунд, який простував до них разом із місіс Грант. — Моя сестра і містер Бертрам. Я так рада, що ваш старший кузен поїхав і його знову можна називати — містер Бертрам. У звучанні слів "містер Едмунд Бертрам" є щось надто невиразне й мізерне, це звання молодшого брата і більш нічого, тому воно мені просто гидке.

— Як ми по-різному відчуваємо! — вигукнула Фанні. — Для мене "містер Бертрам" звучить так холодно й безглуздо, без теплоти, без жодного виразу! Це просто звернення до джентльмена і все. А в імені Едмунд є благородство. Це ім'я героїчне й славетне; ім'я королів, принців, лицарів; у ньому вчувається шляхетність і вірність.

— Повірте, мені воно також здається гарним, а "лорд Едмунд" чи "сер Едмунд" звучить просто чудово; та поховайте його під крижаним, нищівним "містер", і "містер Едмунд" — це не більше, ніж "містер Джон" або "містер Томас". Ну, гаразд; може, нам приєднатися до них і таким чином уникнути хоча б половини докорів за те, що ми сидимо надворі о такій порі року, перш ніж вони почнуть читати свою проповідь?

Едмунд був надзвичайно радий їх зустріти. Сьогодні він уперше побачив їх разом відтоді, як вони заприятелювали, про що він дізнався із щирим задоволенням. Саме такої дружби між двома дорогими для нього особами він лише й міг бажати; і, на честь закоханого, слід зазначити, що він не вважав цю дружбу корисною лише для Фанні — чи то більш корисною саме для неї.

— Ну то як, ви нам не дасте нагінки за таку необачність? — спитала міс Кроуфорд. — Ви що собі думаєте, хіба ми тут сиділи не для того, щоб нас за це відчитували, і вмовляли, і переконували більш ніколи так не робити?

— Мабуть, я б вас таки насварив, — відповів Едмунд, — якби ви сиділи поодиноці; та якщо ви вчинили такий переступ разом, мені слід бути поблажливим.

— Вони не могли довго просидіти, — вигукнула місіс Грант, — бо коли я піднімалася за своєю шаллю, то побачила їх у горішнє вікно, і вони якраз прогулювалися.

— Та й день сьогодні такий ясний, — додав Едмунд, — що це не така вже необачність — трохи посидіти надворі. Про нашу погоду не завжди можна судити за календарем. Часом ми можемо вільніше поводитися в листопаді, ніж у травні.

— Слово честі, — вигукнула міс Кроуфорд, — ви двоє — такі безсердечні і ненадійні друзі, яких я ще в житті не бачила! Ви не розхвилювалися ні на мить. Певно, ви й не здогадуєтеся, як ми тут позамерзли! Та я вже давно зрозуміла, що проти містера Бертрама безсилі ті маленькі хитрощі, які так гарно допомагають жінці. На нього в

мене й спочатку не було надії; але ж ви, місіс Грант, моя рідна сестра, і я гадала, що ви повинні хоч трохи непокоїтись за мене.

— Ти собі лестиш, дорогенька моя Мері, і анітрохи мене цим не розчулиш. Мені є про що непокоїтись, та це речі зовсім інші; і якби навіть я могла змінити погоду, тобі довелося б весь час страждати від різкого східного вітру — бо деякі з моїх рослин Роберт залишає на ніч надворі: ночі, мовляв, іще теплі; а я ж бо знаю, чим це скінчиться: раптом вдарить мороз і захопить усіх зненацька — принаймні Роберта, — і рослини загинуть усі до одної; а ось іще гірше: куховарка щойно сказала, що індичку не можна зберігати довше, ніж до завтра, а я ж так не хотіла готувати її раніше неділі, бо знаю, наскільки більше доктор Грант їй зрадіє в неділю, то ж такий для нього важкий день. Оце, схоже, справжні прикрощі, і тому я гадаю, що погода навіть надто тепла як для цієї пори.

— Радощі домашнього господарства в сільському закутті! — глузливо мовила міс Кроуфорд. — Порекомендуйте мене вашому садівникові та крамареві.

— Люба моя дитинко, порекомендуй доктора Гранта до Вестмінстерського абатства чи до собору Святого Павла, і я радітиму твоїм садівникові з крамарем не менше від тебе. Але в нас, у Менсфілді, немає такої можливості. Що ж мені вдіяти?

— О, та ви тут нічого не зможете вдіяти, окрім того, що вже робите зараз: постійно бідкатися, проте ніколи не занепадати духом.

— Дякую; але цих дрібних прикрощів нам не уникнути, Мері, де б ми не жили; і якщо ти оселишся в місті, а я приїду до тебе погостювати, боюся, що в тебе будуть ті ж самі клопоти, хоч і не з садівником та крамарем, — а скоріш за все, саме через них. Ти будеш обурюватися їхньою віддаленістю або ж їхніми грабіжницькими цінами та шахрайством.

— Я збираюся стати досить багатою, щоб не турбуватися через подібні речі. Великий прибуток — ось найкращий рецепт щастя, про який я коли-небудь чула. Він, безперечно, вбереже від турбот про миртові дерева та індичок.

— Ви збираєтеся стати дуже багатою? — спитав Едмунд, і погляд його, як здалося Фанні, посерйознішав.

— Звичайно. А ви хіба ні? Хіба всі ми цього не хочемо?

— Я не можу хотіти чогось такого, що настільки не залежить від мого бажання. Міс Кроуфорд може обирати бажаний для неї ступінь багатства. Їй треба лише визначити його розміри — кількість тисяч фунтів на рік, — і, без сумніву, стільки вона й матиме. А все, чого я можу хотіти, — це не бути бідним.

— Завдяки скромності та ощадливості, узгоджуючи свої бажання зі своїм капіталом і таке інше. Я вас розумію, і це вельми схвальне бажання для людини вашого віку, з такими обмеженими прибутками і без впливових зв'язків. Чого ви іще можете бажати, окрім пристойного забезпечення? У вас лишається не так багато часу; а ваші рідні мають не те становище, щоб могли що-небудь для вас зробити чи то образити вас нагадуванням про своє багатство та всі ті переваги, яких воно надає. Будьте чесним та бідним, як на те ваша воля, — та я не думаю, що зможу вам позаздрити. Я навіть не

думаю, що зможу вас поважати. У мене набагато більше поваги до тих, хто чесний і багатий.

— Те, наскільки ви поважаєте чесність — бідну чи багату, — мене зовсім не хвилює. Я не збираюся бути бідним. Бідність як така викликає в мене відразу. Бути чесним і посідати середнє місце між багатством та бідністю — ось яке становище ви не повинні зневажати.

— Але я зневажатиму таку людину, якщо вона могла б піднятися вище і не зробила цього. Я можу лише зневажати будь-кого, хто вдовольняється життям у безвісті, тоді як міг би завоювати визнання.

— Але як саме завоювати? Як, зрештою, моя чесність може домогтися хоч якогось визначного становища?

На це питання було нелегко відповісти, і прекрасна леді замислено промовила: "О-о!" — перш ніж надумала, що сказати:

— Вам слід було б балотуватися до парламенту чи десять років тому піти у військові.

— Але тепер про це не варто говорити; а щодо моєї парламентської кар'єри, гадаю, мені доведеться почекати скликання асамблеї представників молодших синів, які не мають з чого жити. Ні, міс Кроуфорд, — додав він серйознішим тоном, — є визначна мета, не досягати якої, я почуватимуся нещасним, — у тому разі, якщо мені не пощастить чи я виявлюся нездатним її досягти, — але вона полягає в зовсім іншому.

Те розуміння, яке Фанні побачила в його погляді, коли він говорив, а також те, що звучало в жартівливій відповіді міс Кроуфорд, було гіркою поживою для роздумів Фанні; і, відчувши, що вона просто не в змозі з належною увагою слухати місіс Грант, з якою йшла зараз услід за тими двома, вона вже майже вирішила йти додому і лише чекала, поки збереться на силі про це сказати, коли великий годинник у Менсфілд-парку пробив на третю, і вона збагнула, що справді затрималася набагато довше, ніж зазвичай, і одразу ж перестала вагатися, чи лишитись їй, чи піти і як саме та коли це зробити. Більш не маючи жодних сумнівів, вона негайно стала прощатися з усіма, і Едмунд тої ж миті згадав, що його мати питала про Фанні і що він пішов до пасторату саме по неї.

Фанні заспішила ще більше і, не сподіваючись, що Едмунд стане її супроводжувати, збиралася скоренько йти додому сама; але інші також прискорили кроки і увійшли разом з нею до будинку, через який потрібно було пройти. Доктор Грант був у передпокої, і, коли вони зупинилися з ним поговорити, з Едмундової поведінки вона зрозуміла, що він таки збирається піти з нею. Він також став прощатись. Фанні не могла не бути йому вдячною. Доктор Грант на прощання запросив Едмунда наступного дня з ним пообідати, і Фанні не встигла ще й засмутитись, як місіс Грант, раптом згадавши про неї, спитала, чи не буде вона ласкава прийти також. Така увага була для неї незвичною, та й подібне запрошення Фанні отримала вперше в житті; отже, украй здивована та знічена, вона пробурмотіла, що вельми вдячна, але "не впевнена, що зможе прийти", і дивилася на Едмунда, наче благаючи його про допомогу. Але Едмунд,

радий, що їй випала така щаслива нагода, з першого погляду на неї та з перших її слів переконався, що вона боїться не отримати тітчиного дозволу, і не міг уявити, що його мати її не відпустить; тому він наполегливо й рішуче порадив Фанні прийняти запрошення, і, хоч вона не насмілилася б на такий відважний крок навіть у його присутності, незабаром було вирішено, що, як нічого не зміниться, місіс Грант чекатиме Фанні на званий обід.

— А ви знаєте, що буде на обід? — мовила, всміхнувшись, місіс Грант. — Індичка, і — можете не сумніватись — чудова. Бачиш, мій любий, — звернулася вона до чоловіка, — куховарка твердить, що індичку треба приготувати завтра.

— Оце добре! — вигукнув доктор Грант. — Так воно й краще. Я радий почути, що в нашому домі ховаються такі скарби. Але міс Прайс і містер Едмунд Бертрам, напевно, залюбки віддалися б на волю фортуни. Ніхто з нас не бажає знати свій жереб заздалегідь. Дружня зустріч — ось чого ми передусім бажемо, а не гарного обіду; тож ви з вашою куховаркою можете приготувати для нас що завгодно — хоч індичку, хоч окіст, хоч смажену гуску.

Кузен та кузина вирушили додому разом; і, поговоривши про запрошення, яке було для Едмунда надзвичайно приємним, оскільки він вважав його вельми бажаним для Фанні при тій дружбі, що зав'язалася між нею та міс Кроуфорд і дуже його втішала, далі вони йшли мовчки, бо після цієї розмови Едмунд замислився і більш ні про що не хотів говорити.

Розділ двадцять третій

— І чого це місіс Грант запросила Фанні? — мовила леді Бертрам. — Чого б то їй запрошувати Фанні? Ти ж знаєш, Фанні ніколи не ходила до них на такі обіди. Я не можу її відпустити, і я певна, вона також не захоче туди іти. Фанні, ти ж не захочеш, правда?

— Якщо ви ставите питання так, — вигукнув Едмунд, перш ніж кузина змогла відповісти, — Фанні одразу ж відповість "ні"; але я впевнений, любя матусю, що вона рада була б піти, і не бачу жодної причини, чом би їй не піти.

— Я й уявити не можу, чого місіс Грант надумала її запросити. Досі їй таке не спадало на думку. Вона часом запрошувала твоїх сестер, але ж не Фанні.

— Якщо ви не зможете без мене обійтись, мем... — почала була Фанні звичним для неї тоном самозречення.

— Але ж батько весь вечір буде вдома, поруч із матусею.

— Так, у цьому я не сумніваюся.

— Я гадаю, мадам, ви спитаєте батька, що він думає з цього приводу.

— Це ти добре придумав. Так я й зроблю, Едмунде. Я спитаю сера Томаса, тільки-но він прийде додому, — чи можу я обійтись без Фанні.

— Як на те ваша воля, мем. Але я мав на увазі, що ви спитаєте його думки про те, чи личить Фанні прийняти це запрошення; і гадаю, він погодиться, що і для місіс Грант, і для Фанні буде краще, якщо Фанні прийме це перше в її житті запрошення.

— Не знаю. Ми спитаємо сера Томаса. Але він дуже здивується, що місіс Грант

взагалі вирішила запросити Фанні.

Більш їм не було чого сказати — принаймні такого, що було б доречним, — аж поки не повернувся сер Томас; але предмет цієї розмови, що стосувався спокою леді Бертрам завтра ввечері, був для неї настільки важливішим від усього іншого, що за півгодини — коли сер Томас на хвилику зазирнув до неї, повернувшись з полів та ідучи до своєї гардеробної, — вона знов озвалася до нього, як він був став порозі:

— Сер Томас, зачекайте хвилинку, я маю вам дещо сказати.

Її спокійний, зманіжений тон — а вона ніколи не завдавала собі клопоту підвищити голос — завжди досягав своєї мети; і сер Томас одразу ж повернувся. Вона почала свою розповідь, і Фанні непомітно вислизнула з кімнати, оскільки чути, як її обговорюють з дядечком, було для неї надто тяжким випробуванням. Вона тривожилася, водночас усвідомлюючи, що тривожиться, може, й занадто — адже яка, зрештою, різниця, піде вона чи залишиться? Та якщо дядечко почне міркувати й вирішувати, та ще й з виглядом вельми суворим, і зверне отакий суворий погляд на неї, і врешті-решт вирішить не на її користь, вона, певно, не зможе виказати належної покори та байдужості. Але тим часом усе складалося для неї добре. Почалося зі слів леді Бертрам:

— Я скажу вам щось таке, що вас здивує. Місіс Грант запросила Фанні на обід.

— Ну то добре, — мовив сер Томас так, ніби чекав якоїсь більш вражаючої новини.

— Едмунд хоче, щоб вона пішла. Та як мені без неї обійтися?

— Вона спізниться, — мовив сер Томас, витягаючи годинника, — але що вас непокоїть?

Едмунд зрозумів, що має втрутитися і повідомити те, про що змовчала його мати. Він розповів усю історію, і їй лишалось тільки зауважити:

— Як дивно! Адже місіс Грант ще ніколи її не запрошувала.

— Але ж хіба це не природно, — мовив Едмунд, — що місіс Грант хоче зробити приемне своїй сестрі, запросивши таку бажану для неї гостю?

— Ніщо не може бути природнішим, — відповів сер Томас по недовгому роздумі. — Та ні, навіть якби не було сестри, ніщо, на мою думку, не може бути природнішим. Бажання місіс Грант виказати люб'язність до міс Прайс, племінниці леді Бертрам, не вимагає жодних пояснень. Єдине, що мені здається дивним, — це те, що її запросили вперше. Фанні вчинила слушно, давши таку ухильну відповідь. Як на мене, її почуття варті поваги. Але, наскільки я розумію, їй, певно ж, хочеться піти, адже молодь так любить збиратися разом, і я не бачу жодної причини відмовити їй у такому бажанні.

— Але ж хіба я зможу без неї обійтися, сер Томас?

— Я певний, що зможете.

— Вона завжди розливає чай, коли моєї сестри немає поруч; ви ж знаєте.

— Твою сестру, мабуть, можна буде попросити провести завтрашній день з нами, і я, звичайно, також буду вдома.

— Ну, тоді гаразд. Фанні може піти, Едмунде.

Фанні скоро почула добру новину. Едмунд постукав до її кімнати, коли йшов до

себе.

— Ось бачиш, Фанні, все чудово владналося, і твій дядечко не вагався ані хвили. Він одразу так вирішив. Ти підеш.

— Дякую тобі, я так рада, — широко вигукнула Фанні; але, зачинивши за ним двері, вона не могла не спитати себе: "А чому я маю радіти? Хіба я не почую і не побачу там такого, що буде для мене прикритим?"

Однак, незважаючи на ці вагання, вона раділа. Хоч якою скромною видалася б така розвага комусь іншому, для Фанні вона була і новою, і надзвичайно важливою; адже, окрім того дня у Созертоні, вона навряд чи колись обідала не вдома; і, хоч тепер вона йшла з дому всього лише за півмилі і чекало її лише товариство трьох осіб, все ж таки то був званий обід, і всі дрібниці, пов'язані з приготуваннями до нього, вже самі по собі її розважали. Від тих, хто мав розуміти її почуття і виховувати її смаки, вона не дочекалася ні співчуття, ні допомоги, оскільки леді Бертрам ніколи не думала про те, щоб комусь прислужитися, а місіс Норріс, що прийшла наступного дня за ранковим запрошенням сера Томаса, була в найпоганішому гуморі і, здавалося, прагнула тільки зіпсувати настрій племінниці і нині, і в майбутньому, наскільки це було можливо.

— Слово честі, Фанні, оце тобі пощастило — спіткати таку увагу та люб'язність! Тобі слід бути дуже вдячною місіс Грант за те, що вона про тебе подумала, і твоєї тітоньці, що вона дозволила тобі піти; і ти маєш на це дивитися як на річ надзвичайну; адже, сподіваюся, ти розумієш, що світські розваги не для тебе, а звані обіди й поготів; і не уявляй собі, що таке колись повториться. А то ти ще надумаєш, наче тобі хочуть бозна-яку честь зробити оцим запрошенням; ні, голубонько, честь зроблено твоєму дядечкові з тітонькою і мені. Місіс Грант вважає, що мусить вшанувати нас, звернувши трохи уваги на тебе; а інакше вона б і на думці не мала тебе запрошувати, і повір мені, якби твоя кухня Джулія була вдома, про тебе навіть і не згадали б.

Так місіс Норріс вельми переконливо довела, що місіс Грант не відчуває особливої прихильності до своєї майбутньої гості, і Фанні, розуміючи, що від неї чекають відповіді, змогла тільки сказати, як вона вдячна тітоньці Бертрам за дозвіл піти, і пообіцяла довести до ладу вечірнє тітчине рукоділля, щоб тій не довелося страждати через її відсутність.

— О, та щодо цього, твоя тітонька чудово без тебе впорається, інакше вона не дозволила б тобі піти. Я буду поруч, тому можеш не хвилюватися за свою тітоньку. І сподіваюся, ти дуже приємно проведеш вечір і будеш усім задоволена. Але мушу тобі сказати, п'ять осіб за столом — надто вже це незручно! Я просто не могла не здивуватися, що така шляхетна пані, як місіс Грант, розпорядилася так нерозумно! П'ятеро за столом, та ще й за отим величезним широким столом, що займає всю кімнату, — просто жах якийсь! Якби доктор погодився взяти мого обіднього стола, коли я переїжджала, — а так вчинив би будь-хто при здоровому глузді, — замість того, щоб привозити свій недоладний новий стіл, що більший, так, більший навіть від оцього, що тут, — наскільки було б краще! І наскільки більше його стали б поважати! Адже людину ніколи не поважатимуть, якщо вона переступає належні для неї межі. Не

забувай про це, Фанні. П'ятеро, — всього лише п'ятеро сидітимуть за отаким столом! Однак страв на ньому, я певна, вистачить і на десятих.

Місіс Норріс трошки віддихалася і знов почала правити своєї.

— Необачність і дурість отих людей, що пнуться за межі свого кола й удають, наче вони від нього вищі, завжди впадає в око; і тому я вважаю доречним дещо тобі порадити, Фанні, якщо вже ти збираєшся в гості без нас. Я тебе прошу й закликаю, не привертай до себе уваги, не говори забагато і не висловлюй своєї думки так, наче ти рівня нашій любій місіс Рашворт або Джулії. Тобі до них ніколи не дорівнятись, от що я скажу. І пам'ятай, де б ти не була, ти маєш сидіти тихесенько; хоча міс Кроуфорд у пастораті тримається наче вдома, ти не повинна брати з неї приклад. А збиратися додому тобі слід не раніше, ніж того захоче Едмунд. Нехай він сам це вирішує.

— Так, мем; я б ніколи не вчинила інакше.

— І як піде дощ, — а воно щось схоже на те, он як вогко надворі, — ти мусиш якось дати собі ради і не чекати, що за тобою пришлють екіпаж. Я, звичайно, сьогодні вже не піду додому, тож для мене не будуть закладати карету; а ти поміркуй над цим і візьми із собою все, що треба.

Племінниця знайшла ці поради вельми розумними. Вона була такої ж низької думки про свої потреби в комфорті, як і тітонька Норріс; і коли сер Томас, відчинивши двері до кімнати, мовив: "Фанні, о котрій годині тобі подавати екіпаж?" — вона була настільки приголомшена, що їй наче відібрало мову.

— Любий сер Томас! — вигукнула місіс Норріс, побуряковівши від гніву. — Фанні може й пішки прогулятися.

— Пішки! — повторив сер Томас тоном скривдженої гідності і ступив до кімнати. — Моїй племінниці іти пішки на званий обід, о такий порі року! Двадцять хвилин на п'яту тебе влаштує?

— Так, сер, — боязко відповіла Фанні, почуваячись ледве не злочинницею перед місіс Норріс; і, не бажаючи лишатися з нею і дражнити її своєю переможною радістю, вона вийшла з кімнати услід за дядечком, затримавшись лише настільки, щоб почути гнівні слова:

— Оце вже зовсім зайве! Просто надмірна поблажливість! А втім, Едмунд також їде; так, звісно ж, це заради Едмунда. Я помітила, що він захрип, ще в четвер увечері.

Проте на Фанні це не справило жодного враження. Вона розуміла, що екіпаж буде подано для неї, для неї самої; і від дядечкової турботи, якій передували докори тітоньки, вона розплакалася сльозами вдячності, щойно лишилася на самоті.

Візник подав екіпаж хвилина у хвилину; наступної миті спустився вниз і молодий джентльмен; і оскільки леді, боячись запізнитись, уже задовго до того сиділа у вітальні, сер Томас попрощався з ними так вчасно, як того потребувала його пунктуальність.

— Тепер дай-но я подивлюся на тебе, Фанні, — сказав Едмунд з ласкавою усмішкою люблячого брата, — і скажу, як ти мені подобаєшся; наскільки я можу судити при цьому світлі, ти справді дуже гарна. Що ти вдягла?

— Нову сукню, яку дядечко був такий ласкавий подарувати мені на Маріїне весілля.

Сподіваюся, вона не занадто ошатна; але мені будь-що хотілося її вдягти, а такої нагоди може не трапитись усю зиму. Сподіваюся, ти не думаєш, що я занадто вичепурилася.

— Якщо жінка вбрана у біле, про неї ніколи так не скажеш. Я не бачу в тобі нічого, що було б "занадто". Сукня виглядає просто чудово. Мені подобаються оці блискучі цяточки. Чи немає в міс Кроуфорд подібного вбрання?

Під'їжджаючи до пасторату, вони проминули кінне подвір'я та каретний сарай.

— Овва! — вигукнув Едмунд. — Нас уже хтось випередив, — он чийсь екіпаж! Хто б це міг бути? — І, опустивши бічне скло, щоб придивитися, мовив: — Це Кроуфорд, це ландо Кроуфорда, так, немає сумніву! Ось і двоє його служників — ставлять ландо на його звичайне місце. Усе зрозуміло, він тут. Оце несподіванка, Фанні! Я буду радий його бачити.

У Фанні не було ні приводу, ні часу сказати, що в неї почуття зовсім інші; але сама думка, що їй доведеться постати перед цим добродієм, змушувала її ще більше боятися жахливої церемонії зустрічі у вітальні.

Звичайно, містер Кроуфорд був саме у вітальні; він приїхав уже досить давно, щоб із нетерпінням чекати обіду; а посмішки і задоволені погляди трьох інших мешканців будинку, що стояли навколо нього, показували, яким приємним для них було його несподіване рішення завітати сюди на кілька днів по дорозі з Бату. Едмунд привітав його дуже сердечно; і всі, окрім Фанні, щиро раділи його приїзду, але навіть для неї його присутність була в певному розумінні бажаною: у більшому товаристві вона могла поводитись, як завжди — тобто сидіти мовчки і лишатися непомітною. Вона скоро це зрозуміла, оскільки, хоч її власне сумління всупереч настановам тітоньки Норріс спонукало її грати роль першої леді у цьому товаристві і приймати відповідні знаки уваги, під час застільної бесіди вона побачила, що їй зовсім не обов'язково брати участь у загальній жвавій розмові — так багато треба було обговорити брату з сестрою про гостювання в Баті, а двом молодим людям — про полювання, так захоплено обговорювали політичні питання містер Кроуфорд і доктор Грант, і так любо гомоніли про безліч різних справ місіс Грант і міс Кроуфорд, що вона могла тільки спокійно слухати і таким чином провести дуже приємний вечір. Їй не пощастило, однак, виказати люб'язність до новоприбулого джентльмена, удаючи, ніби її цікавить план, що був вигаданий доктором Грантом, підтриманий Едмундом, здобув щире схвалення обох сестер і невдовзі заволодів думками самого Кроуфорда, — продовжити його перебування в Менсфілді і викликати з Норфолку його мисливців; здавалося, він не міг дати згоди, поки Фанні не схвалить цього рішення. Він хотів почути її думку щодо того, чи довго буде триматися така ясна погода, але Фанні відповідала коротко і настільки байдуже, як те дозволяла ввічливість. Вона не могла бажати, щоб він лишився, і їй було б приємніше, якби він взагалі не звертався до неї.

Дивлячись на Кроуфорда, вона не могла не згадувати про двох відсутніх кузин, і особливо про Марію; але його вочевидь не бентежили подібні спогади. Опинившись у тому самому місці, де все це відбулося, він начебто міг почуватися щасливим і без сестер Бертрам — так, наче ніколи не знав Менсфілд іншим. Фанні чула, як він недбало

про них згадував, і тільки тоді, коли всі перейшли до вітальні й Едмунд завів остронь якусь ділову розмову з доктором Грантом, а місіс Грант почала розливати чай, він заговорив про них із сестрою трохи серйозніше. З багатозначною посмішкою, через яку Фанні одразу його зненавиділа, він мовив:

— Отже, наскільки я розумію, Рашворт і його прекрасна дружина у Брайтоні... От везунчик!

— Так, вони там уже тижнів зо два, чи не так, міс Прайс? І Джулія з ними.

— І містер Йетс, мабуть, десь поблизу.

— Містер Йетс! О, про нього ми нічого не чули. Я навіть не думаю, щоб про нього часто згадували в листах до Менсфілд-парку; а ви, міс Прайс? Гадаю, моя подруга Джулія досить розумна, щоб не набридати батькові оповідями про містера Йетса.

— Бідолаха Рашворт з його сорока двома репліками! — вів далі Кроуфорд. — Усі їх пам'ятатимуть довіку. Ото сердега! Я бачу його як зараз... його марні зусилля й відчай. Ну, я, мабуть, не помилюся, якщо скажу, що його прекрасна Марія навряд чи колись забажає почути його сорок дві репліки. — І, вмить спохмурнівши, додав: — Вона надто гарна для нього, — занадто гарна. — І, знову змінивши тон, з вишуканою гречністю звернувся до Фанні: — Ви були найкращим другом для містера Рашворта. Ваша доброта і терпіння просто незабутні, — те невтомне терпіння, з яким ви намагалися допомогти йому вивчити роль, наставити його на розум, у якому природа йому відмовила, — позичити йому хоч трохи розуму, яким ви обдаровані так щедро! Може, йому й бракувало глузду, щоб оцінити вашу доброту, проте зважуся твердити, що всі інші віддавали їй належне.

Фанні зашарілася й не відповіла нічого.

— Це був сон, чарівний сон! — вигукнув він, на мить замислившись. — Я завжди буду згадувати наші репетиції з особливою насолодою. Вони були такі цікаві, сповнені натхнення, такі живі! Це відчував кожний. Ми всі наче ожили. Щогодини ми були чимось зайняті, повні сподівань, турбот, нових задумів. Весь час доводилося долати якісь дрібні перешкоди, тривоги, сумніви. Я ще ніколи не був щасливішим, ніж тоді.

Фанні повторила це про себе з потаємним обуренням. Не був щасливішим! Ніколи не був щасливішим, ніж тоді, коли свідомо чинив таке неподобство! Не був щасливішим, ніж тоді, коли повадився так безсоромно й нечуло! О, яка ж пропаша душа!

— Нам не пощастило, міс Прайс, — продовжував він тихіше, щоб його не почув Едмунд, і не здогадуючись про її справжні почуття, — нам справді дуже не пощастило. Іще один тиждень, лише один тиждень — і цього було б досить. Коли б ми могли керувати подіями, коли б Менсфілд мав владу над вітрами лише протягом якогось тижня чи двох під час осіннього рівнодення, — все було б зовсім інакше. Не те щоб ми накликали на нього лихо, буревій чи шторм, — ні, тільки сильний супротивний вітер або мертвий штиль. Нас вдовольнив би тижневий штиль в Атлантиці, чи не так, міс Прайс?

Він уперто домагався відповіді, і Фанні, відвернувшись від нього, мовила набагато

жорсткіше, ніж завжди:

— Щодо мене, сер, я не спізнала б його повернення навіть на день. Дядечко так несхвально поставився до цієї затії, що, як на мене, все і так зайшло надто далеко.

Вона ще ніколи не відповідала йому так багатослівно — а з таким гнівом не говорила ще ні до кого в житті; і, промовляючи ці слова, вона тремтіла і залилася рум'янцем від власної сміливості. Кроуфорд був дещо вражений; але по недовгому роздумі він відповів уже спокійнішим тоном, так, наче це був результат його серйозних роздумів:

— Так, цілком слушними є ваші міркування. Це було скоріше приємним, ніж пристойним. Ми здійняли надто багато галасу з нічого. — І він хотів заговорити з нею про щось інше, але Фанні відповідала так нерішуче, з такою неохотою, що його спроби не зазнали успіху.

Міс Кроуфорд, раз у раз поглядаючи на доктора Гранта й Едмунда, зауважила:

— Ці джентльмени, певно, обговорюють щось надзвичайно цікаве.

— Найцікавіше у світі, — відповів її брат, — а саме — як заробити гроші; як перетворити гарний прибуток на іще кращий. Доктор Грант дає Бертраму вказівки, як поводитися на тому життєвому шляху, на який він ступить дуже скоро. Я так розумію, що його буде посвячено в сан за кілька тижнів. Вони про це говорили в їдальні. Я радий, що Бертрам так добре влаштується в житті. Він матиме досить великий прибуток, щоб вдовольнити будь-які свої потреби, та ще й заробить його без особливих клопотів. У нього має бути не менше семисот фунтів на рік. Сімсот на рік — це непогано як для молодшого брата; і оскільки він, звичайно ж, житиме вдома, ці гроші підуть йому на *menus plaisirs*;^[10] а від проповідей на Різдво та Великдень йому, певно, також перепадатиме кругленька сума з пожертвувань.

Його сестра, намагаючись приховати свої почуття за безтурботним сміхом, зауважила:

— Ніщо мене так не смішить, як легковажність, з якою кожний судить про прибуток тих, хто набагато бідніший від нього. Ти б заспівав іншої, Генрі, якби мав лише сімсот фунтів на рік.

— Можливо; але подібні речі пізнаються лише в порівнянні, ти ж знаєш. Походження і звички — ось що є вирішальним. Бертрам буде непогано забезпечений як для молодшого сина з сім'ї баронета. До свого двадцятип'ятиріччя, а може, й раніше він матиме сімсот фунтів на рік, що дістануться йому задарма.

Міс Кроуфорд могла б сказати, що для цього таки доведеться дещо зробити і витримати те, про що вона була не в змозі думати спокійно; але вона опанувала себе і, нічого не відповівши братові, постаралася прибрати спокійний та безтурботний вигляд, коли обидва джентльмени невдовзі по тому до них приєдналися.

— Знаєте, Бертраме, — мовив Генрі Кроуфорд, — я неодмінно приїду до Менсфілду послухати вашу першу проповідь. Я приїду навмисне, щоб підтримати недосвідченого початківця. Коли це має відбутися? Міс Прайс, а ви не хочете приєднатися до мене, щоб підбадьорити вашого кузена? Хіба це не ваш почесний обов'язок — пильно

дивитися на нього протягом усієї проповіді, подібно до мене, ловити кожне його слово і відводити погляд лише для того, щоб занотувати якийсь із зразків його красномовства? Ми заздалегідь озброїмося записниками та олівцями. Коли це станеться? Знаєте, вам слід прочитати проповідь у Менсфілді, щоб вас почули сер Томас і леді Бертрам.

— Я стерегтимуся вас, Кроуфорде, так довго, як тільки зможу, — мовив Едмунд, — бо ви, певен, лише збиватимете мене з ладу, а вас мені буде неприємніше бачити в цій ролі, ніж будь-кого іншого.

"Невже це його не присоромить? — подумала Фанні. — Та ні, він надто нечулий".

Тепер, коли все товариство знову зібралося до купи і головні балакуни захопилися розмовою, їй стало спокійніше; а коли після чаю влаштували партію у віст — а надумала це задля втіхи доктора Гранта його дружина, хоч про це їй не слід було здогадуватися, — і міс Кроуфорд узяла арфу, Фанні лишалося тільки слухати, і далі її спокою не порушувало ніщо, окрім запитань, з якими час від часу звертався до неї містер Кроуфорд і які вона не могла залишити без відповіді. Міс Кроуфорд була надто роздратована тим, що їй довелося почути, і тому її не вабило жодне заняття, окрім музики. Грою на арфі вона втішилася сама і розважила подругу.

Звістка, що Едмунд так скоро буде посвячений у сан, вразила її, немов удар, що хоч і є очікуваним, та все ж лишається непевним і віддаленим у часі; вона почувалася скривдженою й розгніваною. Вона була дуже сердита на Едмунда. Досі їй здавалося, що вона має на нього більший вплив. Адже вона вже почала думати про нього — і добре це усвідомлювала — із щирою прихильністю, з майже визначеними намірами; але тепер вона відповідатиме йому такою ж байдужістю. Було цілком очевидно, що він не має ні серйозних намірів, ні сердечних почуттів до неї, якщо обрав для себе становище, до якого — і він це чудово знає — вона ніколи не принизиться. Тепер і їй слід збайдужіти до нього. Віднині вона не вбачатиме у проявах його уваги щось більше за тимчасове захоплення. Якщо він виказав себе володарем своїх почуттів, вона також зуміє опанувати себе.

Розділ двадцять четвертий

Генрі Кроуфорд вранці остаточно вирішив, що проведе наступні два тижні у Менсфілді, і, пославши по своїх мисливців та написавши кілька рядків у пояснення адміралові, він запечатав та відкинув від себе листа і озирнувся до сестри; і, впевнившись, що поруч більш нікого немає, він з посмішкою мовив:

— Ну то чим, на твою думку, я хочу побавитись у дні, вільні від полювання? Я вже досить дорослий, щоб не виїжджати частіше, ніж тричі на тиждень; але в мене є план на оці порожні дні, і як ти гадаєш, що я надумав?

— Ну звісно ж, гуляти і кататись зі мною верхи.

— Не тільки це; хоч я буду вельми радий і тому, й іншому, це заняття лише для тіла, а я маю чимось потішити й душу. Те, про що ти кажеш, — усього лише відпочинок та розваги, без цілющої домішки праці; а я не звик гаяти час у неробстві. Ні, мій план — змусити Фанні закохатися в мене.

— Фанні Прайс! Які дурниці! Ні, ні. Тобі слід вдовольнитися двома її кузинами.

— Але для повного задоволення мені не вистачає Фанні Прайс. Я мушу знайти стежку до її серця. Ти, здається, не розумієш, наскільки вона варта уваги. Коли ми говорили про неї учора ввечері, ви — ніхто з вас — наче й не помітили тієї разючої зміни, що сталася з нею за останні кілька місяців. Ви бачите її щодня і тому не помічаєте цього; та повір, зараз це зовсім інша дівчина, ніж була восени. Тоді вона була просто скромним, тихеньким дівчатком, хоч і непоганим на вроду; але тепер це справжня красуня. Я звик вважати, що її обличчя та фігура не вирізняються особливою вродою; але в цій ніжній шкірі, що так часто заливається рум'янцем, як ото вчора, є щось справді чарівне; а з одного лише погляду на її очі й уста я зрозумів, що їм не бракує виразності, коли є що виражати. Та й взагалі, її поведінка, її манери, її tout ensemble[11] так невідомо змінилися! Вона, мабуть, від жовтня стала вищою принаймні на два дюйми.

— Дурниці! Просто поруч не було жодної високої жінки для порівняння, і до того ж вона була в новій сукні — а ти досі ще не бачив її так гарно вдягнутою. Повір мені, вона достоту така, як була в жовтні. Річ у тім, що вона була єдиною дівчиною в компанії, на яку ти міг звернути увагу, — а ти ж без цього не можеш. Я завжди вважала її гарною — не так щоб дуже гарною, та, як кажуть, "нічогенькою"; це така краса, яку помічаєш не одразу. Її очі мали б бути темніші, але усмішка в неї чарівна; а щодо її дивовижної зміни, то, певна, таке враження спричинене її новою сукнею і тим, що ти більш не мав на кого дивитись; і тому, якщо ти так уперто прагнеш позалицятись до неї, ти нізащо не зможеш мене переконати, наче це данина її красі, а не твоєї власній джигунській вдачі.

Брат лише посміхнувся у відповідь на це звинувачення і по хвилі відповів:

— Просто не знаю, як підступитися до цієї міс Фанні. Я її не розумію. Не можу збагнути, що вона собі думала вчора. Яка в неї вдача? Чи вона занадто серйозна, чи трошки чуднувата, чи, може, кокетує? Чому вона уникає мене і дивиться так суворо? Я так і не зміг її розговорити. Я ще ніколи в житті не проводив так багато часу в товаристві дівчини, бажаючи з усіх сил її розважити, — і зазнати такої поразки! Ніколи не бачив дівчини, що позирала б на мене так строго! Я мушу це виправити. Її погляд промовляє: "Ви мені не сподобаєтесь, я вирішила раз і назавжди, що ви мені не сподобаєтесь"; а я кажу, що сподобаюся.

— Дурненький хлопчику! Ось чим вона тебе приваблює! Тільки це, і ніщо інше, змушує тебе милуватись її ніжною шкірою й твердити, наче вона стала вища на зріст; ось що надає їй такої чарівної принади! Ну, тоді я щиро бажаю, щоб тобі не вдалося її занапастити; трохи кохання, можливо, їй не завадить, та я не хочу, щоб ти розбив її серце, бо вона — найчарівніше створіння у світі, і вона здатна до сильних почуттів.

— Це триватиме лише два тижні, — відповів Генрі, — а якщо навіть два тижні будуть для неї згубними, отже, в неї така вдача, і її не порятує ніщо. Ні, я не збираюся її кривдити, цю люблю крихітку! Я лише хочу, щоб вона ласкаво дивилася на мене, всміхалася мені і заливалася рум'янцем, зберігала для мене вільного стільця поруч із собою, де б ми не були, і щиро раділа, коли я сяду на цей стілець і заговорю до неї; щоб

думала так само, як я, цікавилася всіма моїми справами і поділяла мої уподобання, і старалася якомога довше затримати мене в Менсфілді, і вважала б, коли я поїду, що її серце навіки розбите. А більш мені нічого не треба.

— Сама скромність! — зауважила Мері. — Тепер моє сумління спокійне. Ти досить часто матимеш нагоду проявити себе, адже ми стільки часу проводимо разом.

І, більш не намагаючись наставити його на розум, вона полишила Фанні на розсуд долі, — а доля її, якби серце Фанні не було захищене таким чином, про який не підозрювала міс Кроуфорд, могла б стати тяжчою, ніж вона заслуговувала; бо хоч на світі, безперечно, існують такі несхитні молоді особи вісімнадцяти років (а інакше про них не писали б у романах), що від них не добитися необачної, на їхній погляд, сердечної схильності ніякими хитруваннями — ні галантною поведінкою, ні лестощами, — мені б не хотілося вважати Фанні подібною до них, і я не думаю, що, маючи таку чутливу й добру вдачу і такий тонкий смак, вона змогла б уникнути сердечного полону, приймаючи залицяння (хоч вони й тривали б лише два тижні) такого чоловіка, як Кроуфорд — незважаючи на те, що при цьому могла б позбутися колишньої поганої думки про нього, — якби її серце вже не було віддане іншому. Хоч як надійно захищало її душу кохання до іншого та зверхнє ставлення до того, хто зазіхав на її спокій, проте постійна увага Кроуфорда — постійна, але не настирлива, бо він чимдалі більше зважав на її делікатність і почуття такту, — дуже скоро змусила б її поставитись до нього з більшою, ніж досі, приязністю. Вона, звичайно ж, не забувала минулого і була такої ж несхвальної думки про Кроуфорда, але віддавала належне його талантам: він умів її розважити і значно краще поводився, був таким ґречним, серйозним, таким бездоганно ввічливим, що здавалося неможливим не відповісти йому такою ж люб'язністю.

Кількох днів було досить, щоб справити таке враження; і наприкінці цих кількох днів склалися обставини, що допомогли йому в спробах здобути прихильність Фанні, а її зробили такою щасливою, що вона ладна була полюбити все та всіх довкола. Уільям, її брат, що так довго був відсутній і якого вона так ніжно любила, прибув до Англії. Вона сама отримала від нього листа — кілька радісних, квапливих рядків, написаних, коли корабель увійшов до плавби, і відісланих до Портсмута з першим катером, який покинув "Антверпен" у Спітхеді; і коли Кроуфорд з'явився з газетою в руці, сподіваючись першим провістити цю новину, Фанні, сяючи від щастя та вдячності, писала у відповідь на листа люб'язне запрошення, яке спокійно диктував їй дядечко.

Кроуфорд лише напередодні довідався про цю подію, як і взагалі про те, що Фанні має такого брата-моряка і що він плаває на такому кораблі, але його цікавість виявилася, на щастя, досить стійкою і спонукала його після повернення до міста розвідати, коли передбачається прибуття "Антверпена" з плавання в Середземному морі; і щаслива знахідка, на яку він натрапив, проглядаючи вранці флотські новини, здавалася йому винагородою за кмітливість, з якою він віднайшов спосіб зробити Фанні приємне, а також за незмінну увагу до адмірала — адже Кроуфорд з пошани до дядечка вже багато років передплачував газету, у якій завжди повідомлялися свіжі флотські новини. Однак зараз він спізнився. Усі ті бурхливі почуття першої миті, які він

сподівався збудити своєю звісткою, вже були виказані. Проте його наміри, доброту його намірів Фанні сприйняла із вдячністю: вона щиро, тепло подякувала йому, бо цієї миті її звичайна сором'язливість розтанула в припливі палких сестринських почуттів.

Любий Уїльям скоро буде з ними. Не було жодних сумнівів, що йому одразу ж дадуть відпустку, бо ж він іще тільки гардемарин; а оскільки його батьки живуть у тому ж місті, де став на якір "Антверпен", і, певно, вже з ним побачилися і бачать його щодня, у відпустку він має одразу ж вирушити до сестри, яка так сумлінно писала до нього упродовж семи років, і до дядечка, що більш від усіх підтримував його в житті та сприяв його кар'єрі; і тому відповідь Уїльяма, у якій він зазначав день свого приїзду, надійшла дуже скоро. Не минуло й десяти днів відтоді, як Фанні хвилювалася через перший у її житті званий обід, як вона зазнала хвилювання більш високого, усюди — у передпокої, в коридорі, на сходах — прислухаючись, чи не під'їжджає екіпаж, що привезе до неї брата.

На щастя, це сталося саме тоді, коли вона отак чекала; і тому зустріч не була занадто церемонною чи несподіваною: Фанні побачила брата в ту саму мить, коли він увійшов до будинку, і в перші щасливі хвилини поруч не було нікого, хто б міг їм перешкодити, жодних свідків, окрім слуг, заклопотаних лише тим, щоб відчинити належні двері. Усе відбулося саме так, як того бажали, незалежно один від одного, і сер Томас, і Едмунд, бо обидва вони вельми переконливо порадили місіс Норріс не рушити з місця, ледве до них долинув шум у передпокої.

Уїльям і Фанні не забарилися постати перед сером Томасом, і він був радий побачити, що його протеже, звичайно, дуже відрізняється від того хлопця, якого він відправив у плавання сім років тому, — тепер це був юнак з відкритим, приємним обличчям, що повадився природно й невимушено, однак у приязній, ввічливій манері, тож сер Томас одразу побачив у ньому друга.

Минув якийсь час, перш ніж Фанні змогла отямитися від шалених радощів тієї години, останні тридцять хвилин якої були сповнені чекання, а перші — щастя справдженої надії; знадобилося трохи часу навіть на те, щоб вона усвідомила своє щастя, щоб зникло розчарування, з яким ми завжди зустрічаємо зміни в дорогій нам людині, і щоб вона знов побачила того Уїльяма, якого знала колись, і заговорила до нього так, як прагнула того всім серцем уже багато років. Однак ця мить все ж настала, прискорена його любов'ю — такою ж палкою, як її любов, і вільнішою від обмежень витонченості чи невіри в себе. Фанні була найдорожчою для нього людиною, і він, маючи сильну волю і відважне серце, не соромився виявляти свої природні почуття. Наступного ранку вони втішалися прогулянкою удвох, а потім кожний новий день лише зміцнював їхню близькість, що сер Томас був радий помітити навіть раніше, ніж на те вказав йому Едмунд.

Ніколи, хіба що в ті надзвичайно радісні хвилини останніх місяців, коли Едмунд приділяв їй бодай найменшу увагу, Фанні не відчувала такого щасливого піднесення, як під час такого нічим не затьмареного й вільного спілкування з братом і другом, який відкривав їй душу, ділився з нею усіма своїми тривогами й надіями, планами й

роздумами щодо довгоочікуваної, заробленої важкою працею і справедливо цінованої винагороди — службового підвищення; який міг першим розповісти їй про будь-які події в житті батьків, братів і сестер, про кого вона чула лише зрідка; якого цікавили всі дрібні переваги й недоліки життя в Менсфілді; який поділяв її думку щодо кожного члена цієї родини, хіба що ставився більш прискіпливо до галасливої й набридливої тітоньки Норріс; і з яким (і це, певно, було найціннішим) вона могла знову й знов згадувати всі радості й прикрощі дитячих років, любовно звертатися у спогадах до спільного щастя та болю. Ця властивість сприяє любові, у якій навіть шлюбні узи є слабшими від братніх. Діти з однієї сім'ї, однієї крові, з однаковими дитячими спогадами та звичками знаходять у цих стосунках джерело такої радості, якою не обдарують їх будь-які подальші життєві зв'язки; і потрібна довга вимушена відчуженість, спричинена безповоротним і остаточним розривом, щоб цю дитячу близькість було знищено назавжди. На жаль, це трапляється надто часто. Братня любов, що часом здатна замінити все на світі, іноді поступається місцем байдужості. Але в Уїльяма і Фанні Прайс це почуття тільки пробуджувалося й зростало, не скалічене розбіжністю поглядів, не охолоджене потягом до когось іншого й лише зміцнене силою часу й розлуки. Така ніжна прихильність звеличувала їх в очах кожного, хто мав щире серце, здатне оцінити все варте пошани. Генрі Кроуфорда це вразило більше, ніж будь-кого. Він поважав сердечні, щирі почуття молодого моряка настільки, що якось сказав йому, вказуючи на Фанні: "Знаєте, мені вже починає подобатись оця чудернацька мода, хоча, вперше почувши, що подібні речі прижилися в Англії, я не міг цьому повірити; і коли місіс Браун та інші жінки з'явилися в Гібралтарському комісаріаті з такою зачіскою, я подумав, що вони з'їхали з глузду; але Фанні може примирити мене з чим завгодно", — і замилювався рум'янцем на щоках Фанні, живим блиском її очей, її захопленням та пильною увагою до братової розповіді про страшні пригоди, яких він зазнав під час довгого плавання.

Генрі Кроуфорд мав досить природного смаку, щоб оцінити цю картину. Відтоді Фанні набула для нього особливої принади — можливо, й удвічі більшої; адже її вразливість, що так прикрашала і немовби освітлювала її лице, вже сама по собі була привабливою. Він більш не сумнівався, що вона здатна до справжніх почуттів. Вона народжена для любові. Якщо тебе покохає така дівчина, це таки чогось варте; бути першим, хто збентежить її юну, недосвідчену душу! Вона зацікавила його більше, ніж він міг передбачити. Двох тижнів виявилось недостатньо. Тепер він уже не думав про від'їзд.

Дядечко часто заохочував Уїльяма до розмови. Сера Томаса розважали його розповіді, та передусім він хотів зрозуміти оповідача, ближче пізнати юнака з його манери говорити; і, слухаючи ясні, прості, яскраві подробиці його оповідей, він бачив у них доказ порядності, професійних знань, енергії, відваги та жвавої вдачі — усього, що заслуговує винагороди та обіцяє успіх. Незважаючи на свій юний вік, Уїльям встиг чимало побачити в житті. Він побував у Середземному морі, у Вест-Індії, і знов у Середземному морі; капітан, що був прихильний до нього, часто брав його з собою на

берег, і за ці сім років Уїльям звідав усіх знегод, що їх посиляють сміливцям море та війна. Зазнавши таких поневірянь, він мав право на загальну увагу; і хоч місіс Норріс, перериваючи розповідь племінника про загибель корабля, нікала по кімнаті і присікувалася до кожного в пошуках голки чи якогось поганенького гудзика для сорочки, усі інші уважно слухали; і навіть леді Бертрам не могла лишатися незворушною, чуючи про такі страхіття, і часом відволікалася від свого рукоділля, щоб мовити: "Господи, як це неприємно! Просто диво, чого це людей тягне плавати в морі".

У Генрі Кроуфорда ці оповіді викликали інші почуття. Йому хотілося також побувати в морі і побачити, звершити, вистраждати не менше від цього юнака. Його серце й розбурхана уява палали, і він відчував глибоку пошану до юнака, що, не досягши й двадцяти років, пройшов через такі випробування, які зміцнюють тіло й гартують душу. Осяйна краса героїзму, самопожертви, незламної стійкості становила різкий контраст із його власною звичкою до себелюбного розкошування; і, зневажаючи самого себе, він бажав перетворитися на отакого Уїльяма Прайса, прокладати собі шлях до багатства й успіху, маючи таке ж почуття власної гідності та душевної наснаги.

Це бажання було радше палким, ніж глибоким. Спогади про минуле і викликаний ними неспокій розвіялися, щойно Едмунд спитав його про плани щодо завтрашнього полювання, і Кроуфордові здалося, що не так уже й погано бути багатим від народження і мати напихваті коней та грумів. У певному розумінні таке становище є навіть кращим, позаяк дає можливість зробити комусь добро, щойно захочеться.

Уїльям, відчайдушний, хоробрий і цікавий до всього нового, теж виявив бажання поїхати на полювання; і Кроуфорд позичив йому коня, не завдаючи собі цим жодних клопотів, окрім того, що мусив подолати вагання сера Томаса, який краще за племінника знав ціну подібній послугі, та тривоги Фанні. Вона боялася за Уїльяма; її не переконували розповіді про те, як він їздив верхи в чужих краях, як об'їжджав диких коней та мулів, як йому щастило уникнути небезпечних падінь; цього було замало, щоб переконати її, наче він впорається з чистокровним мисливським конем під час лисячих ловів; і, поки Уїльям не повернувся цілий та неушкоджений, уникнувши нещасного випадку та не осоромившись перед товаришами, вона не могла примиритися з такою небезпекою або відчувати хоч трохи вдячності до містера Кроуфорда за позиченого їй братові коня, хоч саме на таку вдячність він і сподівався. Проте, впевнившись, що Уїльямові не зашкодила ця послуга, Фанні змогла сприйняти це як люб'язність з боку Кроуфорда і навіть винагородила його усмішкою, коли той невдовзі знову запропонував братові коня; а наступної миті, з надзвичайною сердечністю, яка не давала змоги відмовитися, Кроуфорд віддав коня у повне розпорядження Уїльяма на той час, поки він гостюватиме в Нортгемптонширі.

Розділ двадцять п'ятий

Стосунки між двома родинами стали майже такими, як були восени, і навіть тіснішими, ніж міг передбачити будь-хто із членів тодішнього товариства. Повернення Генрі Кроуфорда і приїзд Уїльяма Прайса неабияк цьому сприяли, та ще більше

значила поблажливість сера Томаса до дружніх поривань з боку мешканців пасторату. Нині, звільнившись від тягара турбот, що так гнітили його спочатку, і маючи досить вільного часу для роздумів, він вважав Грантів та їхніх молодих гостей справді вартими того, щоб їх відвідувати; він був далекий від будь-яких матримоніальних планів щодо молодого покоління, і, хоч до таких міркувань і могли спонукати тісні стосунки між родинами, зневажав подібні хитрощі, вважаючи їх проявами дріб'язкової обачливості; проте він не міг бодай мимохіть не помітити, що містер Кроуфорд приділяє увагу, і навіть не просту увагу, його племінниці, і не зміг утриматись — може, й несвідомо для себе — від того, щоб саме завдяки цій обставині приймати запрошення Грантів ще з більшою охотою.

Однак готовність, з якою він згодився пообідати в пастораті, коли Гранти зрештою наважилися запросити сера Томаса з родиною до себе (а цьому передували нескінченні суперечки та сумніви в доцільності такого запрошення: "Адже сер Томас начебто не дуже до нас прихильний, а леді Бертрам так неохоче вирушає з дому!") — ця готовність була лише наслідком гарних манер та небажання когось образити і жодним чином не стосувалася містера Кроуфорда, бо сер Томас вважав його просто одним із приємних світських співрозмовників; але під час самого візиту він уперше завважив, що хтось із отих добродіїв, які мають звичку знічев'я витріщатися на інших, міг би подумати, наче містер Кроуфорд упадає за Фанні Прайс.

Зустріч видалася всім надзвичайно приємною; у товаристві було порівну і завзятих балакунів, і тих, хто не менш охоче їх слухає; а обід був вишуканим, щедрим, як то завжди велося у Грантів, і догодив уподобанням кожного настільки, що задоволені були всі, окрім місіс Норріс, яка не могла спокійно бачити неосяжний стіл, рясно заставлений незліченними тарілками, щохвилини чекала якогось підступу від слуг, які проходили за її спиною, і зрештою зробила разюче відкриття, що з такої безлічі страв хоч одна та прочахне.

Увечері, як і передбачали місіс Грант та її сестра, дехто побажав зіграти у віст, проте лишалося й досить багато учасників для кругової гри; і останні радо на це погодилися, як те зазвичай роблять люди, позбавлені права вибору. Майже одразу після вісту влаштували гру у "спекуляцію", і леді Бертрам потрапила у вельми скрутне становище, бо їй запропонували обидві гри на вибір, і тепер вона вагалася, чи обрати їй віст, чи ні. Її мучили сумніви. На щастя, сер Томас був поруч.

— А ви як гадаєте, сер Томас? Віст чи спекуляція — що мене розважить більше?

Сер Томас роздумував недовго — і запропонував "спекуляцію". Він був непоганим гравцем у віст і, певно, відчув, що сам він не зможе як слід розважитись, маючи її за партнера.

— Ну то й добре, — задоволено мовила її світлість. — Тоді "спекуляція", гаразд, місіс Грант? Я цієї гри не знаю, але Фанні повинна мене навчити.

Тут Фанні втрутилася в розмову, стривожено протестуючи і зізнавшись у своєму невігластві: вона ніколи не грала в цю гру і в житті не бачила, як у неї грають; і леді Бертрам знов на мить завагалася, але всі взялися запевняти її, що це простіше

простого, що це найлегша гра, а Генрі Кроуфорд звернувся до неї з люб'язним проханням, щоб йому дозволили сісти між її світлістю та міс Прайс і вчити їх обох, і все владналося; сер Томас, місіс Норріс, доктор і місіс Грант зайняли почесні місця за одним столиком, призначеним для світлих умів, а інші шестеро за вказівкою міс Кроуфорд розташувалися навколо другого столу. Генрі Кроуфорду пощастило вмотитися біля Фанні, і невдовзі він уже розпоряджався картами двох своїх сусідок так само вправно, як і своїми власними, оскільки, хоч Фанні засвоїла правила гри в перші три хвилини — а іншого від неї не можна було й сподіватися, — він усе одно мусив заохочувати її грати сміливіше, пробудити в ній бажання ризику, загартувати її дух, що було нелегко й само по собі, а тим паче — коли вона мала грати проти Уїльяма. А щодо леді Бертрам, то Кроуфорд весь вечір був захисником її честі та володарем її долі; він спритно перешкодив їй зазирнути в карти на початку гри і мусив підказувати їй, що й до чого з тими картами, вже до самого кінця. Він був у чудовому гуморі, робив усе із щасливою легкістю і випереджав усіх гравців своєю жвавистію, кмітливистію та азартною відвагою, що було лише на користь гри; і атмосфера за круглим столом приємно відрізнялася від холодної стриманості та мовчазного спокою гравців іншого столу.

Сер Томас двічі цікавився самопочуттям та успіхами своєї дружини, проте марно: будь-яка пауза виявлялася надто короткою для його неспішної манери говорити, і він перебував у безвісті щодо жінчиних успіхів, доки місіс Грант після закінчення першого робера не підступила до неї з люб'язностями:

— Сподіваюся, ваша світлість задоволені грою.

— О, звичайно, любонько! Це справді дуже цікаво. Трохи дивна гра. Я навіть не збагнула як слід її суті. Я тільки не повинна заглядати у свої карти, а все інше робить містер Кроуфорд.

— Бертраме, — сказав Кроуфорд трохи згодом, скориставшись невеличкою перервою у грі, — я вам так і не розповів, що зі мною трапилося вчора.

Того дня вони полювали разом, і посеред ловів, на деякій відстані від Менсфілду, побачивши, що його кінь загубив підкову, Генрі Кроуфорд був змушений кинути полювання і чимшвидше вирушити додому.

— Я вам уже розказував, що заблукав, проминувши оту стару ферму, обсажену тисами, бо терпіти не можу питати дороги; але я не розповідав, що мені, як завжди, пощастило — бо я ж ніде й схибити не можу без того, щоб це не вийшло на краще, — отже, поблукавши скільки належить, я натрапив на те місце, яке віддавна хотів побачити. Я тільки об'їхав якесь похиле та горбкувате поле — і раптом опинився в малому селі, загубленому поміж пологих пагорбів; попереду струмок — невеликий, що його перейдеш убрід; праворуч, на такому собі пагорбку, церква — для такого місця напрочуд велика та гарна; і жодного пристойного будинку, що хоч би чимось нагадував оселю джентльмена, — хіба лише біля церкви щось подібне до пасторату. Коротко кажучи, я опинився в Торнтон-Лейсі.

— Так, скоріше за все, — мовив Едмунд. — Але куди ви звернули, проїхавши ферму Сьюела?

— Я звичайно не відповідаю на такі недоречні та підступні запитання; та навіть якби я погодився вдовольнити вашу цікавість, то, розпитуйте хоч годину, ви б усе одно не довели, що це не Торнтон-Лейсі — оскільки це було саме Торнтон-Лейсі.

— То ви все-таки когось спитали?

— Ні, я ніколи не питаю. Але я сказав якомусь добродію, який підстригав живопліт, що це Торнтон-Лейсі, і він погодився.

— У вас чудова пам'ять. Я вже й забув, що колись так багато розповідав вам про це місце.

У містечку Торнтон-Лейсі він мав невдовзі оселитися, і міс Кроуфорд дуже добре про це знала; тому зараз вона почала надзвичайно азартно торгуватися з Уїльямом за його валета.

— Ну то як, — вів далі Едмунд, — сподобалось вам те, що ви побачили?

— Так, дуже. Ви просто щасливчик. Тільки, щоб довести до ладу цей дім, доведеться років із п'ять над ним добре попрацювати.

— Та ні, все не так страшно. Скотний двір, звичайно, треба перенести; але я не певний, що слід робити щось іще. Будинок загалом непоганий, і коли перед ним не буде того подвір'я, до нього відкриється цілком пристойний під'їзд.

— Двір взагалі треба прибрати, а замість нього посадити дерева, щоб сховати з очей кузню. Дім має виходити фасадом на схід, а не на північ; парадний вхід і головні кімнати повинні бути зі східного боку, де вид справді чудовий. Я не сумніваюся, що це можна зробити. От звідти й під'їзд буде ліпший — на місці нинішнього саду. Вам слід розбити новий сад із того боку будинку, який поки що є заднім. Це буде найгарніший сад у світі, — уявіть собі, як він плавно спускається на південний схід. Земля там ніби для того й призначена. Я проїхав п'ятдесят ярдів алеєю, від церкви до будинку, щоб роздивитися довкола; і ясно побачив, як усе можна змінити. Це дуже просто. Оті луки за майбутнім садом — та й за нинішнім також, ті, що розкинулися обабіч алеї, на якій я стояв, і збігаються на північному сході до головної дороги, що йде через селище, — треба, звичайно ж, об'єднати; прекрасні луки, прикрашені мальовничими купами дерев. Вони, напевне, належать парафії, а якщо ні, ви маєте їх придбати. Потім цей струмок, — із ним також слід щось зробити, я поки не вирішив, що саме. У мене є дві-три ідеї.

— У мене також є дві-три ідеї, — мовив Едмунд, — і одна з них — що далеко не всі ваші плани щодо Торнтон-Лейсі буде втілено в життя. Мені слід вдовольнитись меншою красою та пишністю. Гадаю, що будинок та його околиці можна зробити зручнішими та надати їм вигляд оселі джентльмена, не вдаючись до надмірних витрат, і цього для мене буде досить; і, сподіваюся, досить для всіх, кому я не байдужий.

Міс Кроуфорд видалося неприємним та дещо підозріливим і те, як Едмунд говорив, і те, як він скося поглянув на неї, висловлюючи цю надію; і вона поспіхом припинила обмінюватись картами з Уїльямом Прайсом і, непомірно дорогою ціною викупивши його валета, вигукнула:

— Ось, я поставлю на карту останнє, як жінка, здатна боротися! Холодна

розважливість не для мене. Я не звикла сидіти, чекаючи з моря погоди. Якщо я програю, то не тому, що мені забракло сили змагатися.

Вона виграла, але перемога обійшлася їй надто дорого. Знов почався обмін картами, і Кроуфорд вдруге завів розмову про Торнтон-Лейсі.

— Мій план, можливо, не найкращий; у мене не було часу все обміркувати. Але роботи вам вистачить. Місце того варте, і ви не будете задоволені, якщо зробите менше, ніж потрібно. (Вибачте, ваша світлість, вам не слід заглядати в карти. Отак, лишіть їх лежати на столі.) Місце того варте, Бертраме. Ви кажете, йому слід надати вигляд оселі джентльмена. Це можна зробити, позбавившись від скотного двору; бо взагалі, якщо не брати до уваги цю прикру перешкоду, я ніколи не бачив, щоб будинок виглядав так шляхетно, щоб він так відрізнявся від звичайного пасторського дому, мешканці якого мають якихось кілька сотень на рік. Це не жалюгідне скупчення кімнат із низенькими стелями, де дахів не менше, ніж вікон; у його вигляді немає відчуття тісноти, як в отих фермерських квадратних будинків; це солідний, просторий дім, що схожий радше на особняк; так і здається, наче в ньому жили покоління за поколінням члени шанованої родини, що оселилася тут не менше двохсот років тому і зараз один із них має дві-три тисячі фунтів річного прибутку.

Міс Кроуфорд мовчки слухала, а Едмунд кивнув на знак згоди.

— Саме тому ви не зможете зробити його ще більш схожим на оселю джентльмена, хоч би що ви там змінювали. (Дай я подивлюся, Мері. Леді Бертрам пропонує дюжину за цю королеву; ні, ні, дюжина — це забагато. Леді Бертрам не дасть дюжини. У неї не буде чим відповісти. Продовжуйте, будьте ласкаві.) Такі покращення, що я їх вам запропонував (я ж не силуватиму вас прийняти мої пропозиції, хоч, між іншим, сумніваюся, що хтось вигдає краще) зможуть просто підкреслити красу будинку. Ви можете перетворити його на справжній маєток. Із звичайної оселі джентльмена він, завдяки розумним покращенням, перетвориться на дім людини освіченої, із сучасними звичками та вишуканим смаком, із добірними знайомствами. Усе це позначиться на будинку, і він набере такого вигляду, що кожен перехожий вважатиме його власника за багатого дворянина; до того ж поблизу немає справжнього дворянського маєтку, який міг би його перевершити; ця обставина, між нами кажучи, робить його розташування іще більш вдалим, якщо зважити на всілякі привілеї та незалежність. Сподіваюся, ви зі мною згодні, — люб'язно звернувся він до Фанні. — Ви бачили це місце?

Фанні коротко відповіла "ні" і спробувала приховати свій інтерес до цієї теми за пильною увагою до брата, який відчайдушно блефував, намагаючись ввести її в оману; але Кроуфорд не відступився:

— Ні, ні, вам не слід віддавати королеву. Ви купили її задорого, а ваш брат пропонує вам менше ніж півціни. Ні, ні, сер, руки геть, ваша сестра не віддає королеви. Вона вже вирішила. Ви виграєте, — знову звернувся він до Фанні, — ви, безперечно, виграєте.

— А Фанні було б приємніше, якби виграв Уїльям, — мовив Едмунд, усміхнувшись до неї. — Бідолашна Фанні! їй не дозволили обманутися, як вона хотіла!

— Містере Бертрам, — сказала міс Кроуфорд за кілька хвилин, — знаєте, Генрі

завжди пропонує такі розумні покращення, що ви просто не зможете впоратися з Торнтон-Лейсі без його допомоги. Лишень подумати, яку користь він приніс у Созертоні! Лишень подумати, які грандіозні зміни спричинила одна поїздка тої спекотної серпневої днини, коли він оглянув парк і дав такі геніальні поради! Ми лише з'їздили туди й повернулися додому; а що він там напридумував — цього ж просто не описати!

Погляд Фанні на мить звернувся до Кроуфорда — не просто серйозний, а навіть докірливий погляд; але, зустрівшись з ним очима, вона одразу ж відвернулася. Він, певно, щось збагнув з того погляду — бо, подивившись на сестру, похитав головою і відповів, сміючись:

— Я не можу сказати, що з мене була якась користь у Созертоні: день був жаркий, і ми всі блукали одне за одним, немов очманілі. — І, щойно шум загальної розмови заглушив його слова, він додав тихіше, звертаючись лише до Фанні: — Мені було б прикро, якби ви оцінили мою здатність щось планувати лише за тим днем у Созертоні. Нині я на все дивлюся зовсім по-іншому. Не думайте, що я такий, яким ви побачили мене тоді.

Слово "Созертон" порушило щасливий спокій місіс Норріс, яким вона насолоджувалася після майстерної гри, проведеної разом із сером Томасом проти козирів доктора і місіс Грант; і вона з надзвичайною жвавістю вигукнула:

— Созертон! Так, оце, скажу я вам, не абищо; і ми провели там чудовий день. Уїльяме, тобі не пощастило; та коли ти приїдеш наступного разу, сподіваюся, наші любі містер і місіс Рашворт будуть вдома, і я певна, я ручуся, що вони будуть раді тебе бачити. Твої кузини не з тих, хто забуває родичів, а містер Рашворт — дуже приємна людина. Вони зараз у Брайтоні, ти знаєш; живуть в одному з найкращих будинків, — так воно й личить при такому багатстві, як у містера Рашворта. Я точно не знаю, яка там відстань, та по дорозі з Портсмута, якщо це не дуже далеко, ти зможеш до них заїхати і засвідчити свою повагу. А я передам з тобою невелику посилочку, — хотіла б надіслати дещо твоїм кузинам.

— Я був би радий стати вам у нагоді, тітонько; але ж Брайтон лежить майже коло самого Бічі-Хед, і якби навіть я міг заїхати так далеко, не думаю, що в такому розкішному місці зрадіють бідному неотесаному гардемарині, як я.

Місіс Норріс взялася гаряче запевняти його, що він може очікувати на гостинний прийом, але сер Томас перервав її, владно мовивши:

— Не раджу тобі їхати до Брайтона, Уїльяме, бо певен, що ти невдовзі зможеш зустрітися з ними за зручніших умов, хоч мої доньки були б раді бачити своїх кузенів усюди; і ти впевнився, що містер Рашворт схильний ставитися до всіх наших родичів так само, як до своїх власних.

— Як на мене, то краще б він був особистим секретарем першого лорда Адміралтейства, — тільки й відповів Уїльям — стиха, щоб цього не почув хтось інший; і на цьому розмова скінчилася.

Поки що сер Томас не побачив у поведінці містера Кроуфорда нічого особливого, та

коли після другого робера гравці у віст вийшли з-за столу, він, покинувши доктора Гранта і місіс Норріс обговорювати їхню останню гру, почав спостерігати за іншим столом і помітив, що його племінниці приділяють увагу, і навіть, можна сказати, незвичайну увагу.

Генрі Кроуфорд був у захваті від свого плану щодо Торнтон-Лейсі; і, зазнавши поразки в намаганні зацікавити ним Едмунда, він взявся із щирою серйозністю викладати свої ідеї прекрасній сусідці. Він збирається зняти для себе цей будинок узимку, щоб мати поблизу власне житло і, як він одразу ж їй пояснив, користуватися ним не тільки під час мисливського сезону (хоч ці міркування також були важливі, позаяк він, незважаючи на гостинність доктора Гранта, не хотів завдавати йому зайвого клопоту, розмістивши в його стайні своїх коней); але його прихильність до цієї місцини залежить не тільки від сезонних розваг: він усім серцем бажає віднайти тут затишний притулок, до якого зможе потрапити коли завгодно і яким зможе розпоряджатися на свій власний розсуд, де проводитиме увесь вільний час, щоб підтримувати, зміцнювати й розвивати дружбу та близькість із менсфілдською родиною, яка що не день стає для нього дорожча. Сер Томас, почувши про це, не образився: словам молодого джентльмена не бракувало ввічливості, і Фанні відповіла на них так люб'язно і скромно, так спокійно і без тіні кокетування, що її поведінка здавалася просто бездоганною. Вона говорила мало, лише зрідка висловлюючи своє схвалення, нічим не давала зрозуміти, наче схильна віднести хоча б частину компліментів Кроуфорда на свою адресу, і не заохочувала його в намірі оселитися в Нортгемптонширі. Помітивши, хто за ним спостерігає, Генрі Кроуфорд звернувся до сера Томаса з тим самим повідомленням, у буденнішому, проте такому ж сердечному тоні.

— Я хочу стати вашим сусідом, сер Томас; певно, ви чули, як я сказав про це міс Прайс. Чи можу я сподіватися на вашу згоду і на те, що ви не будете переконувати вашого сина відмовити такому орендареві?

Сер Томас, люб'язно вклонившись, відповів:

— Це єдине заперечення, сер, яке я маю проти такого сусідства. Але сподіваюся й вірю, що Едмунд сам побажає оселитися в Торнтон-Лейсі. Едмунде, я не сказав нічого зайвого?

Едмунд, почувши ці слова, вперше збагнув, про що йдеться; але, зрозумівши питання, не забарився з відповіддю.

— Звичайно, сер, я не маю нічого проти. Але, Кроуфорде, хоч я й мушу відмовити вам як орендареві, приїздіть до мене як друг. Вважайте цей будинок наполовину своїм кожної зими; стайні ми розширимо за вашим планом, з урахуванням кожної ідеї, яка вам спаде на думку цієї весни.

— Ми де в чому програємо, — вів далі сер Томас. — Його від'їзд, хай навіть усього за десять миль, означатиме вельми небажану втрату для нашого сімейного кола; але мені було б дуже прикро, якби мій син погодився на менше. Цілком природно, що ви не подумали про це як слід, містере Кроуфорд. Але в парафії є свої права й потреби, які

може знати лише пастор, що мешкає там постійно, і які не може задовольнити належною мірою ніхто, крім нього. Едмунд міг би, власне кажучи, виконувати свої обов'язки в Торнтоні, не покидаючи Менсфілд-парку; він міг би їздити туди верхи щонеділі, у будинок, начебто обжитий, і служити відправу; він міг би ставати пастором Торнтон-Лейсі кожного сьомого дня, на три-чотири години, якби його це влаштувало. Але йому цього не досить. Він знає, що людська натура потребує серйознішого уроку, ніж їй може дати недільна проповідь, і що, не живучи серед своїх парафіян, не довівши їм свою прихильність та турботу постійною увагою, він робитиме надто мало і для їхнього, і для власного блага.

Містер Кроуфорд кивнув головою.

— Отже, підбиваючи підсумок, — мовив сер Томас, — я можу сказати, що Торнтон-Лейсі — єдине місце в окрузі, де я б не хотів бачити містера Кроуфорда в ролі постійного мешканця.

Містер Кроуфорд вклонився, виражаючи подяку.

— Сер Томас, — мовив Едмунд, — без сумніву, розуміє обов'язки пастора. Слід сподіватися, що його син також їх розуміє — і зможе це довести.

Невідомо, як вплинула коротка промова сера Томаса на містера Кроуфорда, проте вона неприємно збентежила двох інших осіб, що слухали його з найбільшою увагою, — міс Кроуфорд і Фанні. Одна з них, лише тепер усвідомивши, що Торнтон так скоро й остаточно стане для Едмунда домівкою, опустивши погляд, замислилася, як це буде — не бачити його щодня; інша, пробуджена від втішних марень, що були нав'язані описом Торнтона, почутим від брата, більш не могла викреслити з уяви церкву та пастора і бачити тільки елегантний сучасний будинок, куди час від часу наїжджає багатий джентльмен, і тому майже зненавиділа сера Томаса, звинувативши його в загибелі своєї мрії і найбільше страждаючи від необхідності стримуватися, до якої спонукали його вдача та манера поведінки, та ще від неможливості відвести душу у глузливих докорах. Приємну гру, що точилася в її уяві, було завершено. Настала мить відкласти гру, бо залунали слова проповіді; і вона була рада нагоді трохи розвіятися, змінивши місце й сусіда.

Головні члени сьогоднішнього товариства з'юрилися біля каміна, настав час прощатись. Фанні та Уїльям опинилися неподалік від них. Вони лишалися удвох за картярським столом і любенько гомоніли, не думаючи про інших, поки хтось інший не подумав про них. Генрі Кроуфорд першим посунув до них свого стільця і кілька хвилин сидів мовчки, спостерігаючи за ними; а тим часом за ним спостерігав сер Томас, що стоячи розмовляв з доктором Грантом.

— Сьогодні у нас бальний вечір, — мовив Уїльям. — Якби я був у Портсмуті, то, певно, пішов би на бал.

— Але ж ти не хотів би зараз опинитися в Портсмуті, Уїльяме?

— Ні, Фанні, не хотів би. Мені ще вистачить і Портсмута, і танців, коли я не зможу бути з тобою. До того ж не знаю, що приємного в балі, коли в тебе немає партнерки. Портсмутські дівчата вернуть носа від усіх, хто не має звання офіцера. Гардемарин для

них — порожнє місце. Та він і справді порожнє місце. Пам'ятаєш дівчат Грегорі: вони стали справжніми кралами, але зі мною й розмовляти не хочуть, бо до Люсі залицяється лейтенант.

— Ох, який сором! Та не журися, Уїльяме. (Але сама вона спалахнула від гніву.) Не звертай на це уваги. Це тебе не принижує; адже таке пережив свого часу будь-хто із славетних адміралів. Ти маєш про це пам'ятати; спробуй звикнути до думки, що це одне з випробувань, які чекають кожного моряка, — подібно до штормів і тяжкої праці, хіба лише з тією перевагою, що цьому настане кінець і прийде час, коли тобі не доведеться зазнавати таких прикрощів. Коли ти станеш лейтенантом... тільки подумай, Уїльяме, коли ти станеш лейтенантом, тебе більш ніколи не хвилюватимуть такі дурниці.

— Я вже починаю думати, що ніколи не стану лейтенантом, Фанні. Усі отримують підвищення, окрім мене.

— О, любий Уїльяме, не кажи так; ти не повинен зневіритися. Мій дядечко нічого не каже, але я певна, він зробить усе можливе, щоб тобі дали офіцерське звання. Він так само, як ти, розуміє, наскільки це важливо.

Вона загнула, побачивши дядечка несподівано близько від себе, і кожний розважив за краще змінити тему розмови.

— Ти любиш танцювати, Фанні?

— Так, дуже; тільки я швидко втомлююся.

— Я б хотів піти з тобою на бал і побачити, як ти танцюєш. Невже у вас в Нортгемптоні не буває балів? Я хотів би подивитися, як ти танцюєш, і сам потанцював би з тобою, якби ти захотіла; адже тут мене ніхто не знає, а мені б хотілося ще раз побути твоїм кавалером. Ми з тобою раніше частенько гопцювали, пам'ятаєш? Коли на вулиці грала шарманка? Я начебто непогано танцюю, але ти, напевно, краще. — І, звернувшись до дядечка, що зараз стояв майже поруч, він спитав: — Хіба Фанні не чудово танцює, сер? Фанні, украй збентежена таким нечуваним запитанням, не знала, куди сховати очі, як пережити відповідь, що мала прозвучати. Суворий докір чи то принаймні крижана байдужість засмутить її брата, а її саму зганьбить на віки вічні. Але, проти очікування, вона не почула нічого подібного.

— Шкода, що я не можу відповісти на твоє питання. Я ніколи не бачив, як Фанні танцює, відтоді як вона була малим дівчатком. Але ми обоє можемо бути певні, що вона нас не розчарує, коли їй трапиться нагода себе показати; а це невдовзі має статися.

— Я мав щастя бачити, як танцює ваша сестра, містере Прайс, — мовив Генрі Кроуфорд, схилившись до них, — і беру на себе сміливість відповісти на всі ваші запитання з цього приводу. Але мені здається, — перервав він себе, побачивши, що Фанні засмучена, — що це краще зробити іншим разом. Тут є одна особа, якій неприємно, коли говорять про міс Прайс.

Правду кажучи, він лише одного разу бачив, як Фанні танцює; але зараз він готовий був щиро хвалити її легку ходу та чарівну грацію її рухів, хоч насправді нізащо у світі не зміг би пригадати, як вона танцювала, і скоріше погодився б просто повірити, що вона там була, ніж згадав бодай якісь подробиці, пов'язані з нею.

Усі, однак, подумали, що він захоплюється її вмінням танцювати; а сер Томас, безперечно, цим задоволений, підтримав розмову про танці взагалі і з таким захопленням розповідав про бали на Антигуа і слухав оповіді племінника про різні танці, які йому доводилося бачити, що навіть не почув, як оголосили, що екіпаж подано, і вперше дізнався про це з галасливого втручання місіс Норріс:

— Ну-бо, Фанні; Фанні, що це ти собі думаєш! Ми їдемо. Ти що, не бачиш, твоя тітонька готова їхати! Хутчіше! Я терпіти не можу, коли доброго старого Уїлкокса змушують чекати. Завжди пам'ятай про візника та коней. Любий сер Томасе, ми домовилися, що екіпаж повернеться по вас та Едмунда з Уїльямом.

Сер Томас не міг цього заперечувати, оскільки то було його власне розпорядження, про яке він сповістив дружину і її сестру; але місіс Норріс, здавалося, геть про це забула і щиро вірила, наче вона владнала все сама.

Останнім, що приніс Фанні цей візит, було розчарування, оскільки її шаль, яку Едмунд хотів узяти у служника, щоб накинути їй на плечі, перехопила спритна рука містера Кроуфорда, і Фанні мала бути вдячною його більш демонстративній увазі.

Розділ двадцять шостий

Бажання Уїльяма побачити, як Фанні танцює, запам'яталося його дядечкові. Сер Томас натякнув на таку можливість не для того, щоб одразу ж про це забути. Він твердо вирішив задовольнити таке схвальне прагнення племінника, а так само й кожного, хто хотів би побачити, як танцює Фанні, і взагалі зробити приємне молодим людям; і, обміркувавши все як годиться, сер Томас, ні з ким не радячись, прийняв розважливе рішення, про яке сповістив наступного дня за сніданком; похваливши вчорашні слова племінника, він мовив:

— Мені було б прикро, Уїльяме, якби ти поїхав з Нортгемптону, не зазнавши такої розваги. Я б із задоволенням подивився, як ви обоє танцюєте. Ти розповідав про нортгемптонські бали. Твої кузини часом бували на них, але нам це зараз не підійде. Така поїздка втомить твою тітоньку. Отже, про бал у Нортгемптоні не може бути й мови. А от вдома можна було б влаштувати танці, і якби...

— Ах, любий сер Томас! — перервала його місіс Норріс. — Я вже знаю, до чого ведеться. Я знаю, що ви хочете сказати. Якби наша люба Джулія була вдома, чи то любов'ю місіс Рашворт — у Созертоні, тоді справді була б і причина, й нагода для такої задумки — влаштувати танці для молоді в Менсфілд-парку. Я знаю, що ви б так і вчинили. Якби лишень вони були вдома і могли прикрасити різдвяний бал! Подякуй дядечкові, Уїльяме, красенько подякуй дядечкові!

— Мої доньки можуть чудово розважатися у Брайтоні, — з притиском мовив сер Томас, — і, сподіваюся, вони щасливі; але той бал, що я задумав влаштувати в Менсфілді, буде для їхньої кузини та кузена. Якби наше товариство було в повному зборі, ми, звичайно, почувалися б приємніше, але чиясь відсутність не повинна позбавити втіхи всіх інших.

Місіс Норріс не знайшла, що відповісти. Вона побачила в погляді сера Томаса неситну рішучість і мусила змовчати, тамуючи подив та роздратування. Бал о такій

порі! За відсутності доньок, не порадившись із нею! Однак вона невдовзі утішилася. Це ж вона розпоряджатиметься всіма приготуваннями: леді Бертрам, звісно ж, слід вберегти від турбот та клопотів, і вона візьме всю справу на себе. Вона, і ніхто інший, прийматиме гостей; і ця думка вмить повернула їй гарний настрій, що дало їй можливість приєднатись до інших, перш ніж вони встигли висловити свою вдячність і захоплення.

Едмунд, Уільям і Фанні, хоч і виявляли свої почуття по-різному, в чеканні обіцяного балу сяяли такою радістю, якої лише й міг чекати сер Томас. Едмунд щиро радів за своїх друзів. Жодний із батькових добрих вчинків, жодний із виявів його доброти ще ніколи його так не зворушував.

Леді Бертрам, незворушно спокійна й усім задоволена, не мала нічого проти. Сер Томас пообіцяв турбувати її якомога менше, і вона запевнила його, що "турботи її не лякають; вона й не уявляє собі, що могло б її стурбувати".

Місіс Норріс уже надумала, які кімнати серові Томасу слід використати для балу, але з'ясувалося, що він подбав про все раніше; і коли вона вирішила натякнути йому, у який день, на її думку, слід влаштувати цю подію, то почула у відповідь, що день також призначено. Сер Томас ретельно все обміркував; якщо її ласка його вислухати, він зачитає їй список гостей, яких має намір запросити; навіть беручи до уваги, що не всі молоді люди зможуть відгукнутися на таке термінове запрошення, однак набереться дванадцять-чотирнадцять пар танцюючих; і він навіть може сказати, з яких міркувань обрав саме двадцять друге число. Уільям має прибути до Портсмута двадцять четвертого, отже, двадцять друге — останній день його гостювання в Менсфілді; але, якщо часу лишається так мало, призначити бал раніше було б нерозумно. Місіс Норріс мусила вдовольнитися тим, що вона була достоту такої ж думки і сама хотіла запропонувати двадцять друге число.

Тепер не лишалося жодних сумнівів, що бал відбудеться; і ще до вечора про це було оголошено всім майбутнім учасникам. Запрошення відправили з посильним, і того вечора не одна молода панянка, як і Фанні, лягла до ліжка, сповнена радісної турботи. Фанні ці турботи часом навіть здавалися не вельми радісними; юна і недосвідчена, маючи надто скромний вибір і замало довіри до власного смаку, вона ніяк не могла вирішити, у що їй вдягтися; а предметом найтривожніших роздумів був гарний бурштиновий хрестик, який Уільям привіз їй із Сицилії, оскільки в неї не було жодного ланцюжка — лише проста стрічка; і хоч вона його так уже надягала одного разу, чи пристойно це виглядатиме на балі, де всі інші дівчата з'являться в коштовних прикрасах? І все ж — без нього не можна! Уільям хотів купити їй золотого ланцюжка, втім, йому не вистачило грошей; і саме тому, не надівши хрестика, вона жорстоко його скривдить. Ці вагання навіть затьмарювали радість Фанні від того, що бал буде влаштовано передусім для неї.

Тим часом приготування тривали, і леді Бертрам так само сиділа на канапі, анітрохи не переймаючись цими клопотами — хіба що трохи частіше, ніж завжди, радилася з покоївкою та служницею, яка поспіхом готувала для неї нову сукню; щодо

всього іншого, накази віддавав сер Томас, а місіс Норріс метушилася, наглядаючи за їх виконанням, проте для її світлості все це минуло безслідно, і, як вона й передбачала, в неї "не було жодних причин турбуватися".

Едмунд у цей час почувався особливо заклопотаним; його посідали неспокійні роздуми про дві важливі близькі події, що повинні були визначити його долю, — посвячення в сан та одруження, — події такі серйозні, що цей бал, який мав передувати одній із них, здавався йому зовсім не таким важливим, як іншим членам родини. Двадцять третього числа він поїде до приятеля, що живе неподалік від Пітерборо і перебуває в такому ж становищі, що й Едмунд, і після Різдва їх буде посвячено у сан. Тоді його доля визначиться наполовину; але з іншою половиною все може скластися не так просто. Він отримає певні обов'язки; але дружина, якій доведеться їх поділяти і заохочувати його, і підтримувати в нелегкому служінні, може стати недосяжною. Він не мав сумніву щодо своїх намірів, але не завжди був певний, що розуміє наміри міс Кроуфорд. Їх думки не завжди збігалися, і часом він був ладен зневіритися в майбутньому щасті; і, хоч він мав досить віри в її прихильність, щоб наважитися (майже наважитися) втілити в життя свої мрії вже найближчим часом, щойно владнає всі свої справи і знатиме, що він може їй запропонувати, — його непокоїли непевні передчуття, смутні тривоги. Часом він був твердо впевнений у її любові; звертаючись до спогадів, він знаходив у минулому безліч втішних ознак її прихильності і бачив, що у своєму безкорисливому почутті вона була така ж благородна, як і в усьому іншому. Проте бували хвилини, коли тривоги й сумніви перемагали надію; і, думаючи про її відверту відразу до життя в тиші та безвісті, про її потяг до лондонської суєти, чого він міг чекати, окрім рішучої відмови? І навіть якщо вона погодиться, поставивши умовою, аби заради цього він пожертвував своїм служінням, то не може він зректися самого себе.

Все залежало від одного: чи любить вона його настільки, щоб поступитися своїми життєвими принципами? Чи любить настільки, щоб ці принципи втратили для неї значення? І хоча, знову та й знов задаючи собі це запитання, він частіше відповідав на нього "так", інколи йому вчувалося й "ні".

Міс Кроуфорд мала незабаром поїхати з Менсфілду, і через це "ні" й "так" дуже часто змагалися між собою. Едмунд бачив радісний блиск її очей, коли вона говорила про лист своєї любої подруги, в якому та надовго запрошувала її до Лондона, і про доброту Генрі, що пообіцяв лишатися тут аж до січня і зможе її туди супроводжувати; вона говорила про цю приємну подорож із таким захопленням, що невідворотно означало "ні". Але так було тільки першого дня, коли вона отримала цю звістку, — в першу хвилину радісного піднесення, коли не думала ні про що, крім майбутньої зустрічі з друзями. Відтоді йому не раз доводилося чути від неї й інші слова, що свідчили про непевність почуттів, про душевне сум'яття; чути, як вона говорила місіс Грант, що покидає її з жалем і вже починає розуміти, що ні нові друзі, ні нові розваги не варті того, з чим вона має розлучитись; і хоч вона відчуває, що мусить поїхати, і знає, яким приємним буде це гостювання, їй уже тепер хочеться скоріше повернутися до Менсфілду. Хіба за цим не ховалося "так"?

Усі ці роздуми й турботи не давали Едмундові змоги надто багато думати про вечір, якого всі інші члени сім'ї чекали з набагато більшим нетерпінням та цікавістю; і хоч як радував цей вечір його кузена та кузину, для Едмунда він значив не більше, ніж будь-яка інша зустріч між двома родинами. Кожна з цих зустрічей давала йому надію на новий доказ прихильності міс Кроуфорд; але шум та суєта бальної зали, певно ж, не пробуджують серйозних почуттів і не спонукають їх виражати. Домовитися з нею заздалегідь про перші два танці — оце й усе, що від нього залежало, і цим обмежилася його участь у приготуваннях до балу, які точилися довкола нього з ранку до ночі.

Бальний вечір було призначено у четвер, а в середу вранці Фанні все ще не могла придумати, що ж їй вдягти, і вирішила спитати поради в людей більш досвідчених, звернутися до місіс Грант та її сестри, чий усіма визнаний смак допоможе їй не осоромитись; і, оскільки Едмунд з Уїльямом поїхали до Нортгемптону і вона справедливо розважила, що містера Кроуфорда, мабуть, також немає вдома, вона пішла до пасторату, майже не сумніваючись, що зможе поговорити з ними віч-на-віч; а ця умова була для Фанні найважливішою, бо вона трохи соромилася розповідати про свій клопіт.

Вона зустріла міс Кроуфорд за кілька ярдів від пасторату; та саме зібралася йти до неї, і оскільки Фанні здалося, що її подруга, хоч із ввічливості й запропонувала повернутися у дім, все ж не хотіла б відмовитися від прогулянки, вона одразу ж пояснила свою справу, — якщо міс Кроуфорд буде така ласкава дати їй раду, про це можна так само поговорити й тут, на свіжому повітрі.

Міс Кроуфорд вочевидь полестило таке прохання, і по недовгому роздумі вона почала набагато сердечніше, ніж спочатку, вмовляти Фанні повернутися з нею в дім і піднятися до її кімнати, де вони зможуть неспішно все обговорити і не потурбують доктора і місіс Грант, які зараз у вітальні. Фанні така думка сподобалася; і, щиро подякувавши міс Кроуфорд за таку готовність допомогти і дружню увагу, вона увійшла з нею в дім, піднялася сходами, і за мить вони вже захоплено обговорювали вельми цікавий для обох предмет. Міс Кроуфорд було приємно, що в неї питають поради, і вона щедро ділилася з Фанні своїми ідеями, що свідчили про справжнє почуття смаку, і кілька таких ідей вирішили всю справу легко та просто, а її дружня підтримка надзвичайно втішила Фанні. Вбрання було обговорене до найменших деталей.

— А яке ж у вас буде кольє? — спитала міс Кроуфорд. — Чи ви, мабуть, надягнете хрестика, що вам подарував брат?

Промовляючи це, вона розгортала пакуночок, який Фанні помітила у неї в руці, коли вони зустрілися. Фанні зізналася у своїх сумнівах; вона не знає, чи їй надягти хрестика, чи краще від цього втриматись. У відповідь міс Кроуфорд поставила перед нею скриньку з прикрасами й уклінно запропонувала вибрати якийсь золотий ланцюжок чи кольє. Ось що було в пакуночку, ось для чого міс Кроуфорд ішла до неї; і вона стала люб'язно вмовляти Фанні вибрати ланцюжок для хрестика і взяти його на пам'ять, і будь-що старалася подолати її знічення, яке спершу змусило Фанні перелякано відсахнутись.

— Ось бачите, у мене тут ціла колекція, — мовила вона, — і більше половини з них я не тільки не надягаю, але навіть про них не згадую. Я ж не пропоную вам нові, — тільки щось із старих. Ви маєте вибачити мою сміливість і зробити мені таку ласку.

Фанні все ще опиралася — і цілком широко: дарунок був надто дорогий. Але міс Кроуфорд наполягала і так палко та впевнено доводила їй, що це потрібно і для Уїльяма, і для хрестика, і для балу, і для неї самої, — що врешті-решт домоглася свого. Фанні відчула, що мусить поступитися, щоб її не звинуватили в надмірній гордині, черствості чи ще якомусь неблагогородному ґанджі; і, скромно та неохоче погодившись, вона почала вибирати. Вона дивилася й дивилася, прагнучи зрозуміти, яка з прикрас найдешевша, і зрештою зупинила свій вибір на одному кольє, бо їй здалося, що воно частіше потрапляло їй на очі. Кольє було золоте, вигадливо змайстроване; і, хоч Фанні залюбки вибрала б довшого та простішого ланцюжка, що більш підходив для такого випадку, вона сподівалася, що обрана нею прикраса була найменш потрібна міс Кроуфорд. Та усміхнулася, даючи зрозуміти, що повністю схвалює вибір Фанні, і, щоб вважати справу завершеною, поспішила надягти кольє їй на шию і стала переконувати, що це виглядає просто чудово. Фанні не могла заперечувати, що кольє їй дуже личить, і, попри не до кінця подолані вагання, була дуже задоволена дарунком, що виявився таким доречним. Звичайно, краще б їй бути зобов'язаною комусь іншому... Та це почуття недостойне. Доброта, з якою міс Кроуфорд попередила її бажання, свідчить, що вона — справжній друг.

— Завжди, надягаючи це кольє, я думатиму про вас, — мовила Фанні, — і відчуватиму, яка ви добра.

— Тоді, надягаючи його, ви маєте думати і ще про когось, — відповіла міс Кроуфорд. — Вам слід думати про Генрі, і перш за все тому, що це був його вибір. Він подарував мені це кольє, і разом з дарунком я передаю вам зобов'язання думати про першого, хто його вибрав. Нехай це буде згадка про нашу родину. Згадуючи сестру, ви не зможете не згадати й брата.

Фанні, приголомшена й знічена, хотіла одразу ж повернути дарунок. Узяти те, що було подаровано іншою людиною, до того ж братом, — та це просто неможливо! Так робити не можна! І вона, украй засоромившись, що вельми потішило її подругу, квапливо поклала кольє у скриньку і вагалася, чи взяти щось інше, чи взагалі нічого не брати. Міс Кроуфорд подумала, що ніколи не бачила такої чарівної сором'язливості.

— Люба моя дитинко, — мовила вона, сміючись, — чого ви злякалися? Ви думаєте, Генрі впізнає кольє і запідозрить, що ви його незаконно привласнили? Чи ви думаєте, що йому надто полестить бачити на вашій чарівній шийці прикрасу, куплену ним ще три роки тому, коли він не знав, що на світі є така чарівна шийка! А може, — і вона лукаво позирнула на Фанні, — ви підозрюєте нас у змові і думаєте, що я роблю це з його відома і з його волі?

Зашарівшись, Фанні стала переконувати міс Кроуфорд, що їй це навіть не спадало на думку.

— Ну, тоді, — мовила міс Кроуфорд уже серйозніше, проте анітрохи їй не

повіривши, — щоб довести, що ви мене ні в чому такому не підозрюєте, і щоб я також не підозрювала вас у нещирості, візьміть кольє, і не будемо більш про це говорити. Те, що це подарунок мого брата, не повинно вас бентежити, бо ви ж бачите, це жодним чином не впливає на моє бажання віддати його вам. Він постійно мені щось дарує — то одне, то інше. У мене вже стільки подарунків від нього, що я не можу цінувати їх як належить, — а він — пам'ятати і половини з них. А щодо цього кольє, не згадаю, чи я надягала його хоча б п'ять разів. Воно дуже гарне, та я щось рідко про нього згадую; і хоч я з радістю віддала б вам будь-яку іншу прикрасу з цієї скриньки, вам пощастило вибрати саме те, з чим мені зовсім не шкода розлучитись і що мені дуже приємно бачити на вас. Не кажіть більше нічого, прошу. Така дрібниця не варта довгої розмови.

Фанні не наважилася протестувати далі — і так само вдячно, хоч і не так радісно, як спершу, прийняла дарунок; проте щось у погляді міс Кроуфорд її насторожило.

Вона не могла не відчувати зміни в поведінці містера Кроуфорда. Вона вже давно це помітила. Він вочевидь прагнув зробити їй приємне, був галантним, уважним — таким, як був колись з її кузинами; він, певно, схотів полишити її спокою — адже так він вчинив з ними обома; і хтозна, яка його роль у цій історії з кольє? Вона не могла бути певною, що дарунок зроблено не з його волі, оскільки міс Кроуфорд — любляча сестра, проте ненадійна людина й подруга.

Сповнена роздумів та вагань, відчуваючи, що володіння тим, чого вона так бажала, не дало їй справжньої втіхи, вона поверталася додому, пригнічена тягарем турботи, не легшим від того, що гнітив її по дорозі сюди.

Розділ двадцять сьомий

Удома Фанні одразу ж піднялася нагору, щоб сховати несподіваний та сумнівний дар у Східній кімнаті, в одній коробочці, де вона зберігала свої скромніші скарби; але, відчинивши двері, вона з подивом побачила там Едмунда, який щось писав, сидячи за столом. Такого не траплялося ще ніколи, і тому їй було настільки ж дивно, наскільки й приємно це бачити.

— Фанні, — одразу ж мовив він, підвівшись і відклавши перо та тримаючи щось у руці, — вибач, що я прийшов без твого дозволу. Я сподівався побачити тебе тут, але, почекавши трохи в надії, що ти скоро прийдеш, вирішив скористатися твоєю чорнильницею, щоб пояснити, чого я приходив. Ти прочитаєш початок записки сама; але тепер я можу все тобі розповісти. Я прошу тебе прийняти оцю дрібничку — ланцюжок для Уільямового хрестика. Ти мала б отримати його ще тиждень тому, але так уже сталося, що мого брата не було в місті на кілька днів довше, ніж я очікував, і я лише тепер отримав ланцюжка в Нортгемптоні. Сподіваюся, він тобі сподобається, Фанні. Я постарався врахувати простоту твого смаку; та в будь-якому разі я знаю, що ти будеш поблажливою до моїх намірів і вважатимеш їх тим, чим вони є насправді, — знаком любові одного з твоїх найдавніших друзів.

І, промовивши це, він поспішив вийти з кімнати, перш ніж Фанні, у сум'ятті болючих і радісних почуттів, спромоглася заговорити; але в стрімкому пориві найдужчого з усіх бажань вона вигукнула:

— О, кузене, почекай хвилинку, прошу, зажди!

Він повернувся до кімнати.

— Я просто не знаю, як тобі дякувати, — продовжувала вона схвильовано. — Будь-якої подяки буде замало. Я відчуваю більше, ніж можу висловити. Ти такий добрий, що отак потурбувався про мене, це надзвичайно...

— І це все, що ти хотіла сказати, Фанні? — Він усміхнувся і знову хотів іти.

— Ні, ні, не все. Я хотіла з тобою порадитися.

Майже несвідомо вона почала розгортати пакуночок, який він щойно поклав їй у руку, і, побачивши перед собою майстерно зроблений футляр і в ньому — простого золотого ланцюжка, скромного, проте тонкої роботи, вона не змогла стримати свого захоплення:

— О, він справді чудовий! Саме про такий я мріяла! Тільки такої прикраси я й могла бажати. Він так пасує до мого хрестика. Їх треба завжди носити разом. І головне, що він надійшов так вчасно! О, кузене, ти навіть не уявляєш, як він мені подобається.

— Люба Фанні, ти надаєш цьому надто вже велике значення. Я дуже радий, що ланцюжок тобі подобається і що ти вчасно його отримала, та це надто незначний привід для такої вдячності. Повір, для мене немає нічого приємнішого, ніж зробити приємне тобі. Ні, я можу відверто сказати, що це для мене найповніша, найглибша радість, бо її ніщо не затьмарює.

Після такого вияву почуттів Фанні могла б іще годину не казати ні слова; але Едмунд, трохи зачекавши, змусив її спуститися з небес на землю, мовивши:

— Але ж ти хотіла про щось зі мною порадитись?

Фанні справді хотіла поговорити про кольє, яке тепер будь-що прагнула повернути, і сподівалася, що Едмунд схвалить такий намір. Вона розповіла йому про свій візит до пасторату, і на цьому її щаслива омана розвіялася, оскільки Едмунд був так приємно вражений вчинком міс Кроуфорд, так задоволений схожістю їхніх намірів, що Фанні ясно бачила: це для нього справжня радість — "найповніша й найглибша", хоч, можливо, й дечим затьмарена. Минуло кілька хвилин, перш ніж вона змогла привернути його увагу до свого плану і почути щось у відповідь; поринувши у світлі мрії, він лише час від часу мимохіть промовляв кілька слів похвали; та коли він пробудився від своїх марень і все зрозумів, то вельми рішуче постав проти її наміру.

— Повернути кольє! Ні, любя моя Фанні, ні в якому разі. Це глибоко скривдить міс Кроуфорд. Навряд чи щось може бути неприємніше, ніж коли нам повертають річ, подаровану із щирим бажанням порадувати друга. Чому ми маємо позбавити її радості, на яку вона так справедливо заслуговує?

— Якби кольє подарували мені першій, — мовила Фанні, — я б і не думала його повертати; та якщо спершу це був братів подарунок, хіба не розумно припустити, що вона б не хотіла з ним розлучатися, якщо мені він не потрібний?

— Вона не повинна запідозрити, що кольє тобі не потрібне, чи що тобі, зрештою, неприємно його мати; а те, що це братів подарунок, взагалі не має значення, — якщо це не завадило їй запропонувати його тобі, а тобі — його прийняти, отже, не причина й

для того, щоб повернути його назад. Безперечно, це кольє красивіше від мого ланцюжка і більш підходить для балу.

— Ні, не красивіше, воно взагалі анітрохи не красивіше, а мені й зовсім не личить. Твій ланцюжок настільки краще виглядатиме з хрестиком, що навіть порівняти не можна.

— Це ж на один вечір, Фанні, всього лише на один вечір, і навіть якщо це жертва — я певен, ти скоріше згодишся принести цю жертву, ніж засмутити ту, хто так потурбувався про тебе. Міс Кроуфорд дуже до тебе уважна, — звичайно, на інше ти й не заслуговуєш, і я ніколи б не подумав, що може бути інакше, — і відповісти на таку увагу тим, що можна прийняти за невдячність (бо я ж знаю, бути насправді невдячною ти не можеш) — це не годиться. Надягни кольє, як ти й обіцяла, завтра ввечері, а ланцюжок, купівля якого ніяк не стосувалася балу, нехай лишається для менш урочистих подій. Ось що я тобі пораджу. Я б не хотів допустити бодай тині відчуження між тими двома, чию близькість мені так приємно бачити і чиї натури мають так багато спільного у своєму істинному благородстві й природній делікатності, що незначна розбіжність, спричинена хіба що нерівним становищем, не може перешкоджати справжній дружбі. Мені б не хотілося допустити, щоб бодай тинь відчуження, — повторив Едмунд трохи тихіше, — постала між тими двома, хто для мене найдорожчий на землі.

З цими словами він вийшов, а Фанні щосили намагалася опанувати себе. Вона — одна з двох найдорожчих для нього істот, і це має її підтримати. Проте інша — перша! Вона ще ніколи не чула, щоб Едмунд говорив так відверто, і хоч він сказав не більше, ніж вона давно вже помітила сама, почути про це з його вуст було для неї справжнім ударом. Усе вирішено. Він одружиться з міс Кроуфорд. Це був убивчий удар, хоч і довгоочікуваний; і Фанні довелося невпинно повторювати собі, що вона — одна з тих двох, хто для Едмунда найдорожчий у світі, перш ніж вона змогла це досягнути. Якби вона могла повірити, що міс Кроуфорд його варта, тоді було б... о, наскільки все було б по-іншому, наскільки легше було б із цим примиритися! Але він обманюється у своїй обраниці; він приписує їй ті чесноти, якими вона не володіє; усі її вади лишилися незмінними, та він їх більш не бачить. Фанні довго плакала, перш ніж змогла потамувати свій розпач; і туга, що огорнула її потому, вилилася в палких молитвах про його щастя.

Вона вирішила — оскільки вважала це за свій обов'язок — намагатися побороти все те у своїй прихильності до Едмунда, що було надмірним, майже себелюбним. Називати чи уявляти це втратою або розчаруванням було б зухвалістю, для осуду якої вона навіть не знаходила досить суворих слів. Думати про нього так, як на те має право міс Кроуфорд, було б для неї просто безумством. Для неї він за будь-яких обставин не може стати чимось більшим від друга. Чому в неї виникла така неприпустима, недозволена думка? Цього навіть уявити собі не можна. Їй слід бути розсудливішою, щоб заслужити право справедливо судити про вдачу міс Кроуфорд і щиросердо піклуватися про Едмунда.

Вона з героїчною несхитністю збиралася виконувати свій обов'язок; проте безліч почуттів, притаманних юності та її вдачі, дали їй змогу не здивуватися тому, що, попри всі ці намагання володіти собою, вона схопила аркушик паперу, на якому Едмунд почав писати до неї, немов скарб, на який не могла навіть сподіватись, і, з ніжною любов'ю прочитавши слова: "Люба моя Фанні, будь така ласкава, прийми від мене"... — замкнула його разом із ланцюжком, як найдорожчу частину дарунка. Це був перший лист, чи щось схоже на лист, що Фанні отримала від нього в житті — і, можливо, він лишатиметься єдиним; не може бути, щоб він іще колись написав до неї листа, і зміст, і стиль якого були б їй такі приємні. Жодному славетному авторові не щастило написати двох рядків, що заслужили б такої похвали, жодне відкриття не радувало так прихильного біографа. Закохана жінка уважніша від будь-якого біографа. Для неї є благословенним уже вигляд самого почерку, незалежно від змісту. Ніякі письмена, будь-коли створені людиною, не могли зрівнятися з простим почерком Едмунда. Цей поспіхом накиданий зразок красного письменства для неї був бездоганним; і таке щастя таїлося в самому вигляді перших трьох слів: "Люба моя Фанні", — що на них вона могла б дивитися вічно.

Навівши хоч якийсь лад у своїх думках і заспокоївши почуття цією благотворною сумішшю розважливих міркувань і слабкості, вона змогла вчасно спуститися вниз, взятися до своєї звичайної роботи поруч із тітонькою Бертрам і виявляти до неї таку ж увагу та послужливість, як завжди, нічим не виказуючи душевного неспокою.

Настав четвер, що обіцяв надію та задоволення; і з самого початку він приніс Фанні набагато більшу радість, ніж то зазвичай буває в отаких норовистих, непокірних днів, оскільки невдовзі після сніданку Уїльямові принесли дружню записку від містера Кроуфорда, у якій він сповіщав, що завтра має на кілька днів поїхати до Лондона і був би радий супутникові; тому, якщо Уїльям погодиться покинути Менсфілд на півдня раніше, ніж передбачалося, він може запропонувати йому місце у своєму екіпажі. Він сподівається прибути до міста о звичайній порі дядькового пізнього обіду і тому запрошує Уїльяма пообідати з ним в адмірала. Пропозиція видалася Уїльямові надзвичайно приємною; він радів нагоді проїхатися екіпажем, запряженим четвіркою, та ще й маючи такого приязного, цікавого товариша; і, порівнюючи цю поїздку з важливим відрядженням, він захоплено розписував усі її радощі та переваги, які тільки міг уявити; а Фанні, хоча й з іншої причини, була також цілком задоволена: адже досі вважалося, що Уїльям виїде з Норттемптону поштовим екіпажем завтра ввечері, і він не зміг би перепочити й години перед тим, як сісти на портсмутський диліжанс; і, хоча запрошення Кроуфорда розлучало її з братом на багато годин раніше, їй було радісно думати, що воно вбереже Уїльяма від надмірної втоми, а все інше — то байдуже. Сер Томас схвалив цей план з інших міркувань. Те, що племінника буде представлено адміралові, може стати йому в нагоді. Адмірал, звичайно ж, має впливові зв'язки. Отже, записка ошчасливила всіх. Фанні півранку раділа їй, знаходячи потаємну втіху ще й у тому, що автор сам мусить їхати.

А щодо балу, який усе наближався, то в неї було стільки тривог та страхів, що вона

чекала його з набагато меншою радістю, ніж була б повинна і ніж гадали про неї інші молоді леді, які очікували цієї ж події значно спокійніше, бо для них тут не було нічого нового, особливо цікавого чи приємного, що мала звідати Фанні. Міс Прайс, відома половині запрошених лише за ім'ям, повинна була вперше з'явитися перед ними в ролі королеви вечора. Хто міг бути щасливішим за міс Прайс? Але її не готували з дитинства до виходу у світ, і якби вона знала, чим, на загальну думку, мав стати цей бал для неї, це остаточно позбавило б її спокою і вона б іще більше боялася в чомусь схибити чи привернути до себе увагу. Потанцювати, застаючись непомітною, не дуже втомитися, мати сили та партнерів десь на половину вечора, потанцювати трохи з Едмундом і не надто багато — з містером Кроуфордом, бачити Ушьяма веселим і примудритися не потрапити на очі тітоньці Норріс — це було вінцем її сподівань і, на її думку, найбільшим можливим для неї щастям. Ці мрії були надто сміливі, щоб вона могла вільно їм віддаватися; і протягом усього довгого ранку, проведеного головним чином із двома тітоньками, нею часто заволодівали й не такі радісні передчуття. Уільям, вирішивши досхочу порозважатися в останній день свого перебування в Менсфілді, пішов стріляти бекасів; Едмунд, як вона мала всі підстави вважати, був у пастораті; і, полишена вислуховувати буркотіння місіс Норріс, що лютилася на покоївчині розпорядження щодо вечері, і не маючи змоги так щасливо уникнути зустрічі з нею, як те зробила покоївка, Фанні невдовзі зовсім занепала духом, усі ці бальні клопоти стали їй осоружні; і коли їй так само роздратовано звеліли йти одягатися, вона рушила до своєї кімнати так неохоче, з такою байдужістю, наче це не її чекали веселі розваги.

Поволі підіймаючись сходами, вона згадувала учорашній день; саме о цій порі вона повернулася з пасторату і знайшла Едмунда у Східній кімнаті. "Ану, як він буде там і цього разу!" — промайнула в неї мрійлива думка.

— Фанні, — почулося цієї ж миті зовсім поруч. Здрігнувшись, вона підвела очі і побачила, що Едмунд стоїть у другому кінці передпокою, через який вона щойно пройшла, на верхній сходинці. Він рушив до неї.

— У тебе дуже втомлений вигляд, Фанні. Ти, мабуть, надто далеко ходила.

— Ні, я взагалі не виходила.

— Тоді ти забагато клопоталася вдома, а це іще гірше. Ти б краще пішла погуляти.

Фанні, з її нелюбов'ю скаржитися, легше було змовчати; і хоч він дивився на неї із звичайною добротою, їй здалося за мить, що він уже не думає про її вигляд. Він вочевидь був не в гуморі; його засмутило щось інше, до чого вона не мала стосунку. Вони разом піднялися сходами, їхні кімнати були на одному поверсі.

— Я йду від Грантів, — зрештою мовив Едмунд. — Ти, певно, вгадала, для чого я туди ходив, Фанні. — І він подивився на неї так серйозно, що Фанні могла подумати тільки одне, і в неї навіть не стало сили відповісти. — Я хотів домовитися з міс Кроуфорд про перші два танці, — провадив він далі, а Фанні, відчувши, наче знову повертається до життя, і бачачи, що від неї чекають відповіді, навіть спромоглася спитати, чи мав він успіх.

— Так, — відповів він, — два перші танці були мені обіцяні; але (і він гірко

посміхнувся) вона каже, що танцюватиме зі мною востаннє в житті. Це вона не серйозно... гадаю. Я сподіваюся, навіть певний, що вона говорила не серйозно, та краще б мені того не чути. Вона каже, що ніколи не танцювала зі священиком — і ніколи цього не робитиме. Щодо мене, я взагалі не хочу ніякого балу саме зараз, коли... тобто я мав на увазі, саме на цьому тижні, в оцей день; адже завтра я їду.

— Мені дуже шкода, — насилу вимовила Фанні, — що тебе все це засмучує. Цей день мав бути таким радісним. Дядечко дуже на це сподівався.

— О, так, так! Він і буде радісним. Усе йтиме так, як належить. Мені просто на якусь мить стало прикро. Не те щоб я насправді вважав цей бал невчасним; яка різниця! Але ж, Фанні, — він спинив її, втримавши за руку, і заговорив тихіше і серйозніше: — Ти розумієш, що все це значить. Ти все бачиш і могла б мені розповісти — може, ще й краще, ніж я тобі, — що мене так засмучує. Я хочу дещо тобі сказати. Ти завжди так гарно слухаєш. Мені було дуже прикро бачити її поведінку сьогодні вранці, я просто не можу заспокоїтись. Я знаю, вдача в неї така ж легка й добра, як у тебе, та, мабуть, колишнє оточення наклало на неї такий відбиток, що в її розмові і в думках, які вона висловлює, часом вчувається щось негарне. Вона хоч і не думає поганого, але погане говорить, говорить наче жартома; і хоч я розумію, що це жарти, мені боляче таке чути.

— Це все виховання, — обережно мовила Фанні.

Едмунд не міг з цим не погодитися.

— Так, оті її дядечко з тітонькою! Вони скалічили прекрасну душу; бо іноді, Фанні, скажу тобі щиро, мені здається, що це не просто манера поводитись; здається, скалічено саму її душу.

Фанні подумала, що він хоче почути її судження, і тому, якусь хвилю поміркувавши, мовила:

— Якщо ти хочеш, щоб я просто тебе вислухала, кузене, я до твоїх послуг; але щось тобі порадити я не можу. Не питай моєї думки. Я не можу про це судити.

— Це лише справедливо, Фанні, що ти відмовляєшся давати мені поради; та не бійся. Про це я ніколи не став би радитися; у таких речах не слід питати чийсь поради, її питають дуже рідко — тільки тоді, коли хочуть заручитися підтримкою в боротьбі проти власної совісті. Я ж хотів лише поговорити з тобою.

— Тоді подумай іще про одне. Вибач мою зухвалість, але будь обережним, розмовляючи зі мною. Не кажи нічого такого, про що зможеш пошкодувати згодом. Можливо, настане час...

Вона зашарілася, промовивши ці слова.

— Люба моя Фанні! — вигукнув Едмунд, притискаючи її руку до вуст майже з такою ніжністю, немовби то була рука міс Кроуфорд. — Ти — сама обачливість! Та в цьому зараз немає потреби. Цей час не настане ніколи. Та мить, на яку ти натякаєш, не прийде. Я починаю думати, що це просто неможливо; на це лишається все менше надії; а навіть якби це сталося, не буде нічого такого, про що тобі чи мені було б прикро згадувати, бо я ніколи не став би соромитися своїх вагань, і якщо їх буде подолано, то

лише завдяки тим змінам, що стануться з нею і виглядатимуть ще більш благодійними при згадці про її колишні вади. Ти — єдина людина у світі, кому я можу в цьому зізнатися; але ж ти завжди знала мою думку про неї; ти можеш підтвердити, Фанні, що я ніколи не був засліплений. Скільки разів ми з тобою говорили про її дрібні вади! Тобі не слід боятися, Фанні; я майже відмовився від будь-яких серйозних намірів щодо неї; та нехай хоч що на мене найде — я був би просто несосвітним бовдуром, якби зміг подумати про твою доброту й співчуття без щирої вдячності.

Він сказав досить, щоб похитнути переконання вісімнадцятирічної дівчини; досить, щоб зробити Фанні щасливішою, ніж вона була останнім часом. І, вмиль просявши, вона відповіла:

— Так, кузене, я певна, що ти на таке не здатний; хоч, напевне, в інших це буває нерідко. Я можу не боятися слухати, що б ти мені не розповів. Можеш бути зі мною відвертим. Кажі все, що хочеш.

Вони були зараз на другому поверсі, і поява служниці перешкодила подальшій розмові. Для Фанні було навіть спокійніше, що бесіда завершилася так вчасно: адже якби вони поговорили ще кілька хвилин, Едмунд, безперечно, не втримався б і розповів їй про всі вади міс Кроуфорд та про свою зневіру. Але вийшло все якнайкраще — і він, прощаючись, дивився на неї з вдячною теплотою, а її сповнювали найніжніші почуття до нього. Вона не відчувала нічого подібного вже багато годин. Відтоді як розвіялася перша радість, викликана запискою містера Кроуфорда до Уїльяма, її душевний стан був цілком протилежним: вона не знаходила ані розради ні в чому довкола, ні надії — у своїй душі. Тепер усе навкруги наче засяяло. Вона знову подумала про щасливу нагоду, яка випала Уїльямові і здавалася зараз іще важливішою, ніж спочатку. А ще цей бальний вечір — яка втіха чекає її попереду! Тепер їй все було в радість; і вона почала одягатися в щасливому збентеженні, з яким і слід чекати балу. Усе йшло чудово; її цілком задовольнив власний вигляд; а коли настав час надягати кольє, виявилось, що їй і тут пощастило: кольє не проходило у петельку хрестика. Фанні чесно збиралася надягти кольє, щоб порадувати Едмунда, але ж воно справді було завелике. Отже, вона надягне Едмундового ланцюжка; і, з щирою втіхою з'єднавши ланцюжка з хрестиком — ці згадки про тих двох, кого вона любила всім серцем, дорогоцінні знаки любові, наче створені одне для одного і в дійсності, і в її уяві, — вона надягла їх на ший і, наче побачивши й відчувши, як багато в них від Уїльяма та Едмунда, тепер без жодних вагань могла надягти й кольє міс Кроуфорд. Вона розуміла, що так буде краще. Міс Кроуфорд має на це право; і якщо цей дарунок вже не надає їй інших, важливіших прав, як свідчення більш істинної доброти, вона може віддати їй належне, і навіть з приємністю для себе. Кольє справді було дуже гарним; і Фанні зрештою вийшла зі своєї кімнати, втішена й задоволена собою та всім довкола.

Її тітонька Бертрам, з такої нагоди наче раптом прокинувшись, згадала про племінницю. Їй спало на думку, що Фанні, одягаючись перед балом, буде рада скористатися допомогою когось вправнішого від звичайної служниці; і вона, коли сама вже була вдягнена, послала до Фанні свою камеристку — звичайно ж, надто пізно, щоб

це могло чимось допомогти. Місіс Чепмен саме піднялася нагору, коли міс Прайс вийшла зі своєї кімнати, повністю вдягнена, і вони тільки й могли, що люб'язно розійтися; але Фанні була майже так само зворушена тітчиною увагою, як сама леді Бертрам або місіс Чепмен.

Розділ двадцять восьмий

І дядечко, і обидві тітоньки саме були у вітальні, коли Фанні спустилася вниз. Дядечко, зацікавлено поглянувши на неї, був задоволений її елегантністю і подумав, що вона виглядає чудово. Похвали щодо вишуканого та доречного вбрання були єдиними, які він дозволив собі у її присутності; та коли вона невдовзі по тому вийшла з кімнати, він щиро висловив своє захоплення.

— Так, — мовила леді Бертрам, — вона виглядає дуже добре. Я послала до неї Чепмен.

— Добре виглядає! — вигукнула місіс Норріс. — Авжеж, їй є чого добре виглядати, при таких-бо перевагах: вихована в такій сім'ї, та ще й на прикладі її любих кузиночок! Лишень подумайте, любий сер Томас, чим вона завдячує нам із вами! Навіть оця сукня, на яку ви звернули увагу, — це ж ваш щедрий дарунок до весілля нашої любоньки місіс Рашворт! Що б із неї вийшло, якби вона не потрапила до наших рук?

Сер Томас не сказав більш нічого; проте, коли вони сіли за стіл, погляди обох юнаків переконали його, що цей предмет можна буде обговорити з більшим успіхом, коли леді покинуть кімнату.

Фанні бачила, що нею милуються, і від самої думки, що вона гарна, ставала ще чарівнішою. У неї було багато причин почуватися щасливою, а скоро щастя її стало просто безмежним — бо, проводжаючи її тітоньок із кімнати і притримуючи перед ними двері, Едмунд мовив до Фанні, коли вона проходила повз нього:

— Ти повинна танцювати зі мною, Фанні; залиш для мене два танці, будь-які два танці, які захочеш, окрім перших.

Про більше вона не могла й мріяти. Навряд чи колись у житті вона відчувала таке душевне піднесення. Тепер вона вже не дивувалася, що її кузинам було так весело на минулих балах; вона сама була зачарована всім, що діялося довкола, і взялася витанцьовувати по вітальні, улучивши мить, щоб не потрапити на очі місіс Норріс, яка заклопотано поралася біля каміна, перебираючи дрова у впертому намаганні зіпсувати чудове полум'я, розпалене дворецьким.

Збігло півгодини, що здалися б неймовірно нудними за будь-яких інших обставин; але Фанні все одно була щаслива. Згадати лишень про розмову з Едмундом! Що перед цим суєта місіс Норріс та позіхання леді Бертрам!

До них приєдналися джентльмени, і невдовзі почалося приємне чекання гостей; усі почувалися легко й безтурботно; всі зібралися до купи, лунали жваві розмови та сміх, і кожна мить давала радість і надії. Фанні відчувала, що веселість Едмунда є трохи вимушеною, але їй було приємно бачити, що він старається марно.

Коли ж нарешті почувся шум екіпажів, коли почали прибувати гості, її радість трохи згасла; бачачи стільки незнайомих людей довкола себе, вона почувалася скуто;

окрім церемонії знайомства в колі поважних та шанованих осіб, що не поступалися гречністю манер серові Томасу і леді Бертрам, їй довелося витримати й набагато тяжче випробування. Дядечко представляв її то одним, то іншим із гостей, і заохочував до розмови, і до політесу, і знов до розмови. Це був тяжкий обов'язок, і, виконуючи його, вона раз у раз поглядала на Уїльяма, що вільно собі прогулювався залом, і над усе бажала опинитися з ним поруч.

Прихід Грантів і Кроуфордів благотворно подіяв на все товариство. Церемонна стриманість розвіялася завдяки їхній товариській манері та дружнім стосункам з усіма: гості об'єдналися у невеликі групи, і кожен почувався зручніше. Фанні це було зручно; і, позбавившись світських обов'язків, вона знов була б щасливою, якби тільки могла відвести очі від Едмунда і Мері Кроуфорд. Та була така жвава й весела, — і хтозна, чим це могло скінчитися? Її роздуми перервав містер Кроуфорд, і не хто інший, як він, спрямував плин її думок в інше русло, майже одразу запросивши її на перші два танці. Її радість від цього запрошення вельми нагадувала радість засудженого до страти, якому оголосили помилування. Бути певною, що матимеш партнера на перші ж танці, це справжнє благо, — адже грізна мить відкриття балу все наближалася, а вона була такої низької думки про себе, що гадала, буцімто, якби містер Кроуфорд її не запросив, на неї навряд чи звернули б увагу — і підшукали б їй партнера лише після довгих розпитувань, суєти та чийогось втручання, а це ж просто жахливо; та водночас у манері, з якою він її запросив, було щось надто підкреслене, і це їй не сподобалося; і, помітивши, як його погляд ковзнув на кольє і як він при цьому посміхнувся — принаймні їй здалося, що він посміхнувся, — Фанні зашарілася й відчула себе глибоко нещасною. І хоч другого погляду, що міг би її збентежити, не послідувало, і хоч повадився Кроуфорд спокійно та люб'язно, вона не могла подолати знічення, яке лише посилювалося при думці, що Кроуфорд його помітив, і їй не було спокою, аж доки він не повернувся до когось іншого. Тоді вона помалу заспокоїлася, щиро втішаючись, що має партнера, який запросив її з власної волі, та ще й до початку танців.

Коли все товариство вирушило до бальної зали, Фанні вперше опинилася поруч із міс Кроуфорд, чиї виразні та відверті погляди й усмішки, подібні до братових, стосувалися знову ж таки того самого кольє; і вона вже завела розмову про цей предмет, але Фанні, прагнучи якнайшвидше її завершити, поспішила розповісти всю історію золотого ланцюжка. Міс Кроуфорд, слухаючи, позабувала всі компліменти та натяки, адресовані Фанні; тепер для неї існувало лише одне. Її очі, що блищали й до того, зблиснули ще яскравіше, і вона гаряче вигукнула:

— Справді? Його подарував Едмунд? Це схоже на нього! Жоден із інших чоловіків про це б не подумав. Просто передати не можу, як я його поважаю.

І вона озирнулася довкола, наче хотіла сказати це йому особисто. Та його не було поблизу, він супроводжував кількох леді, що виходили з кімнати; а місіс Грант, ступивши до обох дівчат, узяла їх за руки, і вони приєдналися до інших.

Серце Фанні впало; та в неї не лишалося часу роздумувати — навіть про почуття міс Кроуфорд. Вони увійшли до бальної зали, грали скрипки, і душа її так тріпотіла, що

вона не могла зосередитись ні на чому серйозному. Вона повинна була придивлятися до загальних приготувань, щоб не пропустити, коли все почнеться.

За кілька хвилин сер Томас підійшов до неї й спитав, чи її вже запрошено; і відповідь "так, сер, мене запросив містер Кроуфорд" була саме такою, якої він сподівався почути. Містер Кроуфорд був неподалік; сер Томас підвів його до Фанні, кажучи щось, з чого Фанні зрозуміла, що це вона буде в першій парі і відкриватиме бал; досі їй таке навіть не спадало на думку. Коли вона уявляла собі цей вечір, їй здавалося беззаперечною істиною, що бал відкриватимуть Едмунд та міс Кроуфорд; і ця новина так її вразила, що, хоч про це сповістив сам її дядечко, вона не змогла втриматися від здивованого вигуку, натякаючи, що вона зовсім на таке не здатна, і стала щиро благувати, щоб її позбавили цього почесного обов'язку. Наважитися суперечити серові Томасу — це був для неї відчайдушний крок; але після цієї звістки їй стало так лячно, що вона спромоглася навіть поглянути йому в лице й вимовити, як вона сподівається, що він змінить своє рішення, — та марно: сер Томас усміхнувся, намагаючись її підбадьорити, а потім, прибравши аж надто серйозного вигляду, проказав: "Так повинно бути, моя люба", — надто рішуче, щоб вона наснілилася мовити іще хоч слово; і наступної миті Кроуфорд повів її в кінець зали, і там вони зупинилися, чекаючи, поки до них приєднається решта танцюючих, одна пара услід за іншою.

Вона ніяк не могла цьому повірити. Бути першою поміж таких елегантних молодих панянок! Надто вже це велика честь. До неї поставилися, як до її кузин! І її думки звернулися до обох кузин із щирим та ніжним жалем, що вони зараз не вдома і не можуть посісти належне місце в бальній залі та й собі взяти участь у розвагах, що, звичайно, були б їм такі приємні. Вона так часто чула, як вони мріяли про бал у себе вдома, мов про найбільшу радість у житті! І треба ж, щоб бал влаштували тоді, коли їх немає вдома, — а вона відкриває бал, та ще й у парі з містером Кроуфордом! їй хотілося думати, що зараз вони б уже не стали їй заздрити; але при згадці про те, як тут усе було восени, як вони колись поводитися одне з одним під час танців тут, у домі, сьогоднішні події видавалися їй просто незбагненними.

Бал почався. Для Фанні її становище було радше почесним, ніж приємним, — у всякому разі, під час першого танцю; її партнер був надзвичайно задоволений і старався її розважити. Але вона була надто налякана, щоб почуватися щасливою, принаймні доти, поки вважала, що всі на неї дивляться. Проте, юна, гарненька, тендітна, вона через свою сором'язливість виглядала ще більш привабливою, і навряд чи бодай хтось у цій залі міг не замішуватися нею. Вона була мила, скромна, вона була племінницею сера Томаса, і всі невдовзі помітили, що за нею упадає містер Кроуфорд. Цього було досить, щоб вона завоювала загальну прихильність. Самого сера Томаса вельми порадував її успіх; він пишався племінницею; і, не схильний, на відміну від місіс Норріс, пояснювати її зовнішню привабливість благодотворним впливом Менсфілду, він подумки схвалив себе за те, що дав їй усе інше: її освіта і манери — це лише його заслуга.

Міс Кроуфорд розуміла, про що думає сер Томас, і, не зважаючи на все завдане ним

лихо, відчула непереборне бажання показати себе якнайкраще; вона скористалася нагодою і ступила до нього, щоб висловити своє захоплення Фанні. Її похвали прозвучали широко, і він сприйняв їх саме так, як їй хотілося, приєднавшись до цих похвал, наскільки те дозволяли його поміркованість, почуття пристойності та неспішна манера говорити, і, здавалося, міг судити про цей предмет набагато впевненіше від своєї дружини, до якої Мері, побачивши її поблизу на канапі, підійшла сказати кілька схвальних слів про Фанні.

— Так, вона справді виглядає дуже мило, — була незворушна відповідь леді Бертрам. — Чепмен допомогла їй вдягтися. Я послала до неї Чепмен.

Їй, правду кажучи, було байдуже, що хтось милується її племінницею; проте власне благодіяння — послати до Фанні Чепмен — так її розчулило, що вона ніяк не могла про це забути.

Міс Кроуфорд знала місіс Норріс досить добре, щоб не сподіватися порадувати її компліментами на адресу Фанні; до цієї слід було звертатися по-іншому:

— Ах, мадам, як нам сьогодні бракує наших любих місіс Рашворт та Джулії!

І місіс Норріс відповіла їй такими усмішками та люб'язностями, на які їй лишень вистачило часу, оскільки вона була страшенно заклопотана — влаштовувала партію в карти, робила невпинні натяки серові Томасу і намагалася пересадити всіх літніх родичок та компаньйонку на кращі місця.

Проте міс Кроуфорд виявила набагато меншу прозірливість, бажаючи зробити приємне самій Фанні. Вона хотіла сповнити її серденько щасливим збентеженням, навіяти їй відчуття власної значущості; вона бачила рум'янець на щоках Фанні і, приписавши це зовсім іншій причині, все ще хотіла виконати свій намір, коли підійшла до неї після перших двох танців і мовила з багатозначним виглядом:

— Може, ви мені поясните, нащо мій брат їде завтра до Лондона? Він каже, що в нього там якісь справи, але не зізнається, які саме. Уперше в житті він не бажає поділитися зі мною! Але така вже наша доля. Усім нам рано чи пізно знаходиться заміна. Я от уже зараз маю дізнаватися у вас — скажіть, заради Бога, нащо він їде?

Фанні так твердо, наскільки могла подолати збентеження, запевнила, що нічого не знає.

— Ну, тоді, — засміявшись, мовила міс Кроуфорд, — мені доведеться припустити, що він просто захотів супроводжувати вашого брата, щоб дорогою поговорити про вас.

Фанні зніяковіла, та це була прикра ніяковість; а міс Кроуфорд дивувалася, чого вона навіть не усміхнеться, і ладна була вважати її надто полохливою, чуднуватою, якою завгодно — лише не байдужою до залицянь Генрі. Для Фанні цей вечір був дуже приємним, та зовсім не завдяки увазі Кроуфорда; їй не хотілося, щоб він знову запросив її танцювати аж надто скоро і таким чином змусив тітоньку Норріс підозрювати, що, розпитуючи її про час вечері, мав на меті лише ангажувати Фанні на цю частину балу. Але цього було неможливо уникнути; адже він так старався, щоб вона відчувала його постійну увагу; і, хоч вона не могла сказати, що він поводився неприємно, що в його манері було щось неделікатне чи нав'язливе, — а іноді, коли заводив розмову про

Уїльяма, він і зовсім не був їй осоружним, бо говорив з душевною теплотою, що, звичайно, свідчило на його користь, — все ж не його увага зробила цей вечір таким приємним для Фанні. Вона почувалася щасливою щоразу, коли бачила Уїльяма і розуміла, як йому весело; кожні п'ять хвилин, що їй траплялося походити з ним по залі та послухати, що він каже про своїх партнерок; вона була щаслива від того, що знала, як усі нею милуються, і від того, що чекала двох обіцяних танців з Едмундом — чекала весь вечір, бо її весь час запрошували інші, а з ним вона так і не змогла домовитися. Вона була щаслива навіть тоді, коли це бажання справдилося, хоч він і не виявляв особливої радості чи ніжної турботи до неї, як сьогодні вранці. У нього не лишалося на це душевних сил; але Фанні була щаслива від того, що з нею, зі своїм другом, він може віднайти спокій.

— Я втомився бути люб'язним, — мовив він. — Говорив, не змовкаючи, весь вечір, хоч і не мав чого сказати. Але з тобою, Фанні, я відпочину. Ти не вимагатимеш від мене світських балачок. Насолодімося мовчанням.

Фанні не наважилася навіть сказати, що згодна. Втома, викликана, певно ж, надміром тих переживань, у яких він зізнався сьогодні вранці, вимагала особливої поваги, і вони танцювали обидва танці з такою стриманістю, що ніхто, спостерігаючи за ними, не зміг би подумати, наче сер Томас виховав дружину для свого молодшого сина.

Вечір був невтішним для Едмунда. Міс Кроуфорд була дуже весела, танцюючи з ним перший танець, але не така її веселість могла б його порадувати; вона радше збентежила його, ніж заспокоїла; а потім, — адже він просто не міг не запросити її знову, — вона завдала йому болю своєю манерою говорити про його майбутнє служіння, якому він мав віддатися так скоро. Вони і говорили, й мовчали; він наводив розумні докази, з яких вона продовжувала глузувати, і розійшлися вони, однаково роздратовані. Фанні не могла втриматися, щоб хоч краєчком ока за ними не простежити, і побачила досить такого, що певною мірою її задовольнило. Це було справжнє варварство — почуватися щасливою, коли Едмунд страждає; та все ж певність у тому, що він страждає, могла — й повинна була — подарувати їй хоч крихту щастя, і так воно й сталося.

Коли ж їхні два танці скінчилися, Фанні вже й не хотіла, і не була в змозі танцювати більше; і сер Томас, бачачи, що вона, задихана, притискаючи руку до грудей, уже просто походжає кімнатою, а не танцює, звелів їй сісти. Від тієї миті містер Кроуфорд також сидів на місці.

— Бідна Фанні! — вигукнув Уїльям, підійшовши на хвилюку її провідати і ні на мить не перестаючи обмахуватися брязкальцем, — оце так скоро ти втомилася! Усе ж тільки починається. Я думаю, в нас ще години дві. Як це ти встигла втомитися так скоро?

— Так скоро? Любий друже, — мовив сер Томас, з усією належною обережністю витягаючи годинника, — зараз уже третя година, а твоя сестра не звикла до такої пізньої пори.

— Ну, тоді, Фанні, ти не вставай завтра, як я їхатиму. Спи, скільки проспиш, і не зважай на мене.

— О, Уїльяме!

— Що? Вона збиралася встати до того, як ти поїдеш?

— О так, сер, — вигукнула Фанні, схоплюючись з місця, щоб бути ближче до дядечка. — Я повинна встати й поснідати з ним. Це ж буде востаннє; наш останній ранок.

— Краще б тобі не вставати. Він поснідає і буде готовий не пізніше як о пів на десяту. Містере Кроуфорд, я гадаю, що ви заїдете за ним о пів на десяту?

Фанні, однак, благала так слізно й гаряче, що відмовити було просто неможливо; і завершилося все великодушним "Ну, гаразд", що означало дозвіл.

— Так, о пів на десяту, — мовив Кроуфорд до Уїльяма, коли той збирався відійти від них, — і я буду вельми пунктуальним, бо люба сестричка не вставатиме заради мене. — І додав тихіше, звертаючись до Фанні: — Мені доведеться прощатися лише з покинутим будинком; тож для мене час завтра збігатиме зовсім інакше, ніж для вашого брата.

По недовгому роздумі сер Томас запросив Кроуфорда приєднатися до них за раннім сніданком, замість того щоб снідати на самоті; він також розділить з ними трапезу; і готовність, з якою було прийняте це запрошення, переконало сера Томаса, що підозри, через які — мусив він зізнатися самому собі — і було влаштовано оцей бал, виявилися небезпідставними. Містер Кроуфорд був закоханий у Фанні. Сер Томас мав приємне передчуття щодо того, чим це завершиться. Племінниця, втім, не була йому вдячна за це запрошення. Вона сподівалася цього ранку востаннє побути наодинці з Уїльямом. Це була б для неї неоціненна милість. Але, хоч її бажання не справдилося, їй і на думку не спало б виказувати, що вона невдоволена. Навпаки, вона настільки не звикла до того, щоб хтось прислухався до її бажань, що зараз була радше приємно здивована хоча б частковим успіхом, аніж засмучена несподіваною перешкодою.

Трохи згодом сер Томас знову втрутився, порадивши їй негайно йти спати. Але ця так звана порада насправді являла собою беззаперечний наказ, і їй лишалось тільки встати і, вислухавши сердечні прощальні слова містера Кроуфорда, тихесенько вийти; у дверях вона зупинилася, мов леді з Бренксхолм-холу, "лише на мить, не більше", щоб кинути останній погляд на це втішне видовище п'яти-шести невтомних пар, які продовжували завзято витанцювати, а потім стала повільно підніматися головними сходами, й услід їй линував невгамовний контрданс, і її лихоманило від надій та тривоги, від супу та негусу; вона ледь стояла на ногах від втоми, змучена, стривожена, — та попри все це відчувала, що бал видався на славу.

Відсилаючи її спати, сер Томас, можливо, дбав не лише про її здоров'я. Йому могло здатися, що містер Кроуфорд вже надто довго сидить біля неї, а може, хотілося показати містерові Кроуфорду, яка покїрна з неї вийде дружина.

Розділ двадцять дев'ятий

Бал минув, а невдовзі минув і сніданок; і, поцілувавши сестру на прощання, Уїльям поїхав. Містер Кроуфорд з'явився, як і обіцяв, у призначений час, і сніданок пройшов скоро та приємно. Фанні не зводила очей з Уїльяма до останньої миті, а після прощання повернулася до кімнати, де вони снідали, і тяжко було їй на серці від такої сумної

зміни; і тут дядечко великодушно залишив її поплакати на самоті, бо, певно ж, гадав, що погляд на порожні стільці обох молодих людей збудить в ній ніжні почуття, а кістки від холодної свинини й гірчиця на Уїльямовій тарілці зворушать її не менше, ніж ячна шкаралупа на тарілці Кроуфорда. Вона сіла й заплакала *con amore*, [12] але *con amore* до брата і ні до кого більше. Уїльям поїхав, і тепер їй здавалося, що за його гостювання вона згаяла надто багато часу в дріб'язкових клопотах і себелюбних тривогах, не пов'язаних із ним.

Вдача Фанні була такою, що, навіть подумавши про тітоньку Норріс, про злиденне та невеселе життя в її тісному будиночку, вона одразу ж починала картати себе за якийсь дрібний вияв неуваги до тітоньки під час їхньої останньої зустрічі; і тим паче не могла вона бути певною, що за ці два тижні встигла зробити для Уїльяма, сказати йому й подумати про нього стільки, скільки була б повинна.

День був тоскний, смутний. Невдовзі після другого сніданку Едмунд на тиждень попрощався з усіма і вирушив верхи до Пітерборо, — отже, роз'їхалися всі. Від минулого вечора не лишилося нічого, окрім спогадів, які Фанні тепер не було з ким розділити. Вона розмовляла з тітонькою Бертрам; вона просто мусила хоч із кимось поговорити про бал; але тітонька помітила так мало з того, що відбувалося довкола неї, і все це було їй так байдуже, що витримати розмову з нею було нелегко. Леді Бертрам не завважала, ні як хто був убраний, ані де хто сидів за столом, — вона пам'ятала лише своє вбрання та своє місце. Вона ніяк не могла пригадати, що ж це вона таке почула про одну з міс Медокс і що леді Прескот помітила у Фанні; не була певна, чи то полковник Харрісон говорив про містера Кроуфорда, а чи про Уїльяма, коли сказав, що він найгарніший з молодих людей у залі; хтось їй щось прошепотів, та вона забула спитати сера Томаса, про що йдеться. Отакі були її найдовші промови та найясніші висловлювання; решту становили мляві "Так, так... дуже добре; справді?.. а ти? А він? Я такого не бачила; я б і не помітила різниці". Це було просто нестерпно. Гіршими могли б бути хіба лише різкі відповіді місіс Норріс; але та вирушила додому, прихопивши із собою чималий запасець желе для хворої служниці, і в їхньому малому товаристві панували мир і злагода, хоч більше й не було чим похвалитися.

Вечір був таким само нудним, як день.

— І що то зі мною таке, їй-богу, — мовила леді Бертрам, коли стіл прибрали після чаювання. — Я наче очманіла. Це, мабуть, від того, що вчора так пізно засиділися. Фанні, зроби щось, аби мені не заснути. Навіть вишивати не хочеться. Принеси-но карти; я справді мов очманіла.

Карти було принесено, і Фанні грала з тітонькою в кріббедж, поки не настав час іти спати; і оскільки сер Томас читав про себе, в кімнаті наступні дві години не було чути ні слова, окрім зауважень щодо гри:

— А тепер буде тридцять одне; чотири на руках і вісім у скарбниці. Вам здавати, мем; хочете, я здам за вас?

Фанні знову та й знов думала про те, як усе змінилося за останню добу і в цій кімнаті, і у всій цій частині будинку. Минулого вечора тут панували надії та усмішки,

лунав гомін веселощів, усе довкола шуміло, мінилося, сяяло — і у вітальні, і поза нею, й скрізь. А тепер тут настала тиша нудного супокою.

Як слід виспавшись уночі, Фанні трохи повеселішала. Наступного ранку вона змогла бадьоріше думати про Уїльяма; до того ж їй трапилася щаслива нагода поговорити про вечір четверга з місіс Грант і міс Кроуфорд — дуже приємно, з усіма сміливими припущеннями, до яких спонукає гра уяви, у легкому, жартівливому тоні, що був наче відлунням минулого балу, — і невдовзі вона без особливих зусиль примирилася з тихим плином цього спокійного тижня.

Вона справді не пам'ятала, щоб у будинку ще колись було так самотньо; до того ж поїхав він, той, хто вносив веселе пожвавлення до сімейного товариства і робив їхні зібрання за обіднім столом такими приємними й затишними. Але до цього вона мусить звикнути. Скоро він поїде назавжди; і добре вже те, що зараз вона може сидіти в одній кімнаті з дядечком, чути його голос, слухати його запитання і навіть відповідати на них без тієї жахливої ніяковості, яку відчувала досі.

— Нам бракує наших молодих людей, — зауважив сер Томас і першого, і другого дня, коли все мале товариство зібралося після обіду; і, помітивши, що у Фанні очі блищать від сліз, першого дня не сказав більш нічого, лише запропонував тост за здоров'я відсутніх; але на другий день він зважився на деякі подальші кроки. З теплотою згадавши про Уїльяма, він висловив надію на його службове підвищення. "Можна не сумніватись, що тепер він приїздитиме до нас досить часто. А щодо Едмунда, нам слід призвичаїтися до його відсутності. Це ж буде остання зима, яку він проведе з нами".

— Так, — мовила леді Бертрам, — але мені б хотілося, щоб він не їхав. Вони, певно, всі колись мають їхати; та як на мене, нехай би вони лишалися вдома.

Це передусім стосувалося Джулії, що саме попросила дозволу їхати до Лондона з Марією; і оскільки сер Томас розважив за краще для обох доньок дати такий дозвіл, леді Бертрам, хоч по своїй доброті не намагалася цьому завадити, тепер нарікала на те, що приїзд Джулії, очікуваний цими днями, знову відкладається. Сер Томас, розважливий, як завжди, спробував примирити дружину з такою зміною обставин. Були згадані всі почуття, які личать розумній матері в такому випадку; а її саму було наділено всіма почуттями, які повинна відчувати ніжна матуся, дбаючи про своїх дітей. Леді Бертрам з усім погодилася, спокійно мовивши "так"; але за чверть години мовчазних роздумів раптом зауважила:

— Сер Томас, а знаєте, я оце подумала — як добре, що ми тоді взяли Фанні до себе; тепер ось, коли всі поїхали, воно й відчувається.

Сер Томас поспішив розтлумачити її туманний комплімент:

— Так, це вірно. Ми відверто показуємо Фанні, якою доброю дівчинкою її вважаємо; зараз її товариство для нас особливо цінне. Якщо досі ми були добрі до неї, тепер нам потрібна її доброта.

— Так, — мовила леді Бертрам, — і як приємно думати, що вона завжди буде поруч.

Сер Томас помовчав, злегка всміхаючись, позирнув на племінницю і серйозно

відповів:

— Сподіваюся, вона ніколи нас не покине, доки її не запросять у якийсь інший дім, де вона, звичайно, матиме більше щастя, ніж його було тут.

— Але ж такого бути не може, сер Томас. Хто це її запросить? Марія, певно, буде дуже рада іноді бачити її в Созертоні, та не запросить її жити там постійно; а я впевнена, що їй краще тут... і до того ж я не можу без неї обійтися.

Тиждень, що минув так мирно й спокійно у Менсфілдському маєтку, був зовсім іншим для мешканців пасторату. Принаймні двом молодим леді з цих сімей він дав дуже різні почуття. Те, що для Фанні означало спокій і душевний комфорт, оберталось нудьгою та роздратуванням для Мері. Дещо в цій різниці було викликане відмінністю вдачі та звичок: одна могла вдовольнитися малим, інша не звикла терпіти будь-що, для неї небажане; проте набагато більше значила відмінність обставин. У дечому їх інтереси були цілком протилежні. Фанні від'їзд Едмунда, через свою причину та мету, дав справжню полегкість; для Мері він був прикрим з усіх поглядів. Їй бракувало його товариства щодня, майже щогодини, і відчувати це було так боляче, що думка про мету його від'їзду викликала в неї саме тільки роздратування. Він не міг би вигадати для неї більшої муки, ніж оця його тижнева відсутність саме в той час, коли її брат поїхав, і Уїльям Прайс поїхав також, і їхнє товариство, досі таке пожвавлене, остаточно розпалося, їй було нестерпно це відчувати. Тепер у пастораті залишилося жалюгідне тріо, замкнене в чотирьох стінах через невпинні дощі та сніг, робити не було чого, і не лишалося жодної надії на краще. Гніваючись на Едмунда за твердість його переконань і послідовність вчинків (а гнівалася вона так, що на балі вони розпрощалися майже ворогами), вона все ж не могла не думати про нього весь час, поки він був відсутній, з любов'ю згадувала всі його чесноти і тужила за їхніми щоденними побаченнями. Його відсутність надто затягнулася. Він не повинен був покидати дім аж на тиждень, якщо вона сама невдовзі має поїхати з Менсфілду. Потім вона стала звинувачувати саму себе. Якби тільки вона змогла стриматися під час останньої розмови! Тепер вона жахалася тих різких, зневажливих виразів, у яких говорила про священнослужителів; не слід було цього робити! Це дуже негарно, цьому немає вибачення! Вона всім серцем бажала, щоб ці слова не були сказані.

Її роздратування не минуло й за тиждень. Усе це було прикро і само по собі, але їй стало зовсім зле, коли пройшла п'ятниця, а Едмунд так і не приїхав; коли настала субота, а його все ще не було; і коли в неділю при короткій зустрічі з менсфілдською родиною вона дізналася, що він якраз написав додому, що мусить затриматися, бо пообіцяв провести ще кілька днів у домі свого друга.

Якщо досі вона чекала на нього з нетерпінням і каяттям — шкодувала про свої необережні слова, боялася, що вони вразили його надто сильно, — то тепер відчула незмірно більшу тривогу. До того ж їй довелося бороти одне вельми неприємне і досі незнайоме їй почуття — ревності. Його друг містер Оуен має двох сестер; Едмундові вони могли здатися привабливими. Та в будь-якому разі його відсутність у той час, коли, як йому було прекрасно відомо, вона мала поїхати до Лондона, була для неї

невимовно тяжкою. Якби Генрі повернувся, як обіцяв, за три-чотири дні, вона б уже покидала Менсфілд. І вона раптом відчула, що їй конче необхідно зустрітися з Фанні і спробувати іще щось дізнатися. Вона більш не могла скніти в такій осоружній для неї самоті і вирушила до маєтку, ладна подолати усі труднощі дороги, які ще тиждень тому вважала непереборними, щоб почути хоч щось нове — зрештою, хоча б іще раз почути його ім'я.

Перші півгодини були згаяні марно, бо Фанні сиділа з леді Бертрам, а без розмови віч-на-віч міс Кроуфорд не було на що сподіватись. Та нарешті леді Бертрам вийшла з кімнати, і міс Кроуфорд негайно перейшла до розмови, намагаючись говорити з такою стриманістю, на яку лишень була здатна:

— Ну, і як вам подобається, що вашого кузена Едмунда немає так довго? Ви тепер єдина молода особа в домі, то, певно, вам доводиться найтяжче. Ви, мабуть, скучили за ним. Вас не дивує, що він отак затримався?

— Не знаю, — непевно відповіла Фанні. — Так, я, власне, цього не чекала.

— Можливо, він завжди буде повертатися пізніше, ніж обіцяв. Це властиво всім молодим людям.

— Але ж він не затримався, коли був у містера Оуена минулого разу.

— А тепер йому там сподобалося більше. Він дуже... дуже приємний, і мені буде трохи прикро, якщо ми з ним не побачимося до мого від'їзду; а я неодмінно поїду, це вже вирішено. Я чекаю Генрі щодня, і щойно він приїде, мене вже ніщо не триматиме в Менсфілді. Широ кажучи, я б хотіла побачити Едмунда ще раз. Але ви передайте йому мої дружні вітання. Так, саме вітання. Чи не правда, міс Прайс, у нашій мові бракує якогось слова, що позначало б щось середнє між "дружнім" вітанням і... любовним, — що пасувало б для такого знайомства, як наше? Адже ми знайомі вже багато місяців! Проте, можливо, досить буде і дружнього вітання. А його лист, чи він довгий? Чи багато він пише про те, що там робиться? Певно, він затримався через різдвяні розваги?

— Я чула лише частину, це лист до дядечка... та мені здається, він зовсім коротенький; справді, я навіть певна, там усього лише кілька рядків. Усе, що я почула, — це як його друг умовляв його погостити довше, і він погодився. Довше на кілька днів, чи, може, "на деякий час"... я точно не пам'ятаю.

— О, то він писав до свого батька... а я думала, до леді Бертрам чи до вас. Але якщо він писав до батька, то не дивно, що лист такий короткий. Хто став би писати серові Томасу про якісь дрібниці? От якби він писав до вас, то розповів би про все докладніше. Надіслав би вам детальний опис усіх та кожного. Скільки їх, сестер Оуен?

— Три; дві дорослі.

— І вони музикальні?

— Оцього я не знаю. Ніколи про них не чула.

— Знаєте, це ж найперша річ, — мовила міс Кроуфорд, намагаючись говорити з безтурботною недбалістю, — про яку завжди питає жінка, що сама вміє на чомусь грати, коли мова зайде про іншу. А взагалі це справжнє глупство — розпитувати про будь-яких молодих дівчат, про будь-яких трьох сестер, що не так давно стали

дорослими... Кожен знає, які вони можуть бути: всі гарно виховані, приємні, а одна дуже гарненька... У будь-якій сім'ї є своя красуня; так вже воно ведеться. Дві грають на фортепіано, а одна — на арфі; і всі співають, чи то співали б, якби їх навчали співів, чи співають навіть краще від того, що їх не навчали; чи щось подібне.

— Я не знаю нічого про сестер Оуен, — спокійно відказала Фанні.

— Нічого не знаєте і, як то кажуть, не переймаєтеся. Ніколи не чула, щоб тон виражав таку відверту байдужість. Справді, чого б не бути байдужим до людей, яких ніколи в житті не бачив? Ну, а коли ваш кузен повернеться, в Менсфілді його чекатиме тиша та спокій; усі шумні особи поїдуть: і ваш брат, і мій, і я сама. Мені щось не хочеться розлучатися з місіс Грант — саме тепер, коли настав час їхати. І їй не хочеться, щоб я їхала.

Фанні відчула, що мусить щось сказати.

— Не сумнівайтеся, багато хто за вами скучить, — мовила вона. — Багатьом вас бракуватиме.

Міс Кроуфорд звернула до неї погляд, так, наче сподівалася почути чи побачити щось іще, а потім, сміючись, промовила:

— О, так! Бракуватиме, мов будь-якого шумного лиха, коли воно зникає, — бо тоді відчувається величезна різниця. Ні, я не прибідняюся, не треба мене переконувати у зворотному. Якщо за мною справді хтось скучить, це буде видно. Ті, хто захоче мене бачити, зможуть мене відшукати. Я ж не збираюся мандрувати в якусь незнану далечінь.

Тепер Фанні не могла змусити себе заговорити, і міс Кроуфорд була розчарована; адже вона сподівалася почути приємне підтвердження своїх усепереможних чарів від тієї, хто, як їй здавалося, мав про це знати; і вона знову спохмурніла.

— Оті міс Оуен, — мовила вона по хвили. — Уявіть, що одна з міс Оуен оселилася в Торнтон-Лейсі, — як би вам це сподобалось? Адже траплялися й чудніші речі. Зважуся твердити, вони тільки цього й домагаються. І вони мають на те право, бо для них це можливість вельми непогано влаштуватися в житті. Я не дивуюся і їх не звинувачую. Кожен мусить у міру своїх сил дбати про себе. Син сера Томаса Бертрама — це не абихто; а тепер він з ними нарівні. Батько в них священик, і брат також священик, і всі вони вірні служителі церкви. Він — їхня законна власність; він один із них. Ви мовчите, Фанні; міс Прайс, ви мовчите. Але скажіть відверто, хіба ви не чекаєте саме цього?

— Ні, — твердо відповіла Фанні, — я взагалі такого не чекаю.

— Взагалі не чекаєте! — знервовано вигукнула міс Кроуфорд. — Просто диво. Та я думаю, ви чудово знаєте, що... я завжди вважала, що ви знаєте... може, ви взагалі не думаєте, що він одружиться... принаймні зараз.

— Справді, не думаю, — обережно мовила Фанні, сподіваючись, що не помилилася ні у своїй здогадці, ні в тому, що зробила це зізнання.

Її співбесідниця гостро позирнула на неї і, втішена тим, що Фанні зашарілася від цього погляду, мовила:

— Для нього найкраще так, як зараз, — і змінила тему розмови.

Розділ тридцятий

Після цієї розмови міс Кроуфорд стало легше на серці, і вона йшла додому, впевнена, що зможе стійко витримати навіть іще один тиждень у такому ж малолюдному товаристві в таку ж негоду; але того ж вечора повернувся з Лондона її брат — як завжди, в доброму гуморі, а може, ще й у кращому, ніж завжди, — і тому їй не довелося випробувати власне терпіння. Він знову відмовився сказати їй, задля чого їздив, але ця відмова лише її потішила; ще напередодні вона могла б розсердитися, але тепер сприйняла це просто як жарт, подумавши, що тут, певно, ховається якийсь приємний сюрприз для неї. І наступний день таки обернувся для неї сюрпризом. Генрі сказав, що піде до Бертрамів дізнатися, як їм там ведеться, і за десять хвилин повернеться, — але його не було більше години; сестра, даремно почекавши на нього в саду, щоб разом вирушити на прогулянку, стала нетерпляче виглядати його на розі алеї і, коли він нарешті з'явився, вигукнула: "Любий мій, де ж це ти забарився так довго?" — а він у відповідь зізнався, що сидів з леді Бертрам та з Фанні.

— Сидів з ними півтори години! — вигукнула Мері.

Та її чекав ще більший сюрприз.

— Так, Мері, — мовив він, беручи її під руку, і рушив алеєю, мов у якомусь маренні. — Я не міг піти раніше; Фанні була така мила! Я вже все вирішив, Мері. Я знаю, чого хочу. Це тебе дивує? Ні, ти повинна здогадуватися, що я вирішив одружитися на Фанні Прайс.

Оце було справжнім сюрпризом, оскільки, що б там собі не уявляв Кроуфорд, його сестра й гадки не мала, що він може таке намислити; і вона так щиро виказала свій подив, що йому довелося повторити сказане більш багатослівно та урочисто. Його несхитне рішення не було прикриттям для неї; навпаки, цей сюрприз її порадував. Мері була в такому настрої, що могла лише радіти союзу з родиною Бертрам; і її не засмутило навіть те, що становище Фанні нижче від братового.

— Так, Мері, — підсумував він на завершення, — от і я спіймався в пастку. Ти знаєш, з якого несерйозного наміру все почалося; але тепер цьому кінець. Я думаю (принаймні хотів би так думати), що не так уже марно старався завоювати її прихильність; а щодо моїх почуттів, то вони незмінні.

— Оце їй так справді пощастило! — вигукнула Мері, тільки-но спромоглася заговорити. — Яка це для неї партія! Любий мій Генрі, це моє перше почуття; але друге, у якому я тобі зізнаюся так само відверто, це те, що я від душі схвалюю твій вибір і настільки ж упевнена, що ти будеш щасливий, наскільки щиро цього бажаю. У тебе буде чудова жіночка — сама вдячність та відданість! Саме на це ти й заслуговуєш. Ні, яка ж це для неї дивовижна партія! Місіс Норріс часто говорить про її щасливу долю; а от що вона тепер заспіває? Справді, вся сім'я буде просто у захваті! А вона ж там має і справжніх друзів. Як вони зрадіють! Але ти розкажи мені все! Розповідай подовше. Коли це ти почав серйозно думати про неї?

Ніщо не могло бути важчим, ніж відповісти на таке питання, хоч ніщо й не могло бути від нього приємнішим. "Як біль солодкий його вразив", цього він сказати не міг; і

ледве він встиг ще тричі висловити це ж саме почуття, тільки різними словами, як сестра нетерпляче перервала його:

— Ах, любий Генрі, ось навіщо ти їздив до Лондона! Це й була твоя справа! Ти хотів порадитися з адміралом, перш ніж прийняти остаточне рішення.

Але він уперто це заперечував. Він надто добре знав свого дядечка, щоб обговорювати з ним будь-які матримоніальні плани. Адмірал мав відразу до шлюбу і вважав його неприпустимою помилкою для молодого людини з незалежним капіталом.

— Коли він познайомиться з Фанні, — вів далі Генрі, — він буде просто зачарований нею. Вона єдина дівчина, що зможе подолати упередження такого добродія, як адмірал, бо він навіть не уявляє, що на світі є такі дівчата. Вона — якраз те саме неможливе явище, яке б він міг описати, якби був здатний висловлювати свої думки в більш делікатній манері. Але поки все не владається остаточно, так, що жодне втручання не зможе стати на заваді, — він нічого не знатиме. Ні, Мері, ти не вгадала. Моя справа була зовсім іншою.

— Ну, то гаразд; мені й цього досить. Я знаю, до кого це стосувалося, а про все інше можна дізнатися й згодом. Фанні Прайс! Чудово, просто чудово! Щоб Менсфілд так тебе ошчасливив... щоб ти знайшов свою долю в Менсфілді! Але ти маєш слухність; ти не міг би зробити ліпшого вибору. У всьому світі не знайдеться дівчини кращої, а до її капіталу тобі байдуже; а щодо її родини, ліпше й бути не може. Бертрами, без сумніву, перші люди в цих краях. Вона племінниця сера Томаса Бертрама; для світського товариства цього досить. Та розкажуй далі. Що ти збираєшся робити? Вона вже знає про своє щастя?

— Ні.

— То чого ж ти чекаєш?

— Чогось... мабуть, чогось більшого від випадкової нагоди. Мері, вона не така, як її кузини; але я думаю, що не зазнаю поразки.

— О, так! Це просто неможливо. Навіть якби ти не мав таких чарів, — припустімо, вона ще не встигла тебе покохати (у чому я, однак, маю сумнів), — можеш бути спокійним. У неї така ніжна, благородна вдача, що вона одразу ж відповість на твої почуття. Ручуся, що вона не вийде за тебе без любові; тобто, якщо є у світі дівчина, вільна від честолюбних міркувань, то це саме вона; та попроси її тебе покохати, і вона не наважиться скривдити тебе відмовою.

І, щойно вона зробила паузу у своїй запальній промові, як Генрі знову заговорив, і розповідати йому було так само приємно, як їй — слухати; ця розмова була для неї не менш цікавою, аніж для нього, хоч йому, власне, не було про що говорити, окрім своїх почуттів і чарів Фанні; він не міг нею намілюватися. Краса її обличчя та фігури, її миле поводження, її добре серце, — він міг говорити про це без упину. Її делікатність, скромність, її чуйна та ніжна вдача викликали в нього молитовне замилювання; ця жіноча ніжність так принадажує будь-якого чоловіка, що, навіть покохавши жінку, черству душею, він ніколи не зможе в це повірити. Але душевною красою Фанні він милувався марно. Він бачив, яких випробувань їй довелося зазнати. Чи був у сім'ї

хоча б хтось один, крім Едмунда, хто б постійно так чи інакше не випробовував її терпіння та стійкості? Вона здатна до сильних почуттів. Поглянути лишень на неї поруч із братом! Що може краще довести, що серце в неї таке ж палке, як і ніжне? Що може сильніше заохотити чоловіка, який добивається від неї взаємності? До того ж, очевидно, що вона кмітлива, прониклива, має ясний розум; її поведінка — віддзеркалення її скромної, делікатної натури.

І це ще не все. Генрі Кроуфорд був досить розумним, щоб усвідомлювати, як багато значать благородні принципи дружини, хоч сам він не звик до серйозних роздумів і тому не міг підібрати для цього правильної назви; але коли він говорив про стійкість її вдачі та послідовність вчинків, і її високі поняття про честь, і строге дотримання правил пристойності, що для будь-якого чоловіка є найвірнішою запорукою її відданості, було видно, що він розуміє, яка вона благородна у своїх переконаннях та вірі.

— Я можу беззастережно їй довіряти, — мовив він, — а це все, що мені потрібно.

А його сестра, щиро вважаючи, що його похвали Фанні анітрохи не перебільшують її чеснот, могла тільки поділяти братову радість.

— Що більше я про це думаю, — мовила вона, — то більше переконуюся, що ти вчинив правильно; і хоча Фанні Прайс ніколи не здавалася мені такою дівчиною, що може тебе привабити, тепер я впевнена, що вона — саме та, хто зможе зробити тебе щасливим. Твій лихий задум — порушити її спокій — обернувся на істинно розумну думку! Це щастя для вас обох.

— Це було негарно, дуже негарно з мого боку — кувати лихо проти такого милого створіння! Але ж тоді я її ще не знав; і їй не доведеться нарікати на ту мить, коли мені це спало на думку. Я зроблю її дуже щасливою, Мері; щасливішою, ніж вона була будь-коли в житті, щасливішою від усіх, кого вона бачила. Я не буду забирати її з Нортгемптону. Здам в оренду Еврінгем, а сам зніму будиночок десь поблизу; може, у Стенвікс-Лодж. А Еврінгем здам в оренду на сім років. Я певний, досить лише закинути слівце, і одразу ж знайдеться чудовий орендар; можу хоч зараз назвати трьох, хто погодиться на будь-які умови та ще й подякує.

— Ха! — вигукнула Мері. — То ти житимеш у Нортгемптонширі! Це ж чудово! Тоді ми всі будемо разом.

Сказавши це, вона одразу ж схаменулася і пошкодувала про свої слова; та їй можна було не хвилюватися, бо брат лише подумав, що вона збирається жити в пастораті, й у відповідь люб'язно запросив її оселитися в його домі, — він-бо має більше прав на неї.

— Ти повинна віддавати нам більше половини свого часу, — мовив він. — Я не можу погодитися, що в місіс Грант стільки ж прав на тебе, як у нас із Фанні, оскільки в нас їх удвічі більше. Фанні стане для тебе справжньою сестрою!

Мері лишалося тільки подякувати братові і дати ухильні обіцянки на майбутнє; але в душі вона вирішила, що мине ще багато місяців, перш ніж вона стане гостею брата чи сестри.

— Ти будеш півроку жити у Лондоні, а півроку — в Нортгемптонширі?

— Так.

— Це правильно; а в Лондоні, звісно, матимеш власний будинок; нема чого тобі жити в адмірала. Любий Генрі, тобі вельми пощастило, що ти розпрощаєшся з адміралом, поки тебе не зіпсував його поганий приклад, поки ти ще не засвоїв його хибних суджень, не при звичаївся обідати сам-один та вважати це найбільшою втіхою у житті! Ти просто не розумієш, яке це для тебе благо, оскільки тебе засліплює пошана до дядечка; але, як на мене, ранній шлюб — це твій порятунок. Бачити, що ти стаєш схожим на адмірала у словах та вчинках, — це розбило б мені серце.

— Ну, ну, тут ми з тобою не порозуміємося. В адмірала є свої вади, та загалом він дуже добра людина і був для мене більше ніж батьком. Не кожний батько отак дозволив би мені жити на свій власний розсуд. Тобі не слід під'юджувати Фанні проти нього. Я хочу, щоб вони полюбили одне одного.

Мері змовчала, не бажаючи висловлювати свою думку — що немає на світі двох людей, чиї характери й манера поведінки були б менш схожі; з часом він це зрозуміє; але вона таки дещо докинула про адмірала:

— Генрі, я такої високої думки про Фанні Прайс, що якби я могла припустити, наче в майбутньої місіс Кроуфорд буде хоча б наполовину менше підстав ненавидіти саме його ім'я, ніж у моєї бідолашної тітоньки, яка так натерпілася від нього, — я б постаралася зробити все можливе, щоб запобігти цьому шлюбу; але я знаю тебе, знаю, що дружина, яку ти любитимеш, буде найщасливішою жінкою у світі, і навіть якщо ти її розлюбиш, то будеш поблажливим і гречним до неї, як личить справжньому джентльменові.

Хіба можна не зробити все, що завгодно, тільки щоб Фанні Прайс була щасливою, хіба можна її розлюбити, — звичайно, саме таким був зміст його пишномовної відповіді.

— Якби ти бачила її сьогодні вранці, Мері, — продовжував він, — коли вона з такою лагідною покірністю, з таким терпінням спішила виконати будь-який примх її недолугої тітки, вишивала з нею й для неї і, схилившись у роботі, заливалася чарівним рум'янцем, а потім поверталася на своє місце — записати щось за вказівкою цієї дурепи; і все це з такою скромною делікатністю, наче це так і треба, щоб вона жодної миті не належала самій собі, — і зачіска в неї була така ж акуратна, як завжди, та коли вона писала, один маленький завиток спадав їй на чоло, і вона раз у раз відкидала його назад, і водночас розмовляла зі мною й слухала, що я говорив, так, наче їй подобалося мене слухати. Якби ти її тоді побачила, Мері, ти б не змогла навіть уявити, що її влада над моїм серцем колись послабшає.

— Любий мій Генрі! — вигукнула Мері і на мить загнулася, з посмішкою дивлячись на нього. — Як я рада бачити, що ти так закохався! Це дуже мене тішить. Та що ж скажуть місіс Рашворт і Джулія?

— Мене аж ніяк не хвилює, що вони скажуть чи що відчуватимуть. Вони побачать, якою повинна бути жінка, щоб мене привабити, — щоб привабити розумного чоловіка. Я щиро бажаю, щоб це відкриття пішло їм на користь. І тепер вони побачать, що до їхньої кухні ставляться так, як вона того варта, і нехай їм буде соромно згадувати, як

вони безсовісно та зневажливо з нею поводитися. Вони страшенно лютуватимуть, — і, помовчавши, він продовжував уже спокійніше: — Місіс Рашворт страшенно розлютиться. Для неї це буде гірка пігулка; і, як усі гіркі пігулки, вона смакуватиме вельми погано, та її проковтнуть і забудуть; адже я не так знахабнів, щоб думати, наче її почуття, хай навіть до мене, виявиться стійкішим, ніж в інших жінок. Так, Мері, моя Фанні щодня, щохвилини відчуватиме зміну в поведінці кожного, хто з нею спілкується; для мене буде справжнім щастям розуміти, що це сталося завдяки мені, що це я дав їй усе, чого вона варта. Зараз вона безправна, безпомічна, без друзів, усіма забута й покинута.

— Ні, Генрі, не всіма; не всіма забута; в неї є друзі, і вона не забута. Її кузен Едмунд ніколи її не забуває.

— Едмунд! Може, воно й так, я вірю, що він, загалом кажучи, добрий до неї. І сер Томас, по-твоєму, також; але це доброта багатого, зверхнього, велемовного та владного дядечка. І сер Томас, і Едмунд, що такого вони можуть зробити для неї, для її щастя, спокою, честі й гідності, — такого, як зроблю я?

Розділ тридцять перший

Генрі Кроуфорд наступного ранку знову був у Менсфілді, і навіть раніше, ніж зазвичай приходять з візитами. Леді Бертрам і Фанні були в малій вітальні, і, на його щастя, коли він увійшов, леді Бертрам саме збиралася покинути кімнату. Вона була вже біля дверей і, розсудивши, що не годиться даремно завдавати собі такого клопоту, після люб'язного вітання та квапливої згадки, що на неї чекають, кинула слугі: "Скажіть серові Томасу, що в нас гість" і попростувала далі.

Генрі, безмежно радий, що вона йде, вклонився, провів її поглядом і, не гаючи ані хвили, одразу ж звернувся до Фанні, витяг якісь папери і жваво заговорив:

— Мушу зізнатися, я дуже вдячний тим, хто надав мені таку можливість побачитися з вами наодинці. Я жадав цього більше, ніж ви можете собі уявити. Знаючи ваші сестринські почуття, я б навряд чи примирився з тим, щоб хтось іще розділив з вами першу радість від звістки, яку я приніс. Він отримав підвищення. Ваш брат — лейтенант. Я безмежно щасливий, що можу привітати вас із наданням Уільямові звання офіцера. Ось листи, які про це сповіщають, я щойно їх отримав. Певно, ви захочете їх проглянути.

Фанні не могла вимовити ні слова, але він і не чекав, що вона говоритиме. Бачити вираз її очей, її рум'янець, зміну її почуттів — від сумніву й ніяковості до радісного збентеження — було для нього досить. Вона взяла в нього листи. Перший був від адмірала, що в кількох словах сповіщав племінника про успіх справи, якою він клопотався, — службове підвищення молодого Прайса; до цього листа додавалися ще два: один — від секретаря першого лорда Адміралтейства до друга адмірала, який займався цією справою на його прохання; другий — від цього друга до нього самого; у листі говорилося, що його світлість був дуже радий приділити увагу рекомендації сера Чарлза, що серові Чарлзу було дуже приємно мати можливість виказати свою повагу до адмірала Кроуфорда і що надання містерові Уільяму Прайсу звання другого лейтенанта

на Його Величності шлюпі "Дрозд" було радісною подією для широкого кола шанованих осіб.

Непевною рукою тримаючи листи, Фанні пробігала їх очима, і серце її тріпотіло в щасливій бентезі, а Кроуфорд вів далі, у непідробному захваті кваплячись висловити, яка важлива для нього ця подія.

— Не говоритиму про свою радість, — мовив він, — яка б вона не була велика, ваша радість значить для мене набагато більше. Порівняно з вами, хто має право радіти? Я ладен був дорікати собі за те, що першим дізнався новину, яку ви мали б знати раніше від усіх на світі. Однак я не згаяв ні хвилини. Пошта цього ранку спізнилася, та потім я вже не став зволікати. Як нетерпляче, як щиро я чекав завершення цієї справи — я вам і описати не можу; як прикро був вражений, як жорстоко розчарований, що вона не завершилася під час мого перебування в Лондоні! Я лишався там, щодня сподіваючись, що все нарешті владнається; адже будь-що менш важливе не затримало б мого повернення до Менсфілду навіть на половину цього часу. Але, хоч мій дядечко поставився до мого прохання з усією увагою, якої я лишень міг бажати, і негайно ж зайнявся цією справою, виникли труднощі — через відсутність одного з його друзів та невідкладні справи іншого; я не міг довше чекати і, знаючи, у які надійні руки передав свою справу, поїхав з Лондона в понеділок, сподіваючись, що мине не надто багато часу і я отримаю оці листи. Мій дядечко, найкраща людина у світі, побачивши вашого брата, як я й не сумнівався, зробив для нього все можливе. Ваш брат йому дуже сподобався. Вчора я не дозволив собі розповісти, як дядечко його хвалив, і переказати хоча б половину з цих похвал. Я вирішив це відкласти доти, поки не матиму певності, що то були похвали справжнього друга, — і сьогодні тому є докази. Але тепер я можу сказати, що Уільям Прайс ніде не зустрів би такого сердечного прийому та живого інтересу до своєї персони, не удостоївся більш високих похвал, ніж у мого дядечка, після того як вони разом провели вечір.

— То все це — завдяки вам? — вигукнула Фанні. — Господи милостивий! Які ви добрі, які добрі! Ви справді... це сталося за вашим бажанням? Вибачте, будь ласка, я просто розгубилася. Невже адмірал просив за Уільяма? Як це сталося? Я просто приголомшена.

Генрі був невимовно радий пояснити все з самого початку і взявся дуже докладно розповідати, що він для цього зробив. Метою його останньої поїздки до Лондона було не що інше, як ввести брата Фанні у дім на Хіл-стріт й умовити адмірала зробити все можливе для того, щоб Уільям отримав підвищення. Це й була його лондонська справа. Він нікому не обмовився про свій намір, не мовив ані слівця навіть Мері; не маючи певності, що справа завершиться успішно, він не хотів ні з ким ділитися своїми планами. І зараз він з таким запалом розповідав про свої тривоги, уживав такі сильні вирази, на зразок "глибокої зацікавленості", "подвійних мотивів", "заповітних бажань, які неможливо висловити", що Фанні не змогла б лишитися байдужою до цих натяків, якби була здатна їх почути; але її цілком заповнили інші почуття, вона була все ще настільки приголомшена, що ледве могла слухати навіть те, що він говорив про

Уїльяма; і коли він на мить замовкав, промовляла: "Які ви добрі! Ви надзвичайно добрі! О, містере Кроуфорд, ми так вам зобов'язані! Любий, любий Уїльям!" Вона скочила з місця і поспіхом кинулася до дверей, вигукнувши: "Піду до дядечка. Дядечко мусить якнайскоріше про це дізнатися!" Але Кроуфорд не міг так просто її відпустити. Нагода була чудовою, а він — надто нетерплячим. Він умить опинився біля Фанні. Вона не повинна йти, нехай подарує йому ще п'ять хвилин, — і він узяв її за руку і повів на колишнє місце, і лише посередині його подальшої промови Фанні запідозрила, навіщо він її затримав. Коли ж вона остаточно це зрозуміла і водночас збагнула, що від неї чекають, аби вона повірила, наче збудила в його серці почуття, незнані раніше, і буцімто все, зроблене ним для Уїльяма, слід вважати доказом його безмежної прихильності до неї, вона украй збентежилася і якусь мить не могла вимовити ні слова. Вона гадала, що все це дурниці, просто звичні для нього джигунські балачки, якими він схотів її звабити; вона мимохіть відчувала, що це негарно, неблагородно з його боку, що вона не заслуговує такого поводження; та це на нього схоже, це достоту та манера, яку вона вже помічала раніше; але вона не дозволила собі бодай чимось виказати своє невдоволення, оскільки була йому надто вдячна і, хай йому навіть бракувало делікатності, не могла про це забути. Поки серце її сповнювала радість та вдячність за його благодіяння, вона не могла ображатися на те, що зачіпало лише її саму; і, двічі віднявши у Кроуфорда свою руку та марно спробувавши відвернутися від нього, вона підвелася і схвильовано мовила:

— Не треба цього, містере Кроуфорд, прошу, не треба! Будь ласка, не кажіть так. Ця розмова мені дуже неприємна. Я піду. Я не хочу цього слухати.

Але він гнув своєї, розводився про свої почуття, домагався відповіді і врешті-решт так недвозначно, що вона не могла не зрозуміти цього, запропонував їй себе, свою руку, свій капітал — усе, що міг запропонувати. Отак воно й сталося; він освідчився. Фанні здивувалася і знітилася ще більше; і, хоч так само не знала, вірити цьому чи ні, більше не могла цього витримати. А він будь-що хотів почути її відповідь.

— Ні, ні, ні! — вигукнула вона, ховаючи лице в долоні. — Це якась нісенітниця. Не мучте мене. Я більш не можу цього слухати. Я дуже вдячна вам за те, що ви зробили для Уїльяма, — просто не можу описати, як вдячна; але я не хочу, не можу, не повинна таке слухати, — ні, ні, не думайте про мене. Та ви й не думаєте. Я знаю, все це нічого для вас не значить.

І вона кинулася від нього геть, і цієї миті почувся голос сера Томаса, що говорив щось служникові, ідучи до тієї кімнати, де були Фанні та Кроуфорд. Тепер уже не було часу для подальших запевнень і благань, хоча необхідність розлучитися з Фанні в таку мить, коли її скромність здавалася впевненому у своїх чарах Кроуфордові єдиною перепорою на шляху до щастя, була вельми жорстокою. Фанні вибігла у двері, протилежні тим, до яких наближався її дядечко, і, в сум'ятті суперечливих почуттів, стала ходити по Східній кімнаті, ще до того як сер Томас приніс гостеві свої люб'язні вибачення і дізнався від нього радісну новину.

Вона була сама не своя від думок і почуттів, що охопили її, вона тріпотіла,

схвильована, щаслива, нещасна, безмежно вдячна, украй розгнівана. У це неможливо повірити! Його поведінці немає виправдання, вона просто незбагненна! Але така вже в нього вдача — у всьому, що він робить, вчувається щось лихе. Він зробив її найщасливішою людиною у світі, а потім так скривдив; вона не знала, що сказати, як сприйняти його вчинок, як до нього поставитись. Не слід сприймати його всерйоз, і все ж таки — як вибачити такі слова, якщо вони були сказані просто знічев'я?

Проте Уїльям — лейтенант. Це, без сумніву, була правда — і нічим не затьмарена. Їй слід тільки про це й думати, а про все інше забути. Містер Кроуфорд, звичайно, більш ніколи до неї не звернеться; він повинен був бачити, як їй це неприємно; і тоді з якою вдячністю вона шануватиме його за ласку до Уїльяма!

Вона не хотіла виходити зі Східної кімнати далі, ніж до сходів, поки не переконається, що містер Кроуфорд покинув дім; але, впевнившись, що він пішов, вона чимшвидше спустилася вниз, до дядечка, щоб втішитися його радістю так само, як своєю власною, та почути його міркування щодо подальшої кар'єри Уїльяма. Сер Томас радів щасливій звістці так щиро, як вона лишень могла бажати, і охоче й ласкаво поговорив з нею; а їй було так приємно розмовляти з дядечком про Уїльяма, що всі її прикрі почуття безслідно розвіялися — до тієї миті, поки дядечко на завершення бесіди не сказав їй, що запросив містера Кроуфорда сьогодні пообідати з ними. Їй було дуже неприємно це почути, бо хоч він, певно, не зважив на те, що сталося, побачити його знову так скоро було для неї жахливим випробуванням. Вона силкувалася опанувати себе; щосили старалася, по мірі того як наближався час обіду, виглядати і почуватись як завжди; але так і не змогла подолати скутості й знічення, коли гість увійшов до кімнати. Вона ніколи не думала, що той самий день, який приніс їй радісну звістку про Уїльяма, водночас завдаватиме їй таких страждань.

Містер Кроуфорд не лише був у кімнаті — він дуже скоро опинився поруч із нею. Він приніс їй записку від своєї сестри. Фанні не насмілилася й глянути на нього, проте з його голосу їй не здалося, що він усвідомлює свою нещодавню безтактність. Вона одразу ж розгорнула записку, щаслива, що може чимось зайнятись, і, читаючи, була вельми рада появі метушливої тітоньки Норріс, що одразу ж затулила її від усіх.

"Люба моя Фанні, — адже тепер я зможу Вас так називати завжди, що буде для мене справжнім полегшенням, бо останні півтора місяця мені було важко вимовити "міс Прайс" — перш ніж відпустити брата, я хочу передати Вам свої найширіші вітання і запевнити Вас у своїй згоді та схваленні. Сміливіше, моя люба Фанні, не бійтесь нічого; тут не може бути ніяких ускладнень, про які варто було б говорити. Мені хотілося б думати, що впевненість у моїй згоді щось для Вас значить; тож сьогодні ввечері всміхніться йому своєю чарівною усмішкою і відпустіть його до мене ще щасливішим, ніж він зараз вирушає до вас.

Щиро Ваша, М.К."

Це були не ті слова, що могли б утішити Фанні; бо хоч вона й читала записку надто поспішно й схвильовано, щоб вірно зрозуміти, що має на увазі міс Кроуфорд, було очевидно, що та бажає привітати її з братовою прихильністю і, здається, вірить у його

серйозні наміри. Фанні не знала, як їй слід вчинити і що про це думати. Найгірше, якщо все це серйозно; та навіть якщо ні, їй все одно не було спокою. Вона жахалася щоразу, як містер Кроуфорд звертався до неї, а він це робив занадто часто; і їй лякало, що з нею він розмовляє зовсім іншим тоном і в іншій манері, ніж з усіма. Вона почувалася дуже ніяково, не могла навіть їсти, і коли сер Томас жартома зауважив, що радість відбила у неї апетит, вона ледь не згоріла від сорому, з жахом гадаючи, як це зрозуміє містер Кроуфорд; оскільки, хоч ніщо не змусило б її подивитись праворуч, де сидів він, його погляд — вона відчувала це — був звернений до неї.

Вона була ще мовчазніша, ніж завжди. Насилу підтримувала розмову навіть тоді, коли заговорили про Уїльяма, — адже своїм підвищенням він також завдячував тому, хто сидів праворуч від неї, і їй було прикро думати про цей зв'язок.

Їй здавалося, що леді Бертрам цього разу сидить за столом довше, ніж зазвичай, і вона у відчаї гадала, чи вийде та звідси хоч коли-небудь; та нарешті вони перейшли до вітальні, і поки її тітоньки, кожна у своєму стилі, закінчували обговорювати кар'єру Уїльяма, вона змогла подумати про все спокійніше.

Місіс Норріс, здавалося, не в останню чергу втішали міркування про економію, яку з цього матиме сер Томас. Тепер Уїльям зможе сам себе забезпечувати, а для його дядечка це буде неабияка різниця; адже ніхто не знає, скільки племінничок йому коштував; та й на подарунках це трохи позначиться. Вона була дуже рада дати Уїльямові те, що дала на прощання, справді дуже рада, що мала таку можливість — не вдаючись до надмірних витрат, подарувати йому чималеньку суму; тобто ця сума є значною для неї, з її скромними статками, а він на ці гроші зможе облаштувати свою каюту. Звичайно, це влетить йому в добру копійчину, треба ж стільки всього купити, хоч, звісно, його батьки підкажуть йому, як придбати все подешевше, та все одно вона дуже рада, що могла прислужитися у цій справі.

— Я рада, що ти дала йому пристойну суму, — безтурботно зауважила леді Бертрам, — я ж бо дала лише десять фунтів.

— Справді? — вигукнула місіс Норріс і зашарілася. — Що й казати, поїхав він не з порожніми кишенями; та ще й задарма прокотився до Лондона!

— Сер Томас сказав мені, що десяти фунтів буде досить.

Місіс Норріс не мала жодного бажання сперечатись і перевела розмову на інше.

— Просто дивина та й годі, — мовила вона, — скільки коштують молоді люди тим, хто ними опікується; треба ж їх і виховати, і в люди вивести! Та їм до того байдужісінько, вони й гадки не мають, скільки батько з матір'ю, або тітонька й дядечко, витрачають на них щороку. От хоча б діти моєї сестри Прайс; якщо взяти їх усіх разом, то, скажу вам, ніхто й не повірить, скільки вони коштують серові Томасу, — вже не кажучи, що я для них роблю.

— Так, сестро, це ти правильно кажеш. Але що ж вони, бідні крихітки, можуть вдіяти? І, знаєш, для сера Томаса це не становить майже ніякої різниці. Фанні, нехай тільки Уїльям не забуде про мою шаль, якщо поїде до Вест-Індії; а я попрошу його купити ще дещо, як трапиться щось цікаве. Я б хотіла, щоб він поїхав до Вест-Індії; тоді

в мене буде шаль. Напевно, мені потрібні дві шалі, Фанні.

Фанні тим часом, приєднуючись до розмови лише тоді, коли це було необхідно, намагалася збагнути, що це собі надумали містер і міс Кроуфорд. Ніщо на світі, окрім його слів та поведження, не давало підстав подумати, що це серйозно. Проти цього були всі природні, ймовірні, розумні міркування, всі його звички та спосіб думок, усі її вади. Як вона може збудити серйозну прихильність чоловіка, що на своєму віку зустрів і звабив стільки жінок, та ще й таких, до яких їй ніколи не дорівнятися; якого нелегко чимось по-справжньому вразити, навіть докладаючи величезних зусиль, щоб йому сподобатися; який так легковажно, безтурботно, бездумно судить про ці речі; який так багато значить для всіх, але сам, здається, не знайшов іще нікого, хто був би йому дорогий? До того ж, хіба можна уявити, щоб його сестра, з усіма її високими та світськими поняттями про шлюб, підтримувала його серйозні наміри щодо дівчини, яка йому нерівня? Ніщо не могло бути більш неприродним для обох Кроуфордів. Фанні соромилася власної підозріливості. Але все що завгодно було б імовірнішим, ніж серйозна прихильність до неї Кроуфорда чи то щире схвалення цієї прихильності його сестрою. Вона переконала себе в цьому ще до того, як до них приєдналися сер Томас і містер Кроуфорд. Проте важко було зберегти це переконання, коли Кроуфорд був у вітальні, бо час від часу вона ловила на собі такий його погляд, що й не знала, як його слід розуміти; у будь-якого іншого чоловіка такий погляд здався б їй вельми промовистим, сповненим серйозного значення. Але вона все ще намагалася переконати себе, що він дивиться на неї всього лише з тим самим виразом, із яким колись дивився на її кузин та на безліч інших жінок.

Вона гадала, що він захоче поговорити з нею так, щоб не чули всі інші. Як їй здавалося, він весь вечір намагався улучити таку мить, щойно сер Томас виходив з кімнати чи був зайнятий розмовою з місіс Норріс; але Фанні була насторожі й уникала цієї небезпеки.

Нарешті — змучена Фанні ясно відчула це "нарешті", хоч година була ще не пізня, — Кроуфорд сказав, що збирається йти; але радість Фанні, викликана цими словами, вмить розвіялася, коли він звернувся до неї:

— А ви нічого не передасте Мері? Ніякої відповіді на її записку? Вона буде розчарована, якщо нічого від вас не отримає. Прошу, напишіть їй хоча б два рядки.

— О так, звісно, — вигукнула Фанні, квапливо підвівшись — надто квапливо від знічення та бажання зникнути геть з очей інших. — Я зараз напишу до неї.

Вона ступила до столу, за яким зазвичай писала щось для своєї тітоньки, і підготувала письмове приладдя, ще не знаючи, що ж їй писати. Вона прочитала записку міс Кроуфорд лише один раз, а як відповідати на те, чого й сама до пуття не розумієш? Зовсім недосвідчена в подібному листуванні, вона, якби в неї був час для вагань та страхів, відчула б їх сповна; але щось таки треба було написати негайно, і, бажаючи лише одного — не показати, що вона розгадала зміст листа, — вона тремтячою рукою написала так:

"Я дуже вдячна Вам, люба міс Кроуфорд, за щирі вітання, оскільки вони стосуються

мого любого Уїльяма. Все інше у Вашій записці — просто жарти, я знаю; але я до такого не звикла і сподіваюся — ви мені вибачите, якщо я попрошу Вас більш ніколи не звертатися до мене в подібному тоні. Я досить добре знаю містера Кроуфорда, щоб розуміти справжні мотиви його поведінки; якби він так само розумів мене, думаю, він би поводивсь інакше. Сама не знаю, що я пишу, але буду вельми Вам зобов'язана, якщо Ви більш ніколи про це не згадуватимете. Прийміть мою подяку за те, що Ви були такі ласкаві написати до мене, люба міс Кроуфорд, і лишаюся щиро Ваша".

Кінець листа вийшов дещо сумбурним, бо Фанні зовсім перелякалася, бачачи, що містер Кроуфорд — певно, бажаючи забрати листа — рушив до неї.

— Не подумайте, наче я хочу вас поквалити, — мовив він, з подивом завваживши її переляк. — Я й на думці не мав нічого такого. Не поспішайте, прошу.

— О, дякую, я вже закінчила, зараз, хвилиночку; ось, будь ласка, я буду вам дуже вдячна, якщо ви передасте це міс Кроуфорд.

Фанні згорнула записку, і Кроуфордові нічого не лишалося, як її взяти; і оскільки вона одразу ж по тому, відвівши погляд, пройшла до каміна, де сиділи всі інші, Кроуфорд хоч-не-хоч мусив прощатись.

Фанні ніколи ще не переживала такого тривожного дня, сповненого мукою і радістю водночас; але, на щастя, радість її не могла згаснути й на кінець дня — адже кожен наступний день приносить їй нову згадку про підвищення Уїльяма, — а страждання, як вона сподівалася, більш не повернеться. Вона чудово розуміла, яким недоладним може видатися її лист, — адже й малій дитині сором писати отакі дурниці; але написати краще їй не завадило хвилювання. Так чи інакше, а її записка переконає обох, що вона не вражена увагою містера Кроуфорда і аж ніяк за неї не вдячна.

Розділ тридцять другий

Фанні не могла забути про містера Кроуфорда і наступного ранку; вона зрозуміла це, щойно прокинулася; але вона пам'ятала зміст своєї записки і так само, як учора ввечері, сподівалася на її успішну дію. Якби тільки містер Кроуфорд поїхав! Це було найзаповітнішим її бажанням; нехай би він поїхав і взяв із собою сестру, як і було домовлено спочатку, — бо ж саме для цього він повернувся до Менсфілду. І чому вони досі цього не зробили, — адже міс Кроуфорд так не хотіла тут затримуватися! Під час його вчорашнього візиту Фанні сподівалася, що він назве день від'їзду; але він тільки й сказав, що це станеться скоро.

Втішаючи себе думкою, що її записка прислужиться до тої мети, заради якої була написана, Фанні не могла не здивуватися, побачивши, як містер Кроуфорд прямує до їхнього будинку, та ще й о такій ранній порі, як учора. Його прихід міг і не стосуватися її, та все ж краще було уникнути зустрічі; і, як вона вже піднімалася нагору, то вирішила там і перечекати його візит, якщо тільки її не покличуть; а оскільки місис Норріс все ще була в домі, Фанні навряд чи загрожувала така небезпека.

Вона деякий час сиділа у Східній кімнаті і, схвилювано прислухаючись, уся напружувалася в чеканні, що її от-от покличуть; але поблизу не було чути нічиїх кроків, і вона помалу заспокоїлася, змогла всістися зручніше, знайти собі якесь

заняття і сподіватися, що містер Кроуфорд як прийшов, так собі й піде, а їй можна про це нічого не знати.

Минуло десь півгодини, і вона вже почувалася дуже затишно, аж раптом почула чийсь кроки, що наближалися до її дверей; важкі кроки, які було незвично чути в цій частині будинку. То були дядечкові кроки, вона знала їх так само добре, як і його голос; вони часто змушували її напружуватися, як зараз, коли вона подумала, що він іде поговорити з нею. Це справді був сер Томас, він відчинив двері й спитав, чи можна йому зайти. Її охопив жах, як бувало завжди, коли він заходив до цієї кімнати, і вона почувалася так, наче він мав екзаменувати її з французької чи англійської.

Вона, однак, була вельми люб'язною, запропонувала йому стільця і намагалася вдавати, наче цей візит — бозна-яка честь для неї; у своєму збентеженні вона й думати забула про недоліки своїх апартаментів, але дядечко, майже одразу як увійшов, здивовано мовив до неї:

— Що це в тебе сьогодні не запалили вогню?

Надворі лежав сніг, і Фанні сиділа, загорнувшись у шаль; тому вона знітилася.

— Мені не холодно, сер. Я ніколи довго тут не сиджу о цій порі року.

— Але ж взагалі тут запалюють?

— Ні, сер.

— Як же це так вийшло? Мабуть, тут щось недогледіли. Я думав, ти так охоче проводиш час у цій кімнаті, бо тобі тут затишно. У твоїй спальні, я знаю, немає каміна. Це якесь непорозуміння, яке слід виправити. Тобі зовсім не годиться сидіти в холодній кімнаті, хоч би й півгодини на день. Ти не досить міцна для цього. Ти застудишся. Твоя тітонька, певно, не знає, що тут не запалюють вогню.

Фанні охоче промовчала б, але від неї чекали відповіді, і, бажаючи бути справедливою до тітоньки, яку любила більше, вона не змогла втриматися від досить недвозначної згадки про "тітоньку Норріс".

— Я розумію, — вигукнув дядечко, насилу опанувавши себе, і більш не хотів нічого слухати. — Я все розумію. Твоя тітонька Норріс завжди доводила — і, до речі, справедливо, — що молодь слід виховувати без зайвих поблажок; але ж у всьому треба знати міру. До того ж здоров'я у неї — дай Боже всякому, і, звичайно, впливає на її погляди щодо потреб інших. З другого боку, її теж можна зрозуміти. Я знаю, вона завжди так дивилася на речі. Цей принцип сам по собі вартий поваги, але могло статися — і так воно й є, — що у твоєму випадку її занесло надто далеко. Я знаю, що іноді, певною мірою, до тебе ставилися надто вимогливо; але я надто гарної думки про тебе, Фанні, щоб припустити, наче ти колись згадуватимеш про це з образою. Ти все вірно розумієш і тому не станеш судити про речі лише з одного боку; ти дивитимешся на минуле неупередженим поглядом, розважиш, які люди були поруч, які різні були їхні вчинки в різний час, і відчуєш, що не гіршими з твоїх друзів були й ті, хто привчав і готував тебе до нелегких життєвих умов, які, здавалося, могли б випасти тобі на долю. Хоч їхня обачливість може врешті-решт виявитися непотрібною, вони бажали тобі добра; і можеш бути певна, що всі переваги добробуту здаватимуться лише удвічі

більшими завдяки тим незначним обмеженням, яких тобі довелося зазнати. Я знаю, ти не розчаруєш моїх сподівань і завжди будеш ставитися до своєї тітоньки Норріс з пошаною та увагою, як вона того заслуговує. Та годі про це. Сідай, моя люба. Мені треба кілька хвилин поговорити з тобою, та довго я тебе не затримаю.

Фанні, опустивши погляд і заливаючись рум'янцем, скорилася. Після недовгої паузи сер Томас змусив себе приховати усмішку і повів далі:

— Ти, певно, не знаєш, що сьогодні вранці в мене був гість. Тільки-но я прийшов після сніданку до своєї кімнати, як з'явився містер Кроуфорд. Про ціль його візиту ти, мабуть, здогадуєшся.

Фанні густо зашарілася, і дядечко, розсудивши, що вона не може ні говорити, ні підвести очей від надмірного хвилювання, сам відвів від неї погляд і не гаючись продовжив розповідь про візит містера Кроуфорда.

Містер Кроуфорд прийшов сказати, що він закоханий у Фанні, зробити їй пропозицію і просити згоди її дядечка, який начебто заміняв їй батьків; він оголосив про це належним чином так щиро, сміливо й відверто, а сер Томас до того ж відчував, що і його власні відповіді та зауваження були вельми доречними для такого випадку, і тому був радий докладно розповісти племінниці про їхню бесіду, і гадки не маючи, що відбувається в її душі, та впевнений, що всі ці деталі втішають її ще більше, ніж його самого. Він говорив уже кілька хвилин, і Фанні не наважувалася його перервати. Вона навіть не відчувала такого бажання. Вона була надто збентежена. Трохи відсунувшись від дядечка і втупивши погляд у вікно, вона в тоскній тривозі продовжувала слухати. Навіть він замовкнув, та перш ніж вона встигла це усвідомити, він підвівся й мовив:

— А тепер, Фанні, оскільки я вже виконав частину свого обов'язку і показав тобі, що все відбувається на вельми серйозних та приємних підставах, я можу перейти до тієї частини, що лишилася, і попросити тебе спуститися зі мною донизу, де я, хоч і не вважаю себе негідним супутником, буду змушений поступитися місцем іншому, кого тобі зараз і треба послухати. Містер Кроуфорд, як ти, мабуть, здогадуєшся, все ще у домі. Він у моєму кабінеті і сподівається зустріти там тебе.

Почувши це, Фанні здригнулася, скрикнула, що здалося серові Томасу вельми дивним; та по-справжньому він здивувався, почувши її слова:

— О ні, сер, я не можу, справді не можу піти до нього! Містер Кроуфорд повинен знати... він мусить це знати; вчора я сказала йому досить, щоб переконати його, що... він учора говорив про це зі мною, і я так прямо й сказала йому, що мені це дуже неприємно; і я не владна над своїм серцем.

— Щось я не розумію, — мовив сер Томас, сідаючи знову. — Не владна над своїм серцем? Що це значить? Я знаю, він говорив з тобою вчора ввечері і, як я розумію, розважив за потрібне діяти далі лише тому, що його певною мірою заохочувала до цього одна розумна молода особа. Я був дуже задоволений тим, що почув від нього про твою поведінку; це свідчить про скромність, яка варта найвищих похвал. Але зараз, коли він так гречно, з усією належною пристойністю, так благородно вдався до подальших кроків, — що бентежить тебе зараз?

— Ви помиляєтесь, сер! — вигукнула Фанні в такій душевній скруті, що навіть насмілилася суперечити дядечкові. — Ви глибоко помиляєтесь. Як міг містер Кроуфорд таке сказати? Я його зовсім не заохочувала! Навпаки, я сказала йому, що не бажаю його слухати, бо мені це дуже неприємно з будь-якого погляду, і що я прошу його більш ніколи не говорити зі мною у такому тоні... я певна, що саме це я й сказала, а може, не тільки це, і сказала б іще більше, якби була впевнена, що за цим ховається щось серйозне; але я не хотіла, я просто не могла витримати, щоб здалося, наче я сприймаю це всерйоз... я думала, він говорить просто знічев'я.

Вона більше не могла говорити; сили її були вичерпані.

— Отже, це слід розуміти так, — мовив сер Томас, трохи помовчавши, — що ти відмовляєш містерові Кроуфорду?

— Так, сер.

— Відмовляєш йому?

— Так, сер.

— Відмовляєш містерові Кроуфорду! На якій підставі? З якої причини?

— Я... він мені не подобається, сер, настільки, щоб вийти за нього заміж.

— Дуже дивно! — мовив сер Томас тоном холодного невдоволення. — У цьому є щось недосяжне для мого розуміння. Є молода людина, яка звернула на тебе увагу, і все свідчить на його користь: не лише його становище, капітал і характер, але й надзвичайно приємна вдача, люб'язна манера поводитись і говорити, що зачаровує кожного. І ти ж не вчора з ним познайомилася; ти знаєш його вже певний час. До того ж його сестра — твоя близька подруга; і він стільки зробив для твого брата, що, я певен, цього має бути для тебе досить, навіть якби він не мав інших чеснот. Я ось не впевнений, що зміг би так скоро допомогти Уїльямові. А він це зробив уже зараз.

— Так, — мовила Фанні, і голос у неї тремтів, і вона знов опустила очі — на цей раз від сорому; бо після тієї картини, що змалював дядечко, вона справді засоромилася своєї нелюбові до Кроуфорда.

— Тобі слід було б розуміти, — продовжував сер Томас, — що містер Кроуфорд приділяє тобі особливу увагу. Це не могло бути для тебе несподіванкою. Ти мала помітити його прихильність; і хоч ти завжди приймала знаки його уваги з належною скромністю (тут я не можу тобі дорікати), я ніколи не помічав, щоб це було тобі неприємно. Я схильний вважати, Фанні, що ти сама не розумієш своїх почуттів.

— О ні, сер! Я знаю свої почуття. Його увага завжди... була мені неприємна.

Сер Томас поглянув на неї з ще більшим подивом.

— Цього я просто не можу збагнути, — мовив він. — Поясни, будь ласка. Ти така молода, і навряд чи ти могла когось зустріти, щоб твої почуття...

Він замовкнув і пильно подивився на неї. Він бачив, що з її вуст ледь не зірвалося "ні", але вимовити цього вона не змогла і залилася густим рум'янцем. Однак у такій скромній дівчині це лише свідчило про невинність; і, визнавши за краще цим вдовольнитися, він квапливо додав:

— Ні, ні, я знаю, про це не може бути й мови; це неможливо. Ну, тоді більше нема

про що говорити.

І кілька хвилин він справді не казав нічого. Він поринув у роздуми. Племінниця також напружено розмірковувала, намагаючись зібратися на силі і підготуватися до подальших розпитувань. Вона радше готова була вмерти, ніж сказати правду; і сподівалася, що роздуми вбережуть її від згубного зізнання.

— Незалежно від почуттів містера Кроуфорда, що, на мій погляд, цілком виправдані його вибором, — знову почав сер Томас, і дуже спокійно, — сама його схильність одружитися так рано здається мені вартою похвали. Я стою за раннє одруження, коли статки це дозволяють; і, як на мене, кожна молода людина з достатнім прибутком має по досягненні двадцяти чотирьох років одружитись якомога скоріше. Я так у цьому переконаний, що мені дуже прикро думати про те, як мій старший син, твій кузен містер Бертрам, уникає одруження; наразі, як я можу судити, шлюб не посідає скільки-небудь значного місця в його планах та задумах. Мені б хотілося, щоб він мав більшу схильність до сімейного життя. — Тут він знову подивився на Фанні. — Едмунд, мені здається, за своєю вдачею та звичками більш схильний одружитися рано, ніж його брат. Він, як я помітив останнім часом, уже зустрів дівчину, яку міг би покохати; чого, бачу, досі не трапилося з моїм старшим сином. Чи вірно я кажу? Ти згодна зі мною, люба?

— Так, сер.

Це було сказано ввічливо й спокійно, і сера Томаса могло більш не турбувати її ставлення до кузенів. Але те, що предмет його хвилювань змінився, анітрохи не допомогло Фанні; не змігши пояснити для себе її поведінку, сер Томас ще більш розгнівався; він встав з місця і заходив по кімнаті, враз спохмурнівши (Фанні це відчувала, хоч і не насмілювалася підвести на нього очі); а потім владним тоном спитав:

— У тебе є якісь підстави, дитино, щоб бути поганої думки про вдачу містера Кроуфорда?

— Ні, сер.

Їй дуже хотілося додати: "Але про його переконання — так"; та серце в неї впало при думці про те, до якої це призведе жакливої розмови, яких вимагатиме пояснень, — а переконати його вона, мабуть, таки не зможе. Її погана думка про Кроуфорда була викликана здебільшого спостереженнями, про які вона, заради блага своїх кузин, не наважилася б розповісти їхньому батькові. Марія та Джулія, і особливо Марія, були надто великою мірою причетні до недостойної поведінки містера Кроуфорда, щоб Фанні могла змалювати його характер таким, як собі його уявляла, не зраджуючи кузин. Вона сподівалася, що такий чоловік, як її дядечко — прозорливий, благородний, добрий, — має вдовольнитися самим лише її зізнанням у тому, що Кроуфорд їй не подобається. На її горе, вона відчула, що цього не досить.

Сер Томас підійшов до столу, за яким вона сиділа, зізнана і нещасна, і з холодною суворістю мовив:

— Я бачу, говорити з тобою немає сенсу. Тож вважатимемо цю прикру розмову завершеною. Не слід змушувати містера Кроуфорда чекати так довго. Я можу лише

додати, що вважаю за свій обов'язок висловити своє ставлення до твоєї поведінки. Ти розчарувала всі мої сподівання і виказала риси, цілком протилежні до тих, що я хотів би в тобі бачити, оскільки — і я думаю, що це було видно з мого ставлення до тебе, — відтоді, як я повернувся до Англії, я був про тебе вельми схвальної думки. Мені здавалося, що тобі не властиві надмірні гордощі, самовтіха та дух непокори, який за наших часів так часто можна зустріти навіть у молодих жінок і який у молодій жінці є взагалі неприпустимим та огидним. Але зараз ти показала мені, що також можеш бути впертою й непокірною; що ти можеш і хочеш чинити на свій власний розсуд, без будь-якої поваги до тих, хто, звичайно, має певне право тобою опікуватись, — і навіть не питаєш їхньої поради. Ти показала себе зовсім, зовсім іншою, ніж я тебе уявляв. Ти, здається, ані на мить не задумалася, чи піде це на користь твоїй родині, твоїм батькам, братам і сестрам. Яке це було б для них благо, як би вони зраділи, що ти так добре влаштувалася в житті, — та для тебе це нічого не значить. Ти думаєш тільки про себе, і лише через те, що ти не маєш таких почуттів до містера Кроуфорда, які молодій палкій уяві здаються необхідними для щастя, ти одразу ж йому відмовила, не бажаючи навіть лишити собі деякий час на роздуми, трохи часу, щоб спокійно все зважити і зрозуміти свої справжні бажання; натомість ти в миттєвому пориві відкидаєш можливість влаштувати своє життя, влаштувати пристойно, статечно, благородно, — навряд чи тобі ще колись випаде така можливість. Є претендент на твою руку — молодий, розумний, приємної вдачі, з солідним капіталом, — і він у тебе закоханий, і просить твоєї руки шляхетно й безкорисливо. І дозволь сказати тобі, Фанні, що ти можеш прожити ще вісімнадцять років і не спіткати подібної пропозиції від чоловіка, що був би хоч наполовину таким багатим, як Кроуфорд, чи мав хоча б десяту частину його чеснот. Я радо віддав би за нього будь-яку з моїх доньок. Марія взяла дуже вдалий шлюб; та якби містер Кроуфорд просив руки Джулії, я видав би її за нього з набагато більшим задоволенням, ніж видав Марію за містера Рашворта. — І по хвилі додав: — Я був би вельми вражений, якби будь-яка з моїх доньок, отримавши пропозицію, навіть удвічі менш вигідну від цієї, виявила таку неповагу до мене, що не схотіла б навіть порадитися зі мною і одразу ж, не роздумуючи, відмовилася. Такий вчинок вельми здивував би мене й образив. Я б вважав, що це прикрий переступ обов'язку та дочірньої поваги. Тебе не можна судити за тими ж правилами. У тебе не може бути такого обов'язку переді мною, як у моїх дітей. Але, Фанні, якщо в глибині душі ти можеш вибачити собі невдячність...

Він замовкнув. Фанні вже плакала, і так гірко, що він, хоч як був розгніваний, не міг продовжувати далі. Те, як він описав її, вразило її у саме серце; а ці звинувачення, такі тяжкі, нескінченні й чимдалі жахливіші! Себелюбна, вперта, непокірна й невдячна! Він вважає її такою. Вона обманула його сподівання, втратила його прихильність. Що з нею буде?

— Мені дуже шкода, — вимовила вона нечутно, крізь сльози, — мені справді дуже шкода.

— Шкода! Так, сподіваюся, тобі шкода; і в тебе, певно, будуть причини ще довго

шкодувати про те, що сталося сьогодні.

— Якби лишень я могла вчинити по-іншому, — з новим відчайдушним зусиллям вимовила Фанні, — але я знаю, що ніколи не зроблю його щасливим, і сама також буду нещасна!

Знову полилися сльози; але, незважаючи на ці нестримні ридання і на те страшне слово "нещасна", яким вони були викликані, сер Томас подумав, що вона схильна поступитися, змінити свій намір — і, певно, не зможе лишитись байдужою до палких благань закоханого. Він знав, що Фанні дуже боязка і надміру вразлива, і вирішив, що вона зараз у такому душевному стані, коли потрібно трохи часу, трохи наполегливості й терпіння — чи то нетерпіння, — щоб закоханий молодик, розумно вживаючи всі ці засоби, міг досягти звичайного в таких випадках успіху. Якщо той буде досить наполегливим, — якщо він закоханий настільки, щоб не відступитися від своєї мети, — тоді ще є надія. І ці міркування трохи заспокоїли сера Томаса.

— Ну, гаразд, — мовив він похмуро, але вже не так гнівно, — годі, дитино, витри сльози. Вони тут ні до чого; сльозами горю не допоможеш. Тепер ти повинна спуститися зі мною вниз. Містер Кроуфорд і так уже задовго чекає. Ти мусиш сама дати йому відповідь; не можемо ж ми очікувати, що він вдовольниться меншим; лише ти сама зможеш йому пояснити, чому він так хибно зрозумів твої почуття і, собі на лихо, засліпив себе надією. Я ж не можу цього зробити замість тебе.

Проте Фанні так опиралася, виглядала такою нещасною від самої лише думки про те, щоб спуститися вниз, що сер Томас, трохи поміркувавши, визнав за краще дати їй спокій. Його надії щодо цих леді й джентльмена, таким чином, не справдилися; та коли він поглянув на племінницю і побачив, що зробили сльози з її лицем, то йому здалося, що від такої зустрічі обоє можуть програти більше, ніж виграти. Тому він зронив кілька заспокійливих слів і пішов сам, полишивши бідолашну племінницю сидіти й оплакувати свою гірку долю.

У душі у неї панувало сум'яття. Минуле, нинішнє, майбутнє — усе було жахливе. Але найбільшої муки завдав їй гнів дядечка. Себелюбна й невдячна! Отакою він її уявляє! Тепер вона нещасна довіку. І поруч немає нікого, хто міг би стати на її бік, заступитися за неї або хоча б дати їй пораду. Її єдиний друг поїхав. Він міг би пом'якшити батькове серце; проте всі, так, мабуть, усі віднині вважатимуть її себелюбною та невдячною. Їй доведеться постійно слухати їхні докори; вона буде чути цей докір, бачити його на обличчях довкола, знатиме, що він звучить щоразу, коли мова йде про неї. Вона гнівалася на містера Кроуфорда; і все ж, якщо він справді її кохає і також нещасний, — як усе це жахливо!

Минуло десь півгодини, і повернувся дядечко; Фанні, побачивши його, ледь не зомліла. Однак він говорив спокійно, без гніву, без докорів, і вона трохи ожила. Його слова й поведінка її навіть втішили, бо почав він так:

— Містер Кроуфорд пішов; ми щойно з ним розпрощалися. Не буду передавати нашу розмову. Мені не хочеться ще більше тебе засмучувати розповіддю про те, як почувається він. Досить буде сказати, що він поведився дуже великодушно, як і личить

джентльменові, і лише підтвердив мою схвальну думку про його розум, серце та волю. Коли я дав йому зрозуміти, як ти страждаєш, він одразу ж — і це було вельми тактовно — припинив наполягати на побаченні з тобою.

Тут Фанні, що тільки наважилася поглянути на дядечка, знов опустила погляд.

— Звичайно, — продовжував сер Томас, — він не міг не попросити дозволу поговорити з тобою віч-на-віч, хоча б п'ять хвилин; це прохання цілком природне, він має на це право, і відмовити йому не можна. Але він не призначив точного часу; може, це буде завтра, — та в будь-якому разі тільки тоді, коли ти зовсім заспокоїшся. Зараз усе, що тобі потрібно, — це заспокоїтися. Годі плакати; так ти лише собі зашкодиш. Якщо ти — як мені хотілося б думати — схильна прислухатися до моїх порад, то не станеш давати волю своїм почуттям, а візьмеш себе в руки і розумно про все поміркуєш. Я раджу тобі прогулятися; це піде тобі на користь; походи надворі годинку-другу, в алеї нікого не буде, а тобі, як ти пройдешся на свіжому повітрі, стане краще. І ще одне, Фанні (він на мить повернувся до завершеної вже розмови), я не буду говорити внизу про те, що сталося; не скажу навіть леді Бертрам. Не слід розчаровувати всіх інших; і ти сама також нічого про це не кажи.

Цьому наказові вона могла підкоритись із задоволенням; за це благодіяння вона була вдячна від душі. Уникнути нескінченних нарікань місіс Норріс! Коли дядечко пішов, вона сяяла вдячністю. Можна витерпіти що завгодно, лише не ці нарікання! Навіть побачити містера Кроуфорда було б не так тяжко.

Вона одразу ж вийшла надвір, як порадив дядечко, і сумлінно, наскільки могла, виконала й іншу його пораду: витерла сльози, постаралася опанувати себе і спокійно про все подумати. Вона хотіла довести йому, що справді не бажає його засмучувати і прагне знову здобути його прихильність; до того ж він дав їй неабиякі підстави для таких старань, приховавши всю історію від тітоньок. Тепер їй слід зробити все можливе для того, щоб не викликати підозри ані своїм виглядом, ні поведінкою; і вона відчувала, що здатна майже на все, якщо це врятує її від тітоньки Норріс.

Вона була просто приголомшена, коли, повернувшись з прогулянки, знов увійшла до Східної кімнати і одразу ж побачила веселий вогонь у каміні. Вогонь! Це було вже занадто; виявити таку турботу про неї в таку хвилину! Вона відчула майже болючу вдячність. Її дивувало, що сер Томас, заклопотаний своїми справами, міг згадати про таку дрібницю; та незабаром вона дізналася від служниці, яка прийшла наглядати за вогнем, що тепер тут запалюватимуть щодня. Так наказав сер Томас.

— Я просто негідниця, якщо після цього зможу бути невдячною! — мовила Фанні до себе. — Боже мене борони від невдячності!

Вона не бачила ні дядечка, ні тітоньки Норріс, поки вони не зустрілися за обідом. Дядечко поведився з нею майже так само, як завжди; вона була певна, що він і не хотів ставитися до неї по-іншому, і лише її вразливій уяві могла примаритись якась зміна; але тітонька дуже скоро взялася їй дорікати, і коли почала розводитися про те, як негарно та нечемно вчинила Фанні, вийшовши надвір без її відома, Фанні зрозуміла, що повинна благословити доброту дядечка, який позбавив її від подібних докорів,

викликаних набагато серйознішою причиною.

— Якби я знала, що ти збираєшся вийти, я б попросила тебе піти до мене додому, передати деякі розпорядження Ненні, — говорила тітонька Норріс, — а так була мені зайва морока, довелося самій чалапати. Я ледве викроїла на те часину. А ти б так легко могла позбавити мене зайвих клопотів, — тобі варто було лише сказати нам, що ти збираєшся вийти. Тобі, напевно, було б однаково, гуляти алеєю чи пройтися до мого будинку.

— Я порадив Фанні погуляти в алеї, бо там найсухіше місце, — мовив сер Томас.

— О! — вигукнула місіс Норріс і на мить загнула, — це дуже люб'язно з вашого боку, сер Томас, але ви просто не знаєте, яка суха стежка до мого дому. Фанні могла там чудово прогулятися, будьте певні, та й навіть краще, бо з того була б якась користь; і тітоньці зробила б послугу. Хоч як, а вона таки винна. Якби лишень сказала, що збирається вийти... Та це ж Фанні, — я вже давно помітила, є в ній щось таке: все вона робить по-своєму, не любить, щоб її повчали, пнеться все робити на свій копил, де тільки може. Така вона, знаєте, собі на думці, і надто вже самостійна — тільки й жди, що втне якусь дурницю. Я б дуже їй радила трошки поміркувати над тим, яку має вдачу.

Сер Томас подумав, що навряд чи щось може бути несправедливішим від такого судження про Фанні, і хоч іще зовсім недавно він сам висловлював подібні почуття, зараз він поспішив змінити тему розмови, проте мав неабияк постаратись, перш ніж зазнав успіху: місіс Норріс вочевидь бракувало проникливості, щоб завважити, як зараз, так і будь-коли, якої він гарної думки про свою племінницю і який далекий від схильності перебільшувати чесноти своїх дітей, недооцінюючи Фанні. І вона говорила про ту горезвісну прогулянку аж до кінця обіду.

Однак обід нарешті минув, і вечір приніс Фанні довгожданий спокій та звеселив її більше, ніж вона могла сподіватись після такого буремного ранку; але вона, по-перше, вірила, що вчинила правильно, що її судження були вірні, а наміри — достойні; за це вона могла ручитися. А по-друге, вона дуже хотіла сподіватися, що невдоволення її дядечка помалу минає і, певно, мине й зовсім, коли він подивиться на все спокійно і зрозуміє — як має розуміти будь-яка добра людина, — наскільки жахливо, неприпустимо, негідно виходити заміж без любові.

Вона не могла не тішити себе надією, що тільки-но ця грізна зустріч, яка чекає на неї завтра, відійде в минуле, ця історія завершиться раз і назавжди, бо коли містер Кроуфорд поїде з Менсфілду, то все знову буде так, як було колись. Вона не могла, не хотіла повірити, що кохання до неї надто довго не даватиме спокою Кроуфордові; він не з таких. Лондон скоро його вилікує. В Лондоні він сам почне дивуватися зі своєї любовної омани і буде вдячний Фанні за її розважливість, яка вберегла його від прикрих наслідків такого засліплення.

У той час як Фанні тішилася цими надіями, її дядечка невдовзі після чаю викликали з кімнати; то був надто звичний випадок, щоб її насторожити, і тому вона про це навіть не замислювалася, поки за десять хвилин по тому не з'явився дворецький і не оголосив,

явно звертаючись до неї:

— Сер Томас хоче поговорити з вами, мем, у своєму кабінеті.

Вона вмить збагнула, до чого ведеться; здогадка, що саянула в неї, змусила її пополотніти від жаху; але, одразу ж підвівшись, вона була готова скоритися наказові, і тут обізвалася тітонька Норріс:

— Стривай-но, стривай, Фанні! Що це з тобою? Куди ти зібралася? Не будь така спритна. Як уже на те, моя люба, це не тебе кличуть; це мене покликали (і вона позирнула на управителя); а ти завжди лізеш, куди тебе не просять. Що може бути потрібно від тебе серові Томасу? Це ж ви мене мали на увазі, Бедлі; я зараз. Ви мали на увазі мене, я певна; сер Томас хоче бачити мене, а не міс Прайс.

Але Бедлі був несхитний.

— Ні, мем, не вас, а міс Прайс; повірте, він хотів бачити міс Прайс.

І він злегка всміхнувся, що означало: "Навряд чи ви могли б прислужитись у такій справі".

Місіс Норріс, страшенно розлючена, мусила повернутись до свого рукоділля; а Фанні, перейнята зловісними передчуттями, вийшла з кімнати, щоб наступної миті — як і очікувала — зустрітись наодинці з містером Кроуфордом.

Розділ тридцять третій

Розмова вийшла не такою короткою і не такою вирішальною, як передбачала юна леді. Молодий джентльмен не схильний був відступитися так легко. Він виявив таку завзяту наполегливість, якої тільки й міг йому побажати сер Томас. Він був досить марнославним, і це спонукало його, по-перше, думати, що вона таки його любить, хоч, може, сама того не знає; а по-друге, коли він врешті-решт був змушений визнати, що вона не розуміє власних почуттів, те ж саме марнославство переконало його, що з часом він зможе нав'язати їй ті почуття, яких бажає.

Він був закоханий, дуже закоханий, і це було таке кохання, що, підкоривши собі натуру діяльну й жваву, радше палку, ніж витончену, домагається стрічних почуттів із тим більшою впертістю, чим більшої зазнає поразки; і змусити Фанні його покохати було для нього тепер не лише найбільшим щастям у житті, але й справою честі.

Він не зневірився у своїх силах; він і не думав здаватись. У нього були всі підстави для такої стійкої прихильності; він знав, що їй притаманні всі ті щасливі риси, які виправдають найсміливіші надії на щастя з нею; її нинішня поведінка, що свідчила про безкорисливість та шляхетність вдачі (чесноти, які він вважав дуже рідкісними), лише посилила його бажання і зміцнила рішучість. Він не знав, що серце, яке він прагне завоювати, вже не вільне. Про таке він навіть не міг здогадуватися. Він вважав, що Фанні ще ніколи не замислювалася про подібні речі настільки, щоб це могло бути небезпечним для неї; що її захищала юність, юність душі, такої ж прекрасної, як її зовнішність; що її скромність заважає їй правильно зрозуміти його наміри і що вона все ще приголомшена раптовістю його зізнання, якого аж ніяк не очікувала, і новизною становища, про яке не могла навіть мріяти.

Хіба це не означає, що, коли його вірно зрозуміють, він досягне успіху? Він щиро в

це вірив. Таке кохання, як у нього, кохання такої людини, як він, не може залишитися без відповіді — і вельми скорої; і його так втішала думка про те, як скоро він змусить Фанні його покохати, що інша думка — про те, що зараз вона його не кохає, не дуже його бентежила.

Однак Фанні зазнала у своєму житті надто багато випробувань, щоб знаходити у них якусь втіху, і тому для неї це було незбагненим. Вона зрозуміла, що він справді не схильний відступатись; але як він може, після тих слів, що вона змушена була йому сказати? Вона ж казала, що не кохає його і не може кохати, і певна, що не покохає ніколи; що це не може бути інакше, що їй нестерпно про це говорити, і вона дуже просить його більш ніколи про це не згадувати і дозволити їй зараз піти, і нехай це питання вважається вирішеним раз і назавжди. Але він правив своєї, і тоді вона додала, що, на її думку, вони люди настільки різні, що взаємних почуттів між ними просто бути не може, і що вони не підходять одне одному ні за своєю вдачею, ні за вихованням, ні за звичками. Так вона й сказала — серйозно та щиро; і все ж цього було замало, бо він одразу ж почав заперечувати, що вдача в них така вже різна і що вони в нерівному становищі, і рішуче мовив, що все одно буде любити її і не втрачатиме надії!

Фанні знала, що вона хоче сказати, але не могла вірно судити про те, як це було сказано. Її манера говорити була невиправно делікатною; і вона навіть не могла уявити, наскільки ця делікатність пом'якшує суворий зміст її слів, її сором'язливість, вдячність і почуття такту призвели до того, що кожне з її слів замість байдужості виражало потяг до самозречення; принаймні здавалося, що вона прагне завдати йому меншого болю, ніж собі. Містер Кроуфорд більше не був колишнім містером Кроуфордом, тим потаємним, підступним, зрадливим кавалером Марії Бертрам, що викликав у Фанні відразу, кого їй було гидко бачити й чути, в кому вона не знаходила нічого доброго і чиї таланти — хоча б навіть талант зачаровувати інших — вона навряд чи визнавала. Тепер це був містер Кроуфорд, що любив її палкою, безкорисливою любов'ю; чиї почуття були благородні й ширі; чиє уявлення про щастя було втілене у шлюбі з любові; хто невтомно оспівував її чесноти, розкривав їй свої почуття, доводив — наскільки це можна довести словами, причому такими словами й тоном, з таким виразом, на який лише здатна людина талановита, — що він зачарований її ніжністю та добротою; і, на додачу до всього, тепер це був той містер Кроуфорд, що допоміг Уільямові отримати офіцерське звання!

Ось як усе змінилося; проти цього не підеш! Вона могла зневажати Кроуфорда раніше, з благородним гнівом згадуючи про Созертон чи про театр у Менсфілд-парку; але зараз він мав право очікувати іншого ставлення до себе. Вона мусить бути люб'язною та поблажливою. Мусить відчувати, що їй зроблено честь, і, думаючи про себе та брата, почуватися вдячною. Тому вона відповідала йому так співчутливо й схвильовано, а слова відмови раз у раз мішалися з іншими, сповненими такої вдячності й жалю, що для марнославної й життєрадісної вдачі Кроуфорда байдужість Фанні — чи то принаймні ступінь цієї байдужості — була аж ніяк не очевидною; і він повадився зовсім не так нерозумно, як то здалося Фанні, коли на завершення бесіди запевнив її,

що не полишить своїх намірів і буде так само щиро сподіватися на її прихильність.

Він відпустив Фанні з великою неохотою; та в його погляді не було відчаю, що суперечив би його словам і дав їй надію, що він не поводитиметься так нерозважливо, як обіцяв. Тепер вона розгнівалася. Її розсердила його впертість, така себелюбна і невеликодушна. Йому знов бракує такту й уваги до інших, а це ж колись так вражало її, здавалося їй таким огидним. Він знову скидався на того Кроуфорда, якого вона так засуджувала колись. Так, йому вочевидь бракує чуйності й людяності, коли йдеться про його власну втіху; та що й казати! Вона завжди знала, що в нього немає принципів, які могли б пробудити у ньому почуття обов'язку, якщо вже серце на те не здатне! Навіть якби вона була вільна — якою, певно, їй і слід почуватися, — йому ніколи не завоювати її прихильності.

Так думала Фанні, думала серйозно та з сумною ясністю, сидячи у Східній кімнаті біля милостиво подарованого їй розкішного полум'я, розмірковувала про минуле, про нинішні події і про те, що має статися, і в смутній тривозі розуміла лише одне — що ніколи, ні за яких обставин не покохає містера Кроуфорда і що чудово отак сидіти біля вогню і думати на самоті.

Сер Томас був змушений, чи то змусив себе, почекати до завтра, щоб дізнатися, що відбулося між молодими людьми. Наступного ранку він побачив Кроуфорда і почув від нього докладну розповідь. Перше, що він відчув, було розчарування; він сподівався на краще, думав, що година таких палких благань, звернених таким чоловіком, як Кроуфорд, до такої вразливої дівчини, як Фанні, має спричинити більш помітну зміну; але його скоро заспокоїли рішучі твердження і життєрадісна наполегливість закоханого, і, побачивши, що головний учасник події поводить себе так упевнено, сер Томас і сам невдовзі повірив в успіх його старань.

Він, у свою чергу, не забув нічого, що могло б прислужитися у цій справі, — був доброзичливим, гречним, щиро хвалив Кроуфорда, віддавши належне стійкості його намірів, та похвалив і Фанні; він-бо нічого у світі так не бажає, як цього союзу. У Менсфілд-парку Кроуфорд завжди буде жаданим гостем; нехай лише його власні судження й почуття підкажуть йому, як часто він має сюди приходити — зараз чи в майбутньому. Усі родичі його племінниці, всі її друзі можуть бути лише одної думки з цього приводу і бажати лише одного; і всі, хто її любить, будуть схилити її до такого рішення. Були сказані всі підбадьорливі слова, кожне з них було сприйняте з радісною вдячністю, і обидва джентльмени розпрощалися, мов найкращі друзі.

Задоволений тим, що тепер усе йде належним чином і можна сподіватись на краще, сер Томас вирішив більше не говорити про це з племінницею і не втручатися до цієї справи відкрито. Він знав її вдачу і вірив, що найкраще подіє на неї доброта. Нехай умовляння звучать лише з одного боку. Поблажливість усіх рідних, при тому що Фанні, звичайно, не сумніватиметься щодо їхньої волі, може бути вельми корисною. Прийнявши таке рішення, сер Томас скористався з першої ж нагоди, щоб сказати Фанні з лагідним сумом:

— Ну, Фанні, я знову бачився з містером Кроуфордом і почув від нього, як ваші

справи. Він непересічна особистість, і чим би усе це не скінчилося, ти маєш розуміти, що його прихильність до тебе має особливий характер; хоч ти ще надто молода, щоб знати мінливу, нетривку, непостійну природу любові, якою вона буває зазвичай, і тому не можеш дивуватись, як я, тій дивовижній стійкості, з якою він зустрічає поразку. Це тому, що він тебе справді кохає; він не бачить у цьому якоїсь особливої заслуги, та, мабуть, так воно й є. Але, зробивши такий гідний вибір, він все ж таки вартий поваги за свою відданість. Якби його вибір був не таким бездоганим, я, певно, засудив би його за таку впертість.

— Мені справді дуже шкода, сер, — мовила Фанні, — що містер Кроуфорд продовжує... я знаю, що мені це повинно лестити. І це незаслужена честь для мене, але я твердо впевнена, і так йому й сказала, що ніколи не зможу...

— Люба моя, — перервав сер Томас, — це зараз ні до чого. Я знаю про твої почуття не гірше, ніж, мабуть, ти — про мої бажання та мій жаль з цього приводу. Тут більш нема чого додати, і нічого тут не вдієш. Віднині ми з тобою не будемо про це говорити. Адже не можеш ти думати, наче я здатний умовляти тебе вийти заміж проти твоєї волі. Твоє щастя й благополуччя — ось єдине, що для мене важливе, і від тебе вимагається лише одне: потерпіти намагання містера Кроуфорда переконати тебе, що твоє та його щастя й благополуччя не зовсім несумісні. Він діє на свій власний ризик. Ти можеш бути спокійна. Я запевнив його, що ви будете бачитися щоразу, як він завітає до нас, — а так, певно, й було б, якби не останні події. Ти зустрічатимешся з ним так само, як кожен із нас, і стільки, скільки зможеш, щоб це не викликало в тебе неприємних спогадів. Він покине Нортгемптоншир так скоро, що навіть ця незначна жертва буде вимагатись від тебе не надто часто. Хтозна, як усе обернеться в майбутньому. А тепер, моя любя Фанні, завершимо цю розмову.

Обіцяний від'їзд Кроуфорда — ось про що Фанні було найприємніше думати. Однак вона не лишилася байдужою до ласкавих слів дядечка, була йому вдячна за таку поблажливість і, усвідомлюючи, як багато він не знає, розуміла, що не повинна дивуватися його поведінці. Він, що віддав доньку за містера Рашворта! Романтичної витонченості від нього годі й чекати. Вона ж мусить нести свій хрест і вірити, що з часом він стане легшим.

Вона, незважаючи на свої вісімнадцять років, не могла уявити, що почуття Кроуфорда триватиме вічно; їй здавалося, що своєю несхитною, постійною відмовою вона зрештою покладе цьому край. Скільки, як вона уявляла, на це знадобиться часу — то вже інша річ. Було б негарно питати в юної леді, наскільки високо вона оцінює власну привабливість.

Попри своє рішення мовчати, сер Томас розважив за необхідне ще раз торкнутися цього предмета в розмові з племінницею і кількома словами підготувати її до того, що він сповістить про все її тітоньок; він і досі уникав би цього, якби було можливо, але зараз його змусили так вчинити цілком протилежні наміри містера Кроуфорда, який і не думав робити таємниці з цієї історії. Він не збирався нічого приховувати. У пастораті все вже було відомо, він любив говорити про майбутнє з обома своїми сестрами, і його

лише втішало, що на шляху до своєї мети він матиме таких обізнаних свідків. Зрозумівши це, сер Томас одразу ж відчув, що мусить довести всю справу до відома своєї дружини та своячки; хоча, думаючи про Фанні, він не менш від неї самої боявся того, як подіє ця звістка на місіс Норріс. На його думку, її метушливі клопотання були вельми недоречними, дарма що клопоталася вона з благих намірів. На цей час він був уже недалеко від того, щоб вважати місіс Норріс однією з тих благодійників, які завжди чинять зло і завдають прикрощів усім довкола.

Однак місіс Норріс його втішила. Він вимагав, щоб до племінниці поставилися з усією можливою поблажливістю і дали їй спокій; і місіс Норріс не тільки це пообіцяла, але й дотримала свого слова, — хіба що почала зиркати на племінницю ще бундючніше, ніж завжди. Вона була зла на Фанні, дуже зла, та більш за те, що Фанні отримала таку пропозицію, ніж за її відмову. Ця пропозиція була кривною образою та приниженням для Джулії, це ж їй слід було б стати обраницею містера Кроуфорда; та навіть не беручи цього до уваги, місіс Норріс все одно гнівалася на Фанні за те, що та нею знехтувала; і, звичайно ж, їй було нестерпно бачити успіх тієї, кого вона звикла гнітити.

Сер Томас у цьому випадку оцінив її розважливість незаслужено високо; а Фанні ладна була благословити її за те, що вона виказувала своє невдоволення мовчки.

Леді Бертрам поставилася до цієї новини інакше. Вона все життя була красунею, до того ж багатою красунею; і ніщо, крім краси та багатства, не викликало в неї поваги. Тому, дізнавшись, що до Фанні сватається такий грошовитий кавалер, леді Бертрам почала дивитися на неї іншими очима. Вона переконала, що Фанні таки дуже гарненька, хоч досі не була в цьому певна; і при думці, що Фанні візьме такий вигідний шлюб, леді Бертрам пишалася своєю племінницею.

— Ну, Фанні, — мовила вона, щойно вони залишилися наодинці, і заговорила з незвичайним пожвавленням, бо їй справді не терпілося поговорити з племінницею вічна-віч: — Ну, Фанні, сьогодні вранці мені зробили дуже приємний сюрприз. Я мушу хоч раз про це поговорити, так я й сказала серові Томасу, — один раз, і по всьому. Вітаю тебе, люба племінничко. — І, самовдоволено дивлячись на неї, додала: — Хм, у нашій сім'ї таки всі непогані на вроду.

Фанні зашарілася і спершу не знала, що й сказати; а тоді, сподіваючись зіграти на тітчиній слабкості, мовила:

— Люба тітонько, ви ж, я певна, не можете бажати, щоб я вийшла заміж; адже ви б за мною скучили, хіба ні? Так, я певна, ви б дуже за мною скучили.

— Ні, моя люба, в мене б і на думці не було за тобою скучити, як уже тобі зробили таку пропозицію. Я зможу чудово обійтися без тебе, якщо ти вийдеш заміж за такого чоловіка, як містер Кроуфорд. А ти зятям собі, Фанні, що кожна дівчина, отримавши таку чудову пропозицію, мусить її прийняти.

То було чи не єдине правило поведінки, єдина порада, яку Фанні почула від своєї тітоньки за вісім з половиною років. І ця порада змусила Фанні замовкнути. Вона зрозуміла, що суперечити немає сенсу. Якщо в душі тітонька проти неї, то годі

сподіватись на її розуміння.

— Ось що я тобі скажу, Фанні, — мовила вона, — він, ясна річ, закохався в тебе на балі. Ти вже мені повір, це тоді він уклепався. Ти виглядала просто чудово. Всі так казали, і сер Томас також. Ти ж пам'ятаєш, Чепмен допомогла тобі одягтися. Я дуже рада, що послала до тебе Чепмен. Треба сказати серові Томасу, що я певна — це сталося того вечора. — І, так само перебуваючи в полоні втішних роздумів, додала трохи згодом: — Послухай-но, Фанні, я не робила такої ласки навіть Марії, але наступного разу, коли в моєї мопсихи буде малеча, я подарую тобі одне цуценятко.

Розділ тридцять четвертий

Едмунд, повернувшись додому, мав почути надзвичайні новини. На нього чекало багато сюрпризів. Перший з них виявився чи не найважливішим, бо то була зустріч із Генрі Кроуфордом та його сестрою; вони йшли сільською вулицею, на яку Едмунд щойно в'їхав. Але ж він гадав, він був певний, що вони вже далеко звідси! Він зумисне затримався на два тижні, щоб уникнути зустрічі з міс Кроуфорд. Він повертався до Менсфілду в такому настрої, що навіть схильність до меланхолійних спогадів, коли раптом перед ним, спираючись на братову руку, постала його чарівна леді власною персоною; і наступної миті він почув дружнє сердечне вітання тієї, кого ще хвилину тому уявляв за сімдесят миль звідси, а думками — ще далі, у недосяжній далині.

Він не сподівався від неї такого прийому, навіть якби очікував її побачити. Повертаючись після успішного завершення тієї справи, яка покликала його з дому, він міг чекати чого завгодно, лише не цього приязного погляду і простих дружніх слів. Цього було досить, щоб осяяти його душу радістю, і він приїхав додому, здатний сповна оцінити й усі інші радісні сюрпризи.

Він скоро довідався про підвищення Уїльяма; і, знаходячи у власній душі джерело потаємної розради, завдяки чому ця звістка втішила його ще більше, він лишався надзвичайно говірким та веселим упродовж усього обіду.

Після обіду, zostавшись наодинці з батьком, він почув історію Фанні, а потім дізнався й про всі події минулих двох тижнів і про те, як стоять справи в Менсфілді нині. Фанні здогадувалася, про що в них іде мова. Вони сиділи в їдальні надзвичайно довго, і тому вона була певна, що говорять про неї; а коли їх нарешті покликали до чаю і вони вийшли, Фанні, знов потрапивши на очі Едмундові, відчула себе просто злочинницею. Він підійшов до неї, сів поруч, взяв її руку і ніжно потиснув; і в цю мить Фанні подумала, що, якби вони не сиділи за чайним столом, у присутності інших, вона, мабуть, видала б свою таємницю у бурхливому виливі почуттів.

Проте таким сердечним поводженням з нею Едмунд зовсім не збирався показати, що він схвалює її вчинки, та підбадьорити її, як вона сподівалася спершу. Він лише дав Фанні зрозуміти, що його цікавить усе, з нею пов'язане, і що остання новина лише посилила його ніжну прихильність до неї. Але в тому, що стосувалося цієї справи, він одразу ж став на бік батька. Він менше від батька дивувався з її відмови, оскільки й раніше не схильний був вважати, наче Фанні небайдужа до Кроуфорда, скоріше був упевнений у протилежному, — і одразу ж подумав, що пропозиція була для неї надто

несподіваною; але навіть сер Томас не міг бажати цього союзу більше, ніж Едмунд. На його думку, такий шлюб мав усі можливі переваги; і, поважаючи Фанні за те, як вона вчинила під впливом нинішньої байдужості до Кроуфорда, засвідчивши їй свою повагу в таких гарних словах, які ніколи б не повторив сер Томас, він все ж таки щиро сподівався та вірив, що завершенням цієї історії буде щасливий шлюб, і зрештою стане зрозуміло, що за своєю вдачею обое вони наче створені одне для одного; йому вже почало здаватися, що так воно й є насправді. Кроуфорд надто поспішив. Він не дав їй часу відчутти прихильність до нього. Він почав не з того кінця. Однак з такими талантами, як у нього, і з таким характером, як у неї, міркував Едмунд, все врешті-решт скінчиться щасливо. Втім, побачивши, як знітилася Фанні, він сумлінно старався нічим не збентежити її знову — ні словом, ні жестом, ні навіть поглядом.

Кроуфорд з'явився наступного дня, і з огляду на повернення Едмунда сер Томас мав повне право запросити його обідати; це було просто необхідним виявом люб'язності. Він, звичайно, погодився, і Едмунд мав чудову нагоду пересвідчитись, як спритно він упадає за Фанні і які має підстави, щоб вбачати в поведінці Фанні заохочення до подальших спроб; і ці підстави були такі незначні, такі примарні (деяку надію обіцяло хіба що знічення Фанні, та якщо не брати це до уваги, то становище було просто безнадійним), — що Едмунд ладен був дивуватися впертості друга. Але Фанні була варта подібних старань; Едмунд вважав, що вона варта будь-якого терпіння, будь-яких душевних зусиль, але не міг уявити, що сам він став би отак каратися заради жінки, не бачачи у її погляді нічого, що могло б надихати його в цій боротьбі. Йому дуже хотілося вірити, що Кроуфорд бачить ясніше, і це був єдиний втішний висновок, який він зробив, надивившись на них перед обідом, за обідом та після обіду.

Увечері йому здалося, що деякі обставини все ж таки є трохи обнадійливими. Коли вони з Кроуфордом увійшли до вітальні, його матуся з Фанні сиділи за своїм рукоділлям у такій зосередженій мовчанці, наче для них не існувало більш нічого довкола. Едмунд не міг не завважити, який тут панує глибокий спокій.

— Ми не весь час сиділи мовчки, — сказала його мати. — Фанні читала мені, та відклала книгу, коли почула, що ви йдете. — І дійсно, на столі лежала книга, з вигляду якої здавалося, що її тільки-но закрили, — том Шекспіра. — Вона часто читає мені з оцих книжок; і дійшла якраз до середини однієї дуже гарної промови отого... як там його величати, Фанні?... — коли ми почули ваші кроки.

Кроуфорд узяв книгу.

— Будьте ласкаві, дозвольте мені дочитати вашій світлості цей монолог, — сказав він. — Зараз я знайду це місце.

Він обережно дав книзі самій розгорнутись на тому місці, де вона недавно закрилася, і знайшов потрібне місце, чи то інше, за одну-дві сторінки від нього — досить близько, щоб задовольнити леді Бертрам, яка, ледве вчувши ім'я кардинала Уолсі, одразу ж запевнила його, що це якраз та сама "промова". Фанні навіть не позирнула на Кроуфорда, не запропонувала йому своєї допомоги і не вимовила жодного слова ні за, ні проти. Уся її увага була віддана роботі. Здавалося, вона твердо вирішила

більш нічим не цікавитись. Але їй перешкодило власне почуття смаку. Вона не змогла лишатись байдужою і п'яти хвилин; вона була просто змушена слухати; Кроуфорд читав напрочуд гарно, і вона отримувала незрівнянну насолоду від цього читання. До гарного читання вона, однак, звикла вже давно; дядечко читав непогано, кузини та кузени також, особливо Едмунд; але читання містера Кроуфорда вражало багатством інтонацій, якого вона досі ще не чула ні в кого. Король, Королева, Бекінгем, Уолсі, Кромвель — черга дійшла до кожного, бо Кроуфордові раз у раз щастило проявити свій талант у найкращій сцені, у найкращому монологі кожного з персонажів; благородство та гордість, ніжність чи каяття — будь-яке з цих почуттів він виражав з істинною майстерністю. Це було справжнє акторське мистецтво. Колись його гра на сцені вперше показала Фанні, яку втіху може дати спектакль, і тепер це читання навіяло їй спогади про його участь у п'єсі, але водночас викликало й приємніші почуття, оскільки було несподіваним і не завдавало того болю, з яким Фанні дивилася на нього та міс Бертрам.

Едмунд помітив, що її увага зростає, і йому було приємно спостерігати, як вона все повільніше орудує голкою, котра спочатку, здавалося, була єдиним цікавим для неї предметом; як голка випала в неї з рук, а Фанні продовжувала сидіти нерухомо; як вона, що весь день вперто уникала дивитися на Кроуфорда, нарешті зупинила на ньому погляд; вона дивилася на нього, поки зрештою не привернула стрічну увагу, і тоді книгу було закрито, і чари розвіялися. Вона знову замкнулася в собі, залилася рум'янцем і з надзвичайною скромністю знову почала вишивати; але цього було досить, щоб дати Едмундові надію на успіх друга, і він, тепло подякувавши Кроуфордові, сподівався, що виразив і таємні почуття Фанні.

— Це, певно, ваша улюблена п'єса, — мовив він. — Ви читали так, наче добре її знаєте.

— Віднині вона буде моєю улюбленою, — відказав Кроуфорд, — але не думаю, щоб я тримав у руках том Шекспіра відтоді, як мені виповнилося п'ятнадцять. Одного разу я бачив "Генріха Восьмого" на сцені, а може, чув про це від когось, точно не пам'ятаю; та й хто може сказати, як він познайомився з Шекспіром? Він — частка душі кожного англійця. Його думки, його прекрасні вислови розсіяні в усьому довкола, і ми відчуваємо їх скрізь, вдихаємо несвідомо для себе, мов повітря. Кожна розумна людина, відкривши будь-яку з п'єс Шекспіра на будь-якій сторінці, одразу ж поринає в його безмежну глибину.

— Безперечно, кожен із нас так чи інакше знайомиться з Шекспіром ще в дитинстві, — мовив Едмунд. — Ми зустрічаємо відомі цитати з його творів у кожній книзі, всі ми говоримо шекспірівською мовою, уживаємо його порівняння, його описи; та все це не дає нам такого уявлення про нього, як це зробили ви. Знати його уривками та шматками — це річ не дивна; у тому, щоб знати його добре, також немає великого дива; але гарно читати його вголос — це рідкісний талант.

— Ви мені лестите, сер, — відповів Кроуфорд і вклонився з глузливою серйозністю.

Обидва джентльмени поглянули на Фанні, щоб побачити, чи не домоглися від неї

хоч мовчазної похвали; але обоє відчули, що на це немає жодної надії. Її похвалою була та увага, з якою вона слухала; тож досить з них і цього.

Щодо леді Бертрам, то вона висловила своє захоплення — і вельми пишномовно:

— Це було мов у справжньому театрі, — вигукнула вона. — От якби серові Томасу послухати!

Кроуфорд був надзвичайно задоволений. Якщо вже леді Бертрам, з її невіглаством та байдужістю до всього на світі, могла це відчутти, то сама думка про те, що мала відчутти її освічена та вразлива племінниця, підносила його у власних очах.

— З вас вийшов би чудовий актор, ви вже мені повірте, містере Кроуфорд, — мовила її світлість трохи згодом. — І от що я вам скажу, — ви неодмінно колись заведете в себе у Норфолку театр. Я маю на увазі, коли там оселитеся. Справді, я думаю, що ви заведете театр у своєму норфолкському домі.

— Ви так гадаєте, мем? — квапливо відгукнувся він. — Ні, ні, цього ніколи не буде. Ваша світлість глибоко помиляється. Ніякого театру в Еврінгемі не буде! О, ні! — І він поглянув на Фанні з виразною усмішкою, що ясно означала: "Ця леді ніколи не дозволить завести театр в Еврінгемі".

Едмунд усе це бачив — і розумів, що Фанні так уперто не хоче нічого помічати, бо, певно ж, боїться своїм тоном виказати обурення, а таке швидке розуміння комплімента, така готовність сприйняти натяк може скоріше заохотити, ніж розчарувати закоханого.

Розмова про читання вголос усе ще тривала. У ній брали участь лише обидва молоді джентльмени; але вони, стоячи біля каміна, обговорювали надто поширену звичку нехтувати цим умінням, загальну неувагу до нього у школах для хлопчиків — і, як наслідок, природне, а часом навіть майже неприродне знічення та недорікуватість чоловіків, розумних та освічених чоловіків, коли їм доводиться читати вголос; обоє досить часто бачили помилки й невдачі, викликані другорядними причинами — невмінням володіти голосом, невиразністю, неправильною інтонацією, нездатністю передбачати й вірно судити; і всі ці вади впливали з першої причини — недостатньої уваги та навичок. Фанні було дуже цікаво слухати.

— Навіть у моїй професії, — усміхнувшись, мовив Едмунд, — як мало уваги приділялося мистецтву читання! Як мало зважали на манеру говорити, на чітку вимову! Однак це стосується радше минулого, ніж сьогодення. Зараз усюди панує дух покращень; але з проповідей тих, хто був посвячений у сан двадцять, тридцять, сорок років тому, видно, що майже всі вони вважають, наче читання — то читання, а проповідь — то проповідь. Зараз усе по-іншому. Про цей предмет зараз судять справедливіше. Вже почали розуміти, що навіть беззаперечну істину слід виголошувати чітко та впевнено; і до того ж тепер стають ще більш поширеними гарний смак, прискіпливість, більш критичне ставлення до проповіді; у кожній парафії більше людей, які хоч трохи знаються на цьому предметі і можуть судити та критикувати.

Едмунд уже відслужив одну відправу за той час, що був посвячений у сан; і щойно це стало відомо Кроуфордові, як той почав жваво розпитувати Едмунда про його

відчуття та успіх проповіді. У цих питаннях, хоч вони й були задані з живою дружньою цікавістю, та все ж свідчили про деяку поверховість суджень, не вчувалося й тіні насмішки чи недоречної веселості, що, як знав Едмунд, була б образливою для Фанні; і він був радий задовольнити цікавість друга. А коли Кроуфорд спитав його думки й висловив своє власне судження щодо того, у якій манері слід читати деякі місця служби, і дав зрозуміти, що серйозно над цим розмірковував, Едмундові стало ще приємніше його слухати. Оце вірний шлях до серця Фанні. Її не завоювати галантним поведженням, дотепами та навіть добротою, — принаймні не завоювати скоро, якщо до цього не долучаться розуміння, чутливість і серйозне ставлення до серйозних речей.

— У нашій літургії, — зауважив Кроуфорд, — є красоти, яких не може зіпсувати навіть неуважне, недбале читання; але в ній також є і багато зайвих повторень, які можна зробити непомітними, лише прочитавши їх якомога краще. Принаймні для мене це так, бо мушу зізнатися, я не завжди слухаю з належною увагою (він кинув погляд на Фанні); дев'ятнадцять разів із двадцяти я думаю про те, як слід було б читати цю молитву, і жадаю прочитати її сам. Ви щось сказали? — він хутко ступив до Фанні й звернувся до неї в зовсім іншому, ніжнішому тоні; а почувши у відповідь "ні", додав: — Ви певні, що нічого не говорили? Я бачив, вуста у вас ворухнулися, і подумав, може, ви збираєтеся сказати, що мені слід бути уважнішим і не дозволяти думкам розсіюватись. Ви справді не збиралися цього сказати?

— Ні, що ви, я певна, ви самі знаєте, як вам слід робити... я... я не могла навіть подумати...

Вона загнулася, відчуваючи, що її захопили зненацька, і не могла змусити себе говорити далі, хоч Кроуфорд ще кілька хвилин чекав продовження. Потім він повернувся на колишнє місце і заговорив так, наче й не було цієї романтичної перерви.

— Гарно виголошена проповідь — річ іще більш незвичайна, ніж гарно прочитана молитва. Просто гарна проповідь — це рідкість. Важче гарно сказати, ніж написати; адже правила та премудрощі письменства вивчають частіше. А гарно написана та гарно прочитана проповідь дає величезне задоволення. Я не можу слухати таку проповідь без щирої поваги і в таку мить відчуваю, що ладен прийняти сан та проповідувати. У мистецтві проповідника — якщо це справжнє мистецтво — є щось таке, що варте найвищої похвали та пошани. Пастир, який може зворушити й зацікавити неоднорідну масу слухачів, виголошуючи обмежений набір істин, давно вже заялжених посередніми проповідниками; який може сказати щось нове, що збуджує цікавість і вражає уяву, і при цьому поважати смаки та почуття своєї пастви, — таку людину та її служіння важко переоцінити. Я б хотів бути таким.

Едмунд засміявся.

— Справді, хотів би. Я ніколи не міг слухати видатного проповідника без того, щоб йому не позаздрити. От тільки мені була б потрібна лондонська публіка. Я міг би проповідувати лише освіченим людям, таким, що здатні оцінити моє красномовство. І до того ж не знаю, чи сподобалося б мені проповідувати часто; так, іноді, може, раз чи двічі за весну, після того як мене тижнів шість поспіль чекатимуть з нетерпінням; але

не постійно. Постійно — це не для мене.

Тут Фанні, що не могла не прислухатись до його слів, мимохіть похитала головою; і Кроуфорд вмить зробив крок до неї, пристрасно допитуючись, що вона мала на увазі. І оскільки Едмунд, який сидів поруч з нею, збагнув, що атака обіцяє бути вельми серйозною, бо в хід підуть і погляди, і ніжні слова, — він втулився аж у самий куток, повернувся до них спиною і взяв газету, від душі бажаючи, щоб його люба маленька Фанні врешті-решт погодилася пояснити, чому вона похитала головою, і таким чином вгамувала палкого закоханого; і, сумлінно намагаючись не чути ні звуку з їхньої розмови, Едмунд бурмотів про себе різноманітні об'яви — "Прекрасний маєток у Південному Уельсі", "Для батьків і опікунів", "Чудовий об'їжджений мисливський кінь".

Тим часом Фанні, картаючи себе за те, що не змогла лишитися такою ж незворушною, як і мовчазною, і вельми прикро вражена поведінкою Едмунда, намагалася, наскільки те дозволяли її скромність і почуття такту, спекатися Кроуфорда, уникнути його поглядів та розпитувань; а він, не відступаючись, щедро вдавався й до того, й до іншого.

— Що ви мали на увазі, похитавши головою? — допитувався він. — Що це мало означати? Напевно, осуд. Але що ви могли засуджувати? Що я сказав таке, що могло бути для вас неприємним? Вам здалося, що я говорив не до речі? Чи без належної поваги до цього предмета? Тоді скажіть, що це так! Тільки скажіть, у чому я схибив. Я хочу, щоб мені вказали на мою помилку. Ну, я дуже вас прошу; відкладіть на хвилику своє вишивання. Що ви мали на увазі, похитавши головою?

І марні були її благання:

— Прошу, сер, не треба... Прошу вас, містере Кроуфорд! — і марно вона намагалася відвернутись; він так само вперто, тихо, але нетерплячим тоном, і в такому ж близькому сусідстві, повторював ті ж самі питання. Вона хвилювалася дедалі більше, їй було прикро й ніяково.

— Як ви можете, сер? Ви мене просто вражаєте; дивуюся, як ви можете...

— Що вас вражає? — підхопив він. — Ви дивуетесь? Що ж такого в моєму проханні, чого ви не можете зрозуміти? Я з радістю поясню вам, що змушує мене вас розпитувати, чому мене так цікавить усе, що ви говорите й робите, і що мені цікаве зараз. Я не хочу, щоб це надто довго лишалося для вас незрозумілим.

Фанні, попри все своє збентеження, злегка всміхнулася, але не сказала нічого.

— Ви похитали головою, коли я зізнався, що не хотів би виконувати обов'язки священика постійно. Так, ось це слово: "Постійно!" Я його не боюся. Я готовий вимовити його по літерах, прочитати його, написати при кому завгодно. Не бачу в цьому нічого страшного. А на вашу думку, мені слід його боятися?

— Можливо, й так, сер, — мовила Фанні, бо їй зрештою набридло мовчати. — Можливо. Я подумала — як шкода, що ви не завжди розумієте себе так добре, як тієї миті, коли говорили.

Кроуфорд, радий, що нарешті домігся від неї хоч слова, вирішив будь-що не дати розмові згаснути; і бідолашна Фанні, яка сподівалася таким суворим докором змусити

його замовкнути, з прикрістю зрозуміла, що помилилася, — просто тепер його цікавість була звернена на інший предмет, а один потік слів змінився іншим. Він конче хотів добутися від неї якихось пояснень. Йому не траплялося такої нагоди від самого побачення в кабінеті її дядечка — і, певно, вже не трапиться до від'їзду. Леді Бертрам, що сиділа по інший бік столу, можна було не брати до уваги, бо вона, як завжди, перебувала в солодкій напівдрімоті; а Едмунд продовжував виявляти надзвичайну цікавість до газетних оголошень.

— Ну, що ж, — мовив Кроуфорд після зливи стрімких запитань, на які почув лише дуже ухильні відповіді, — тепер я щасливіший, ніж був досі, бо краще розумію вашу думку про мене. Ви вважаєте, що я непостійний, легковажний, схильний діяти під впливом миттєвого настрою; при такій думці не дивно, що... Але побачимо. Я не лише на словах постараюся переконати вас, що ви помиляєтеся; за мене говоритиме моя поведінка; розлука, відстань, час скажуть усе за мене. Вони доведуть вам, що як хтось і вартий вашої прихильності, то це я. Звичайно, ви незрівнянно благородніші за мене; про це я знаю. У вас є такі чесноти, які я раніше вважав просто не притаманними людській натурі. У вас є щось янгольське, таке, чого неможливо не тільки побачити — бо цього не сягає зір, — але таке, чого не може досягнути й уява. І все ж таки мене це не лякає. Щоб завоювати вас, не потрібно володіти такими ж чеснотами. Про це не може бути й мови. Той, хто бачить ваші чесноти і шанує їх більше від усіх інших, той, хто любить вас більш відданою любов'ю, — лише той і має право на вашу любов. Ось що дає мені певність у своїх силах. За цим правом я заслуговую вашої любові — і заслужу її. І якщо ви переконаєтеся, що моє почуття до вас саме таке, як я кажу, тоді... я знаю вас надто добре, щоб у такому разі плекати найсміливіші надії. Так, люба моя, кохана Фанні... Даруйте (схаменувся він, побачивши, що дівчина злякано відсахнулася від нього), — перепрошую. Напевне, я ще не маю права... але ж як іще я можу вас називати? Чи ви гадаєте, що навіть зараз я подумки називаю вас інакше? Ні, я думаю про "Фанні" з ранку до вечора, "Фанні" сниться мені вночі. У цьому імені бринить така ніжність, — жодне інше ім'я не могло б пасувати вам краще.

Фанні було все тяжче лишатись на місці, ще мить — і вона, певно, спробувала б утекти від нього, хай навіть привернувши до себе загальну увагу, — аж раптом почула рятівні звуки, яких так довго чекала, дивуючись, чого вони спізнюються. Урочиста процесія, очолена Бедлі, внесла чайну тацю, чайника, солодкі тістечка і звільнила Фанні від тоскного полону, у якому вона перебувала і тілом, і душею. Містер Кроуфорд нарешті мусив відійти; а вона тепер була вільна і, допомагаючи розливати чай, почувалася в безпеці.

Едмунда не вельми засмутила можливість знов говорити і чути все, що говориться довкола; проте, хоча бесіда видалася йому занадто довгою і хоча, подивившись на Фанні, він завважив, що обличчя її палає збентеженням, йому хотілося вірити, що так багато слів не могло бути сказано даремно.

Розділ тридцять п'ятий

Едмунд вирішив, що лише від Фанні залежатиме, чи будуть вони обговорювати її

стосунки з Кроуфордом; і якщо вона не почне цієї розмови, він також буде мовчати. Але минуло два дні взаємної стриманості, і він мусив за батьковим проханням змінити свій намір і постаратися вплинути на Фанні, щоб допомогти своєму другу.

День від'їзду Кроуфордів було вже призначено, вони мали скоро від'їздити; і сер Томас подумав, що варто вдатися до ще однієї спроби, перш ніж молодий джентльмен покине Менсфілд, щоб усі його клятви у вічному коханні та узи сердечної прихильності, якими він себе зв'язав, були зміцнені надією. Сер Томас від душі бажав, щоб містер Кроуфорд проявив себе якнайкраще і з цього боку. Він хотів, щоб той був взірцем вірності, і розумів, що для цього буде правильніше не випробовувати його стійкість надто довго.

Для Едмунда батькове прохання втрутитися не було неприємним: він і сам хотів краще зрозуміти почуття Фанні. Вона звикла радитися з ним у будь-якому скрутному становищі, і він надто любив її, щоб зараз примиритися з її недовірою. Він сподівався, що зможе їй допомогти; кому ж ще вона відкриє своє серце? Якщо їй не потрібна допомога, то, може, потрібна просто дружня бесіда. Бачити Фанні відчуженою, мовчазною, стриманою було так незвично; треба зламати цю стіну відчуження; адже сама вона, безперечно, хоче, щоб він це зробив.

— Я поговорю з нею, сер. Скористаюся з першої ж нагоди і поговорю з нею віч-на-віч, — такою була його відповідь батькові після цих роздумів; і, почувши від сера Томаса, що вона якраз прогулюється алеєю, Едмунд поспішив приєднатись до неї.

— Я прийшов трохи прогулятися з тобою, Фанні, — мовив він. — Можна? — І він узяв її під руку. — Давно вже ми з тобою отак не гуляли разом.

Фанні висловила свою згоду радше поглядом, аніж словами. Вона почувалася пригніченою.

— Але ж, Фанні, — додав він по хвилі, — щоб наша прогулянка була приємною, потрібно щось більше, ніж просто ходити стежкою. Ти повинна поговорити зі мною. Я знаю, тебе щось мучить. І знаю, про що ти думаєш. Ти ж не можеш гадати, наче мені нічого не відомо. Чи я повинен дізнаватися про все від будь-кого, лише не від самої Фанні?

Фанні, одразу ж спохмурнівши, прикро вражена, відповіла:

— Якщо ти чув про все від інших, кузене, то мені нема чого додати.

— Про події — можливо; але ж твої почуття, Фанні, — про них ніхто не може розповісти, окрім тебе. Я не збираюся тебе силувати; якщо ти сама цього не хочеш — я не наполягатиму. Я просто думав, тобі від цього стане легше.

— Боюся, ми думаємо надто по-різному, щоб мені могло стати легше, якщо я розповім про свої почуття.

— Ти гадаєш, ми думаємо по-різному? А мені зовсім так не здається. Я думаю, якщо порівняти наші думки, з'ясується, що вони такі ж подібні, як було завжди. А саме: я вважаю пропозицію Кроуфорда вельми вигідною та бажаною, якщо ти можеш відповісти на його почуття. Я вважаю цілком природним бажання твоєї сім'ї, щоб ти могла відповісти йому взаємністю; але якщо не можеш, ти вчинила правильно, коли

йому відмовила. То про що ж ми думаємо по-різному?

— О ні! Я гадала, що ти мене звинувачуєш, що ти проти мене. Яка радість, що це не так!

— Цю радість ти могла б відчувати раніше, Фанні, якби її шукала. Але як ти могла подумати, що я проти тебе? Як ти могла собі уявити, що я стою за шлюб без любові? Навіть якби я загалом і мав подібні погляди, як ти могла уявити, що я буду такої ж думки, коли йдеться про твоє щастя?

— Дядечко вважав, що я вчинила неправильно; і я знаю, він говорив з тобою.

— Усе, що ти вчинила, Фанні, я вважаю цілком правильним. Я можу шкодувати про це, можу дивуватися... хоча ні, навряд; у тебе просто не було часу, щоб відчувати прихильність до нього. Але я думаю, ти вчинила правильно. Як можна в цьому сумніватися? Сором тому з нас, хто на це здатний. Ти його не любиш, і ніщо не могло б виправдати твоєї згоди.

Фанні вже багато днів не було так легко на серці.

— Досі твоя поведінка була бездоганною, і несправедливі ті, хто жадав від тебе інших вчинків. Але на цьому справі не кінець. Кроуфорд не просто закоханий в тебе; він не відступить, не полишить надії викликати в тебе почуття, якого не зустрів спершу. Для цього, як ми знаємо, потрібний час. Але, — вів далі він з ласкавою усмішкою, — дозволь йому досягти успіху, Фанні, дозволь йому нарешті досягти успіху. Ти довела свою чесність та безкорисливість, тепер покажи, що можеш бути вдячною і милосердною; і тоді ти будеш взірцем жіночих чеснот, і я завжди вірив, що для цього ти й народжена.

— О! Ніколи, ніколи! Ніколи йому не досягти успіху. — І вона мовила це з таким запалом, що приголомшила Едмунда, а наступної миті сама засоромилася свого пориву, бо він здивовано поглянув на неї і мовив у відповідь:

— Ніколи! Фанні, ти сказала це з такою несхитною рішучістю! Це на тебе не схоже, ти ж завжди така стримана!

— Я хотіла сказати, — розпачливо вигукнула вона, — що я так думаю; наскільки взагалі можна судити про майбутнє, я думаю, що ніколи не зможу відповісти йому взаємністю.

— А я схильний сподіватись на краще. Я розумію, розумію ясніше, ніж Кроуфорд, що того, хто хоче добитись від тебе взаємності (а ти знаєш, що він прагне саме цього), чекає нелегка праця; адже проти цього постануть усі твої давні уподобання та звички; і перш ніж він завоює твоє серце, йому доведеться послабити всі зв'язки, що єднають тебе з усім твоїм живим і неживим оточенням, що зміцнені багаторічною звичкою і тепер, при самій лише думці про розлуку, стали для тебе іще дорожчими. Я знаю, думка про те, що тобі доведеться покинути Менсфілд, деякий час буде відштовхувати тебе від Кроуфорда. Шкода, що він мусив оголосити про свій намір. Шкода, що він не знає тебе, Фанні, так само добре, як я. Між нами кажучи, я вірю, що ми тебе завоюємо. Мої теоретичні та його практичні знання, об'єднані разом, не можуть не досягти успіху. Йому слід було б діяти за моїм планом. Однак я сподіваюся, час покаже

(принаймні мені хотілося б у це вірити), що його незмінне почуття варте твоєї взаємності і що він отримає цю винагороду. Я не можу уявити, що в тебе немає бажання його покохати, — природного бажання, породженого вдячністю. Ти повинна відчувати щось подібне. Ти, певно, шкодуєш про свою байдужість.

— Ми такі різні, — мовила Фанні, ухилившись від прямої відповіді, — ми дуже, дуже різнимось за своїми нахилами та звичками, — настільки, що я певна — ми б не були щасливі разом, навіть якби я могла його покохати. Немає на світі двох людей, що були б такі несхожі. Наші смаки різняться в усьому. Ми були б нещасні.

— Ти помиляєшся, Фанні. Різниця між вами зовсім не така велика. У дечому ви дуже схожі. І ваші смаки різняться не в усьому. Щодо літератури та загальних понять людської моралі, вони якраз збігаються. У вас обох добре серце і щирі почуття; і хіба хоч хто-небудь, хто чув, як він учора ввечері читав Шекспіра, і бачив, як ти слухала, міг би подумати, що ви не підходите одне одному? Ти забуваєш про себе; я можу припустити, що ви різні за вдачею. Він жвавий та веселий, ти серйозна; але тим-то й краще: його веселість буде підтримувати тебе в доброму гуморі. Ти легко впадаєш у відчай і схильна перебільшувати труднощі. Його весела вдача цьому протистоятиме. Він ні в чому не бачить труднощів; і його приємна бадьорість завжди буде тобі підтримкою. Відмінність між вами, Фанні, жодною мірою не свідчить про те, що ви не можете бути щасливі разом; ти про це навіть не думай. Я от, наприклад, впевнений, що така відмінність є радше сприятливою обставиною. Я глибоко переконаний, що краще, коли вдача в обох різна. Тобто я маю на увазі різний настрій, манеру поведінки, схильність до великого чи малого товариства, до того, щоб говорити чи слухати, бути серйозним чи веселим. Деякі протилежні риси, я впевнений, сприяють щастю у шлюбі. Я, звичайно, не кажу про крайнощі; а надто велика подібність у всіх цих випадках будь-що призводить до крайнощів. Протистояння, делікатне й постійне, спонукає бути уважнішими та люб'язно поводитись одне з одним.

Фанні безпомилково вгадала, про що він думає. Він знову потрапив під владу міс Кроуфорд. Говорив про неї з надзвичайним піднесенням відтоді, як повернувся до Менсфілду. Якраз напередодні обідав у пастораті.

Дозволивши йому на кілька хвилин поринути в щасливі мрії, Фанні відчула, що мусить продовжити розмову про містера Кроуфорда, і мовила:

— Його вдача — не єдине, з чим я не можу примиритися, хоча навіть у цьому різниця між нами надто велика: його настрої часто мене пригнічує; але в ньому є щось інше, що мені ще більш осоружне. Мушу тобі зізнатися, кузене, я не схвалюю його характер. Я не можу думати про нього добре від часів нашого театру. Тоді його поведінка видалася мені такою неблагородною, такою безсовісно егоїстичною, — тепер я можу про це сказати, бо все це в минулому, — він повадився так негарно щодо бідного містера Рашворта і, здавалося, анітрохи не зважав на те, як здійсмає його на глуми, як його кривдить, залицяючись до Марії, а вона... коротше кажучи, під час цієї театральної затії він справив на мене таке враження, якого вже не змінити.

— Люба моя Фанні, — відповів Едмунд, ледве дослухавши до кінця. — Не судімо

кожного з нас за тим враженням, яке ми могли справити о тій порі загального божевілля. Цей театр мені так неприємно згадувати. Марія, Кроуфорд, усі ми поводили себе не так, як треба, а я був гірший від будь-кого. Порівняно зі мною всі інші поводитися бездоганно. Я ж робив дурниці з відкритими очима.

— Я лишалася осторонь, — мовила Фанні, — і, може, тому бачила більше від тебе. І містер Рашворт часом був сам не свій з ревнощів.

— Цілком можливо. Та це й не дивно. Уся ця історія сама по собі — гірше не вигадась. Я просто жахаюся, коли думаю, як Марія могла собі таке дозволити; але якщо вона наважилася на таку роль, не слід дивуватися поведінці інших.

— Може, я й помиляюся, та я була певна, що до театру Джулія думала, наче Кроуфорд залицяється до неї.

— Джулія! Я вже чув від когось, що Кроуфорд упадав за Джулією; але я нічого такого не помічав. І до того ж, Фанні, — хоч, сподіваюся, я віддаю належне порядності моїх сестер, мені здається цілком імовірним, що вони — чи одна з них, чи обоє — дуже хотіли привернути до себе увагу Кроуфорда і були такі необачні, що виказали це бажання більш відверто, ніж те дозволяють правила пристойності. Пригадую, їм вочевидь подобалося його товариство; а коли когось на зразок Кроуфорда, з його жвавою і, можливо, дещо легковажною вдачею, так заохочують до подальших кроків, він може зайти надто далеко... Тут немає нічого дивного, адже зрозуміло, що він не мав серйозних намірів: його серце лишалося вільним для тебе. І мушу сказати, завдяки його прихильності до тебе я став думати про нього незрівнянно краще. Це робить йому честь; він показав, що високо цінує блаженство сімейного щастя і чистої любові. Це доводить, що дядечко не зміг його зіпсувати. Тобто це свідчить про те, що він саме такий, яким я завжди хотів його бачити, хоч і боявся, що він інший.

— Я впевнена, що він думає про серйозні речі не так, як належить.

— Скажи краще, що він взагалі не думає про серйозні речі: оце буде вірно. Та й як він міг стати іншим, маючи такого опікуна й наставника? Якщо згадати про те виховання, яке вони обоє отримали, хіба не дивно, що вони стали такими, як є зараз? Кроуфорд — я ладен це визнати — поки що керується лише своїми почуттями. На щастя, ці почуття загалом добрі. Ти зможеш додати все інше, чого йому бракує; йому неймовірно поталанило, що він закохався в таке створіння — в жінку, що несхитна мов скеля у своїх принципах і чия ніжна вдача так добре допомагає їм слідувати. Він справді зробив напрочуд вдалий вибір. Він зробить тебе щасливою, Фанні; я знаю, він дасть тобі щастя; а ти даси йому все.

— Я не хотіла б узяти на себе такий тягар, — налякано вигукнула Фанні, — таку серйозну відповідальність!

— Як завжди, вважаєш себе ні на що не здатною, уявляєш, наче тобі все не під силу! Гаразд, хоч сам я, певно, не можу змінити твоїх почуттів, я вірю, що вони все одно зміняться. Щиро кажучи, я дуже цього бажаю. Мені над усе хочеться, щоб Кроуфордові велося добре. Твоє щастя, Фанні, для мене найважливіше, але після тебе я в першу чергу турбуюся про Кроуфорда. Ти ж розумієш, для мене він не чужа людина.

Фанні розуміла це надто добре, і тому їй не було чого сказати; і вони пройшли ще з півсотні ярдів мовчки, задумані. Едмунд заговорив першим:

— Мені дуже сподобалося, як вона про це говорила вчора; особливо сподобалося тому, що я не чекав від неї такого правильного погляду. Я знав, що вона прихильна до тебе. І все ж таки боявся, що вона тебе недооцінить, не вважатиме тебе вартою її брата, пошкодує, що він не обрав дівчини знатної або багатой. Я боявся, що вона надто дорожить тими світськими поняттями, про які їй з дитинства доводилося так багато чути. Але вийшло зовсім інакше. Вона говорила про тебе, Фанні, саме так, як належить. Цей шлюб для неї є так само бажаним, як для твого дядечка чи для мене. Ми довго про це говорили. Я міг і не починати цієї розмови, хоч і прагнув чимшвидше дізнатися про її почуття, — не встиг я пробути там і п'яти хвилин, як вона заговорила про це — так душевно, у тій своїй чарівній манері, що їй так властива, — так щиро й відверто. Місіс Грант кепкувала з неї, що вона так поквапилася з цією розмовою.

— То місіс Грант також була в кімнаті?

— Так, коли я прийшов, сестри були разом; і, почавши цю розмову про тебе, ми ніяк не могли зупинитися, аж поки не увійшли Кроуфорд і доктор Грант.

— Уже тиждень, як я не бачила міс Кроуфорд.

— Так, і вона на це нарікає; але визнає, що так, може, й краще. Проте ви ще встигнете побачитися до її від'їзду. Вона дуже зла на тебе, Фанні; ти маєш бути готова до цього. Вона каже, що страшенно гнівається, але ж ти можеш уявити, що це за гнів. Це жаль і розчарування сестри, яка вважає, що її брат має право отримати все, чого йому заманеться, до того ж негайно. Вона прикро вражена, — як і тобі було б прикро за Уільяма; але вона любить і цінує тебе від душі.

— Я знала, що вона розгнівається на мене.

— Люба моя Фанні! — вигукнув Едмунд, дужче притискаючи її руку до себе. — Це не повинно тебе засмучувати. Це такий гнів, що відчувається більше на словах, аніж у душі. Її серце створено для доброти й любові, а не для лихих почуттів. Якби ти чула усі її похвали тобі, якби ти бачила її обличчя, коли вона говорила, що ти повинна стати дружиною Генрі! І я помітив, що вона весь час називала тебе "Фанні", чого досі ще ніколи не робила. Вона вимовляла твоє ім'я по-сестринськи ніжно.

— А місіс Грант, вона сказала... що вона сказала? Вона була там весь час?

— Так; вона у всьому погоджувалася з сестрою. Їх так здивувала твоя відмова, Фанні, що, здається, вони досі не можуть отямитися. Те, що ти могла відмовити такому чоловікові, як Генрі Кроуфорд, видається їм просто незбагненим. Я заступався за тебе, як міг; та щиро кажучи, при тому, як вони на це дивляться, ти можеш довести їм, що ти при здоровому глузді, лише повівшись по-іншому; тільки цього для них буде досить. Але тобі неприємно це слухати. Не відвертайся ж від мене. Все, я мовчу.

— Я завжди вважала, — мовила Фанні, трохи замислившись і ніби щось пригадуючи, — наче кожна жінка припускає для себе можливість, що якийсь чоловік може їй не сподобатися, чи то принаймні не сподобатись іншій жінці, дарма що він загалом приємний. Навіть якщо це найкращий із чоловіків, не можна стверджувати, що

він неодмінно сподобається тій жінці, яку вподобав сам. Та нехай навіть так, — нехай містер Кроуфорд має всі ті права, які приписують йому сестри, — як я могла відповісти на його почуття? Він захопив мене зненацька. Я й гадки не мала, що його поводження зі мною щось значить; і, звісно ж, не могла себе змусити покохати його лише тому, що він знічев'я мене помітив. У моєму випадку було б просто зухвалістю плекати якісь надії щодо містера Кроуфорда. Я певна, що його сестри, цінуючи його так високо, тільки так і могли б про мене подумати, якби він справді не мав серйозних намірів. І тоді... як я могла його покохати в ту ж саму мить, коли він освідчився мені в коханні? Як я могла відчувати прихильність до нього одразу ж, тільки-но він цього захотів? Його сестрам не слід думати про мене гірше, ніж про нього. Чим більші його чесноти, тим паче мені не личить на щось сподіватись. І... і ми надто різної думки про жіночу натуру, якщо вони уявляють, буцімто жінка може відповісти на почуття чоловіка так скоро, як їм здається.

— Люба моя, люба Фанні, от тепер я знаю правду. Я знаю, це правда; і твої почуття істинно благородні. Я й раніше думав, що ти так відчуваєш. Мені здавалося, що я розумію тебе. А зараз ти сказала про це тими ж словами, які я говорив твоїй подрузі і місіс Грант; це пояснення вдовольнило обох, хоч твою подругу, може, й не зовсім — вона ж душі не чує за Генрі. Я сказав їм, що ти не така, як інші, що звичка для тебе важить набагато більше від новизни і що увага Кроуфорда так прикро тебе вразила саме тому, що була чимось новим і несподіваним для тебе. Усе сталося так швидко й раптово — і налаштувало тебе проти нього; тебе ж пригнічує все, до чого ти не звикла. Я ще багато чого сказав, намагався пояснити їм твій характер. Міс Кроуфорд насмішила нас, поділившись своїми планами щодо того, як вона думає заохотити брата. Вона сподівається умовити його не втрачати надії, що з часом його покохають і що його залицяння будуть великодушно прийняті на десятий рік щасливого шлюбу.

Фанні ледве присилувала себе до посмішки, якої він чекав, хоч усі її почуття поставали проти цього. Вона боялася, що вчинила зле: надто багато говорила, перебільшувала свої страхи, яких не могла позбутися; боронячись від одного лиха, спіткала інше; і в таку мить жартівливі слова міс Кроуфорд, та ще й у переказі Едмунда, та ще й сказані з такої нагоди, завдавали їй болю.

Едмунд побачив, що вона втомлена й засмучена, і одразу ж вирішив покінчити з цією розмовою і більш не згадувати навіть саме ім'я Кроуфорда, хіба лише у зв'язку з чимось для неї приємним. Тому по хвилі він зауважив:

— Вони їдуть у понеділок. Отже, можеш бути певна, що зустрінешся зі своєю подругою завтра або в неділю. Вони справді їдуть у понеділок; а мене ледь не вмовили затриматись у Лесінгбі саме до цього дня! Я майже пообіцяв. І тоді наскільки все було б по-іншому! Я мав би все життя спокутувати ті п'ять-шість днів у Лесінгбі.

— А тобі хотілося лишитися?

— Дуже. Мене так уклінно просили, і я майже погодився. Якби я отримав листа від когось з Менсфілду і дізнався, що з вами усе гаразд, я б, певно, таки лишився; та від вас уже два тижні не було жодної звістки, і я відчув, що затримався надто довго.

— Але ж ти приємно провів час?

— Так; тобто навіть якщо ні, тому виною лише мій душевний стан. Вони всі дуже приємні люди. Сумніваюся, що вони були такої ж думки про мене. Я весь час був як не при собі, і мені не полегшало, аж доки я знов не опинився в Менсфілді.

— А ці міс Оуен, вони тобі сподобалися?

— Так, звичайно. Приємні, веселі дівчата, без особливих запитів. Але я надто перебірливий, Фанні, товариство звичайних жінок не для мене. Веселі дівчата без особливих запитів набридають чоловікові, що звик до розумних жінок. Це два різні способи існування. Ти і міс Кроуфорд надто мене розбестили.

Фанні, однак, почувалася пригніченою і втомленою; з її погляду він зрозумів, що розмовами тут не зарадиш, і, більш не намагаючись її розважити, з турботливою строгістю опікуна повів її додому.

Розділ тридцять шостий

Тепер Едмунд гадав, наче розуміє все, що Фанні могла сказати про свої почуття, і навіть те, що залишилося не сказаним, — і був цілком задоволений. Як і здавалося йому раніше, Кроуфорд надто поквапився, і має минути якийсь час, перш ніж думка про заміжжя стане для Фанні звичною, а тоді й приємною. Вона має призвичаїтися до того, що Кроуфорд у неї закоханий, а тоді, певно, зможе відповісти на його почуття.

Едмунд поділився такими міркуваннями з батьком і порадив більш нічого їй не говорити, не намагатися переконати її чи умовити, — натомість слід покладатися на старання Кроуфорда та на природну роботу її душі.

Сер Томас пообіцяв, що так воно й буде. Думка Едмунда щодо душевного стану Фанні видалася йому справедливою; він думав про її почуття так само, проте вважав їх вельми небажаними, оскільки, менше від сина схильний вірити в майбутнє, він мимоволі боявся, що, надто довго зважаючи до думки про заміжжя, Фанні може так і не відповісти на увагу молодого джентльмена раніше, ніж у нього зникне бажання виявляти цю увагу. Проте тут нічого не можна було вдіяти — лишалося тільки спокійно скоритись обставинам і сподіватись на краще.

Обіцяний візит "її подруги", як Едмунд називав міс Кроуфорд, навіював на Фанні справжнісінький жах, і вона жила в невпинному тривожному чеканні. Як сестра, така пристрасна й розгнівана, та ще й з її звичкою казати все, що спаде на думку — а з іншого боку, така гордовита і впевнена в собі, — вона з будь-якого погляду являла собою страшну загрозу для Фанні. Її невдоволення, проникливість та її власне душевне благополуччя були однаково страхітливі; і Фанні додавала сили тільки надія, що при їх зустрічі буде присутнім хтось третій. Вона намагалася ні на мить не відлучатися від леді Бертрам, не ходила до Східної кімнати й уникала самотніх прогулянок в алеї, щоб ненароком не зустрітися з міс Кроуфорд наодинці.

Вона старалася не дарма. Коли міс Кроуфорд таки прийшла, вона відчувала себе в безпеці, сидячи з тітонькою в малій вітальні; і перші страшні хвилини минули, і, не відчувши ні в погляді, ні в розмові міс Кроуфорд того особливого виразу, якого з жахом очікувала, Фанні почала сподіватися, що їй не доведеться витримати нічого гіршого,

ніж півгодини помірного хвилювання. Але ці надії були занадто сміливими; міс Кроуфорд не була рабою випадку. Вона будь-що вирішила побачитися з Фанні наодинці і тому невдовзі стиха мовила до неї: "Мені треба де-небудь з вами поговорити кілька хвилин". Фанні відчула ці страшні слова всім своїм еством, вони відізналися їй у кожному ударі серця, в кожному нерві; та відмовити було неможливо. І, як завжди готова скоритися чужій волі, вона одразу ж підвелася і пішла до дверей. Вона робила це з важким серцем, але не могла вчинити інакше.

Щойно вони вийшли в передпокій, від усієї стриманості міс Кроуфорд не лишилося й сліду. Вона одразу ж похитала головою, дивлячись на Фанні з лукавим, проте дружнім докором, і, взявши її за руку, здавалося, хотіла почати розмову тієї ж миті. Однак вона не сказала нічого, крім: "Сором, дитинко, сором! Не знаю, як вас і насварити!" — І їй вистачило обачливості, щоб почекати з подальшою розмовою, поки вони не опиняться у надійному укритті. Фанні, звичайно, повела гостю до своїх володінь, у яких тепер завжди було дуже затишно; проте відчинила двері, згнітивши серце, відчуваючи, що на неї чекає така неприємна сцена, якої ще не відбувалося в цих стінах. Але загроза, що чигала на неї, раптом відсунулася — через несподіваний поворот у плині думок міс Кроуфорд; та надто розхвилювалася, побачивши перед собою Східну кімнату.

— Еге! — вигукнула вона, враз пожвавившись, — невже я знову тут? Східна кімната! Я була тут лише один раз. — І, озирнувшись довкола, наче пригадуючи все, що сталося тоді, вона додала: — Тільки один раз. Пам'ятаєте? Я прийшла репетирувати. Ваш кузен прийшов також; і в нас була репетиція. Ви були нашим глядачем і суфлером. Чудова була репетиція. Я ніколи її не забуду. Отут ми й сиділи, у цій частині кімнати; тут сидів ваш кузен, тут — я, а отам стояли стільці. І чому така солодка мить завжди минає?

На щастя для її супутниці, вона й не чекала відповіді, віддавшись приємним спогадам.

— Ми тоді репетирували таку цікаву сцену! У ній йшлося про таке... таке... ну, як це сказати? Він описував мені, що таке шлюб, і радив вийти заміж. Я мов зараз бачу, як він старається бути скромним і розважливим, — так-бо личить Анхельтові під час цих двох монологів. "Коли споріднені серця пов'язані шлюбними узами, заміжжя — це найвище щастя у житті". Певно, хоч би який час минув, у моїй пам'яті не зітреться згадка про його погляд і тон, яким він вимовляв ці слова. Дивно, — як дивно, що ми мали зіграти саме цю сцену! Якби в моїй владі було повернути будь-який із прожитих тижнів, це був би той самий тиждень — наших репетицій. Кажіть що хочете, Фанні, а це був би саме той тиждень; я ніколи не була щасливішою, ніж тоді. Отак схилити в покорі його несхитну душу! О, це було невимовне блаженство. Та, на жаль, того ж вечора все пішло шкереберть. То був вечір горезвісного приїзду вашого дядечка. Бідолашний сер Томас, чи був хоч хтось радий його бачити? І все ж, Фанні, не думайте, що я й тепер могла б говорити про сера Томаса без належної поваги, хоч, звичайно, багато тижнів його просто ненавиділа. Ні, тепер я суджу про нього справедливо. Він саме такий, яким

повинен бути глава сім'ї. Ні, тепер я з сумною ясністю бачу, що люблю вас усіх. — І, промовивши ці слова з таким ніжним, серйозним виразом, якого Фанні ще ніколи не помічала в ній досі і який зараз видався їй вельми привабливим, міс Кроуфорд на мить відвернулася, намагаючись опанувати себе. — Я трошки розклеїлася, відтоді як зайшла до цієї кімнати; ви, мабуть, помітили, — по хвилі продовжувала вона з жартівливою посмішкою, — але тепер усе гаразд; тож сядьмо і любенько поговоримо, бо сварити вас, Фанні, — хоч я й збиралася це робити — у мене забракло сили. — І вона ніжно пригорнула Фанні до себе. — Люба, мила моя Фанні! Коли я думаю, що ми розлучаємося, — і хтозна, як надовго, — я відчуваю, що можу тільки любити вас.

Фанні розчулилася. Вона не очікувала нічого подібного і не змогла лишитися байдужою до цих сумних слів. Вона заплакала так, наче любила міс Кроуфорд більше, ніж могла полюбити її насправді; а міс Кроуфорд, ще більш зворушена таким виявом ніжних почуттів, притулилася до неї й мовила:

— Мені дуже шкода розлучатися з вами. Там, куди я їду, ніхто і вполовину не дорогий мені так, як ви. Хто сказав, що нам з вами не бути сестрами? Я знаю, що це неодмінно буде. Я відчуваю, ми створені для того, щоб стати ріднею; і ці сльози переконують мене, що ви також це відчуваєте, моя люба Фанні.

Фанні опанувала себе і, відповідаючи лише на частину сказаного, мовила:

— Але ж ви просто їдете від одних друзів до інших. Ви їдете до давньої подруги.

— Так, це правда. Місіс Фрезер була моєю близькою подругою два роки. Проте я не маю ані найменшого бажання бути з нею поруч. Я думаю лише про друзів, яких мушу покинути: про мою добру сестру, про вас, усіх Бертрамів. Такого сердечного ставлення, як ваше, більш ніде у світі не стрінеш. З вами я відчувала, що можу вам довіритись, поділитися з вами будь-чим, — а такого не буває при звичайному знайомстві. І чого я не домовилася з місіс Фрезер, що приїду після Великодня, то краща пора для візитів, — але тепер уже пізно щось міняти. А погостивши у неї, я мушу їхати до її сестри, леді Огорнуей, бо саме вона була моєю найближчою подругою, хоч я про неї й не згадувала останні три роки.

Після цих слів дівчата довго сиділи мовчки, кожна думала про своє; Фанні дивувалася, якою різною буває дружба, Мері ж не була схильна до таких філософських роздумів. Вона знов заговорила першою:

— Я так ясно пам'ятаю, як вирішила шукати вас нагорі і взялася розшукувати Східну кімнату, і гадки не маючи, де вона може бути! Я так чітко пригадую, про що думала, поки йшла туди, і як, зазирнувши у двері, побачила вас біля цього столу з рукоділлям; і як здивувався ваш кузен, коли відчинив двері і побачив тут мене! А потім — приїзд вашого дядечка! Такого я ще в житті не бачила!

І вона знов ненадовго задумалася, а потім, ніби намагаючись відігнати спогади, взялася за Фанні:

— Що це ви, Фанні, так замріялися? Певно, вам не йде з голови той, у кого ви на думці? От якби лишень я могла ненадовго перенести вас до нашого лондонського товариства, щоб ви зрозуміли, що там думають про вашу владу над Генрі! О, та безліч

дівчат вам страшенно заздрить; а з яким подивом, з якою недовірою вони почують про вашу відмову! Адже Генрі не робив з цього таємниці, він — мов герой старовинних романів, хизується зі свого почесного полону. Вам слід було б приїхати до Лондона, щоб зрозуміти, яку ви здобули перемогу. Якби ви бачили, як за ним упадають і як упадають за мною завдяки йому! Тепер я не сумніваюся, що місіс Фрезер буде зовсім не так рада мене бачити, і все це через вас. Коли вона дізнається правду, то, вельми ймовірно, пошкодує, що я не в Нортгемптонширі: з ними живе донька містера Фрезера від першого шлюбу, і моя подруга спить і бачить, як видати її заміж, і хотіла б віддати її за Генрі. Ох, що вона тільки робила, щоб його окрутити! Ви тут сидите, така невинна, тихенька, і навіть не уявляєте, яка це буде для всіх чудасія, та як цікаво їм буде на вас подивитись, як вони почнуть мене розпитувати! Бідолашна Маргарет Фрезер присікається до мене, які у вас очі й зубки, та яка зачіска, та хто вам шие черевички. Я б хотіла, щоб Маргарет вийшла заміж, — тільки заради моєї подруги, бо Фрезери, як на мене, такі ж нещасливі, як і більшість одружених. А колись Дженет так бажала цього шлюбу. Ми всі були раді за неї. Вона просто не могла не прийняти його пропозиції, бо він був багатий, а вона не мала ані шеляга за душею; та з'ясувалося, що в нього капосна, бундючна вдача, він хоче, щоб молода жінка, гарна молода жінка двадцяти п'яти років була такою ж статечною, як він сам. А моя подруга не вміє прибрати його до рук; мені здається, вона просто не знає, як із ним впоратись. І вони весь час гиркаються, що свідчить про погане виховання, як не сказати гірше. В їхньому домі я завжди з повагою згадуватиму стосунки подружжя з Менсфілдського пасторату. Навіть доктор Грант виказує глибоку довіру до моєї сестри та здебільшого прислухається до її суджень, з чого видно, що він справді дорожить нею; але нічого подібного я не бачила у Фрезерів. Я завжди думками буду в Менсфілді, Фанні. Моя сестра як дружина, сер Томас як чоловік є для мене взірцем доброчинності. Бідна Дженет пропала нізащо, і все ж їй нема чого соромитись: вона не вискочила заміж просто так, з доброго дива, їй не бракувало розважливості. Вона попросила три дні, щоб обміркувати його пропозицію, а всі ці три дні радилася з усіма своїми родичами та друзями, чия думка щось для неї важила; і особливо прислухалася до порад моєї любої покійної тітоньки, чие знання світу змушувало всіх молодих людей цінувати її судження; і тітонька беззаперечно схвалила цей шлюб. Як бачимо, ніщо не може бути запорукою щасливого заміжжя. Мені нема чого сказати на захист моєї подруги Флори, яка відмовила дуже гарному юнакові з кінних гвардійців заради отого гидкого лорда Сторнвея, у якого не більше розуму, ніж у Рашворта, тільки обличчям він іще гірший і має бридкий характер. Я ще й тоді сумнівалася, чи правильно вона вчинила, бо він навіть не схожий на джентльмена; а тепер я певна, що вона зробила помилку. До речі, Флора Росе безтямно закохалася в Генрі першої ж зими, як почала виїжджати. Але якби я стала розповідати вам про всіх жінок, які, наскільки мені відомо, були в нього закохані, цій історії не було б кінця. І лише ви, ви, безсердечна Фанні, здатні думати про нього з байдужістю. Та чи така ви безсердечна, як удаєте? Ні, ні, я бачу, що це не так.

Тут Фанні так густо зашарілася, що це могло підтвердити найсміливіші підозри

проникливого розуму.

— Що за миле створіння! Ну, не буду вас дратувати. Нехай усе йде як іде. Але ж, люба Фанні, ви повинні визнати, що ця пропозиція не була для вас такою несподіваною, як уявляє ваш кузен. Не може бути, щоб ви зовсім про це не думали; у вас повинні були виникнути хоч якісь підозри. Не могли ж ви не бачити, який Генрі до вас уважний. Хіба він не віддав себе під вашу владу на балі? А перед балом — оте кольє! О, ви прийняли його саме так, як було задумано. Ви виявили таке розуміння, на яке можна було лише сподіватись. Я чудово це пам'ятаю.

— Тобто ви маєте на увазі, що ваш брат знав про кольє з самого початку? О, міс Кроуфорд, це дуже негарно.

— Знав про кольє! Та це ж була його вигадка. Соромно зізнатись, але мені таке навіть не спало на думку; проте заради вас обох я охоче погодилася на його пропозицію.

— Не можу сказати, — мовила Фанні, — що я зовсім цього не підозрювала, бо щось у вашому погляді мене насторожило... тільки не одразу... спершу я ні про що не здогадувалася, справді! Це така ж правда, як те, що я сиджу тут перед вами. А якби я могла таке уявити, ніщо не змусило б мене прийняти кольє. Що ж до поведінки вашого брата, звичайно, я відчувала в його увазі щось особливе; відчувала недовго, може, два чи три тижні, та потім вирішила, що це нічого не означає; подумала, що він завжди так поводить, і не тільки не підозрювала, але й не хотіла, щоб він мав щодо мене якісь серйозні наміри. Я добре бачила, міс Кроуфорд, що відбувалося між ним і деякими членами цієї родини влітку й восени. Я не втручалася, але й не була сліпа. Я не могла не бачити, що містер Кроуфорд дозволяв собі надто галантно поводитися просто заради втіхи.

— Ах, цього я не можу заперечувати. Він страх як любить час від часу пофліртувати і дуже мало зважає на бурю почуттів, яку здійсмає в серцях молодих леді. Я часто дорікала йому за це, проте це єдина його вада; і слід сказати, що почуття дуже небагатьох молодих леді варті того, щоб на них зважали. І потім, хіба це абищо — закохати в себе чоловіка, від якого всі втрачають розум! О, я певна, не в жіночій натурі відмовлятися від такого тріумфу.

Фанні похитала головою.

— Я не можу бути гарної думки про чоловіка, для якого почуття жінки — просто забавка; і до того ж, ця жінка може страждати набагато більше, ніж здається збоку.

— Я його не виправдовую. Я полишаю його на ваш милосердний розсуд. І коли він забере вас до Еврінгему, мене не обходить, скільки ви йому прочитаєте проповідей. Скажу одне — його провина, схильність трішечки закохувати в себе дівчат, зовсім не така небезпечна для щастя дружини, як схильність закохуватися самому, — а це ніколи не було йому властиве. І я справді від душі вірю, що він любить вас так, як ніколи ще не любив жодної жінки; він любить вас усім серцем і любитиме завжди. Якщо взагалі чоловік може любити жінку довіку, я думаю, так любитиме вас Генрі.

Фанні мимохіть злегка всміхнулася, та не знайшла що сказати.

— Я не пригадую, щоб Генрі колись був щасливішим, — по хвилі заговорила Мері, — ніж тоді, коли він зміг посприяти підвищенню вашого брата.

Тут вона зачепила Фанні за живе.

— О, так! Він був дуже добрий!

— Я знаю, через що йому довелося пройти, як знаю і те, які сили потрібно було для цього задіяти. Адмірал ненавидить усілякі клопоти і надто пихатий, щоб до когось звертатися з проханнями; до того ж дуже багатьох молодих людей просують подібним чином, тому самі лише дружні почуття, без твердого рішення допомогти, не приведуть ні до чого. Який, мабуть, щасливий Уільям! От якби нам його побачити.

Бідна Фанні почувалася зніченою й нещасною. Згадка про те, що було зроблено для Уільяма, завжди не давала їй спокою, коли вона приймала будь-яке рішення проти містера Кроуфорда; і вона сиділа в глибокій задумі, поки Мері, що спершу самовдоволено спостерігала за нею, а потім замислилася про щось своє, раптом не привернула її увагу, мовивши:

— Я б залюбки просиділа з вами весь день, але нам не слід забувати про шановних леді внизу. Тому до побачення, люба моя, мила, чарівна Фанні, бо хоч і вважатиметься, що ми з вами попрощалися в малій вітальні, я хочу попрощатися з вами тут — і таки прощаюся, але з нетерпінням чекатиму щасливої миті, коли ми зустрінемося знов, і вірю, що це відбудеться за таких обставин, які відкриють наші серця одне одному без найменшої тіні недовіри.

Ці слова, сказані дещо схвильовано, супроводжувалися ніжними обіймами.

— Невдовзі я побачу в Лондоні вашого кузена; він каже, що поїде туди найближчим часом, а сер Томас приїде навесні; а з вашим старшим кузенем, Рашвортами та Джулією я, певно, зустрічатимуся постійно, — з усіма, крім вас. Хочу попросити вас, Фанні, про дві послуги. Перша — це листування. Ви повинні мені писати. І друга — що ви будете часто відвідувати місіс Грант, щоб вона не так гостро відчувала мою відсутність.

Ці послуги — принаймні перша — здалися Фанні вельми обтяжливими; краще б її про таке не просили; але вона не могла відмовити в листуванні, не могла навіть не погодитись на це з більшою готовністю, ніж дозволяло їй власне судження. Неможливо було опиратись, коли до неї поставилися з такою сердечністю. Досі вона нечасто бачила до себе таке ставлення, і тому ласка міс Кроуфорд її підкорила. До того ж Фанні була їй вдячна за те, що цей tête-à-tête насправді був не таким жахливим, як вона собі намислила.

Усе було скінчено, і їй навіть не довелося почути докорів. Вона зберегла свою таємницю, а відтак готова була примиритися з чим завгодно.

Увечері було ще одне прощання. Генрі Кроуфорд прийшов трохи посидіти з ними; Фанні, досі ще розчулена, повелася з ним ласкавіше, ніж зазвичай, бо їй здалося, що він справді страждає. Він був зовсім не таким, як завжди, — майже не говорив і виглядав вочевидь пригніченим; і Фанні жаліла його, хоч і сподівалася, що до того часу, як вона побачить його знову, він уже стане чоловіком якої-небудь іншої жінки.

Коли настав час прощатись, він узяв її за руку — в цьому вона не могла йому відмовити; він не сказав нічого, принаймні нічого такого, що вона б почула, і коли він вийшов з кімнати, вона була невимовно рада, що все це нарешті скінчилося.

Вранці Кроуфорди поїхали.

Розділ тридцять сьомий

Містер Кроуфорд поїхав, і серові Томасу дуже хотілося, щоб Фанні за ним скучила; він плекав надію, що племінниці бракуватиме тих знаків уваги, які їй були — чи здавалися — такими осоружними. Вони все ж таки мали їй лестити; і сер Томас сподівався, що, полишена такої уваги та відчуття власної значущості, Фанні шкодуватиме за тим, що втратила, і це піде на користь справі. З цією думкою він спостерігав за Фанні; але так і не зміг дійти якогось певного висновку. Він не міг зрозуміти, чи сталася з нею хоч якась зміна. Вона завжди трималася так скромно й спокійно, що він не бачив її справжніх почуттів. Він не розумів її, відчував, що не розуміє, і тому попросив Едмунда сказати йому, чи вона почувається щасливішою, чи нещаснішою, ніж було досі.

Едмунд не помітив жодних ознак жалю і подумав, що з батькового боку було трохи нерозумно очікувати їх у перші ж три-чотири дні. Едмунда вразило інше: він думав, що Фанні сумуватиме за сестрою Кроуфорда, своєю подругою та співбесідницею, яка так багато для неї значила, і тому дивувався, що вона так рідко говорить про міс Кроуфорд і начебто не вельми засмучена розлукою.

На лихо, не хто інший, як ця сестра, ця подруга й співбесідниця тепер порушувала душевний спокій Фанні. Якби тільки вона могла повірити, що подальше життя Мері не пов'язане з Менсфілдом, як не буде з ним пов'язане життя її брата — а в цьому Фанні не сумнівалася, — якби вона могла повірити, що Мері поїхала так само надовго, як її брат, — а Фанні дуже хотілося в це вірити, — в неї було б легше на серці; та що більше вона згадувала минуле і роздумувала, то глибше переконувалася, що зараз усе сприяє шлюбу міс Кроуфорд та Едмунда, як ніколи. Він ще більш утвердився в своєму намірі, та й вона, здається, вагалася вже менше. Усі його переконання, усі принципи його цілісної натури, що стояли цьому на заваді, тепер наче й не мали для нього значення, хоч це й видавалося незбагненним; а сумніви та вагання, спричинені шанолюбством міс Кроуфорд, так само розвіялися — і також без явної причини. Це можна було пояснити лише зростаючою прихильністю. Його благородство та її суєтність відступили перед істинною любов'ю, а така любов мусить їх поєднати. Він поїде до Лондона, щойно владнає якусь справу, пов'язану з Торнтон-Лейсі, — певно, не пізніше ніж за два тижні; він говорив про цю поїздку з очевидним задоволенням; і Фанні чудово розуміла, до чого приведе його наступне побачення з міс Кроуфорд. У її згоді можна не сумніватись, як і в його пропозиції; але Фанні так і не змогла позбутися поганої думки про міс Кроуфорд, і тому їй було прикро передбачати таке майбутнє, незалежно — принаймні вона вірила, що незалежно — від її власних почуттів.

Під час їхньої останньої розмови міс Кроуфорд, хоч і виявила велику доброту та деякі почуття, що приємно здивували Фанні, все одно лишалася тією ж самою міс

Кроуфорд; було видно, що це непевна, заблукана душа, що сама не розуміє своєї омани і блукає в темряві, хоч і уявляє, наче вийшла на світло. Може, вона й любить Едмунда, та через інші свої почуття все одно його не варта. Фанні здавалося, наче в них не може бути більш нічого, що б їх поєднувало; і нехай пробачать їй старші й мудріші за неї, але вона не вірить, що в майбутньому міс Кроуфорд зміниться на краще; адже якщо навіть зараз, при зародженні любові, благотворний вплив Едмунда на її судження та почуття був таким незначним, він не стане більшим і протягом довгих років подружнього життя.

Людина більш досвідчена не стала б вважати майбутнє будь-яких молодих людей таким безнадійним; а безпристрасне судження не відмовило б міс Кроуфорд у тій суто жіночій чутливості, яка допоможе їй сприйняти переконання коханого чоловіка, як свої власні. Але Фанні була впевнена в іншому і тому не могла згадувати про міс Кроуфорд без болю.

Сер Томас тим часом не полишав своїх надій та спостережень, і знання людської натури давало йому підстави очікувати, що племінниця врешті-решт почне сумувати і за своєю втраченою владою, і за увагою містера Кроуфорда — і палко жадатиме їхнього повернення. Але трохи згодом, не побачивши цьому жодних наявних доказів, сер Томас вирішив, що Фанні підтримує в доброму гуморі чекання другого гостя, який мав незабаром приїхати. Уільям, отримавши десятиденну відпустку, збирався провести її в Нортгемптонширі і, найщасливіший з лейтенантів, — бо він уже дістав це звання, — їхав поділитися своїм щастям і описати всім свій мундир.

Він приїхав; і був би дуже радий не лише розповісти про свій мундир, але й показати його усім домашнім, якби жорстокий звичай не забороняв носити його будь-де, окрім як на службі. Тож мундир залишився в Портсмуті, і Едмунд потай вважав, що перш ніж Фанні трапиться нагода його побачити, вся новизна — як мундира, так і почуттів його власника — дещо поблякне. На той час він стане символом ганьби; адже що може бути мізернішим, жалюгіднішим, ніж мундир лейтенанта, який уже рік чи два лишається лейтенантом і бачить, як інші його обганяють, отримуючи підвищення? Так міркував Едмунд, поки батько не посвятив його у свій план, що надавав Фанні можливість побачити молодшого лейтенанта з Його Величності шлюпа "Дрозд" у сяянні його слави та величі.

Згідно з цим планом, Фанні мала супроводжувати свого брата до Портсмута і трошки погостювати у своїй сім'ї. Сер Томас прийшов до такого справедливого та розважливого рішення після серйозних роздумів; та перш ніж вирішити остаточно, він порадився з сином. Едмунд ретельно обміркував цей план і знайшов його цілком доречним. Ця затія і сама по собі непогана, а кращого часу для неї й не вибрати; і, безперечно, Фанні радо пристане на таку пропозицію. Для сера Томаса цього було досить, щоб прийняти рішення; і твердим "отже, так цьому й бути" він покінчив з цією справою. Сер Томас був задоволений, що все так добре владається, і мав ще деякі вельми втішні сподівання щодо цієї поїздки, окрім тих, про які говорив із сином; оскільки відіслати племінницю його спонукало аж ніяк не в першу чергу бажання

порадувати її зустріччю з рідними. Звичайно, він бажав, щоб вона їхала з охотою, та не менше бажав, щоб їй остогидло вдома ще до того, як прийде час повертатись, і щоб недовга розлука з розкішним та елегантним менсфілдським будинком наставила її на розум і змусила справедливіше оцінити не менш привабливий будинок, який міг би стати її постійною оселею.

На думку сера Томаса, такі ліки були необхідні, щоб зцілити розум племінниці, який він вважав ушкодженим недугою. Вісім чи дев'ять років життя у багатому й вишуканому середовищі ослабили її здатність порівнювати й судити. Батьківський дім, без сумніву, навчить її цінувати солідний прибуток; і сер Томас вірив, що досвід, якого їй доведеться зазнати, на все життя зробить її мудрішою і щасливішою.

Якби Фанні була схильна віддаватися непомірним веселощам, вона б виявила це вміння повною мірою, вперше дізнавшись, що її чекає, — коли дядечко запропонував їй відвідати батьків, братів і сестер, з якими вона була розлучена майже половину свого життя; на кілька місяців повернутися до місцини, де минули її дитячі роки, та ще й маючи Уїльяма за опікуна й супутника; коли впевнилася, що бачитиме Уїльяма до останньої миті, поки він лишатиметься на березі. Якби вона могла дати волю своїм почуттям, вона зробила б це саме зараз, оскільки почувалася безмежно щасливою; та її щастя було спокійним, глибоким, сповнювало серце тихою радістю; вона й ніколи не вміла красно говорити, а тепер, під владою особливо сильних почуттів, тим паче була схильна мовчати. Тої першої миті вона змогла лише подякувати й погодитися. Потім, звикнувши до видива прекрасного й несподіваного майбутнього, що поставало в її уяві, вона змогла більш відверто поговорити з Уїльямом та Едмундом про свої почуття, але її сповнювала така глибока ніжність, яку неможливо передати словами. Спогади про перші дитячі радощі, про те, як вона страждала, розлучившись з ними, охопили її з новою силою; їй уже здавалося, що повернення додому втамує біль, породжений розлукою. Опинитися серед своїх рідних, які її так люблять, — люблять так, як не любив її ніхто й ніколи, — і самій виказувати свою любов без страху, без обмежень; почуватися нарівні з усіма довкола, не чути жодної згадки про Кроуфорда, не зустрічати поглядів, у яких вбачається докір, — думки про таке майбутнє завдавали їй насолоди, яку неможливо було навіть досягнути.

А потім Едмунд: провести два місяці без нього (а може, їй дозволять лишитися й на три) — це має піти їй на користь. На віддалі, недосяжній для його поглядів чи його доброти, не зазнаючи постійної муки від розуміння всіх його душевних порухів, не намагаючись уникнути його зізнань, вона зможе опанувати себе, спокійно все зважити — і тоді не страждатиме від думки про те, чим він займається в Лондоні. Те, що здається нестерпним у Менсфілді, повинно стати меншим злом у Портсмуті.

Єдиним, що засмучувало Фанні, були сумніви, чи легко обійдеться без неї тітонька Бертрам. Більш вона нікому не потрібна; але тітоньці, мабуть, бракуватиме її настільки, що краще про це й не думати. Сер Томас, певно, матиме з нею неабиякий клопіт — однак ніхто, крім нього, не зможе з цим упоратись.

Але він був господарем у Менсфілд-парку. Коли він приймав будь-яке рішення, то

завжди був здатний втілити його в життя; і тепер, після довгої розмови з дружиною, пояснивши їй, що Фанні мусить інколи бачитися зі своєю сім'єю, він врешті-решт умовив леді Бертрам її відпустити; проте йому радше вдалося не переконати дружину, а нав'язати їй свою волю, оскільки леді Бертрам була переконана лише в тому, що сер Томас вважає цю поїздку необхідною для Фанні, а значить, і вона має вважати так само. У тиші та спокої своєї гардеробної, віддавшись неквапній течії власних роздумів, не чуючи тверджень сера Томаса, які збивали її з ладу, вона не могла погодитися, що Фанні так уже необхідно їздити до батька з матір'ю, адже досі ті чудово без неї обходилися, а от їй Фанні справді потрібна. І хоча місіс Норріс намагалася переконати її, що без Фанні вона чудово дасть собі ради, леді Бертрам уперто відмовлялася це визнати.

Сер Томас покладався на її розважливість, сумління й гідність. Він називав це жертвою і вважав свою дружину, при її доброті та вмінні володіти собою, здатною на цю жертву. Але місіс Норріс будь-що хотіла переконати її, що без Фанні можна чудово обійтися (адже вона, місіс Норріс, готова проводити з сестрою весь свій вільний час); одне слово, Фанні не потрібна, і ніхто за нею не скучатиме.

— Можливо, й так, сестро, — відповіла леді Бертрам. — Мабуть, ти маєш рацію; але я певна, що мені все ж таки її бракуватиме.

Тепер треба було налагодити стосунки з Портсмутом. Фанні написала, що може приїхати; і відповідь матері, хоч і коротка, була дуже ласкавою, кілька простих рядків виражали природну материнську радість від передчуття зустрічі з рідною дитиною і підтвердили цим усі щасливі надії доньки, переконали її, що "мамуся", яка колись не виявляла до неї особливої прихильності — а може, це Фанні лише здавалося, чи вона сама була в цьому винна, — тепер стане для неї ніжною, відданою старшою подругою. Певно, Фанні й сама сприяла цьому відчуженню, була надто немічною та примхливою, а може, нерозумно вимагала більшої уваги, ніж заслуговувала, будучи однією з багатьох дітей. Тепер, коли вона вміє бути корисною й миритися з труднощами, коли мати нарешті трохи звільнилася від тягаря невпинних турбот, якого не уникнути в домі, повному дітлахів, на дозвіллі їй захочеться тиші й затишку, і вони скоро стануть одна для одної тим, чим і повинні бути донька для матері і мати для доньки.

Уільям радів цьому плану не менш від сестри. Йому буде надзвичайно приємно бачити її вдома до останньої хвилини перед виходом у море; а може, вона не поїде з дому аж до його повернення з першого крейсерства! Між іншим, йому дуже хотілося, щоб вона побачила судно, перш ніж воно вийде з плавби ("Дрізд" був, звичайно ж, найгарнішим кораблем у всьому військовому флоті). І до того ж у доках сталися деякі перебудови, які він дуже хотів показати Фанні.

Він, не вагаючись, додав, що її гостювання вдома піде на благо всій сім'ї.

— Не знаю, чого це так, — мовив він, — та здається, в нашому домі бракує твоєї приємної звички до порядку. Там завжди повний безлад. Я певний, ти якось цьому зарадиш. Поясниш матусі, як усе повинно бути, і допоможеш Сьюзен, і навчатимеш Бетсі, і завоюєш любов та повагу хлопчаків. І все піде так добре, так правильно!

На той час як надійшла відповідь місіс Прайс, їм лишалось провести у Менсфілді лише кілька днів; і в один з цих днів юні мандрівники не на жарт перелякалися за свою подорож, оскільки, ледве мова зайшла про те, чим вони поїдуть, і місіс Норріс збагнула, що всі її поривання заощадити зятеві гроші були марні, попри її натяки, що поїздка Фанні має обійтися подешевше, вони поїдуть поштовою каретою, — коли вона побачила, що сер Томас дає на це гроші Уїльямові, їй сяйнула думка, що в кареті таки вистачить місця для третього пасажиря, і вона забрала собі до голови, що конче мусить їхати з ними і побачити свою бідолашну любу сестроньку Прайс. Вона оголосила про свій намір. Треба сказати, говорила вона, що їй буде вельми приємно поїхати з молодими людьми; для неї така нагода — справжній дарунок долі, вона ж двадцять років не бачила бідолашної сестриці Прайс; та й молодим людям не завадить мати старшу супутницю; а їй навіть думати лячно, як образиться бідолашна сестриця Прайс, якщо вона, місіс Норріс, не скористається з такої нагоди і не приїде її побачити.

Уїльям і Фанні вжахнулися з самої думки про товариство тітоньки Норріс.

Приємна поїздка вмить втратила для них усю свою привабливість. Вони позирали одне на одного із страдницьким виглядом. Їхні тортури тривали години зо дві. Ніхто не втрутився, щоб заохотити чи відмовити тітоньку Норріс. Вона мала вирішити все сама; і зрештою, на превелику радість племінника та племінниці, дійшла висновку, що зараз у Менсфілд-парку без неї не обійтися; надто вже вона потрібна серові Томасу і леді Бертрам, а тому не може собі дозволити покинути їх навіть на тиждень, — отже, їй слід пожертвувати власним задоволенням заради їхнього блага.

Насправді ж їй спало на думку, що, хоч до Портсмута її відвезуть задарма, звідти їй таки доведеться їхати за власний кошт. Отже, її бідолашну любу сестроньку Прайс чекає гірке розчарування від того, що місіс Норріс не скористається з такої нагоди, і, певно, ще двадцять років розлуки.

Плани Едмунда також зазнали певних змін через цю поїздку. Він, як і його тітонька, мусив пожертвувати власними інтересами заради Менсфілд-парку. Саме в цей час він збирався до Лондона; але ж не міг він залишити батька з матір'ю саме тоді, коли їх покидають усі, хто їм найбільш потрібний. І, присилувавши себе до цієї жертви, відчувши її сповна, хоча й не пишаючись нею, він відклав іще на два тижні ту подорож, якої чекав з надією, що вона зробить його щасливим назавжди.

Він сказав про це Фанні. Вона вже й так багато знає — тож хай дізнається про все. Відбулася ще одна душевна розмова про міс Кроуфорд; і ця розмова подіяла на Фанні особливо сильно, бо вона відчувала, що це востаннє вони двоє так вільно згадують ім'я міс Кроуфорд.

Після того Едмунд заговорив про неї лише одного разу. Ввечері леді Бертрам просила племінницю частіше писати до неї й пообіцяла, що сама сумлінно відповідатиме на її листи; і Едмунд, улучивши мить, прошепотів:

— І я теж писатиму до тебе, Фанні, коли буде про що написати, — про те, що, гадаю, буде тобі приємним і про що ти не дізнаєшся ні від кого, окрім мене.

Навіть якби вона не була певна, що він має на увазі, в неї не лишилося б жодних

сумнівів, коли вона побачила його сяюче обличчя.

До такого листа вона має серйозно підготуватися. Знати, що лист Едмунда завдасть їй страшного удару! Вона почала розуміти, що її думки й почуття ще не зазнали всіх змін, породжуваних часом та обставинами в цьому мінливому світі. Вона ще не звідала всіх химерних перетворень людської душі.

Бідолашна Фанні! Вона їхала начебто з охотою, але цей останній вечір у Менсфілд-парку завдав їй справжнього болю. Серце її краялося. Вона не могла поглянути без сліз на кожного з його мешканців, що були такими дорогими для неї. Вона пригорнулася до тітоньки, — адже тій буде без неї нелегко; тамуючи ридання, поцілувала руку дядечкові — вона ж так його засмутила; а що до Едмунда, то в останню мить вона не змогла вимовити ні слова, навіть не наважилася підвести на нього очі, та коли мить прощання лишилася позаду, вона зрозуміла, що в його напутньому слові звучала щира братня любов.

Усе це відбувалося надвечір, оскільки вони мали їхати рано-вранці; і коли поріділе товариство зустрілося за сніданком, про Уїльяма з Фанні говорили так, наче вони вже трохи віддалилися від сім'ї.

Розділ тридцять восьмий

Нові враження від поїздки та щастя бути з Уїльямом, зрозуміло, підняли настрій Фанні, коли Менсфілд-парк лишився далеко позаду; і коли вони, подолавши першу частину відстані, змушені були покинути екіпаж сера Томаса, вона вже змогла весело попрощатися зі старим візником і, як належить, передати всім привіт.

Брат і сестра не могли натішитися розмовами. Усе довкола звеселяло душу Уїльяма, і він без упину сипав дотепами, коли вони полишали серйозні розмови, що починалися і неодмінно закінчувалися похвалами на адресу "Дрозда", припущеннями щодо його майбутніх завдань та сподіваннями на участь у справжньому бою, завдяки чому (за умови, що не втрутиться старший лейтенант, до якого Уїльям не виявляв особливої прихильності) він має якомога скоріше отримати наступне звання, чи роздумами про грошову винагороду, яку він великодушно подарує домашнім, залишивши собі хіба що певну суму для придбання маленького будиночка, де вони з Фанні житимуть на схилі літ.

Про нинішні тривоги Фанні, які стосувалися містера Кроуфорда, вони не говорили. Уїльям знав, що відбулося, і в глибині душі нарікав на байдужість сестри до чоловіка, якого вважав чи не найкращим з людей; але він був у тому віці, коли кохання здається сенсом життя, і тому не міг її звинувачувати; і, знаючи її, не хотів засмучувати неприємними для неї згадками.

Вона вже знала, що містер Кроуфорд не забув її таки. Його сестра надіслала їй декілька листів за три тижні, що минули від їхнього від'їзду; у кожному листі було кілька рядків від нього — палких та відвертих, як і його слова. Це листування було для Фанні, як вона й передбачала, не дуже приємним. Неприємним був і надто розкутий і пристрасний стиль письма міс Кроуфорд, оскільки, крім сумного обов'язку читати рядки, що вийшли з-під пера її брата, Фанні чекали ще й настирливі прохання Едмунда

прочитати йому все найважливіше; а потім вона повинна була слухати, як він розхвалює стиль міс Кроуфорд та її душевну доброту. Ці листи, власне, складалися з незліченних натяків та спогадів про Менсфілд, і Фанні не могла не підозрювати, що вони призначаються головним чином для Едмунда; і, розуміючи, що її використовують саме з цією метою, змушена була приймати любовні зізнання осоружного їй чоловіка і підтримувати нестерпну для неї пристрась того, кого вона любила, і вона почувалася жорстоко скривдженою. Тому нинішня поїздка була для неї вкрай потрібною ще й із цієї причини. Коли вона більш не житиме в одному домі з Едмундом, міс Кроуфорд, безперечно, перестане обтяжувати себе подальшим листуванням і в Портсмуті йому настане кінець.

Поринувши в ці думки, що перепліталися з безліччю інших, Фанні радо й весело продовжувала свою мандрівку — із тією швидкістю, на яку можна було сподіватися від сльотавого місяця лютого. Вони в'їхали до Оксфорда, але Фанні тільки краєчком ока встигла поглянути на коледж Едмунда, який вони проминули, оскільки ніде не зупинялися до самого Ньюбері, де затишна трапеза, що становила разом і обід і вечерю, завершила радощі та тривоги цього дня.

Наступного ранку вони знову вирушили в путь удосвіта; і коли без будь-яких пригод і затримок дісталися околиці Портсмута, ще не звечоріло, і Фанні могла роздивлятися довкола, милуючись новою забудовою. Вони проїхали розвідний міст, і вже почало сутеніти, коли, слідуючи голосним вказівкам Уїльяма, екіпаж заторохтів вузеньким провулком, що відгалужувався від Хай-стрит, і став перед дверима малого будиночка, у якому тепер мешкав містер Прайс.

Фанні була збентежена; її сповнювали радісні передчуття й надії. Щойно вони під'їхали, як нехлюїста на вигляд служниці, що стояла біля дверей і, мабуть, чекала на них, ступила вперед і, більше кваплячись повідомити новину, аніж допомогти прибулим, одразу ж заголосила:

— "Дрозд" вийшов з гавані, сер, тут офіцер приходив, аби сказати...

Її перервав гарненький високий хлопчак років одинадцяти, який, притьмом вискочивши з будинку, відштовхнув служницю і, поки Уїльям сам відчиняв дверцята карети, загорлав:

— Ти саме вчасно прибув. Ми тебе вже півгодини чекаємо. "Дрозд" вийшов з гавані сьогодні вранці. Я його бачив. Ото краса. Кажуть, він за день-два отримає наказ відпливати. А о четвертій приходив містер Кемпбел, питав про тебе. У нього є шлюпка з "Дрозда", і о шостій він збирається на корабель і хоче взяти тебе з собою.

Він зо два рази ошелешено глипнув на Фанні, коли Уїльям допомагав їй вийти з карети, і це був єдиний вияв братньої уваги з його боку; але все ж він дозволив їй себе поцілувати, хоч не вгаваючи все ще розписував вихід "Дрозда" з гавані, бо це цікавило його найбільше, — адже саме на цім кораблі він мав вирушати у своє перше плавання.

За мить Фанні опинилася у вузькому передпокої будинку, в обіймах матері, що дивилася на неї з щирою ніжністю; Фанні було любо бачити її обличчя ще й тому, що вона дуже нагадувала леді Бертрам; і тут-таки крутилися дві сестри Фанні: Сьюзен,

висока, гарна п'ятнадцятирічна дівчина, і Бетсі, наймолодша в сім'ї — їй ішов п'ятий рік; обидві були по-своєму раді їй бачити, хоча манери, виказані ними при зустрічі, навряд чи були гречними. Та манери їй не були потрібні. Їй хотілося лише одного — щоб вони її любили; цього з неї досить.

Потім її повели до вітальні, такої тісної, що Фанні спершу прийняла її за прохідну кімнату по дорозі до іншої, більш просторої, і якусь мить стояла, очікуючи, що її запросять далі; проте, побачивши, що тут більш немає дверей, а кімната виглядає обжитою, вона схаменулася, дорікнула собі, боячись, що про її думки можуть здогадатись. Однак у матері не було часу на будь-які здогади. Вона знову метнулася до парадних дверей, на цей раз щоб привітати Уїльма.

— Ох, любий Уїльме, як же я тобі рада. Та чи ти чув про "Дрозда"? Він уже вийшов з гавані, на три дні раніше, ніж ми думали; просто не знаю, як бути з речами Сема, я ж бо з ними не впораюся, — може, "Дрозд" уже завтра отримає наказ відпливати. Я ж і уявити не могла, що так буде. А ще й тобі треба їхати до Спітхеда. Приходив Кемпбел, та так хвилювався за тебе, чи ти встигнеш; і що ж його тепер робити? Я думала, ми любенько посидимо з тобою ввечері, а от бач, як усе вийшло.

Син весело відповів, що все завжди йде на краще, і намагався удати, що не засмучений необхідністю їхати так скоро.

— Звісно, я б залюбки посидів з вами ще кілька годин, якби "Дрозд" лишався в гавані; та якщо шлюпка вже чекає, краще мені піти одразу, і нічого тут не вдієш. До речі, а де ж "Дрозд" стоїть у Спітхеді? Біля "Канопусу", чи що? Та байдуже. Фанні пішла до вітальні, а ми чого стоїмо у передпокої? Ходімо, мамо, ви ж як слід і не подивилися на свою любов Фанні.

Вони увійшли разом, і місіс Прайс знову ніжно поцілувала доньку і, мимохідь зауваживши, як вона виросла, забідкалася, що мандрівники, мабуть, страх як зголодніли, що було цілком природно.

— Бідні мої діточки, як же ж ви, певно, втомилися! Може, щось з'їсте? Я вже не могла вас дочекатися. Ми з Бетсі півгодини вас виглядали. Це ж коли ви їли востаннє? А чим вас зараз почастувати? Я не знала, чого ви захочете — чайку чи, може, м'яся, а то все було б уже готове. А зараз боюся, що й не встигну підсмажити біфштекс, як принесе того Кемпбела; тут і м'ясника поблизу немає. Дуже незручно, що на нашій вулиці нема м'ясника. У тому будинку було краще. Може, вип'єте чайку, він зараз закипить.

І Фанні, й Уїльм сказали, що охоче вип'ють чаю.

— Тоді, Бетсі, дитинко, біжи на кухню, подивися, чи поставила Ребекка чайника; і скажи, нехай скоренько принесе чашки. Треба нам полагодити дзвінок... Але Бетсі в нас дівчина спритна.

Бетсі хутко подріботіла до кухні, рада похизуватися своєю спритністю перед такою гарною новою сестрою.

— Боже ж мій! — бідкалася мати. — І вогник у нас он який поганенький, ви ж закоцюбнете. Постав стільця ближче до вогню, дитино. Що це Ребекка, заснула, чи що?

Я звеліла їй принести вугілля ще півгодини тому. Сьюзен, ти б приглядала хоч трохи за вогнем.

— Я була нагорі, мамо, переносила свої речі, — відказала Сьюзен зухвалим тоном, який вразив Фанні. — Чи ти не пам'ятаєш, це ж ти сама щойно надумала, що ми з сестрицею Фанні житимемо в іншій кімнаті; а від Ребекки помочі не діждешся.

Подальшій суперечці завадили різноманітні клопоти: спершу прийшов по свою платню візник, потім Сем почав гиркатися з Ребеккою з приводу того, кому нести валізу сестри, — він мав щодо цього особливу думку, — і зрештою увійшов сам містер Прайс, чий гучний голос провістив його появу ще в передпокої, коли він, вилаявшись, віджбурнув ногою синів портфель і доньчину валізу та заволав, щоб йому присвітили; але, так цього й не дочекавшись, попхався до вітальні.

Фанні непевно підвелася назустріч батькові, та знову сіла, побачивши, що він не розгледів її в напівтемряві і не подумав про неї. Дружньо потиснувши руку синові, глава сім'ї заговорив:

— Ха! Здоров був, хлопче. Радий тебе бачити. Чув новину? "Дрозд" сьогодні вранці вийшов з гавані. Бач, як поспішає! Їй-право, ще трохи — і ти спізнився б. Лікар питав про тебе, він на шлюпці, о шостій збирається до Спітхеда, тож краще їдь із ним. Я заходив до Тернерів, спитати про твою платню. Все наче владналося. Не диво, як ви отримаєте наказ відпливати вже завтра; але ви не можете відпливти з таким вітром, якщо вам курс на захід; а капітан Уелш певен, що вас пошлють на захід, із "Слоном". Ото, їй-право, було б непогано! Та старий Шолі каже, оце тільки зараз сказав, що вас пошлють спершу до Тексела. Ну, ми готові, а вони вже як там собі знають. А тобі, їй-право, не пощастило, що ти не бачив, як "Дрозд" вранці виходив з гавані; проґавив таку картину! Я б і за тисячу фунтів не відмовився від такого видовища. Старий Шолі прибіг — а ми якраз снідали, — та й каже, що "Дрозд" віддав швартови. Я сю мить підхопився, одна нога тут, друга там — і на пристань. Ну, то й корабель, скажу я тобі, — краса! А тепер він пришвартувався у Спітхеді. Я години зо дві стирчав на пристані, не міг на нього на милуватися. Він став біля "Ендіміона", між ним та "Клеопатрою", на схід від тої поторочі.

— Ха! — вигукнув Уільям. — Краще й не вигадаеться, я б і сам його там поставив. Це ж найкраще місце у Спітхеді. Але, сер, приїхала сестриця Фанні, ось вона, — він озирнувся й вивів Фанні вперед. — Тут так темно, що ви її не побачили.

Зізнавшись, що геть забув про неї, містер Прайс привітав доньку; він міцно обійняв її, зауважив, що вона вже доросла і їй треба підшукати чоловіка, і начебто був готовий забути про неї знову.

Фанні тихенько прослизнула до свого стільця, прикро вражена батьковою манерою говорити й горілчаным духом, що йшов від нього; а він продовжував говорити з сином, і лише про "Дрозда", хоча Уільям, попри весь свій інтерес до цього предмета, не раз намагався звернути увагу батька на Фанні, на її довгу відсутність і довгу подорож.

Посидівши ще трохи в сутінках, нарешті запалили свічку; та оскільки досі ніщо не вказувало на близькість чаювання, і, судячи з повідомлень Бетсі, яка прибігала з кухні,

сподіватись на нього можна було не скоро, Уїльям вирішив піти перевдягтися та зібратись у дорогу, щоб потім, не кваплячись, спокійно почаювати.

Коли він виходив з кімнати, два рум'яні хлопчаки, розпатлані й замурзані, років восьми й дев'яти, прожогом влетіли у двері; вони щойно прибігли зі школи — побачити сестру й розповісти, що "Дрозд" вийшов з гавані; це були Том і Чарлз. Чарлз народився вже після від'їзду Фанні, але Тома вона часто допомагала няньчити і тепер була дуже рада побачити його знову. Вона ніжно поцілувала обох, а Тома хотіла втримати біля себе, роздивитися в його обличчі риси того малюка, якого любила, і розповісти йому, як він о тій порі вирізняв її з-поміж усіх. Однак такі ніжності були йому ні до чого — він-бо прийшов не стояти та слухати чийсь теревені, йому хотілося побігати й погорлати досхочу; і обидва хлопці за мить чкурнули від неї, так грюкнувши дверима вітальні, що їй віддалося у скронях.

Тепер вона побачила всіх, хто був удома; лишалися ще два брати між нею та Сьюзен, один служив клерком у якійсь лондонській установі, другий — мічманом на судні Ост-Індської компанії. Проте, побачивши всіх членів родини, вона ще не почула всього галасу, який вони могли здійснити. Наступні чверть години принесли їй ще багато нових вражень. Уїльям невдовзі почав гукати матусю й Ребекку зі сходів на третьому поверсі; він нервувався через якусь річ, що залишив там, а тепер не знайшов на місці. Він десь загубив потрібного ключа, звинуватив Бетсі у зазіханні на його новий капелюх, а інших — у тому, що деякі незначні, проте конче необхідні, обіцяні йому покращення у форменому жилеті так і не було виконано.

Місіс Прайс, Ребекка та Бетсі рушили нагору — захищатися; вони говорили всі разом, а Ребекка — найголосніше, і тепер треба було нашвидкуруч, наскільки можливо, довести все до ладу; Уїльям марно намагався відіслати Бетсі вниз чи бодай утихомирити; весь цей гамір долинав до вітальні, оскільки всі двері в будинку були навстіж розчинені, і лише деколи його заглушав лемент Сема, Тома і Чарлза, що з диким воанням та тупотом ганялися одне за одним по сходах.

Фанні наче очманіла. Будиночок був тісний, стіни тонкі, і вся ця буча, здавалося, шумує просто поруч з нею; до того ж давалися взнаки довга подорож і її тривале хвилювання. Вона не знала, як усе це витримати. У самій вітальні було трохи спокійніше, бо Сьюзен зникла разом з іншими і Фанні лишилася наодинці з батьком; а він витяг газету, яку, за звичаєм, позичив у сусіда, і почав зосереджено її вивчати. Одинокую свічку він прилаштував між собою та газетою, анітрохи не турбуючись, чи Фанні так зручно; але їй не було чим зайнятись, і вона тільки раділа, що світло від неї затулене, бо її доймав головний біль, і вона сиділа змучена, розбита, поринувши в гіркі роздуми.

Вона вдома. Та, на жаль, це не такий дім, і не так її привітали, як... Тут вона обірвала себе. Нерозумно так думати. Чому вона повинна так уже багато значити для своєї сім'ї? Вона не має на це ніякого права, адже рідні так давно її не бачили! Турботи Уїльяма для них найважливіші, так було завжди, і це лише справедливо. І все ж таки, як мало з нею говорили, як мало розпитували... навіть не спитали нічого про Менсфілд!

їй було прикро, що ніхто не згадав про Менсфілд, про друзів, які зробили так багато добра її рідним; любі, дорогі друзі! Але зараз усі надто заклопотані іншим. Це, мабуть, цілком природно. Відплиття "Дрозда" зараз має цікавити їх найдужче. Ще день-два — і все зміниться. Їй слід винуватити лише саму себе. І все ж у Менсфілді її зустріли б по-іншому. Ні, в домі її дядечка зважають на час і на місце, на правила пристойності, приділяють увагу кожному, — а тут... що й казати.

Її роздуми було перервано лише один раз за півгодини раптовим виливом батьківських почуттів, однак зовсім не розрахованим на те, щоб її втішити. У відповідь на особливо гучний крик та тупіт у передпокої містер Прайс гарикнув:

— А хай вам грець, собачі діти! Ти ба, як горлають! Еге, то Сем розверещався. Йому б у боцмани з таким голосиною! Чуєш, Семе, заткни свою кляту пельку, а то дістанеш у мене!

Цією погрозою вочевидь знехтували, бо коли через п'ять хвилин троє хлопців стрімголов влетіли до вітальні й розсілися хто куди, Фанні зрозуміла, що вони просто набігалися до знемоги; про це свідчили їхні розпашілі обличчя та важке дихання, проте вони продовжували затято штурхати одне одного й вищати від несподіваних стусанів просто на очах у батька.

Наступного разу з відчинених дверей з'явилося щось більш приємне — таця з чайним посудом, яку Фанні вже й не сподівалася побачити цього вечора. Сьюзен та служниця, із жалюгідного вигляду якої Фанні з подивом зрозуміла, що на вулиці бачила старшу прислугу, внесли все необхідне для чаювання. Сьюзен приглядала, як служниця ставить чайника на вогонь, і позирнула на сестру так, наче пишалася, що може показати себе такою хазяйновитою і вправною, і водночас не була певна, чи не принижує вона себе в очах сестри. Вона, мовляв, лише зазирнула до кухні поквипити Саллі, а тоді вже допомогла зробити грінки і розкласти хліб з маслом, а то довелося б чекати того чаю ще бозна-скільки. Вона ж певна, сестрі хочеться чогось скуштувати після такої подорожі.

Фанні щиро їй подякувала. Вона зізналася, що буде дуже рада чашечці чаю, і Сьюзен хутко заходилася до роботи, наче задоволена, що може зробити все сама; і після деякої зайвої метушні та нерозважливих спроб утихомирити хлопців, що було їй вочевидь не під силу, вона чудово з усім упоралася. Фанні немов ожила — і тілом, і душею; від такої своєчасної турботи вщух і головний, і душевний біль. Сьюзен мала відкрите, розумне обличчя; вона була схожа на Уїльяма, і у Фанні зародилася надія, що сестра, як і він, буде добра й прихильна до неї.

Під час цього затишшя повернувся Уїльям, а за ним — і матуся з Бетсі. У всьому блиску й красі своєї лейтенантської форми він здавався ще вищим і стрункішим; і, сяючи щасливою усмішкою, він ступив до Фанні, а вона, підвівшись, якусь мить дивилася на нього в німому замилюванні, а тоді оповила його руками за шию і розридалася від майже болісної радості.

Не бажаючи видатися засмученою, вона скоро опанувала себе, витерла сльози і нарешті змогла роздивитися й похвалити всі дивовижні красоти його мундира; і, вже

звеселившись, вислухала його райдужні мрії — до самого відплиття щодня бувати на березі і навіть повезти її до Спітхеда й показати свій корабель.

Знову сполошив усіх прихід містера Кемпбела — корабельного лікаря з "Дрозда", що зайшов за своїм другом; це був прекрасно вихований молодий чоловік. Відшукати для нього вільного стільця виявилось не так уже й легко; тим часом юна розпорядниця чаювання спішно мила чашку та блюдце; чоловіки серйозно поговорили із чверть години і знову здійнявся галас. Чоловіки та хлопці разом заворушилися, настав час іти; все було готове, Уїльям попрощався, і всі вони вийшли — троє хлопців, незважаючи на вмовляння матері, вирішили провести брата і містера Кемпбела до військового порту, а містер Прайс пішов віднести сусідові газету.

Після цього можна було сподіватися на відносний спокій; і тому, коли Ребекку сяк-так умовили прибрати чайний посуд і місіс Прайс понишпорила по всіх закутках, шукаючи рукава від сорочки, який Бетсі зрештою вгледіла у шухляді кухонної шафи, невелике жіноче товариство влаштувалося зручніше, і мати, знов побідкавшись, що ніяк не встигне зібрати Сема в дорогу, нарешті спромоглася подумати про старшу доньку та родичів, від яких вона приїхала.

Посипалися питання; і одним з перших було — "як справи у сестриці Бертрам з прислугою? Певно, теж має чимало мороки, поки підшукає когось?" — і скоро вона й думати забула про Нортгемптоншир і почала скаржитись на свої злигодні, на жахливу портсмутську прислугу, з-поміж якої дві її служниці, звісно, найгірші. Забувши про Бертрамів, вона почала розписувати злочини Ребекки, проти якої могла дещо докинути і Сьюзен, а тим паче маленька Бетсі, і яку справді начебто не було за що похвалити. Фанні, не втримавшись, обережно спитала, чи не збирається матуся звільнити Ребекку, коли мине її рік.

— Її рік! — вигукнула місіс Прайс. — Треба буде якось спекатися її раніше, — її рік мине тільки в листопаді. В Портсмуті, моя люба, слуги як приходять, так і йдуть; а як хтось півроку протримається, це справжнє диво. Я вже й не сподіваюся знайти щось путнє. Якщо я звільню Ребекку, то потерпатимуся з іншою. І я не думаю, що мені так уже важко догодити; робота в нас легка, бо в неї є помічниця, і я частенько ледь не половину всього роблю сама.

Фанні промовчала, але не тому, що погодилася, наче не можна знайти ліків від такого лиха. Вона сиділа, дивилася на Бетсі і мимоволі згадувала іншу сестру — милу крихітку, що була ще меншою, ніж зараз Бетсі, коли Фанні поїхала до Нортгемптонширу, і померла через кілька років. У ній було щось справді чарівне. Її Фанні тоді любила більше, ніж Сьюзен, і коли звістка про її смерть досягла Менсфілду, Фанні довго тужила за нею. При погляді на Бетсі перед нею знову постав образ маленької Мері, та вона нізащо в світі не стала б завдавати болю матері згадкою про неї.

Поки Фанні сиділа, поринувши у спогади, Бетсі, стоячи неподалік від неї, щось крутила в руках, бажаючи привернути увагу сестри, і водночас намагалася приховати цю річ від Сьюзен.

— Що це там у тебе, любонько? — спитала Фанні. — Іди-но, покажи мені.

То був срібний ніжик. Сьюзен схопилася з місця, вигукнувши, що це її ніжик, і спробувала його відібрати; але дитя кинулося шукати захисту в матері, і Сьюзен могла тільки в запалі нарікати на таку несправедливість, при цьому вочевидь сподіваючись знайти підтримку у Фанні. Це просто підло, що вона не може отримати свого ножика, це її власний ніжик, сестричка Мері його залишила їй, коли вже лежала при смерті, і вона, Сьюзен, вже бозна-відколи могла б тримати його в себе. Але мама не віддає його їй, а Бетсі завжди дозволяє його брати; і скінчиться тим, що Бетсі його зіпсує і назавжди візьме собі за іграшку, хоч мама обіцяла, що Бетсі його не чіпатиме.

Фанні була вражена. Її почуття обов'язку, честі й справедливості були скривджені словами сестри та відповіддю матері:

— Та годі тобі, Сьюзен! — плаксиво вигукнула місіс Прайс. — Чого це ти так вередуєш? Завжди ти гиркаєшся через той ніжик. Не треба бути такою вередливою. Бідна моя Бетсі, бач, яка Сьюзен лиха до тебе! А тобі не слід було брати ножика, любонько, коли я послала тебе до шафи. Ти ж знаєш, я просила тебе його не чіпати, бо Сьюзен цього не любить. Доведеться мені його від тебе сховати, Бетсі. Бідна Мері, мабуть, і не гадала, що через нього підуть такі чвари, коли віддала його мені за дві години до смерті. Бідна моя дитинка! Вона вже ледве могла говорити, а все ж сказала так лагідно: "Нехай сестриця Сьюзен візьме собі мого ножика, мамочко, коли мене поховають". Бідна дитинка! Вона ж його так любила, Фанні, весь час тримала його в себе на ліжку, поки хворіла. Це був подарунок її доброї хрещеної, старої пані адміральші Максвел, — усього за три місяці до того, як Мері віддала Богові свою душеньку. Бідне моє дитятко! Мабуть, Всевишній узяв її на небо, щоб вона отак не поневірялася в цьому світі. Ох ти, моя Бетсі, — і вона ніжно пригорнула малу до себе, — тобі от не пощастило мати таку добру хрещену. Тітонька Норріс живе надто далеко, не може вона подбати про мою крихітку.

Фанні справді не було чого передати від тітоньки Норріс, окрім сподівань, що її хрещениця — добра дівчинка і читає її Псалтир. Якось у вітальні Менсфілд-парку непевно говорилося, що, мовляв, треба послати Бетсі Псалтир; та відтоді Фанні не чула про це більш ні слова. Місіс Норріс, щоправда, принесла з дому дві старих Псалтирі її чоловіка; та коли їх оглянули, цей дар щедрого серця виявився дещо недоречним. Одна з книг була надрукована занадто дрібним шрифтом, інша — така громіздка, що дитині було б незручно її носити.

Фанні, знов украй знеможена, вдячно погодилася, коли їй запропонували лягти спати; і поки Бетсі репетувала, щоб їй дозволили лягти на годину пізніше на честь приїзду сестри, Фанні вже вийшла з вітальні, де знову зчинилася буча: хлопці домагалися, щоб їм дали грінок із сиром, батько жадав рому з водою, — та Ребекка, як на гріх, знову десь запропастилася.

Нічим не втішила її й тісна, вбого умебльована спальня, яку Фанні мала ділити із Сьюзен. Тіснота кімнат нагорі та внизу, вузькі коридори і сходи вразили її більше, ніж вона могла те уявити собі. Скоро вона вже з ніжністю згадувала свою малу горішню

кімнатку в Менсфілді, яка там вважалася надто тісною, щоб задовольнити когось іншого.

Розділ тридцять дев'ятий

Якби сер Томас міг знати почуття своєї племінниці, коли вона писала свого першого листа тітоньці, це вселило б у нього надію. Хоч вона добре виспалася і ранок був чудовий, і чекала її зустріч з Уїльямом, а в домі панувала відносна тиша — Том і Чарлз пішли до школи, Сем — у якихось своїх справах, а батько, за звичаєм, вийшов потинятися вулицями — і все це дозволило Фанні описати батьківську оселю в досить мажорних тонах, — вона надто добре усвідомлювала, скільки їй довелося приховати. Якби сер Томас знав хоч половину з того, що вона встигла відчувати ще до кінця тижня, він би вважав, що містер Кроуфорд може не сумніватися в її згоді, і пишався з власної обачливості.

Ще не минув перший тиждень, а Фанні вже зневірилася у всіх своїх мріях. По-перше, Уїльям пішов у плавання. "Дрозд" отримав наказ відпливати, вітер змінився, і корабель покинув порт через чотири дні після їхнього приїзду; і за цей час вона бачилася з братом лише двічі, та й то поспіхом, коли він бував на березі у службових справах. Не було ні душевних розмов, ні прогулянок до форту чи в доки, ні знайомства з "Дроздом" — нічого, що вони планували і чого їм так хотілося. Скрізь її чекало розчарування, і єдиною підтримкою була любов Уїльяма. Його остання думка, коли він покидав рідну домівку, була про неї. Уже ступивши за поріг, він повернувся, тільки щоб сказати:

— Бережіть Фанні, мамо. Вона слабенька, і їй важче, ніж нам, терпіти злигодні. Я покладаюся на вас; бережіть Фанні.

Уїльям поїхав; і дім, де він її залишив, — Фанні не могла собі в цьому не зізнатись — майже в усьому був повною протилежністю того, про що вона мріяла. То був осередок шуму, безладу та всілякого неподобства. Ніхто не поводився як йому належить, ніщо не робилося як слід. Вона не могла поважати своїх батьків так, як сподівалася. Щодо батька вона здогадувалася й раніше, але тепер бачила, що він неуважний навіть до своєї сім'ї, має ще гірші звички і грубіші манери, ніж вона очікувала. Йому не бракувало здібностей, та він нічим не цікавився і нічого не знав, окрім своєї професії. Читав він лише газети і флотські збірки; говорив лише про доки, про гавань, про Спітхед; він лаявся, пиячив, був неохайним і грубим. Фанні не могла згадати, щоб він бодай колись був добрим до неї; а тепер він просто її не помічав — хіба що інколи недолуго жартував.

Ще більше розчарувала її мати; на неї Фанні сподівалася найдужче — і не знайшла в ній майже нічого. Усі її радісні мрії про те, щоб стати потрібною матері, розбилися вщент. Місіс Прайс не була лихою; та замість того, щоб бути вдячною за доччину любов та довіру, замість уваги до неї й турботи, вона виявила до Фанні ще менше ознак приязні, ніж у день її приїзду. Материнський інстинкт невдовзі задовольнився, а більш ніщо не спонукало місіс Прайс перейматися про те, як ведеться серед рідних її дитині. Серце місіс Прайс і дозвілля уже належали іншим; для Фанні їй бракувало і часу, й

почуттів. Доньки завжди небагато для неї значили. Вона любила синів, особливо Уїльяма, а Бетсі була єдиною з доньок, на кого вона звертала увагу. До неї мати бувала нерозумно поблажливою. Уїльям був гордістю місіс Прайс, Бетсі — її улюбленицею, а Джон, Річард, Сем, Том і Чарлз вдовольнялися крихтами материнської любові, що випадали на їхню долю, і завдавали їй більше клопотів, ніж утіхи. Її серце було поділене між дітьми, а час відданий здебільшого дому та слугам. Дні її збігали в якійсь повільній метушні; завжди чимось заклопотана, вона не встигала ні з чим упоратися, нічого не могла довести до ладу і слізно на це скаржилася, та їй і на думку не спадало робити щось інакше; вона прагнула бути ощадливою, але не вміла розпоряджатися грішми; була невдоволена своїми слугами, проте не могла з ними впоратися і, хоч допомагала їм і була до них поблажливою чи сварилася, не здатна була добитись від них поваги.

Із двох своїх сестер місіс Прайс була набагато більш схожа на леді Бертрам, ніж на місіс Норріс. Їй доводилося мудрувати, щоб сяк-так утриматися на поверхні, але вона не мала до того ні схильності місіс Норріс, ні її хисту; за вдачею вона була досить-таки легковажна і, власне, нічим особливо не переймалася, як і леді Бертрам; і безбідне життя в лінивому супокі більше відповідало її вдачі, ніж виснажливе самозречення, до якого змусило її невдале заміжжя. Вона могла б стати шляхетною пані, не гіршою від леді Бертрам; але місіс Норріс була б кращою матір'ю дев'яти дітей при таких малих статках.

Фанні не могла цього не розуміти, принаймні частково; повинна була відчувати — і відчувала, хоч ніколи й не подумала б про це такими словами, — що її "мамуся" — недорікувата, метушлива квочка, роззява й нечупара, що вона нічому не навчає і не виховує своїх дітей, що її дім украй занедбаний і незатишний і що сама вона, Фанні, не дочекалась від матері ні теплого слова, ні уваги, ні прихильності, ні бажання краще пізнати свою доньку і стати їй подругою, а це могло б виправдати в очах Фанні усі її вади.

Фанні щосили намагалася бути корисною, щоб не здалося, наче вона гребує своїми рідними чи то не може — або не бажає через своє шляхетне виховання — хоч трохи полегшити їхнє життя; тому вона негайно взялася шити для Сема і, працюючи з ранку до ночі з великим поспіхом та завзяттям, зробила так багато, що, коли настав час відправити хлопця на корабель, його білизна була вже наполовину готова. Фанні щиро раділа, думаючи, що змогла чимось прислужитись, але й не могла уявити, як вони б упоралися без неї.

Їй було шкода розлучатися з Семом; галасливий і зухвалий, він, проте, був метким, спритним і охоче ходив до міста з будь-якими дорученнями; і хоч він зневажливо огризався на докори Сьюзен, самі по собі розумні, та здебільшого несвоєчасні і сповнені безсилового гніву до делікатних умовлянь Фанні, останнім часом він почав прислухатися і був вдячний за її послуги; і тому вона скоро зрозуміла, що в ньому втратила кращого з трьох менших братів, бо Том і Чарлз були на стільки ж років молодші від нього, наскільки й від того віку, коли почуття та розум могли б підказати їм, якою дорогоцінною є для них дружба старшої сестри, і спонукали б їх поводитися

пристойніше.

Сестра скоро втратила надію хоч трохи наставити їх на добрий розум; вони лишалися глухими до будь-яких намовлянь, на які в неї вистачало душевних сил і часу. Щодня, повернувшись зі школи, вони мало не розносили дім на друзки; і дуже скоро Фанні вже звикла тяжко зітхати, думаючи про суботу, коли заняття у школі закінчувались раніше. Бетсі також була розбещеною дитиною; привчена до думки, що грамота — її найлихіший ворог, вона весь час крутилася біля служниць, а потім радо бігла скаржитися на них матері; Фанні вже ладна була зневіритися, що та колись полюбить її чи почне допомагати. Про Сьюзен вона також не знала, що й думати. Її постійні чвари з матір'ю, безглузда гризня з Томом і Чарлзом та гримання на Бетсі дуже засмучували Фанні, і хоч вона й визнавала, що для цього вочевидь є підстави, її лякала схильність сестри заходити надто далеко у своїх гнівних звинуваченнях; така поведінка не робила честі самій Сьюзен і непокоїла Фанні.

Такий був дім, що мусив відволікти її думки від Менсфілду і навчити спокійніше згадувати про кузена Едмунда. А вона, навпаки, не могла думати ні про що, крім Менсфілду, його дорогих мешканців, його затишку та спокою. Усе, що оточувало її нині, являло собою різкий контраст до нього. Елегантність, благочинний устрій, поміркованість в усьому, гармонія і — передусім — мир та злагода, що панували в Менсфілді, згадувалися їй щогодини саме тому, що тут усе було зовсім інакше.

Для натури такої делікатної й вразливої, як Фанні, життя в постійному шумі було справжнім лихом, якого не могли б применшити ні елегантність, ні гармонія. Це було для неї найбільшою бідою. У Менсфілді вона ніколи не чула ні суперечок, ні підвищеного тону, ні брутальних слів, ні жодних виявів гніву; все йшло за усталеним звичаєм, у всьому був лад та спокій; кожен знав своє місце, але й до почуттів кожного ставилися уважно. Якщо іноді в поведженні бракувало теплоти, її заміняли здоровий глузд та гарні манери; а щодо незначних спалахів роздратування, які часом траплялися в тітоньки Норріс, вони скоро минали і були такими дріб'язковими, просто краплею в морі порівняно з невгамовним гвалтом у її нинішній оселі. Тут галасували всі; хіба що материн голос звучав монотонно, як у леді Бертрам, — з тією різницею, що в ньому завжди вчувалося невдоволення. Про що б не йшлося, в домі не говорили, а кричали; служниці й ті, виправдовуючись перед господарями, переходили на крик. Раз у раз грюкали двері, сходи стогнали від невпинної біганини, все робилося похапцем та абияк, ніхто не сидів спокійно, і, заговоривши, ніхто не міг докричатися, щоб його почули.

Порівнюючи ці дві оселі, Фанні вже наприкінці першого тижня була схильна віднести до них відоме судження доктора Джонсона про шлюб і самотнє життя і сказати, що, хоч у Менсфілд-парку є свої прикροщі, в Портсмуті не знайти розради.

Розділ сороковий

Фанні мала слухність, сподіваючись, що тепер міс Кроуфорд писатиме до неї не так часто, як на початку їхнього листування. Наступний лист Мері надійшов значно пізніше від попереднього; та Фанні помилялася, гадаючи, що така перерва в листуванні дасть їй полегшення. Ще одна дивна зміна в її душі! Отримавши листа, Фанні відчула

справжню радість. У її теперішньому становищі, в розлуці з гарним товариством, на віддалі від усього, що було їй цікаве, лист бодай від когось із любого її серцю кола людей, написаний сердечно та у вишуканому стилі, був дуже приємним. Як то ведеться зазвичай, міс Кроуфорд виправдовувала своє довге мовчання дедалі більшими клопотами. Вона писала:

"...Окрім цих слів, якими я почала, мій лист не заслуговує на те, щоб бути Вами прочитаним, оскільки в кінці його не буде маленького любовного зізнання, трьох-чотирьох ніжних рядків від Вашого найвірнішого у світі Г.К., бо Генрі у Норфолку; вже десять днів, як справи покликали його до Еврінгему, а може, це вигадана причина, щоб подорожувати водночас із Вами. Так чи інакше, він поїхав, і ця обставина певною мірою виправдовує забудькуватість його сестри, — адже в неї більш ніхто не стояв над душею з вічним "Ну, Мері, коли ж ти напишеш Фанні? Хіба не пора тобі написати Фанні?" Нарешті, після численних спроб зустрітися, я побачила Ваших кузин, "любю Джулію і любоньку місіс Рашворт"; вчора вони застали мене вдома, і ми всі були раді побачитися знову. Тобто здавалося, що ми надзвичайно раді, але гадаю, що ми й справді трохи зраділи. Нам було про що розповісти одна одній. Сказати Вам, яке було обличчя в місіс Рашворт, коли я згадала Ваше ім'я? Досі я знала, що їй бракує витримки, але вчора в цьому ще раз переконалася. Взагалі з цих двох Джулія виглядала краще, принаймні коли йшлося про Вас. Марія ж не могла оговтатися до кінця бесіди — від тієї самої миті, як я заговорила про "Фанні" і говорила про неї, як личить сестрі. Але й для місіс Рашворт настане день, коли їй знов поліпшає; ми отримали від неї запрошення на перший прийом, це буде двадцять восьмого. Тоді вона знову засяє красою, відкривши двері найпрекраснішого будинку на Уїмпол-стрит. Я там була два роки тому, коли цей дім належав леді Лессельс, іншого такого будинку в Лондоні годі й шукати. Звичайно, тоді вона відчує, що — грубо кажучи — заплатила за таку втіху не надто дорого. Генрі не міг би дати їй такого будинку. Сподіваюся, вона про це пам'ятатиме і з усім можливим задоволенням гратиме свою роль королеви в палаці, хоча королю краще сидіти тихо; і оскільки я не маю жодного бажання її дратувати, я більше не стану мучити її згадкою про Вас. Вона повинна помалу протверезіти. З усього, що я чула і про що здогадуюся, ясно, що барон Уїлденгейм так само упадає за Джулією, але не знаю, чи є в нього підстави сподіватися на щось серйозне. Їй слід було б зробити кращий вибір. Шляхетний злидар — то невелике цабе, і я не уявляю, чим він може їй сподобатись; адже заберіть у нього все його пишномовство — і від бідолашного барона залишиться порожнє місце. Якби він був такий багатий на гроші, як на слова! Ваш кузен Едмунд щось не квапиться сюди; певно, його затримали пастирські обов'язки. Може, у Торнтон-Лейсі знадобилося наставити на праведний шлях якусь стару гріховодницю. Мені не хотілося б думати, що він може знехтувати мною заради якоїсь молоді відьмочки. Adieu, моя люба крихітко Фанні, для Лондона це був довгий лист; напишіть мені у відповідь щось приємне, щоб порадувати Генрі, коли він повернеться, і надішліть мені список усіх хвацьких капітанів, яким Ви дали відкоша заради нього".

Цей лист був щедрою поживою для роздумів — і в цілому неприємних; однак при

всьому своєму невдоволенні Фанні відчувала, що цей лист хоч якось пов'язує її з тими, хто був далеко, з людьми та обставинами, які ніколи ще не були їй такі цікаві, як зараз, і вона рада була б мати певність, що одержуватиме такі листи щотижня. Більший інтерес у неї викликали хіба що листи леді Бертрам.

Що ж до портсмутського товариства, яке могло б виправдати недоліки її нинішньої оселі, серед знайомих батька й матері не знайшлося нікого, хто б міг їй хоч трохи сподобатися; ніхто з цих людей не привабив її настільки, щоб заради нього вона могла подолати свою звичайну сором'язливість і стриманість. Чоловіки здавалися їй грубими, жінки — розбещеними, і ті й ті були погано виховані; і це спілкування давало їй так само мало втіхи, як і її старим та новим знайомим. Молоді леді, що спершу зустріли її шанобливо, оскільки вона прибула з сім'ї баронета, скоро винагородили її прізвиськом "задавака"; вона не грала на фортепіано, не носила дорогого хутра, отже, як вони чимдалі більше переконувалися, її не було за що поважати.

Першою розрадою для Фанні посеред домашніх негараздів, першим, що вона могла повністю прийняти і що обіцяло їй надійну підтримку, стало близьке знайомство зі Сьюзен і надія бути їй корисною. Сьюзен завжди ставилася до неї приязно, але запальна вдача молодшої сестри дивувала й відлякувала Фанні, і минуло щонайменше два тижні, поки вона почала розуміти цей характер, що так різнився від її власного. Сьюзен бачила, що вдома все робиться не так, як слід, і хотіла це виправити. Не дивно, що п'ятнадцятирічна дівчина, діючи на власний розсуд і намагаючись самотужки змінити щось на краще, часто припускалася помилок; і Фанні невдовзі вже була схильна захоплюватися природним світлим розумом дівчини, що давав їй змогу в такому юному віці розрізняти добро і зло, ніж суворо судити її за вади поведінки, до яких призводила нетерпимість поглядів. Сьюзен наслідувала ті ж самі принципи і діяла за тією ж системою, що була близька і самій Фанні; проте Фанні, більш поступлива та боязка, не могла так рішуче нав'язувати іншим свою волю. Сьюзен намагалася все владнати там, де Фанні лише відступила б і заплакала; і для Фанні не могло лишитися непомітним, що від Сьюзен таки була користь, що, хоч який безлад панував у домі, без її втручання було б іще гірше і що саме вона якось могла втримати матір від надмірної поблажливості, а Бетсі — від грубощів.

У кожній суперечці з місіс Прайс Сьюзен вочевидь поводитися розумніше від матері, але та ніколи їй не поступалася. Сліпа поблажливість, що заподіяла стільки зла усім довкола, не поширювалася на Сьюзен. І, не зазнавши материнської любові ні в минулому, ні тепер, вона тим паче не бажала миритися з надмірною прихильністю матері до інших.

Усе це поступово стало очевидним для Фанні, і помалу в неї з'явилося почуття напівжалю, напівповаги до Сьюзен. Проте сестра поводитися неправильно, часом дуже неправильно, а її погані манери і грубість нічим не можна було виправдати; Фанні постійно про це думала і зрештою почала сподіватися, що зможе якось вплинути на сестру. Вона помічала, що Сьюзен дивиться на неї знизу вгору і хоче, щоб Фанні була гарної думки про неї; і хоч для Фанні була в новину роль наставниці і досі вона не могла

навіть уявити, що їй доведеться когось виховувати, вона час від часу наважувалася робити Сьюзен делікатні натяки і — заради її ж блага — деякі справедливі зауваження, що впливали з її власних понять про те, як слід чинити кожній людині і як краще поводитися самій Сьюзен.

Її вплив на Сьюзен, чи то принаймні свідоме використання цього впливу, почався після одного доброго вчинку Фанні, на який вона далеко не відразу змогла наважитися, їй дуже скоро спало на думку, що невелика грошова сума може відновити мир, порушений невпинними суперечками через срібний ніжик; і багатство, яке вона мала, — десять фунтів, що дядечко дав їй на прощання, — давало змогу здійснити їй цей щедрий задум. Проте вона не звикла чинити благодіяння — хіба що справжнім біднякам, — і не вміла зарадити біді тих, хто з нею нарівні, чи ошчасливити їх своєю добротою. Вона боялася, що виглядатиме в очах домашніх якоюсь шляхетною пані-благодійницею, і тому не одразу змогла переконати себе, що такий подарунок буде доречним. Однак зрештою вона таки наважилася; срібний ніжик був куплений для Бетсі і прийнятий нею з великою радістю, а те, що він був новим, то це надавало йому ще більшої принади. Сьюзен утвердилася в правах власниці свого ножика, а Бетсі на радощах оголосила, що тепер, маючи інший і красивіший, вона вже ніколи не захоче того; і матері, що була задоволена не менше за доньок, не довелося почути жодного докору, хоч Фанні й боялася, що цього не уникнути. Благі діяння не залишилися без віддяки. Усунувши джерело домашніх суперечок, Фанні завоювала серце Сьюзен; тепер у неї був ще хтось, кого вона могла любити і з цікавістю пізнавати дедалі ближче. Сьюзен виказала неабияке почуття такту: рада, що підтвердила свої права на дорогоцінну власність, за яку запекло боролася не менше двох років, вона все ж відчувала деякий страх, що в душі сестра її засуджує, і боялася докорів за свою впертість, яка й призвела до цієї покупки. Вона не вміла приховувати своїх почуттів. Зізнавшись у своїх ваганнях, вона звинуватила себе за те, що була такою непоступливою, і від тої миті Фанні, зрозумівши, який це благородний характер, і бачачи, як Сьюзен намагається заслужити її схвалення й шанує її думку, знову пізнала блаженство любові й надії допомогти душі, яка так потребує допомоги і так на неї заслуговує. Вона давала поради, поради такі розумні, що при здоровому глузді неможливо було їм суперечити, і робила це дуже м'яко й обережно, щоб не роздразнити її запальну вдачу; і нерідко вона була щаслива бачити, що її порада пішла на користь. Більшого їй не слід було чекати, оскільки, розуміючи, наскільки потрібні тут поступливість і терпіння, Фанні водночас бачила з усією гостротою співчуття все те, що повинно було щогодини дошкуляти такій дівчині, як Сьюзен. Найбільший подив у неї викликало не те, що Сьюзен все ж таки не могла втриматись від спалахів гніву й нетерпіння, навіть усвідомлюючи, наскільки це негарно, а те, що вона це таки усвідомлювала і так вірно судила про все довкола, і що вона, вирішивши у п'їтмі невігластва, все ж таки мала вірні життєві уявлення, — вона, у якої не було свого кузена Едмунда, що міг би навчати її доброго.

Близькість, що зародилася таким чином, була корисною для обох. Сидячи разом

нагорі, вони лишалися осторонь від домашніх суперечок; Фанні почувалася спокійніше, а Сьюзен відкрила для себе, що посидіти в тиші та спокої зовсім непогано. Вони не розпалювали для себе вогню; але Фанні було до цього не звикати, і вона майже не страждала від холоду, бо він нагадував їй про Східну кімнату. Але на цьому подібність закінчувалася. Розміри, освітлення, меблі та краєвид із вікна — усе тут було іншим; і Фанні тяжко зітхала, згадуючи свої книги, та скриньки, та безліч милих серцю дрібниць. Поступово дівчата звикли проводити нагорі більшу частину ранку — спершу тільки за рукоділлям та розмовами; але минуло кілька днів, і спогади про залишені в Менсфілді книги стали такими невідступними й владними, що Фанні просто не могла не думати про читання. У батьковому домі не було жодної книги; але багатство марнотратне й сміливе — тому частина багатств Фанні перейшла до громадської бібліотеки. Вона придбала абонемент, вражена, що діє *in propria persona*, [13] і чудувалася зі своїх вчинків: вона записана до бібліотеки, вона сама вибирає книги! І при цьому виборі ще й дбає про чиєсь вдосконалення! Але це було саме так. Сьюзен досі ще нічого не читала, і Фанні хотіла якнайшвидше розділити її першу радість від книги і прищепити їй смак до біографій та поезій, якими захоплювалась сама.

До того ж вона сподівалася, що це заняття має відволікти її від спогадів про Менсфілд, які безроздільно заволодівали нею під час будь-якої механічної роботи; а зараз ще й сподівалася, що читання не дозволить їй полинути думками вслід за Едмундом, до Лондона, куди, як їй було відомо з останнього листа тітоньки, він уже поїхав. Фанні не мала сумніву, до чого приведе ця поїздка. Вона жила в тривожному чеканні страшної новини. Стук поштаря в сусідні двері жахав її щоразу; і якщо читання віджене ці моторошні думки хоча б на півгодини — вже буде легше.

Розділ сорок перший

Минув тиждень відтоді, як Едмунд мав би приїхати до Лондона, але Фанні досі про нього не чула. Його мовчання могло бути викликане трьома різними причинами, і Фанні переходила від одного припущення до іншого, і кожне з них свого часу здавалося їй найбільш імовірним. Або він знову затримався, або ще не мав нагоди зустрітися наодинці з міс Кроуфорд, або був надто щасливий, щоб писати листи!

Якось уранці, майже через місяць після від'їзду з Менсфілду, — Фанні не забувала лічити дні, — десь о тій порі, коли вони зі Сьюзен збиралися за своїм звичаєм іти нагору, їх зупинив стук у двері; і, побачивши, як спритно Ребекка рвонулася відчиняти — цей обов'язок вона виконувала найсумлінніше, — вони відчули, що навряд чи зможуть уникнути зустрічі з візитером.

Судячи з голосу, то був джентльмен; і Фанні зблідла, ледве почувши цей голос. А наступної миті до кімнати увійшов Кроуфорд.

Така розважливість, як у неї, завжди приходить на поміч у скрутну хвилину; і вона з подивом зрозуміла, що здатна представити його матері, не забула навіть назвати його "другом Уїльяма", хоч до цього не повірила б, що зможе в таку мить вимовити хоч слово. Усвідомлення того, що Кроуфорда тут знають лише як "друга Уїльяма", трохи її підбадьорило. Однак коли вона познайомила його з рідними і всі знову повсідалися, її

охопив невимовний жах при думці про те, до чого може призвести цей візит; вона почувалася напівпритомною.

У той час як вона намагалася прийти до тями, гість, що спершу хотів був заговорити до неї у своїй звичайній жвавій манері, виявився досить-таки мудрим і добросердим, щоб відвести очі і, даючи їй час отямитись, повністю присвятив себе місіс Прайс, звертаючись до неї і слухаючи її з надзвичайно люб'язною увагою і водночас із відтінком дружньої цікавості, що робило його поведінку просто бездоганною.

Місіс Прайс також показала себе з найкращого боку, їй лестило, що син має такого друга, і, бажаючи справити на нього приємне враження, вона сповнилася вдячності — безхитрісної материнської вдячності, що не могла його не зворушити. Містера Прайса не було вдома, про що вона дуже шкодувала. Фанні вже опанувала себе настільки, щоб відчувати, що вона про це аж ніяк не шкодує; до її незліченних тривог долучився ще й пекучий сором за будинок, у якому знайшов її Кроуфорд. Вона могла скільки завгодно дорікати собі за цю слабкість, але побороти її не могла. Їй було соромно; а за батька вона соромилася ще більше.

Вони говорили про Уїльяма, — про нього місіс Прайс могла говорити без упину; і містер Кроуфорд так гаряче хвалив його, як вона лишень могла бажати. Вона подумала, що ніколи в житті не бачила такого приємного юнака, і страшенно здивувалася, дізнавшись, що такий статечний та люб'язний молодик приїхав до Портсмута не для того, щоб відвідати адмірала або комісiонера, не з наміром з'їздити на острів чи оглянути доки. Ніщо з того, що вона звикла вважати ознакою високого становища чи багатства, не покликала його до Портсмута. Він прибув напередодні, вже коли споночіло, і мав намір провести тут день-два; зупинився він у "Короні", встиг випадково зустріти кількох знайомих морських офіцерів, та взагалі приїхав зовсім не для того. Повідомивши це, він цілком розумно припустив, що тепер уже можна подивитись на Фанні і заговорити до неї; і справді, вона змогла витримати його погляд і послухати розповідь про те, що він увечері перед від'їздом провів півгодини з сестрою, і вона передавала їй дружній привіт, але написати не встигла; що він вважав за щастя побачитися з Мері хоча б ці півгодини, бо між поверненням з Норфолку та від'їздом до Портсмута провів у Лондоні лише одну добу; що її кузен Едмунд у Лондоні, і приїхав туди, наскільки він розуміє, кілька днів тому; що сам він не бачив Едмунда, але тому ведеться добре, і в Менсфілді також усе гаразд, і що вчора Едмунд мав обідати у Фрезерів.

Фанні вислухала все спокійно, навіть останні слова; вона вже втомилася нічого не знати напевно. І слова "тож, певно, усе вже владналося" залишили її з вигляду байдужою, — вона лиш залилася легким рум'янцем. Ще трохи поговоривши про менсфілдські справи, що вочевидь цікавили її найбільше, Кроуфорд почав натякати на користь ранкового променаду. Ранок, мовляв, просто чудовий, а о цій порі року погода так часто змінюється, що краще не баритися з прогулянкою; і оскільки ці натяки не привели ні до чого, він невдовзі звернувся до місіс Прайс та її доньок і порадив їм не гаяти часу, якщо вони мають намір вийти. Тепер вони нарешті збагнули, про що

йдеться. Виявилося, що місіс Прайс майже не виходить з дому, хіба лише в неділю; як на те, в неї й часу нема для прогулянок, з такою сім'єю! Тоді, може, вона умовить доньок піти погуляти в таку чудову днину і дозволить йому мати задоволення їх супроводжувати? Місіс Прайс була йому вельми вдячна і радо на це погодилася. Її доньки весь час сидять у чотирьох стінах; Портсмут — невеселе місце, і вони нечасто виходять з дому, а в неї є для них доручення в місті, які вони, звичайно, радо виконують. Так воно й сталося, що Фанні — приголомшена, зніяковіла, засмучена — за десять хвилин уже йшла разом зі Сьюзен до Хай-стрит, а містер Кроуфорд їх супроводжував.

За мить їй стало ще гірше — вона ладна була згоріти від сорому, бо не встигли вони ступити ще й кількох кроків по Хай-стрит, як зустріли батька, чий вигляд навіть у суботу залишав бажати кращого. Він зупинився; і хоч як мало він був схожий на джентльмена, Фанні була змушена представити його містерові Кроуфорду. Вона не сумнівалася, що містер Кроуфорд буде прикро вражений. Йому стане і соромно, й гидко — усе разом. Він скоро її покине, забуде й думати про цей шлюб; і хоч вона бажала, щоб він зцілився від своєї пристрасті, такі ліки були чи не гірші від самої недуги; гадаю, навряд чи хоч одна юна леді в Британському королівстві вбачатиме більше лиху в тому, що до неї сватається розумний, приємний чоловік, ніж у розриві з ним через неподобну поведінку її найближчих родичів.

Містер Кроуфорд, певно, не міг при погляді на свого майбутнього тестя воліти взяти за взірць його костюм; проте (що Фанні, на своє превелике полегшення, одразу ж помітила) її батько, розмовляючи з цим вельмишановним незнайомим, став зовсім іншою людиною і нічим не нагадував того містера Прайса, яким був у колі сім'ї. Його манери, хоч і не дуже ґречні, були цілком пристойними; він поводивсь, як личить чоловікові — великодушно й приязно; говорив він, як турботливий батько і розумна людина; його гучний голос просто неба звучав цілком природно, і він жодного разу не вилаявся. Так він несвідомо наслідував гарні манери містера Кроуфорда; і, мабуть, завдяки цьому Фанні трохи заспокоїлася.

Люб'язність обох джентльменів привела до того, що містер Прайс запропонував повести містера Кроуфорда в доки, а містер Кроуфорд, хоч і бачив ті доки безліч разів, був радий показати, що вважає цю пропозицію за честь для себе (чим вважав її й містер Прайс), і сподівався таким чином довше побути з Фанні; тому він, щиро подякувавши, погодився прийняти запрошення, якщо обидві міс Прайс не бояться втомитись; і оскільки вони були впевнені, чи то припускали, чи то принаймні удали, що не бояться, було вирішено іти в доки; і якби не містер Кроуфорд, містер Прайс вирушив би туди одразу ж, не маючи ані найменшої підозри, що доньки, може, захочуть щось купити на Хай-стрит. Однак містер Кроуфорд подбав, щоб їм дозволили зайти до крамниці, куди вони, власне, й збиралися; затримка була недовгою, оскільки Фанні не звикла випробовувати чиесь терпіння та змушувати інших чекати; тому два джентльмени, стоячи в дверях, ледве встигли завести розмову про останні флотські новини і три палубних судна, коли їхні супутниці вже були готові рушити далі.

Тепер вони могли одразу ж піти в доки, і, на думку містера Кроуфорда, якби містер Прайс мав змогу самочинно розпоряджатися прогулянкою, він провадив би її у звичній для нього манері — залишив дівчат плентатися позаду, а сам чимдуж рвонув уперед. Час від часу Кроуфорд примудрявся цьому запобігти, але не так часто, як йому хотілося б; а він зовсім не мав наміру віддалятися від дівчат; і на кожному перехресті чи в натовпі, коли містер Прайс лише гукав: "Нумо, дівчата, скоренько; ходімо, Фан; ходімо, Сью; дивіться під ноги... глядіть мені, не відставайте!" — Кроуфорд був до них особливо уважним.

Коли вони благополучно дісталися доків, у Кроуфорда зародилася надія, що він зможе поговорити з Фанні, оскільки дуже скоро до них приєднався товариш містера Прайса, що так само любив потинятись вулицями і якраз здійснював свій щоденний обхід; він одразу ж виявився набагато більш цінним співбесідником для містера Прайса, ніж містер Кроуфорд; і трохи згодом обидва офіцери вже залюбки прогулювалися разом, обговорюючи предмети, що викликали в них однаковий і неослабний інтерес, а молоді люди тим часом сиділи, умотивившись на широкій колоді або на одному із суден, яке хотіли роздивитися. Фанні була дуже рада перепочити; а Кроуфорд тільки й чекав, коли вона втомиться й захоче посидіти. І ще йому кортіло спекатися її сестри. Кмітлива дівчина такого віку — вельми небажаний свідок, не те що леді Бертрам, — ця все бачить і чує, при ній не варто сподіватися на серйозну розмову. Він мусить вдовольнитися тим, що буде люб'язним з обома, розважатиме і Сьюзен також і лише час від часу дозволить собі кинути багатозначний погляд чи натяк Фанні, яка зрозуміє, до чого ведеться. Він говорив здебільшого про Норфолк; там він був недовго, і всі його тамтешні справи мали велике значення стосовно справ нинішніх. Така людина, як він, повернувшись із будь-якої поїздки, побувавши в будь-якому товаристві, знайде, чим розважити слухачів; його подорожі та знайомства становили невичерпну тему для розмови; для Сьюзен такі бесіди були в новину. Фанні ж було потрібне щось більше, ніж розповідь про швидкоплинні світські радощі; щоб заслужити її схвалення, він повідав про особливу мету своєї поїздки до Норфолку о такій незвичній порі року. Це була важлива справа, що стосувалася поновлення оренди, від якого залежав добробут великого і, як він вважає, працелюбного сімейства. Він запідозрив свого повіреного в шахрайстві та у спробі звести наклеп на достойну людину і вирішив поїхати сам, щоб прояснити для себе суть справи. Він поїхав, зробив навіть більше добра, ніж передбачав, бо допоміг іще декому, а не самій лише тій родині; і тепер він може привітати себе з успіхом і відчуває, що, виконавши свій обов'язок, збереже в душі приємні спогади. Він познайомився з деякими орендарями, яких раніше ніколи не бачив; звів знайомство з мешканцями котеджів, про існування яких не підозрював досі, хоч вони й розташовані на його землі. Усе це говорилося з певним наміром, — і Фанні справдила його сподівання, їй було приємно чути від нього такі благородні слова; він вчинив саме так, як належить. Бути другом бідних і знедолених! Ніщо не могло втішити її більше, і вона вже збиралася подарувати йому милостивий погляд, коли він відлякав її надто недвозначним натяком, що сподівається незабаром мати помічника, друга,

наставника в кожному зі своїх благочинних діянь в Еврінгемі, — когось, чия присутність зробить Еврінгем набагато дорожчим для нього, ніж будь-коли.

Фанні відвернулася; їй було шкода, що він таки сказав ці слова. Вона охоче вірила, що в ньому може бути більше доброго, ніж їй здавалося спершу. Вона вже починала відчувати, що, може, він зовсім непогана людина; але їй він не підходить і не підійде ніколи, і не слід йому про це думати.

Він збагнув, що про Еврінгем сказано вже досить і не завадило б поговорити про щось інше; тому він перевів розмову на Менсфілд. Він не міг би обрати кращої теми, ніж ця, що одразу прикувала до нього і увагу, і погляд Фанні. Це була для неї справжня милість — слухати і говорити про Менсфілд. Тепер, у такій довгій розлуці з усіма, хто його знав, вона слухала Кроуфорда, мов справжнього друга, і в нестримному виливні почуттів розхвалювала красоти і розкоші Менсфілду; а Кроуфорд, з пошаною відгукнувшись про його мешканців, потішив її серце шанобливими словами про світлий розум і доброту її дядечка та янгольську вдачу тітоньки.

Він і сам був закоханий у Менсфілд; так він і сказав; він сподівається, що проводитиме там багато, дуже багато часу, — там або по сусідству. Йому любо думати про прийдешні літо й осінь, що, проведені там, обіцяють бути найщасливішими в його житті; він відчуває, що так має бути; він твердо в цьому переконаний; ці літо й осінь не зрівняти з торішніми. Вони будуть такі ж веселі, так же багаті на події, — але за обставин незрівнянно прекрасніших, ніж торік.

— Менсфілд, Созертон, Торнтон-Лейсі, — продовжував він, — яке товариство збереться в цих будинках! А на Михайла, можливо, до них приєднається й четвертий — такий собі маленький мисливський будиночок по сусідству з усім, що нам дороге; адже щодо сумісного мешкання в Торнтон-Лейсі, що було дружньою пропозицією Едмунда Бертрама, я сподіваюся почути два заперечення проти цього плану — два прекрасні, чудові, найсправедливіші заперечення.

Тут Фанні мала подвійну причину змовчати, проте за мить пошкодувала, що не змусила себе зізнатись у розумінні хоча б половини сказаного і таким чином не спонукала його до подальшої розмови про його сестру та Едмунда. Їй слід навчитися про це говорити; і слабкість, що змушує її уникати цієї теми, скоро почне здаватися просто незбагненою.

Коли містер Прайс та його приятель оглянули все, що бажали чи на що їм вистачило часу, інші готові були повертатися; і по дорозі додому містер Кроуфорд таки примудрився нечутно для інших шепнути Фанні, що єдина мета його поїздки до Портсмута — це побачити її, що він приїхав на кілька днів лише через неї і заради неї, і тому, що не міг витримати розлуки. Фанні було прикро, справді дуже прикро це чути; і все ж таки, всупереч цьому і незважаючи на ще деякі слова, яких йому не слід було б говорити, вона подумала, що він явно змінився на краще від часів їхньої останньої зустрічі; він став набагато делікатнішим, уважнішим до почуттів інших людей, ніж був у Менсфілді; ніколи ще він не здавався їй таким приємним — чи то близьким до того, щоб бути приємним; у його поведженні з батьком не було нічого образливого, і до

Сьюзен він виявляв особливо сердечну, дружню увагу. Він справді змінився на краще. Їй хотілося, щоб завтрашній день був уже позаду; краще б Кроуфорд приїхав лише на один день; проте зустріч була не такою жахливою, як вона очікувала, — так втішила її розмова про Менсфілд! Перш ніж вони розпрощалися, вона мала завдячувати йому ще однією радістю, причому не зовсім звичайною. Батько висловив надію, що містер Кроуфорд зробить йому честь, розділивши з ними трапезу; і тільки-но Фанні обійняв жах, що він погодиться, Кроуфорд сказав, що його вже запрошено на обід в інших знайомих. Він має запрошення і на сьогодні, й на завтра; в "Короні" він зустрів одних знайомих, яким неможливо відмовити; проте він матиме честь відвідати їх завтра, і так далі, і тому подібне. Так вони й розпрощалися, — і Фанні ладна була стрибати від щастя, що уникнула такої страшної небезпеки. Обідати з ним разом, — щоб він побачив усе їхнє убозтво! Ото був би справжній жах! Таланти Ребекки як куховарки та служниці, ненажерливість Бетсі, яка напихає до рота все, що бачить, — це нерідко псувало апетит навіть самій Фанні. Вона була розбірливою просто з природної делікатності; він — зі звички до розкошів та епікурейства.

Розділ сорок другий

Наступного дня, коли з'явився Кроуфорд, Прайси саме збиралися до церкви. Він не став їх затримувати, але охоче до них приєднався; його запросили піти з ними до Гаррісонської церкви, яку він і сам бажав відвідати; тож пішли вони усі разом.

Сьогодні родина постала перед ним у всій красі. Природа обдарувала їх щасливою зовнішністю, а кожна неділя змушувала їх умитись і по-святковому вдягтись. Неділя завжди давала Фанні цю радість; а ця неділя втішила її ще більше. Її бідна матуся сьогодні не виглядала такою вже недостойною сестрою леді Бертрам, як завжди. Це часто засмучувало Фанні до глибини душі; лишень подумати, які вони різні, лишень подумати, як обставини посилили відмінність між ними, таку незначну від природи, і що її матуся така ж гарна, як леді Бертрам, і на кілька років від неї молодша, а з виду завжди така бліда й змучена, така затуркана, неохайна та вбога. Але неділя перетворює її на вельми статечну й приємну місіс Прайс, що вирушає з дому в оточенні своїх чарівних діточок, аби хоч трохи перепочити від щоденних клопотів, і непокоїться хіба лише тоді, як хлопці почнуть бешкетувати чи коли поруч пройде Ребекка в капелюшку з квіткою.

У церкві вони змушені були розділитися, але містер Кроуфорд подбав про те, щоб не розлучатись із жіночою половиною сімейства; і по виході з церкви він також лишався з ними поруч, щоб узяти участь у сімейній прогулянці до форту.

Місіс Прайс прогулювалась там щонеділі, о будь-якій порі року — аби лишень була ясна погода; вона вирушала туди одразу ж після недільної служби і лишалася там до самого обіду. Це був її світський променад, — там вона зустрічала знайомих, могла почути від них останні новини, досхочу наговоритися про вади портсмутської прислуги та якось зібратися на силі, щоб перебутися наступні шість днів.

Туди вони й вирушили зараз; містер Кроуфорд узяв на себе почесний обов'язок супроводжувати сестер Прайс, і невдовзі після того, як вони прибули на місце, якось

вийшло — Фанні сама не могла цьому повірити, проте це було саме так, — що Кроуфорд ішов між ними, тримаючи обох під руку; Фанні спершу не змогла цього уникнути, а потім не знала, як покласти цьому край. Деякий час вона почувалася дуже ніяково; але все ж таки день був прекрасний, і краєвид, що відкривався довкола, не міг її не радувати.

День видався справді чудовий. Був ще тільки березень, але в м'якому повітрі, у ніжному подиху вітерця, у яскравому сонці, що лише зрідка затягувалося прозорою хмаринкою, вчувався квітень, і все під ясночолим небом сяяло красою; легкі тіні перебігали з корабля на корабель у Спітхеді і танули на островці за ними, і вічно мінливе море здіймало берегову хвилю в шаленому танку, обіймаючи стіни форту. Все це так зачарувало Фанні, що вона поступово майже забула про обставини, за яких опинилася у владі цих чарів. І навіть більше — якби вона не спиралася на руку Кроуфорда, то скоро відчула б, що не може обійтися без цієї підтримки, оскільки їй були потрібні сили для такої двогодинної прогулянки після того, як вона тиждень просиділа в чотирьох стінах. Фанні вже починала відчувати, як згубно впливає на неї те, що вона позбавлена звичної для неї прогулянки; її здоров'я погіршилося відтоді, як вона переїхала до Портсмута, і зараз, якби не містер Кроуфорд і не чудова погода, вона б уже геть вибилася з сил. Краса цього дня та довоколишнього краєвиду не залишила байдужим і Кроуфорда. Вони часто зупинялися, відчувши й подумавши одне й те саме і, спершись на мур, кілька хвилин стояли замилювані; і Фанні мусила визнати, що хоч він не Едмунд, він здатний тонко відчувати красу природи і ділитися своїми враженнями. Час від часу вона поринала у мрії, а він, скориставшись з такої нагоди, дивився на її задумане лице; і, зачарований нею, як завжди, він все ж таки не міг не помітити, що вона трохи змарніла. Вона запевняла, що почувається чудово, і не хотіла, щоб хтось запідозрив інше; але по роздумі він переконався, що її нинішнє життя не може піти їй на користь, що воно шкідливе для її здоров'я, і від душі бажав, щоб вона знов опинилася в Менсфілді, де вона буде щасливішою, а він матиме щастя її бачити.

— Ви тут уже місяць, чи не так? — сказав він.

— Ні, менше місяця. Завтра буде лише чотири тижні, як я поїхала з Менсфілду.

— Ви надзвичайно точні та сумлінні в підрахунках. Я б просто сказав, що вже близько місяця.

— Я ж приїхала сюди тільки у вівторок увечері.

— І маєте пробути тут два місяці, так?

— Авжеж. Дядечко казав про два місяці. Гадаю, так воно й буде.

— І як вас відвезуть додому? Хто за вами приїде?

— Не знаю. Тітонька ще нічого про це не писала. Може, мені доведеться затриматися довше. Можливо, їм не буде зручно приїхати саме через два місяці.

Хвилю поміркувавши, містер Кроуфорд мовив:

— Я знаю Менсфілд, знаю, як там усе робиться, і знаю, що вам не завжди приділяли належну увагу. Я знаю, може статися, що про вас забудуть, якщо заради вашого блага доведеться поступитися інтересами когось із членів родини. Цілком

можливо, що вас залишать жити тут тиждень за тижнем, бо сер Томас не стане приїжджати сам або посилати за вами покоївку вашої тітоньки, якщо це внесе хоча б найменшу зміну до його планів на найближчі три місяці. Так не годиться. Два місяці — це забагато; цілком достатньо було б і півтора. Я кажу про здоров'я вашої сестри, — звернувся він до Сьюзен, — бо вважаю, що перебування в Портсмуті може йому зашкодити. Їй потрібні свіже повітря й прогулянки. Коли ви знатимете її так добре, як я, ви, звичайно, погодитеся, що їй справді це необхідно і що не можна надовго відривати її від сільського привілля. Тому, — він знову звернувся до Фанні, — якщо ви почуватиметеся недобре, а з поверненням до Менсфілду виникнуть якісь труднощі, то не ждїть, поки скінчаться ці два місяці, — це не повинно вас турбувати; якщо ви відчуєте, що ослабли чи вас щось непокоїть, лише дайте знати моїй сестрі, натякніть їй, що не все гаразд, і ми одразу ж приїдемо і заберемо вас до Менсфілду. Ви ж розумієте, як легко й приємно нам буде це зробити. Ви знаєте, якими будуть наші почуття в такому випадку.

Фанні подякувала, проте намагалася обернути все це на жарт.

— Я кажу серйозно, — відповів він, — і ви чудово це розумієте. Сподіваюся, ви не будете такою жорстокою, щоб не сповістити нас, якщо занедужаєте. Справді, ви не станете так робити; ви на таке не здатні; тому, поки ви будете писати в кожному листі до Мері "я здорова", а я знаю, говорити чи писати неправду ви не можете, — лише доти ми вважатимемо, що ви справді здорові.

Фанні знову подякувала йому, але була надто розчулена і збентежена, аби щось відповісти, та й сумнівалася, що тут слід щось казати. Це сталося вже наприкінці прогулянки. Він провів їх до самого дому і попрощався з ними біля дверей, оскільки знав, що вони зараз будуть обідати, і тому удав, наче його чекають в іншому місці.

— Шкода, що ви так втомилися, — сказав він, затримавши Фанні, коли всі інші вже увійшли до будинку. — Мені було б спокійніше залишати вас при кращім здоров'ї. Чи можу я щось зробити для вас у Лондоні? Я вже надумав був їхати до Норфолку знову. Мене непокоїть Медісон. Я певний, він все ще думає обдурити мене, якщо вдасться; віддати своєму кузенові млина, якого я призначаю іншій людині. Я мушу йому втовкмачити, що мене не пошиєш у дурні ані на південному краї Еврінгему, ні тим паче на північному; я хочу бути справжнім господарем своїх земель. Досі я давав йому це зрозуміти. Просто диво, скільки лиха може заподіяти маєтку один такий добродій, що визискує бідних і паплюжить добре ім'я хазяїна. Я дуже хотів би повернутися до Норфолку негайно і поставити все на свої місця, щоб після мене вже не можна було нічого зіпсувати. Медісон — тямущий хлопець, і я не хочу його звільняти, якщо він не лізтиме у мої справи; але ж це було б справжнє глупство — дати себе обдурити людині, яка навіть не є моїм кредитором і тому не має на це ніякого права; і несосвітенне глупство — дозволити, щоб він нав'язав мені в орендарі твердолобого здирника замість чесного чоловіка, якому я сам, можна сказати, дав слово. Хіба це не буде гірше, ніж глупством? Чи слід мені їхати? Що ви порадите?

— Що я пораджу! Ви й самі чудово знаєте, як слід вчинити.

— Так. Коли ви висловлюєте свою думку, я завжди знаю, як слід чинити. Ваше судження для мене — закон.

— О, ні! Не кажіть так. У душі кожного з нас є вищий закон, і якщо ми будемо його дотримуватись, він стане для нас кращим порадиником, ніж будь-яка інша людина. До побачення; бажаю вам завтра приємної подорожі.

— Що я можу зробити для вас у Лондоні?

— Дякую, нічого не треба.

— Може, комусь що-небудь передати?

— Привіт вашій сестрі, як ви будете такі ласкаві; і коли побачите мого кузена — кузена Едмунда, — дуже вас прошу, скажіть йому, що я сподіваюся скоро отримати звістку від нього.

— Неодмінно скажу; і якщо він надто лінивий чи забудькуватий, я письмово передам його вибачення.

Він не зміг більш нічого додати, бо Фанні був час іти; він потиснув їй руку, подивився на неї й пішов. Тепер йому лишалося провести три години зі своїм знайомим, поки в готелі для них не поспіє розкішний обід; а на неї чекав обід дещо скромніший. За столом у Прайсів зазвичай подавали страви зовсім іншого роду; і якби Кроуфорд запідозрив, яких випробувань, окрім сидіння в чотирьох стінах, їй довелося зазнати в батьківському домі, він здивувався б, що це так мало помітно з її вигляду. Вона відчувала таку відразу до пудингів та рагу, приготованих Ребеккою, до напіввимитих тарілок і зовсім не митих ножів з виделками, що часто лишалася голодною аж до вечора, коли могла послати когось із братів по тістечка або печиво. Після менсфілдських розкошів їй було вже пізно звикати до Портсмута; і якби сер Томас міг про все це знати, він би, мабуть, вирішив, що його племінниця, помучившись скільки належить і тілом і душею, зможе справедливіше оцінити приємне товариство і солідний капітал містера Кроуфорда; але він, певно, побоювся б продовжувати цей дослід, розваживши, що таке лікування може виявитися вбивчим для неї.

До кінця дня Фанні почувалася пригніченою. Вона майже не сумнівалася, що більш не побачить містера Кроуфорда, але на душі в неї було смутно. Все ж таки вона розлучалася з другом; і хоч нібито й раділа його від'їзду, водночас їй здавалося, що тепер вона всіма покинута — наче знову попрощалася з Менсфілдом; і, думаючи про те, як він повернеться до Лондона і буде часто бачитись з Мері та Едмундом, вона не могла йому не заздрити, хоч і сама ненавиділа себе за такі почуття.

Вона не знаходила розради ні в чому довкола; прийшли декілька батькових приятелів, і, як бувало завжди, коли він не йшов з ними, вечір тягнувся неймовірно довго; з шостої години до пів на десяту вони за гучною розмовою хилили грог. Їй було дуже сумно. Лише дивовижна зміна на краще, яка вбачалася їй у Кроуфорді, могла трохи розвіяти її тоскні роздуми. Не зважаючи на те, що раніше бачила його в зовсім іншому товаристві, не замислюючись, як багато важить ця різниця, вона була твердо впевнена, що він став напрочуд тактовним та уважним до інших. І якщо це так у дрібницях, то, може, так і в більшому? Він так уболівав за її здоров'я та спокій, виявив

таку чуйність — і мабуть, говорив від щирого серця, — тому хіба не слід сподіватися, що тепер він полишить свої любовні домагання, знаючи, наскільки вони їй осоружні?

Розділ сорок третій

Передбачалося, що містер Кроуфорд наступного дня повернеться до Лондона; і дійсно, у Прайсів він більш не з'являвся, а через два дні це підтвердив лист від міс Кроуфорд. Фанні розгорнула листа і почала читати його з тривожною цікавістю, що, однак, була викликана цілком іншою причиною.

"Мушу вас сповістити, люба Фанні, що Генрі їздив до Портсмута лише для того, щоб зустрітися з Вами; що він був просто у захваті від прогулянки з Вами минулої неділі, а ще більше — від тієї, що відбулася наступного дня біля форту; свіжий вітер, сяюче море, Ваші чарівні очі і бесіда з Вами — все було сповнено божественної гармонії і пробуджувало почуття, що назавжди лишають по собі блаженні спогади. Наскільки я розумію, це й повинно становити зміст мого листа. Він звелів мені писати, але я не знаю, про що Вам іще розповісти, окрім його вражень від поїздки до Портсмута, від тих двох прогулянок і його знайомства з Вашою сім'єю, особливо з Вашою чарівною сестричкою, милою п'ятнадцятирічною дівчинкою, що була з Вами на прогулянці і, гадаю, вперше побачила справжнє кохання. Я не маю часу, щоб писати про все це багато, і до того ж це було б недоречним, оскільки я пишу Вам у справі, з якою не слід зволікати. Люба моя, люба Фанні, якби лишень Ви були тут, — скільки б я Вам розповіла! Ви слухали б мене, поки не втомилися, і давали мені поради, поки не втомилися б іще більше; але неможливо вмістити на папері навіть соту частину того, чим повниться моя душа, тож краще я не скажу нічого; а Ви, як хочете, спробуйте вгадати, у чому річ. Новин для Вас у мене немає, — звичайно, окрім світських інтриг; але було б надто негарно з мого боку мучити Вас згадками про всіх людей та звані вечори, що заповнюють мій час. Мені слід було б надіслати Вам звіт про перший прийом у домі Вашої кухні, та я полінувалася, а тепер все це вже в минулому; можете вдовольнитися тим, що все було як належить, найкращим чином, у стилі, який прийшовся б до душі будь-кому з її рідних; і її вбрання, й манери, звісно ж, робили їй честь. Моя подруга, місіс Фрезер, над усе хотіла б мати такий будинок; та й мені це не завадило б. Я їду до леді Сторнуей після Великодня; вона в прекрасному гуморі і, здається, дуже щаслива. Лорд Сторнуей у колі сім'ї поводить себе дуже мило, і не такий уже він незугарний з виду, як мені колись здавалося, — зрештою, бувають і гірші. Але поруч з Едмундом він виглядатиме вбого. Що сказати про цього героя? Якщо я взагалі не згадуватиму його ім'я, це накличе підозри. Тому скажу, що ми бачили його разів зо три, і мої тутешні подруги були ним зачаровані, — на їхню думку, саме таким повинен бути справжній джентльмен. Місіс Фрезер (непоганий суддя) сказала, що знає в Лондоні не більше трьох чоловіків, чия зовнішність і поведінка були б такі приємні; і мушу визнати, що вчора, коли ми тут обідали, ніхто не міг з ним зрівнятися, а присутніх було шістнадцять осіб. На щастя, за наших часів усі вдягнені за однією модою, і вбрання нікого не вводить в оману, — але... але...

Щиро Ваша, Мері.

Ледь не забула (це через Едмунда; щось я забагато про нього думаю, і бачите, до чого це призводить) повідомити дещо важливе від Генрі і від себе: ми відвеземо Вас до Нортгемптонширу. Люба моя крихітко, Вам не слід затримуватись у Портсмуті, це просто згуба для такого чарівного личка. Ті бридкі морські вітри шкодять здоров'ю й красі. Моя бідолашна тітонька завжди потерпала від них, навіть живучи за десять миль від моря; адмірал, звичайно, цьому не вірив, але я знаю, що це було так. Лише одне слово — і я буду рада прислужитися Вам і Генрі. Мені такий план дуже подобається; ми поїдемо кругом і покажемо Вам Еврінгем, і Вам, певно, буде цікаво проїхатися Лондоном і зайти до церкви Святого Георгія на Ганновер-сквер. Тільки в цей час не показуйте мені Вашого кузена Едмунда — це надто велика спокуса. Який довгий лист! Ще одне слово. Генрі, виявляється, знову хоче їхати до Нортгемптонширу в якійсь справі, що заслужила Вашого схвалення; але цього не можна допустити до середини наступного тижня, тобто до чотирнадцятого числа, бо в цей вечір прийом влаштовуємо ми. Ви навіть не уявляєте, який неоціненний скарб у подібних випадках — така людина, як Генрі; тому повірте мені на слово — йому немає ціни. Він побачить Рашвортів, про що я, щиро кажучи, не шкодую, — мені навіть трошки цікаво, і йому, певно, також, хоч він у цьому не зізнається."

Фанні нетерпляче проглянула листа, потім прочитала уважно і надовго замислилася — і зрештою відчула ще більшу непевність, ніж спочатку. Єдине, в чому вона могла бути певною, — це те, що вирішальна мить ще не настала. Едмунд не освідчився. Якими є насправді почуття міс Кроуфорд, що вона надумала вчинити, а може, вчинить це без попередніх роздумів чи всупереч їм, і чи так багато значить для неї Едмунд, як було за останньої зустрічі, а якщо менше, то чи буде так і надалі, чи все знову зміниться, — про це можна було думати без кінця, думати і в той день, і в усі наступні, не дійшовши жодного висновку. Найчастіше їй спадало на думку, що міс Кроуфорд, трохи збайдужівши до Едмунда відтоді, як повернулася до своїх лондонських звичок, може завагатися, та врешті-решт переконається, що її почуття надто сильне, і не захоче від нього відмовитись. Вона силкуватиметься бути більш марнославною, ніж дозволяє їй серце. Вона буде вагатися, мучити, ставити умови, вимагатиме надто багато — але зрештою погодиться.

Найчастіше Фанні здавалося саме так. Будинок у Лондоні — це, на її думку, було неможливо. Та чи є щось таке, чого не зможе попросити міс Кроуфорд? Майбутнє кузена ввижалося їй усе більш безнадійним. Жінка, що в розмові про нього здатна хвалити тільки його зовнішність! Які жалюгідні почуття! Знаходити підтримку у схваленні місіс Фрезер! їй, що так близько знала його півроку! Фанні було за неї соромно. Порівняно з цим та частина листа, що стосувалася містера Кроуфорда та її самої, не дуже її схвилювала. Чи поїде містер Кроуфорд до Норфолку раніше чотирнадцятого числа, чи пізніше, — до цього їй було зовсім байдуже, хоча, якщо зважити все як слід, він мав би їхати негайно. Прагнучи влаштувати його побачення з місіс Рашворт, міс Кроуфорд проявила себе з якнайгіршого боку; вона повелася безсердечно і нерозважливо; але Фанні сподівалася, що він не принизиться до такої

недостойної цікавості. Він начебто на таке не здатний, і його сестрі слід було б розуміти, що його почуття благородніші від її власних.

І все ж таки наступного листа вона чекала ще з більшим нетерпінням; і кілька днів усе це — і те, що сталося, і те, що може статися, — так її хвилювало, що вона майже зовсім покинула своє звичне читання та бесіди із Сьюзен. Вона не могла зосередитись, як хотіла б. Якщо містер Кроуфорд пам'ятає про її доручення до кузена, то, можливо, цілком можливо, той у будь-якому разі скоро напише до неї; цього слід було б чекати, знаючи його звичайну доброту; і поки на це лишалася надія, поки за три-чотири дні чекання ця надія поступово не згасла, Фанні жила в неослабній тривозі.

Нарешті вона трохи заспокоїлася. Треба було зжитися з цією тривогою, не віддавати їй усі душевні сили — а то що ж з неї буде? Цьому трохи допоміг час, іще більше — її власні зусилля, і Фанні знову відчула цікавість до занять із Сьюзен і почала приділяти сестрі більше уваги.

Сьюзен дедалі більше прив'язувалася до неї, і хоч сама не знаходила особливої втіхи в читанні, що було так властиво старшій сестрі, і не мала ні схильності до копіткої праці, ні жадоби знань, вона дуже хотіла не здаватися неосвіченою і тому, маючи ясний та жвавий розум, стала вельми уважною, старанною, вдячною ученицею. Фанні була для неї оракулом. Пояснення та зауваження Фанні суттєво доповнювали кожний нарис, кожний розділ історії. Те, що Фанні розповідала про давні часи, лишалося в пам'яті Сьюзен вірніше, ніж сторінки з Голдсмита; і вона обожнювала розповіді сестри, віддаючи перевагу її стилю над будь-яким із визнаних авторів. Їй бракувало любові до читання, яка виховується з дитинства.

Однак їхні бесіди не завжди були присвячені таким високим матеріям, як історичні та моральні питання. Часом ішлося й про інше; і з-поміж предметів менш серйозних найчастіше згадувався та обговорювався найдовше Менсфілд-парк — його мешканці, звичаї, розваги, усе його життя. Сьюзен мала природний смак до всього шляхетного та добродійного, вона охоче слухала ці оповіді, а Фанні не могла відмовити собі в задоволенні поговорити про те, що було їй так любо та мило. Вона сподівалася, що в цьому немає нічого поганого; але через деякий час захоплення Сьюзен усім, що говорилося чи робилося в дядечковім домі, і її палке бажання побувати в Нортгемптонширі стали свого роду докором Фанні за те, що вона пробудила мрії, яким не судилося справдитися.

Бідній Сьюзен не набагато краще велося в батьківському домі, ніж її старшій сестрі; і коли Фанні ясно це зрозуміла, пі почало здаватися, що, коли настане час її звільнення з Портсмута, її щастя буде затьмарено необхідністю покинути Сьюзен. Думка про те, що дівчину, здатну сприймати усе добре, доведеться лишити в такому середовищі, засмучувала її дедалі більше. Якби вона могла сподіватися, що матиме власний будинок, куди можна буде запросити сестру, — яке то було б щастя! І якби вона могла відповісти на почуття містера Кроуфорда, надія, що він не стане заперечувати проти цього запрошення, виявилася б дужчою за всі інші міркування. Вона вважала його справді непоганою людиною і думала, що такий план був би йому до вподоби.

Розділ сорок четвертий

Сім тижнів із двох місяців уже добігали кінця, коли Фанні отримала довгожданого листа від Едмунда. Вона одразу ж побачила, що лист дуже довгий, і приготувалася до розповідей про щастя, незліченних зізнань в любові та похвал щасливій обраниці Едмунда, що віднині стала володаркою його долі. А лист був такий.

"Люба моя Фанні,

пробач, що не написав тобі раніше. Кроуфорд казав, що ти хотіла б отримати звістку від мене, але написати з Лондона я не міг і тому переконував себе, що ти зрозумієш моє мовчання. Якби я міг написати хоча б кілька радісних рядків, тобі не довелося б на них довго чекати; але тоді зробити це я був не в змозі. Я повернувся до Менсфілду з іще більшими ваганнями, ніж його покинув. Мої надії усе слабшають. Ти, мабуть, уже про це знаєш. Міс Кроуфорд дуже прихильна до тебе, і цілком природно, якщо вона вже розповіла тобі про свої почуття досить багато, щоб ти могла здогадатися про мої. Але це мені не завадить про все тобі розповісти самому. Наші зізнання не перешкоджатимуть одне одному. Я не задаю питань. Є щось заспокійливе в думці, що ми з нею маємо одного друга, і попри усі прикрі розбіжності, що існують між нами, нас поєднує любов до тебе. Для мене буде полегшенням розповісти тобі про нинішній стан речей і про мої нинішні плани, якщо можна сказати, що в мене є плани. Я повернувся в суботу. В Лондоні я провів три тижні і бачився з нею, як для Лондона, дуже часто. Фрезери приділяли мені всю увагу, якої розумно було б очікувати. Мабуть, нерозумно повівся тільки я сам, плекаючи надії на такі ж стосунки між нами, якими вони були в Менсфілді. Однак всьому виною скоріше її поведінка, ніж рідкі зустрічі. Якби вона лишалася такою ж, коли я її побачив, мені не було б на що нарікати; але вона дуже змінилася, це стало очевидним від самого початку. При першій зустрічі її поводження настільки різнилося від усього, на що я сподівався, що я вирішив негайно покинути Лондон. Не буду заглиблюватись у подробиці; ти знаєш її головну слабкість і можеш уявити почуття та вирази, які були для мене нестерпними. Вона веселиться, оточена тими, чия негідна поведінка підтримує її грайливий настрій. Мені дуже не подобається місіс Фрезер. Це черства, марнославна жінка, що вийшла заміж лише з вигоди, і хоч явно нещасна у шлюбі, пояснює своє розчарування не хибними судженнями чи вадами характеру, не надто великою різницею у віці, а тим, що вона не така багата, як її сестра, леді Сторнуей, і схвалює будь-які користолюбні чи суєтні інтереси, коли в них справді вистачає користолюбства та суєтності. Я дивлюся на дружбу міс Кроуфорд з цими двома сестрами, як на велике лихо в її житті, та й у моєму також. Вони упродовж років збивають її з пуття. Якби тільки можна було розлучити її з ними! Та все ж я не схильний впадати у відчай, бо іноді мені здається, що вся прихильність тут лише з їхнього боку. Вони її обожають; але я певний, їх вона любить не так, як тебе. Коли я думаю про її щиру любов до тебе, про її справедливую, чесну поведінку як сестри, вона здається мені зовсім іншою людиною, здатною на благородні вчинки, і я готовий звинуватити себе в надто суворому ставленні до її природної, жвавої манери. Я не можу від неї відмовитися, Фанні. Вона єдина жінка у світі, яку я можу уявити своєю

дружиною. Якби я не вірив, що вона також не байдужа до мене, я б цього не говорив; але я щиро в це вірю. Я певний, що вона віддає мені перевагу. Я не ревную її до когось особисто. Вплив світського товариства — ось до чого я ревную. Звичка до розкошів — ось що мене лякає. Її запити не вищі, ніж те дозволяє її власний капітал; але вони перевищують можливості, яких може надати наш спільний прибуток. Однак навіть це певною мірою мене втішає. Краще мені втратити її через те, що я не досить багатий, аніж через мою професію. Це лише доведе, що її любов не здатна на жертви, яких я, власне, і не маю права вимагати від неї; і якщо мені буде відмовлено, то, я гадаю, це і буде справжньою причиною. Її хибні уявлення, здається, вже не мають над нею такої влади, як колись. Бачиш, як я вагаюся, Фанні; ці думки можуть видатися тобі надто суперечливими, проте ти побачиш вірну картину моєї душі. І якщо вже я почав, мені хочеться поділитися з тобою всім, що я відчуваю. Я не можу від неї відмовитись. При тому, як ми з нею пов'язані і, сподіваюся, будемо пов'язані в майбутньому, відмовитися від міс Кроуфорд означало б для мене відмовитися від товариства декого з тих, хто для мене найдорожчий у світі; відцуратися від тих друзів, у кого в будь-якій іншій скруті шукав би розради. Я повинен зрозуміти, що, втративши Мері, втрачу Кроуфорда і Фанні. Якби це питання було вирішено, сподіваюся, я зміг би це витримати і постарався б послабити її владу над моїм серцем, і за кілька років... але я пишу нісенітниці. Якщо мені буде відмовлено, я муситиму це пережити; але поки я живу на світі, я не перестану її добиватись. Це правда. Єдине питання — як? Який шлях для цього обрати? Іноді я думаю, що слід було б знову поїхати до Лондона після Великодня, а часом мені здається, наче краще буде дочекатись її повернення. Навіть зараз вона з радістю говорить про прийдешній червень у Менсфілді; проте до червня ще далеко, і, думаю, я їй напишу. Я майже вирішив освідчитись їй у листі. Якби скоріше мати хоч якусь певність! Зараз я в досить хиткому становищі. Поміркувавши про все це як слід, я вирішив, що лист — це найкращий спосіб усе пояснити. Я зможу висловити на папері все, чого не зміг сказати при зустрічі, а вона матиме час для роздумів, щоб вирішити, яку дати відповідь; і я не так боюся цих її роздумів, як необдуманого, поспішного рішення; здається, так. Найгірше для мене — це якщо вона почне радитися з місіс Фрезер, бо я не можу захистити себе здалеку. Лист небезпечний тим, що його відкрито для очей сторонніх порадників, і якщо душа вагається в пошуках вірного рішення, такий порадник може в лиху годину спонукати її до вчинку, про який вона шкодуватиме згодом. Я повинен трохи над цим подумати.

Довжелезний лист, сповнений лише моїх власних турбот, — це занадто навіть для такого друга, як Фанні. Кроуфорда я востаннє бачив на прийомі у місіс Фрезер. Я все більш задоволений його поведінкою й розмовами. У нього немає й сліду вагань. Він чудово знає, чого хоче, і діє згідно зі своїми намірами, — це неоціненна риса. Побачивши його й мою старшу сестру в одній кімнаті, я не міг не згадати того, що ти розповіла мені колись, і треба визнати, зустріч була не вельми дружньою. З її боку навіть вчувалася ворожість. Вона ледве розмовляла з ним. Я бачив, як він ошелешено відсахнувся від неї, і мені було шкода, що місіс Рашворт гнівається на нього за уявну

образу, завдану Марії Бертрам.

Ти, певно, захочеш почути мою думку про її подружнє життя. На вигляд вона аж ніяк не здається нещасною. Сподіваюся, у них усе гаразд. Я двічі обідав на Уїмпол-стрит, міг би бувати там і частіше, якби не принизлива необхідність бути Рашвортові за брата. Джулія поринула у вир лондонських розваг. Мене ж там мало що розважало, але вдома такого іще менше. У нас тут не дуже весело. Надто бракує тебе. А як я скучив за тобою — і передати не можу. Матуся шле тобі привіт і сподівається, що ти їй напишеш. Вона згадує про тебе щогодини, і мені прикро думати, скільки ще тижнів їй, певно, доведеться обходитися без тебе. Батько збирається привезти тебе сам, але не раніше Великодня, коли поїде до Лондона у справах. Сподіваюся, тобі ведеться добре у Портсмуті, проте ця поїздка не повинна стати щорічною. Я хочу, щоб ти була вдома і я міг почути твою думку щодо Торнтон-Лейсі. У мене щось не лежить душа до великих перебудов, поки я не впевнений, що в Торнтон-Лейсі колись з'явиться господиня. Напевне, я все-таки напишу до неї. Уже вирішено, що Гранти їдуть до Бату; вони покидають Менсфілд у понеділок. Я цьому радий. Мені зараз надто не по собі, щоб я міг бажати будь-чийого товариства; але твоя тітонька, здається, не може примиритися з тим, що про таку важливу подію в житті Менсфілду ти дізнаєшся від мене, а не від неї. Завжди твій, люба моя Фанні,

Едмунд".

"Ніколи, ні, більш ніколи в житті я не хочу отримувати листи, — потай вирішила Фанні, дочитавши до кінця. — Що вони приносять, окрім розчарування й болю? Не раніше Великодня! Як мені це витримати? А бідна тітонька згадує про мене щогодини!"

Фанні боролася з цими думками, як тільки могла, та вже наступної миті ладна була подумати, що сер Томас недобрий і до тітоньки, і до неї самої. Що ж до головного предмета, в листі не було жодного рядка, який міг би потамувати її гнів. Вона була так роздратована, що майже лютилася на Едмунда. "То нема чого зволікати, — мовила вона до себе. — Чому це досі не вирішено? Він засліплений, і ніщо не зніме полуди з його очей, ніщо його не врятує, — адже скільки разів перед ним поставала правда, та все марно. Він одружиться з нею — і буде нещасним. Дай Боже, щоб під її впливом він не змінився на гірше!" Фанні знову проглянула листа. "Її щира любов до мене!" — які дурниці! Вона не любить нікого, крім себе та свого брата. "Її друзі упродовж років збивають її з пуття"!.. Схоже на те, що це вона їх збиває. Певно, всі вони розбещують одне одного; та якщо вони люблять її настільки більше, ніж вона — їх, то щось не віриться, наче вони можуть їй зашкодити, — хіба лише своїми лестоцями. "Єдина жінка у світі, яку я можу уявити своєю дружиною". От цьому я вірю. Вона підкорила його назавжди. Погодиться вона чи відмовить, його серце віддано їй довіку. "Втративши Мері, втрачу Кроуфорда і Фанні". "Едмунде, мене ти не знаєш. Наші сім'ї ніколи не поєднаються, якщо їх не поєднаєш ти. О, напиши, напиши до неї! Поклади цьому край. Тоді скінчаться й ці болісні підозри. Прийми рішення, зв'яжи себе, винеси собі вирок".

Проте такі почуття були надто близькі до гніву, щоб довго переважати в розмові Фанні з собою. Скоро гнів минув, і їй стало сумно. Турбота Едмунда, його ласкаві слова,

його довірливі зізнання зворушили її до глибини душі. Він просто надто добрий до всіх. Інакше кажучи, цей лист був таким, якого вона не хотіла б одержувати більш ніколи в житті, проте водночас йому не було ціни, — от і по всьому.

Кожен, хто полюбляє писати листи, навіть якщо не має чого повідомити (а серед жіноцтва таких осіб знайдеться чимало), мусить поспівчувати леді Бертрам за те, що не їй належала честь повідомити таку надзвичайну новину з менсфілдського життя, як від'їзд Грантів до Бату; і кожен зрозуміє, як прикро їй було усвідомлювати, що цю почесну місію взяв на себе її невдячний син — і в кінці свого довгого листа відвів кілька рядків цій новині, яка мала б зайняти більшу частину сторінки в її власному посланні.

Леді Бертрам була, можна сказати, митцем епістолярного жанру; ще з перших років заміжжя, не маючи інших занять і завдяки тому, що сер Томас був членом парламенту, вона почала вести широке листування і виробила свій особливий, розтягнутий та велемовний стиль, у якому розписувала навіть повсякденні дрібниці. Вона могла обійтися й малим, проте, щоб написати племінниці, їй все ж таки була потрібна хоч якась тема для обговорення; і, невдовзі маючи втратити таке невичерпне джерело новин, як подагра доктора Гранта чи ранкові візити місіс Грант, вона була дуже засмучена, що її позбавили останньої можливості про них написати. Однак невдовзі її було щедро винагороджено. Леді Бертрам таки дочекалася своєї щасливої нагоди. Через кілька днів після Едмундового листа Фанні отримала послання від тітоньки, що починалося так:

"Люба Фанні,

я беруся за перо, щоб повідомити вельми прикру новину, яка, безперечно, тебе стривожить".

То було набагато краще, ніж братися за перо, щоб познайомити Фанні з усіма подробицями майбутньої поїздки Грантів, оскільки нинішня новина була такого роду, що обіцяла епістолярні заняття упродовж багатьох днів. Вона стосувалася небезпечної хвороби старшого сина, про яку в сім'ї дізналися від посильного кілька годин тому.

У компанії молодих людей Том вирушив з Лондона до Нью-Маркета, де наслідки падіння та недавньої пиятики, якими він спершу знехтував, викликали в нього пропасницю; і коли компанія роз'їхалася, він, не в змозі рухатися, був покинутий на самоті в домі одного зі своїх приятелів, у товаристві своєї хвороби та під наглядом самих лише слуг. Замість того щоб скоро видужати і поїхати услід за друзями, як він думав спочатку, він почувався дедалі гірше; через деякий час йому стало так зле, що він, як і його лікар, наважився послати листа до Менсфілду.

"Це прикре повідомлення, як ти можеш уявити, — продовжувала її світлість, розповівши про те, що сталося, — дуже нас схвилювало; і ми не можемо позбавитися лихих передчуттів та великої тривоги за нашого бідного хворого, чий стан, як побоюється сер Томас, є дуже небезпечним; Едмунд люб'язно запропонував, що негайно приїде доглядати брата, але я рада повідомити, що сер Томас не залишить мене о цій скрутній порі, адже це було б для мене надто тяжко. У нашому маленькому товаристві дуже бракуватиме Едмунда, проте я вірю й сподіваюся, що він знайде

бідного хворого вже не в такому загрозливому стані і зможе невдовзі привезти його до Менсфілду; сер Томас вважає це за необхідне і гадає, що це буде краще з будь-яких міркувань, і я втішаю себе надією, що бідний страдник невдовзі зможе подолати таку подорож без особливих труднощів та шкоди для себе. Оскільки я не сумніваюся, що ти, люба Фанні, співчуваєш нам за цих прикрих обставин, я дуже скоро напишу до тебе знову".

Почуття Фанні, коли вона дізналася цю новину, були, безперечно, набагато більш сердечні та щирі, ніж манера письма її тітоньки. Вона вболівала за кожного з рідних. Том тяжко хворий, Едмунд поїхав його доглядати, а мале товариство в Менсфілді лишилося сумувати за ними, — ці тривоги витіснили всі, чи то майже всі, її власні прикромі. У неї вистачило себелюбства лише на те, щоб подумати, чи встиг Едмунд написати до міс Кроуфорд, перш ніж отримав цю звістку; але жодне почуття, що не було милосердним та безкорисливим, не могло заволодіти нею надовго. Тітонька не забувала про неї, писала знову та й знов; у Менсфілді постійно отримували повідомлення від Едмунда, і ці повідомлення з такою ж постійністю передавалися Фанні — у такому ж само велемовному стилі, з такою ж сумішшю віри, надій, страхів, що чергувалися між собою та мимоволі витікали одне з одного. То була наче гра в переполох. Страждання, яких леді Бертрам не бачила, лишали її уяву спокійною; і вона залюбки писала про тривоги, страхи та бідного хворого, поки Тома не привезли до Менсфілду і вона не побачила на власні очі разуючої зміни, що з ним сталася. Тоді лист до Фанні, який вона почала писати перед цим, було закінчено в зовсім іншому стилі, мовою душевного сум'яття. "Його щойно привезли, моя люба Фанні, і віднесли нагору; я просто злякалася, як його побачила, не знаю, що й робити. Я певна, він був дуже хворий. Бідний Том! Мені його дуже шкода, і страшно за нього, і серові Томасу також; як я була б рада, якби ти була поруч і мене втішила. Але сер Томас сподівається, що завтра йому буде краще, і каже, що це йому погіршало від переїзду".

Тривога, що тепер пробудилася в материнському серці, минула не скоро. Через нетерпляче бажання Тома опинитися в Менсфілді, у затишку рідної оселі, про яку він навряд чи згадував, поки був при здоров'ї, його привезли туди зарано, в нього знову почалася пропасниця, і в перший тиждень по приїзді його стан був тяжчим, ніж будь-коли. Усі були налякані, леді Бертрам описувала свої цілоденні страхи племінниці, яка тепер, власне, жила цими листами і проводила весь свій час у стражданнях через сьогоднішній лист та чеканні завтрашнього. Не відчуваючи особливої прихильності до свого старшого кузена, вона, добросерда й вразлива, зараз жахалася самої думки про те, що може його втратити; а її строгі принципи змушували Фанні тривожитися ще більше, коли вона усвідомлювала, яким нікчемним було його життя, як мало він звик дбати про когось, окрім себе.

Вона могла поділитися своїми переживаннями лише зі Сьюзен, як бувало і в більш звичайних випадках. Та була завжди готова її вислухати і поспівчувати. Усіх інших не цікавило таке віддалене лихо, як хвороба у сім'ї за сто з гаком миль звідси; і навіть місіс Прайс, побачивши в руках у доньки листа, спромоглася лише задати кілька недбалих

запитань і спокійно зауважити: "Моїй бідній сестриці Бертрам зараз, мабуть, вистачає клопотів".

Довга розлука і надто велика різниця у становищі змусили їх майже забути про кровний зв'язок, що їх поєднував; від сестринської любові, і на початку такої ж спокійної, як їхні характери, тепер лишилася сама тільки назва. Місіс Прайс ставилася до леді Бертрам достоту так само, як леді Бертрам поставилася б до місіс Прайс. Трое або четверо Прайсів могли б зникнути з лиця землі — будь-хто з них чи всі разом, окрім Фанні та Уїльяма, — леді Бертрам не стала б надто побиватися за ними, а може, повторювала б маячню місіс Норріс про те, яке це щастя, просто Божа ласка для бідолашної сестриці Прайс, що хоча б ці двоє так добре влаштовані в житті.

Розділ сорок п'ятий

Десь через тиждень після повернення Тома до Менсфілду його стан здавався вже не таким загрозливим, і, щоб заспокоїти його матір, було оголошено, що він видужує. Вона вже звикла бачити його слабким та безпомічним, чула тільки втішні звістки про його здоров'я і не замислювалась, чи не слід їй прислухатися й до інших. Вона не була схильна тривожитися чи розуміти натяки, і лікарям ніщо не перешкоджало замилити їй очі. Пропасницю вилікували, а він скаржився на пропасницю, — отже, тепер все буде гаразд. Іншого леді Бертрам не могла навіть уявити; і Фанні поділяла її впевненість, доки не отримала кілька рядків від Едмунда, написаних зумисне для того, щоб дати їй вірне уявлення про стан братового здоров'я й поділитися з нею тривожними передчуттями, які викликало в них із батьком повідомлення лікаря про ознаки сухот, що проявилися, коли відступила пропасниця. Вони вважали за краще не лякати леді Бертрам підозрами, які, слід сподіватися, не підтвердяться; але немає підстав приховувати правду від Фанні. Вони бояться, що в нього вражені легені.

Ці кілька рядків від Едмунда описали Фанні і хворого, і кімнату, де він лежав, вірніше та яскравіше, ніж багатослівні послання леді Бертрам. Навряд чи хтось із домашніх міг упоратися з таким описом гірше від неї; і кожен із них часом був для хворого більш корисним, ніж вона. Леді Бертрам могла хіба що тихенько прослизнути до кімнати і дивитись на сина; та коли він був здатний розмовляти чи слухати чиїсь розповіді або читання вголос, він віддавав перевагу товариству Едмунда. Тітонька Норріс втомлювала його своїми турботами, а сер Томас не вмів стримати свого багатослів'я і гучного голосу з огляду на дратівливість та слабкість хворого. Едмунд був для брата всім. Фанні і не очікувала від нього іншої поведінки — і за те, як він доглядав, підтримував, розважав хворого брата, стала поважати його ще більше. Адже тут потрібно було не лише дбати про ушкоджене здоров'я, але — як вона дізналася — заспокоїти розхитані нерви, зміцнити душевні сили; а їй здавалося, що слід іще й наставити на добрий шлях заблукану душу.

У родині Бертрамів не було хворих на сухоти; і Фанні була більш схильна сподіватися на краще, аніж тривожитись за свого кузена, окрім тих випадків, коли згадувала про міс Кроуфорд; їй здавалося, що та народжена під щасливою зіркою, а при такому егоїзмі та марнословстві було б неабияким щастям узяти шлюб із єдиним

спадкоємцем родини.

Навіть у кімнаті хворого про щасливицю Мері не забували. У постскрипті Едмунд дописав: "Що ж до предмета мого останнього послання, я справді почав писати до неї, але мене відволікла хвороба Тома; однак тепер я полишив свій намір, оскільки боюся впливу її друзів. Коли Тому стане краще, я поїду".

Таким було життя в Менсфілді, і так тривало майже без змін до самого Великодня. Кількох рядків від Едмунда, що іноді траплялися в кінці тітоньчиного листа, було досить, щоб дати Фанні вірне уявлення про останні події. Том видужував надто повільно, і це викликало тривогу.

Великдень цього року був пізній, про що Фанні особливо шкодувала, коли вперше дізналася, що в неї не буде можливості покинути Портсмут раніше цієї пори. Великдень настав, а вона не отримала жодного листа, де йшлося б про її повернення чи то про поїздку до Лондона, яка мала цьому передувати. Тітонька часто висловлювала бажання скоріше її побачити, але від дядечка, що один міг би владнати цю справу, не було жодної звістки. Вона вирішила, що він все ще не може залишити сина, але чекання ставало чимдалі болючішим, чимдалі більш нестерпним. Наближався кінець квітня; скоро буде вже три місяці замість двох, відколи вона з ними в розлуці і проводить свої дні, наче відбуваючи покарання; вона їх надто любила і тому не могла припустити, що вони не розуміють усю жорстокість цієї кари. Але хтозна, чи знайдеться в них час подумати про неї та забрати її звідси?

Вона з таким нетерпінням, з такою силою прагнула опинитися поруч з ними, що рядки з "Tirocinium"[14] Каупера немов стояли в неї перед очима. "Як прагне вона опинитися вдома", — ці слова постійно звучали в її уяві, як відлуння її почуттів; і їй здавалося, що жоден учень закритої школи не може дужче сумувати за рідною домівкою.

Коли вона їхала до Портсмута, їй подобалося називати його домом, приємно було говорити, що вона їде додому; це слово було дуже дорогим для неї й досі, але тепер воно стосувалося Менсфілду. Тепер її дім у Менсфілді. Портсмут — це Портсмут, а Менсфілд — це її рідний дім. Вона давно вже так вирішила у своїх потаємних роздумах, і ніщо не могло втішити її більше, ніж лист від тітоньки, у якому про це й говорилося: "Навіть сказати не можу, як мені шкода, що о такій тривожній, тяжкій для мене порі тебе немає вдома. Я вірю, і сподіваюся, і щиро бажаю, що ти більш ніколи не покидатимеш дім так надовго". Ці слова були надзвичайно приємними для Фанні. Але вона не виказувала своєї радості. Боячись образити батьків тим, що віддає перевагу дому свого дядечка, вона завжди казала: "Коли я поїду до Нортгемптонширу" або "коли я повернуся до Менсфілду, я зроблю те й те". Так тривало довгий час, але зрештою, засумувавши ще дужче, вона втратила обережність і раптом помітила, що вже говорить про те, чим буде займатися, коли поїде додому. Вона дорікнула собі і, зашарівшись, з страхом поглянула на батька й матір. Але вона хвилювалася даремно. Батьки не виказали невдоволення і, здавалося, взагалі її не почули. Вони анітрохи не ревнували її до Менсфілду. Як на те її воля, нехай їде туди і живе там.

Фанні було прикро відчувати, що її позбавлено усіх радощів весни. Досі вона не думала, що не зазнає їх, провівши березень та квітень у місті. Не усвідомлювала, як тішить зір перша зелень і оживання природи; як сама вона оживала тілом і душею, спостерігаючи прихід весни, яка, попри свою мінливу вдачу, не може не радувати, і дивлячись, як наливається силою та красою усе довкола, від первоцвітів у найтепліших закутках тітоньчиного саду і перших зелених пагонів на полях її дядечка до дерев у його величних лісах. Втратити таку радість — це не абищо; а втратити її заради шуму й тісноти, бути ув'язненою серед задухи й смороду замість того, щоб насолоджуватись зеленим привіллям, свіжістю, духмяними пахощами зелені, — це й зовсім зле. Проте навіть ці прикрощі здавалися їй дрібницею порівняно з певністю в тому, що за нею сумують друзі, а вона не може бути корисною тим, хто так потребує її допомоги!

Якби вона була вдома, то могла б прислужитися кожному. Усім була б від неї користь, усіх вона звільнила б від тривог та клопотів; і навіть якби вона лише підтримувала в доброму гуморі тітоньку Бертрам, позбавляла її від тягаря самоти і ще тяжчого лиха — товариства метушливої, занудної особи, завжди ладної перебільшити небезпеку заради відчуття власної значущості, присутність Фанні була б усім на благо. Вона любила уявляти, як читала б тітоньці, як розмовляла б із нею та старалася допомогти їй бути вдячною за те, що є, і водночас підготувати її до того, що може статися, і як позбавила б її від біганини сходами вгору та вниз, і скільки доручень могла б виконати.

Її вражало, що сестри Тома спокійнісінько лишаються в Лондоні весь час його хвороби, яка з різним ступенем небезпеки триває вже кілька тижнів. Вони могли б повернутися до Менсфілду коли завгодно, для них подорож не була б тяжкою; і Фанні видавалося незбагненним, що вони так і не приїхали. Якщо місіс Рашворт може уявляти, наче її затримують якісь зобов'язання, то Джулія могла з легкістю покинути Лондон, коли їй заманеться. В одному з тітоньчиних листів сповіщалося, що Джулія запропонувала повернутися, якщо це потрібно, але на тому все й скінчилось. Було очевидно, що вона з більшою охотою залишиться в Лондоні.

Фанні вже почало здаватися, що Лондон може звести нінащо будь-які варті поваги почуття. Вона знаходила цьому підтвердження в поведінці міс Кроуфорд і своїх кузин: прихильність міс Кроуфорд до Едмунда раніше була варта поваги, набагато більшої поваги, ніж будь-що інше в її натурі; а її дружні почуття до самої Фанні були справді бездоганними. І де ж ці почуття тепер? Фанні так давно не отримувала від неї листів, що вже готова була засумніватися в її дружбі, про яку раніше стільки розмірковувала. Уже багато тижнів вона не мала жодних новин про міс Кроуфорд і її лондонське оточення, окрім тих, що надходили з Менсфілду; і вона вже схильна була вирішити, що так і не знатиме, чи їздив містер Кроуфорд до Норфолку, поки не зустрінеться з ним особисто, і що цієї весни вже не отримає звістки від його сестри; але раптом надійшов лист, що оживив колишні почуття і збудив нові.

"Фанні, люба моя, вибачте мене, будь ласка, за це довге мовчання — так скоро, як зможете; і поставтеся до мене так, наче вибачили мене одразу. Це моє уклінне

прохання і щира надія, — адже Ви така добра, — і тому я сподіваюся, що Ви поставитеся до мене краще, ніж я на те заслуговую, і зараз пишу, щоб попросити Вас відповісти мені якомога скоріше. Я хочу знати, як стоять справи у Менсфілд-парку, і Ви, безперечно, зможете мені про це розповісти. Треба бути зовсім безсердечною, щоб не співчувати їм у такій біді; і, судячи з усього, що я чула, в бідного містера Бертрама навряд чи є надія на одужання. Спочатку мене не дуже турбувала його хвороба. Я вважала його одним із тих людей, які завжди вимагають, щоб із ними панькалися, і самі трусяться над своїм здоров'ям; тому я більше співчувала тим, хто мусить його доглядати. Але зараз стверджують, що він справді в небезпеці, що ознаки вельми тривожні і що принаймні декому з членів родини про це відомо. Якщо це так, Ви, без сумніву, є однією з них, із цих обізнаних персон, і тому благаю Вас, дайте мені знати, наскільки вірні мої уявлення. Не варто навіть говорити, як я радітиму, дізнавшись, що вони помилкові; але така думка начебто переважає, і, зізнаюся, мені від неї стає моторошно. Щоб така молода людина, у розквіті сил, пішла з життя — це справді дуже сумно. Бідний сер Томас буде в страшному горі. Мене це справді хвилює. Фанні, Фанні, я бачу, як Ви посміхаєтесь і проникливо дивитеся на мене, але, слово честі, я ніколи в житті не підкупала лікаря. Бідний юнак! Якщо він помре, у світі стане двома бідними молодими людьми менше; і я, не вагаючись, без жодного страху скажу кому завгодно, що багатство і високе становище дістануться тому, хто на них заслуговує більш від усіх. Те, що сталося на Різдво, — вчинок вельми нерозважливий, але прикрі наслідки кількох днів можна буде почасти приховати. Лак та позолота — надійний покрив. Тільки й біди, що він не зможе додавати до свого імені титул есквайра. Фанні, коли любиш посправжньому, як я, багато на що можна заплющити очі. Напишіть до мене із зворотною поштою, зважте на моє хвилювання і не думайте, що це несерйозно. Скажіть мені істинну правду, ту, яку ви знаєте з перших вуст. І не картайте себе даремно, не соромтеся моїх почуттів чи своїх власних. Повірте, вони не лише природні, вони людяні й благопристойні. Самі подумайте, хіба "сер Едмунд", отримавши усю власність Бертрамів, не зможе зробити більше добра, ніж будь-хто інший з можливих спадкоємців? Якби Гранти були вдома, я б не стала Вас обтяжувати таким проханням, але зараз Ви — єдина, в кого я можу дізнатися правду, оскільки його сестри зараз недосяжні для мене. Місіс Рашворт проводить Великодні свята в Ейлмерів у Твікенхемі (Ви, звичайно, про це знаєте), і ще не повернулася, а Джулія — у своїх кузин, вони живуть десь поблизу Бедфорд-сквер, але я забула їхнє прізвище та назву вулиці. Та навіть якби я могла звернутися до них, то все одно віддала б перевагу Вам, — для мене є надто очевидним, що вони не хочуть відмовлятися від своїх розваг і вважають за краще не знати правди. Я гадаю, канікули місіс Рашворт скоро закінчатся; а в тому, що для неї це справжні канікули, я не маю жодного сумніву. Ейлмери — приємні люди; і оскільки її чоловік у від'їзді, вона може насолоджуватись життям. Те, що вона заохотила його поїхати до Бату за матір'ю, робить їй честь; але як вони поладнають з вельмишановною старою пані? Генрі зараз поруч, тому мені нема чого передати від нього. Чи Вам не здається, що Едмунд уже давно був би у Лондоні, якби не ця хвороба?

Завжди Ваша, Мері.

Я вже почала згортати листа, коли увійшов Генрі, але він не приніс жодної звістки, яка б перешкодила відправити моє послання. Місіс Рашворт знає, що життя вашого хворого в небезпеці; Генрі бачився з нею сьогодні вранці, вона повертається на Уїмпол-стрит: має приїхати стара леді. Тільки не хвилюйтеся і не вигадуйте бозна-чого через те, що він провів кілька днів у Річмонді. Він їздить туди щовесни. Будьте певні, він думає лише про Вас. Якраз цієї миті він каже, що до нестями жадає Вас побачити і стурбований лише тим, що обмірковує, як це владнати і як зробити цю зустріч приємною для Вас. На доказ він повторює, і ще з більшим нетерпінням, те, що говорив у Портсмуті, — що ми відвеземо Вас додому; і я від душі приєднуюся. Люба Фанні, напишіть негайно і звеліть нам приїхати. Ви ж знаєте, ми з ним можемо поїхати до пасторату і не завдавати клопотів нашим друзям у Менсфілд-парку. Буде дуже приємно побачити їх знову, а незначне збільшення товариства може виявитися для них вельми бажаним; а щодо Вас, то Ви повинні відчувати, наскільки Ви там потрібні, і при Вашому благородстві не можете лишатися осторонь, коли у Вас є можливість повернутись. Мені бракує і часу, й терпіння, щоб передати хоча б половину слів Генрі, звернених до Вас; повірте, що кожне з них і всі вони разом сповнені вічної любові."

Огида, яку викликала у Фанні більша частина цього листа, і крайнє небажання сприяти зустрічі його авторки з Едмундом призвели до того, що вона не могла розсудити, чи слід їй прийняти пропозицію, викладену в кінці листа. Для неї самої це була величезна спокуса. За кілька днів опинитися в Менсфілді — це здавалося їй найбільшим щастям у житті, але радість її не була б чистою: адже вона завдячуватиме цією радістю людям, у чиїх почуттях та поведінці багато що здавалося їй вартим осуду. Почуття сестри, поведінка брата, її безсердечне честолюбство, його бездумна суєтність. Знати, що він підтримує знайомство, а можливо, й фліртує з місіс Рашворт! Фанні почувалася глибоко скривдженою. Вона думала про нього краще. Однак, на щастя, їй не потрібно було зважувати та вибирати, якому з протилежних намірів та сумнівних понять віддати перевагу; не їй вирішувати, чи тримати Едмунда та Мері на відстані одне від одного. У неї було одне беззаперечне правило, яким вона керувалася завжди. Пошана до дядечка, страх виказати йому непокору вказували їй, як слід вчинити. Вона мусить відмовитися від пропозиції міс Кроуфорд. Якби дядечко розважив за потрібне, він би послав за нею; і навіть її бажання повернутися раніше було б зухвалістю, яку навряд чи можна виправдати. Вона подякувала міс Кроуфорд, проте рішуче відмовилася, її дядечко, наскільки вона розуміє, сам збирається за нею приїхати; а оскільки за весь час хвороби її кузена ніхто не вважав її присутність необхідною, слід припустити, що її повернення зараз є взагалі небажаним, і вона лише почувалася б зайвою вдома.

Вона описала нинішній стан здоров'я кузена так, як сама могла про нього судити, — і подумала, що цей опис має задовольнити всі сподівання її життєрадісної кореспондентки. Едмунда вибачать за те, що він став священником, якщо він отримає у спадок чималий капітал; певно, оце й була вся перемога над її хибними

переконаваннями, з якою він був готовий себе привітати. Міс Кроуфорд переконана в одному — що в житті мають значення тільки гроші.

Розділ сорок шостий

Фанні не сумнівалася, що її відповідь глибоко розчарує міс Кроуфорд, і тому, знаючи її вдачу, очікувала нових домагань; і хоча другий лист прийшов лише через тиждень, у Фанні він викликав такі ж самі почуття.

Узявши листа, вона одразу ж побачила, що він короткий, і подумала; що це просто поспіхом написане ділове повідомлення. Його зміст не викликав сумнівів; у першу мить вона вирішила, що її просто сповіщають про своє прибуття до Портсмута в цей самий день, і страшенно розхвилювалася, не знаючи, як їй тоді бути. Однак наступної миті вона заспокоїла себе надією, що Кроуфорди звернулися до її дядечка і отримали його дозвіл; і, ще не відкривши листа, вона відчула деяке полегшення. Але в листі говорилося про інше.

"Я щойно довідалася про зловмисний, підлий наклеп і пишу до Вас, моя люба Фанні, щоб застерегти Вас на той випадок, якщо поговор дійде до Вас; не вірте жодному слову. Безперечно, це якась помилка, і за день-два все з'ясується; у будь-якому разі, Генрі ні в чому не винний, і, незважаючи на миттєву *étourderie*, [15] думає тільки про Вас. Не кажіть нікому ні слова, нікого не слухайте, не робіть ніяких припущень і не обговорюйте цього ні з ким, поки я знову не напишу до Вас. Я певна, врешті-решт виявиться, що Рашворт здійняв стільки галасу просто через свою дурість. Якщо вони справді поїхали, то, закладаюся, усього лише до Менсфілд-парку, і Джулія з ними. Але чому Ви не звеліли за Вами приїхати? Дивіться, не пошкодуйте про це згодом.

Ваша, etc."

Фанні була вражена. Жоден зловмисний, підлий наклеп не доходив до неї, і тому багато що в цьому дивному листі лишалося незрозумілим. Вона могла лише здогадуватися, що це стосується Уїмпол-стрит і Кроуфорда, і припустити, що там сталося щось украй непристойне, якщо це викликає осуд світського товариства і, як побоюється міс Кроуфорд, може збудити її ревності, коли вона про це почує. Але міс Кроуфорд може не хвилюватися за неї. Їй тільки шкода учасників цього скандалу, і шкода Менсфілд, якщо поговор дійшов і туди; але вона сподівалася, що такого бути не може. Якщо Рашворти, як впливає з листа, поїхали до Менсфілду, навряд чи неприємна звістка їх випередила — чи то принаймні не справила там великого враження.

Що ж до містера Кроуфорда, вона сподівалася, що тепер він краще розумітиме самого себе, переконається, що він не здатний зберігати вірність коханій жінці, якою б вона не була, і посоромиться залишатися до неї далі. Це було так дивно! Вона вже почала думати, що він справді її кохає, що це не просто звичайне захоплення; і його сестра все ще запевняє, що він не думає ні про кого, крім Фанні. І все ж він, напевне, досить відверто виказував увагу її кузині, чимось серйозно скомпрометував себе; адже її кореспондентка не з тих, хто надто прискіпливий до дрібниць.

Їй було дуже не по собі; і так буде, поки вона не отримає нової звістки від міс

Кроуфорд. Не думати про лист було неможливо; і вона не могла повідати про свої тривоги жодній живій душі. Міс Кроуфорд могла і не закликати її зберегти таємницю; вона могла покластися на її почуття обов'язку перед кузиною.

Наступний день не приніс нового листа. Фанні була розчарована. Вранці вона тільки про це й думала; та коли надвечір батько, як завжди, повернувся з газетою в руці, вона була настільки далеко від того, щоб чекати з цього джерела будь-якої звістки, що якраз цієї миті відволіклася від своїх тривожних роздумів.

Вона замислилася про інше. Їй згадався перший вечір у цій кімнаті, коли батько так само сидів з газетою. Тепер свічка була вже не потрібна. Сонце не заходитиме ще півтори години. Вона з особливою гостротою відчула, що збігло вже три місяці; і яскраві сонячні промені, що пронизували вітальню, не звеселяли її, бо навіть сонце здавалося їй тут зовсім іншим, ніж у Менсфілді, в сільському привіллі. Тут його сила лише в сліпучому сяянні, у нещадному, виснажливому сяйві, яке лише висвітлює плями та бруд, що інакше були б непомітні. У місті сонячне світло не додає здоров'я й наснаги. Повітря в кімнаті було важке, задушливе; Фанні сиділа у стовпі летючого пилу, і погляд її ковзав зі стін, вцяткованих плямами від батькової голови, на подряпаний, понівечений її братами стіл, де стояла, як завжди, напіввимита чайна таця, недбало витерті чашки з блюдцями, молоко, у якому плавали синюваті шматки плівки, та хліб з маслом, що з кожною хвилиною ставав іще маснішим, ніж був спочатку від рук Ребекки.

Поки готувався чай, батько читав свою газету, а мати бідкалася над подертим килимом, — треба, щоб Ребекка його поцерувала; і Фанні вперше пробудилася від своїх роздумів, коли батько озвався до неї, замислено погмикавши над якоюсь статтею в газеті:

— Як там звати отих твоїх славетних кузенів у Лондоні, Фан?

Вона відповіла не одразу:

— Рашворти, сер.

— А чи не живуть вони на Уїмпол-стрит?

— Так, сер.

— Ну, то й хиндя його знає, що там у них коїться! Ось, подивино. — Він простягнув їй газету. — Гарна в тебе рідня, що й казати. Не знаю, що там собі сер Томас думає про такі речі; може, він надто шляхетний, світський джентльмен і не буде за це менше любити свою доньку. Та чорт забирай, якби вона була моя, я б її духопелив, поки мені стане сили. Гарна лупцівня — ось що чоловіка наставить на розум, та й жінку також, аби не викидали отаких коників.

Фанні прочитала про себе, що "з безмежним жалем наша газета мусить повідомити про подружній fracas[16] у сімействі містера Р. з Уїмпол-стрит; красуня місіс Р., яка нещодавно пов'язала себе узами Гіменея й обіцяла стати чарівною володаркою світського товариства, покинула дім свого чоловіка у товаристві добре знаного містера К., близького друга й товариша містера Р., і навіть редакторів нашої газети невідомо, куди вони вирушили".

— Це якась помилка, сер, — квапливо мовила Фанні. — Це, мабуть, помилка... Це не може бути правдою; певно, йдеться про інших людей.

Вона говорила з несвідомим бажанням хоч ненадовго врятуватися від ганьби; говорила з тією рішучістю, якої надає крайній відчай, оскільки говорила про те, чому не могла, не хотіла вірити. Вражена до глибини душі, вона не сумнівалася в правдивості прочитаного. Правда її приголомшила; і згодом вона дивувалася, що в таку мить змогла говорити, могла вільно дихати.

Містер Прайс був не надто збентежений цією новиною, тому навіть не схотів сперечатися.

— Може, й брехня, — погодився він. — Просто зараз стільки тих світських паній пускаються берега, що ні за кого не можна ручитись.

— Атож, краще сподіватися, що це неправда, — жалібно сказала місіс Прайс. — Це ж був би просто жах якийсь! Добро б я один раз казала Ребецці про цей килим, — та ж ні, я разів десять говорила, хіба ні, Бетсі? Тут і роботи всієї хвилини на десять.

Неможливо описати жах і сум'яття, що охопили Фанні, коли вона переконалася, що ті двоє насправді винні, і уявила собі, до якого лиха це може призвести. Спочатку вона перебувала мов у якомусь заціпенінні; проте щомиті все ясніше розуміла, яка біда скоїлася. Вона не могла, не сміла сподіватися, що в газетній статті написана неправда. Лист міс Кроуфорд, якого вона перечитувала так часто, що вивчила напам'ять, до страшного узгоджувався зі статтею. Завзяття, з яким міс Кроуфорд захищала брата, і її надія, що все владнається, і очевидне хвилювання — все це свідчило про ганебний вчинок; і міс Кроуфорд, мабуть, єдина жінка у світі, що здатна вважати дрібницею такий страшний гріх, здатна намагатися приховати його і бажати, щоб він лишився не скараним! Тепер Фанні зрозуміла свою помилку щодо того, хто поїхав до Менсфілд-парку, чи то, вірніше, про кого писала міс Кроуфорд: не про містера і місіс Рашворт, а про місіс Рашворт і свого брата.

Фанні здавалося, наче ніколи в житті їй не було так гидко. Вона не могла заспокоїтись. Думала про це весь вечір, не змогла заснути вночі. Вона то відчувала млість, то здригалася від жаху, її то кидало в жар, то обсипало холодом. Те, що сталося, було настільки жахливим, що подеколи вона всім своїм єством поставала проти цього, відмовлялася в це вірити, — це неможливо, такого не може, не повинно бути. Жінка, що всього лише півроку як вийшла заміж, чоловік, що вважав себе довіку пов'язаним, навіть зарученим з іншою — з її близькою родичкою; обидві сім'ї пов'язані нерозривними узами; всі вони такі близькі між собою! Надто страшним було це переплетіння провини, ганьби й нещастя, щоб так могли вчинити звичайні люди! І все ж вона розуміла, що так і є насправді. Легковажність Кроуфорда, його марнославство, давня прихильність Марії і відсутність твердих переконань в обох робили це можливим; і лист міс Кроуфорд засвідчував, що так і сталося.

Якими будуть наслідки? Невже хоча б хтось може не почуватися скривдженим? Чийсь наміри — лишитися незмінними? Чийсь спокій — не порушитись назавжди? Міс Кроуфорд і Едмунда? Але про це краще не думати. Фанні обмежилася, чи то спробувала

обмежитися, думками про те, що не викликало жодних сумнівів, — про горе, яке торкнеться кожного в сім'ї, якщо провину справді підтверджено й оприлюднено. Страждання матері, батька... Тут вона спинилася у своїх роздумах. Джулії, Тома, Едмунда... Вона спинилася знову. Ось ті двоє, для кого випробування буде найтяжчим. Знаючи батьківські почуття сера Томаса і його високі уявлення про честь та пристойність, благородні принципи і відкриту вдачу Едмунда, його істинну, щиру любов, вона починала боятися за їхній розум та навіть за саме життя; і, як їй здавалося, якщо думати лише про те, що чекає їх у цьому світі, то для кожного з родичів місіс Рашворт смерть була б істинним благом.

Наступного дня ніщо не послабило її страхів; післязавтра також. З поштою не прибуло жодного спростування — ні публічного, ні приватного. Не було й другого листа від міс Кроуфорд, що міг би пояснити перший; не було звістки з Менсфілду, хоч тітонька давно вже мала б до неї написати. То був поганий знак. У Фанні не лишилося вже й тіні надії, що могла б її втішити, і вона, пригнічена, зажурена, так побивалася в розпачі, що будь-яка не зовсім байдужа мати, окрім місіс Прайс, могла б це помітити; аж на третій день, віщуючи лихо, пролунав стук у парадні двері — і Фанні знов вручили листа. На ньому стояв лондонський штемпель; це був лист від Едмунда.

"Люба Фанні,

ти знаєш про наше нещастя. Поможі тобі Господь знести те, що випало тобі на долю. Ми тут уже два дні, проте нічого не можемо вдіяти. Про них нічого не відомо. Ти, певно, не чула про останній удар — про втечу Джулії; вона втекла до Шотландії з Йетсом. Вона покинула Лондон за кілька годин до нашого приїзду. За будь-яких інших обставин ми були б від цього у відчаї. Тепер це здається дрібницею, проте серйозно обтяжує наше становище. Батько не здоланий. На інше не слід було й сподіватися. Він іще в силі розмірковувати і діяти; і я пишу за його проханням, щоб запропонувати тобі повернутися додому. Він дуже цього бажає — заради матері. Я буду в Портсмуті наступного ранку після того, як ти отримаєш цього листа, і сподіваюся, що ти будеш готова вирушити до Менсфілду. Батько хоче, щоб ти запросила Сьюзен пожити в нас кілька місяців. Владнай усе на свій розсуд; скажи, що вважатимеш за потрібне; я певний, ти розумієш, яких душевних сил це вимагає від нього — у таку мить дбати про інших! Вшануй його бажання, хоча, можливо, я передав його не досить ясно. Ти можеш собі уявити, у якому я зараз стані. Нашим нещастям не видно кінця. Я приїду рановранці, поштовою каретою.

Твій Едмунд".

Ніколи ще Фанні так не жадала, щоб її втішили; ніколи ніщо не втішало її так, як цей лист. Завтра! Покинути Портсмут завтра! І одразу вона відчула, що їй загрожує страшна небезпека почуватися щасливою, коли всі довкола нещасні. Це зло обернулося для неї благом! Вона вжахнулася, що здатна бути такою нечулою. Поїхати так скоро, відгукнутися на сердечний поклик тих, кому вона потрібна, і взяти з собою Сьюзен, — блаженством було про це думати, і її серце повнилося радістю, яка на мить притлумила навіть біль і не дала Фанні повною мірою відчувати горе тих, за кого вона вболівала

найдужче. Втеча Джулії не надто її засмутила; вона була здивована, вражена, але не до глибини душі; тільки примусивши себе про це замислитись, вона визнала, що це жахлива, прикра подія, — а інакше навряд чи згадала б про це в сум'ятті розбурханих почуттів, посеред тривожних і радісних турбот та клопотів.

Ніщо не дає такого полегшення в горі, як термінове й необхідне заняття. Обов'язки, навіть сумні обов'язки, відволікають від тоскних роздумів, а турботи Фанні були сповнені надії. Вона мусила стільки всього зробити, що страшне повідомлення про місіс Рашворт (правдивість якого тепер не викликала жодних сумнівів) тепер уже не хвилювало її так, як спочатку. У неї не було часу, щоб почуватися нещасною. Не мине й доби, як вона поїде звідси; а ще треба поговорити з батьками, підготувати Сьюзен, зібратися в дорогу. Одні клопоти змінювалися іншими; їй ледве вистачило дня. Щастя, що випало їй на долю Сьюзен, щастя, яке не могла затьмарити навіть прикра необхідність сповістити про це батьків; їхня радісна згода на поїздку Сьюзен, задоволення, з яким начебто всі сприйняли від'їзд доньок, і радість самої Сьюзен — усе це було для неї підтримкою.

Нещастя у сім'ї Бертрамів не надто зворушило портсмутську родину. Місіс Прайс кілька хвилин поспівчувала своїй бідолашній сестриці, проте набагато більше переймалася тим, куди скласти речі Сьюзен, — адже Ребекка зіпсувала всі валізи; а щодо Сьюзен, вона, вдячна за те, що її найзаповітніша мрія так несподівано справдилася, і не знаючи ні тих, хто згрішив, ні тих, кого вони змусили страждати, все ж таки змогла не виказувати невпинної радості — а більшого не слід і чекати від людського благородства в п'ятнадцять років.

Оскільки послуги місіс Прайс і Ребекки, власне, так і не знадобилися, все було зроблено як належить, збори скінчилися, і дівчата були готові до завтрашньої подорожі. Але гарно виспатися перед дорогою їм так і не пощастило. Кузен, що мав приїхати за ними, безроздільно владарював у їхніх збентежених душах; одна була невимовно щаслива, інша не пам'ятала себе від хвилювання.

Едмунд приїхав о восьмій ранку. Дівчата почули згори, як він увійшов, і Фанні спустилася до нього. Думка про те, що зараз, цієї миті, вона його побачить, і про те, як він повинен страждати, оживила її колишні почуття. Він так близько від неї — і нещасний. Входячи до вітальні, вона ледь не знепритомніла. Він був один — і одразу ж ступив до неї; і, стискаючи її в обіймах, прошепотів: "Фанні, єдина сестра моя... тільки ти в мене лишилася!" Вона не могла вимовити ні слова; і він також кілька хвилин не міг більш нічого сказати.

Він відвернувся, силкуючись опанувати себе, а коли заговорив знову, хоч голос його злегка тремтів, було видно, що він намагається стримуватись і вирішив не говорити про те, що сталося.

— Ти вже поснідала? Коли ти будеш готова? А Сьюзен їде? — питання сипалися одне за одним. Він будь-що хотів їхати якомога скоріше. Коли справа стосується Менсфілду, дорога кожна хвилина; а сам він був у такому стані, що тільки рух приносив йому полегшення. Домовилися, що він звелить подати карету до дверей за півгодини.

Фанні має подбати, щоб на той час вони поснідали і були повністю готові. Він уже снідав і тому відхилив їхнє запрошення до столу. Він прогуляється біля форту і буде тут разом з каретою. І він знову пішов; йому хотілося втекти від усіх, навіть від Фанні.

Він виглядав дуже слабим; певно, його мучив душевний біль, який він вирішив приховати від інших. Фанні розуміла, що так повинно бути, але її це жахало.

Карета прибула, і Едмунд одразу ж увійшов до будинку, — якраз вчасно, щоб провести кілька хвилин із сімейством Прайс і бути свідком — хоч він наче й не помічав нічого довкола — вельми спокійного прощання сім'ї з доньками, і якраз вчасно, щоб перешкодити їм сісти за сніданок, який цього разу внаслідок неймовірних зусиль був готовий саме тієї миті, коли карета від'їхала від дверей. Остання трапеза в батьківському домі дуже нагадувала першу; Фанні було звільнено від неї з такою ж великодушністю, як тоді — запрошено до столу.

Легко уявити, яка радість та вдячність сповнювали серце Фанні, коли карета виїхала за міську межу, і якою усмішкою сяяло обличчя Сьюзен. Однак вона сиділа попереду, і за крисами капелюшка її усмішеного лица не було видно.

Подорож обіцяла бути мовчазною. До Фанні часто долинали тяжкі зітхання Едмунда. Якби вони були наодинці, він, попри всі свої рішення, відкрив би їй серце; але присутність Сьюзен змусила його замкнутися в собі, а підтримувати звичайну розмову він був не в силі.

Фанні не зводила з нього тривожного погляду, і коли їй вдавалося зазирнути йому в очі, він відповідав їй ласкавою усмішкою, щоб її заспокоїти; але в перший день подорожі вона не почула від нього ні слова про те, що його гнітило. Наступний ранок приніс їй більше. Перед тим як вирушати з Оксфорда, поки Сьюзен, вмостившись біля вікна, жадібно спостерігала за численним сімейством, що виїздило з готелю, інші двоє стояли біля каміна; і Едмунд, вражений зовнішньою зміною, що сталася з Фанні, і не знаючи, яких випробувань їй довелось зазнати в батьківському домі, вирішив, що в цьому частково — чи навіть повністю — винні недавні події, і, взявши її за руку, мовив стиха, проте схвильовано:

— Не дивно, що ти така змучена... ти страждаєш. Як той, хто тебе полюбив, міг тебе покинути! Але твоє... твоє почуття було недовгим, якщо порівняти... Фанні, подумай про мене!

Перша частина подорожі зайняла весь день, і вони дісталися Оксфорда вкрай знеможені; але наступного дня їм лишалось недовго пробути в дорозі. Вони досягли околиць Менсфілду ще до обідньої пори, і, наближаючись до любої серцю місцини, обидві сестри відчули навіть деякий страх. Фанні почала боятися зустрічі з тітоньками і з Томом за таких принизливих обставин; а Сьюзен з тривогою думала, що всі її гарні манери, всі нещодавно набуті знання про те, як слід поводитися в Менсфілді, скоро доведеться продемонструвати іншим. Приклади гарного та поганого виховання, звичних грубощів і нової для неї ввічливості виринали в її уяві; і вона тільки й думала, що про срібні виделки, серветки і чаші для споліскування пальців. А Фанні скрізь, куди сягав її погляд, бачила дивовижні зміни, що сталися порівняно з лютим. Коли вони

в'їхали до менсфілдських володінь, майже болісна радість пронизала усе її єство. Минуло три місяці, повних три місяці відтоді, як вона покинула ці місця; тоді була зима, а зараз усе нагадувало про близькість літа. Галявини та поля довкола вкрилися ніжною зеленню, а дерева, хоч іще й стояли не вбрані, вже зараз милуючи око, ще більше чарували уяву обіцанням майбутньої краси. Однак радість Фанні була самотньою. Едмунд не міг її розділити. Фанні поглянула на нього, але він сидів, відкинувшись назад, заглибившись у тяжкі, як ніколи, роздуми, заплющивши очі, наче веселі картини гнітили його і він не хотів бачити краси рідних місць. І смуток оповив її знову; а від думки, як страждають зараз ті, хто вдома, і сам будинок, сучасний, просторий, прекрасно розташований, видався їй смутним.

Одна з тих, хто страждав, чекала їх з таким нетерпінням, якого досі ніколи не знала. Фанні ледве встигла пройти повз пригнічених на вигляд слуг, коли леді Бертрам вийшла з вітальні їй назустріч, з незвичною покvapністю ступила до неї і, обійнявши Фанні, мовила:

— Фанні, люба моя! Тепер мені стане спокійніше.

Розділ сорок сьомий

Ті, хто лишився в Менсфілд-парку, були нещасні, і кожен з цих трьох вважав найнещаснішим самого себе. Однак місіс Норріс, що любила Марію найдужче, справді страждала більш від усіх. Марія була її улюбленицею, найдорожчим для неї створінням; вона звикла і подумки, і на словах пишатися тим, що влаштувала цей шлюб, і тому така розв'язка була для неї справжнім ударом.

Тепер вона стала зовсім іншою людиною — принишкла, отупіла, збайдужіла до всього довкола. Покликана дбати про сестру та племінника і розпоряджатися в домі, вона не зуміла скористатися з цієї нагоди, вона не була здатна ні розпоряджатись, ні командувати, ні бути корисною. Коли її торкнулося справжнє нещастя, всі її душевні сили безслідно зникли. І ні леді Бертрам, ні племінник не знаходили в неї анінайменшої підтримки, та вона й не намагалася їх підтримати. Вона зробила для них не більше, ніж вони могли зробити одне для одного. Кожен із них почувався самотнім, безпорадним, покинутим; і тепер приїзд Едмунда, Фанні та Сьюзен лише підтвердив, що вона справді тут найнещасніша. Інші двоє відчували деяке полегшення, але її це не втішило. Приїзд Едмунда був майже так само жаданим для його брата, як приїзд Фанні — для тітоньки Бертрам; але місіс Норріс, замість того щоб заспокоїтися, ще більш розлютилася при вигляді тієї, кого у гнівному засліпленні вважала в усьому винною. Якби Фанні прийняла пропозицію містера Кроуфорда, нічого б не сталося.

Сьюзен також потрапила у неї в немилість. Місіс Норріс лише зо два рази кинула на неї зневажливий погляд, бо вважала її нишпоркою, пройдою, підлизою, як не чимось гіршим. Але інша тітонька зустріла Сьюзен із спокійною добротою. Леді Бертрам не могла приділити їй багато часу чи багато слів, але поставилася до неї як до сестри Фанні, яка вже завдяки цьому має право гостювати в Менсфілді, і була готова і пригорнути її, і полюбити; і Сьюзен була цілком задоволена — адже вона знала, що від тітоньки Норріс, окрім поганого настрою, чогось іншого годі й чекати; і вона

почувалася такою щасливою, розуміючи, яке благо випало їй на долю і якого лиха змогла уникнути, що залюбки змиралася б і з більшою байдужістю, ніж та, з якою її зустріли інші.

Вона майже весь час проводила на самоті, вільно знайомилася з будинком і маєтком, і дні її збігали щасливо, а ті, хто за інших обставин міг би приділити їй увагу, залишалися сидіти в чотирьох стінах або кожен присвячував себе тому з рідних, кого в цю мить міг хоч трохи втішити. Едмунд намагався притлумити своє власне горе турботами про брата, а Фанні, віддана тітоньці Бертрам, повернулася до своїх колишніх обов'язків, виконуючи їх ще сумлінніше, ніж колись; та їй здавалося, що вона ніколи не зможе повною мірою віддячити тій, кому була так потрібна.

Говорити з Фанні про сімейне нещастя, говорити і оплакувати те, що сталося, — це було єдиною розрадою для леді Бертрам. Виплакати все, що наболіло на серці, і почути у відповідь ласкаві, співчутливі слова — тільки цим вона й могла втішитись. Ніщо інше її не заспокоювало. Те, що сталося, не залишало надії на спокій. Леді Бертрам не вирізнялася глибокодумністю, проте, прислухаючись до суджень сера Томаса, вона вірно судила про всі важливі питання; і тому, розуміючи, яке скоїлося лихо, вона не намагалася заспокоїти себе і не чекала від Фанні, що та стане применшувати провину та безчестя її доньки.

Вона не була здатною до сильних почуттів, не звикла серйозно замислюватися. Через деякий час Фанні відчула, що можна спробувати її відволікти, привернувши її увагу до занять, що колись були їй цікаві; але щоразу, повертаючись думками до горезвісних подій, леді Бертрам бачила їх лише в одному світлі: вона втратила доньку, і честь її заплямована довіку.

Фанні дізналася від неї всі подробиці, які досі не були відомі. Тітонька не вміла розповісти все до пуття, але з листів сера Томаса і з того, що вже знала раніше, Фанні змогла скласти для себе уявлення про хід подій і всі супутні обставини.

На Великодні свята місіс Рашворт поїхала до Твікенхема разом з родиною своїх недавніх знайомих; ця родина вирізнялася живими приємними манерами і, певно, такими поняттями та вільним поведженням, які її цілком влаштовували, оскільки в їхньому домі містер Кроуфорд о будь-якій порі був бажаним гостем. Про те, що він жив по сусідству, Фанні вже знала. Містер Рашворт у цей час вирушив до Бату, щоб провести кілька днів з матір'ю, а потім привезти її до Лондона, і Марія, гостюючи у своїх друзів, не була зв'язана нічим — навіть присутністю Джулії, оскільки та вже три тижні як покинула дім на Уїмпол-стрит і оселилася в родичів сера Томаса. Батьки тепер підозрювали, що цей переїзд було задумано заради можливості частіше бачитися з містером Йетсом. Невдовзі після повернення Рашвортів на Уїмпол-стрит сер Томас отримав листа від свого давнього і близького друга в Лондоні, який, почувши і побачивши досить багато, щоб стривожитись, радив йому приїхати до Лондона і використати свій вплив на доньку, аби покласти край небажаній близькості, яка вже викликає несхвальні зауваження і непокоїть містера Рашворта.

Сер Томас уже збирався дотриматися цієї поради, не розповівши про неї нікому в

Менсфілді, коли раптом отримав з посильним нового листа, у якому друг сповіщав його про вельми неприємні події в житті молодого подружжя. Місіс Рашворт покинула дім свого чоловіка; містер Рашворт у страшному гніві та розпачі звернувся до нього, містера Хардінга, за порадою. Містер Хардінг вважає, що тут ідеться щонайменше про вельми прикру необачність. Служниця місіс Рашворт-старшої погрожує прилюдним викриттям. Він робить усе можливе, щоб запобігти скандалу, сподіваючись на повернення місіс Рашворт, але в домі на Уїмпол-стріт йому протистоїть мати містера Рашворта, тому слід підготуватися до гіршого.

Цю страшну новину неможливо було приховати від інших членів родини. Сер Томас поїхав, Едмунд його супроводжував, а ті, хто лишився, були у глибокому відчаї, який лише посилювався з кожним наступним повідомленням. На цей час у світському товаристві вже пішов поговір. Служниця місіс Рашворт-старшої мала неспростовні докази і, заручившись підтримкою своєї пані, змогла їх оприлюднити. Дружина й мати містера Рашворта за той короткий час, що прожили в одному домі, не поладнали між собою; і тепер старша була жорстоко скривджена неповагою, яку виявила до неї невістка, та ще більше лютилася за сина.

Як би там не було, вона лишалася несхитною. Та навіть якби вона виявила більшу поступливість чи мала менший вплив на сина, який завжди слухався того, хто говорив з ним останній та міг підкорити його своїй волі і змусити мовчати, становище все одно було безнадійним, оскільки місіс Рашворт не з'являлася, і були всі підстави вважати, що вона десь переховується з містером Кроуфордом, який покинув дім свого дядечка і нібито поїхав подорожувати саме в день її зникнення.

Сер Томас, однак, ще деякий час прожив у Лондоні, сподіваючись розшукати доньку і втримати її від подальшого переступу, хоч вона вже й так знеславила себе назавжди.

Думка про те, як тяжко йому доводиться зараз, була для Фанні нестерпною. З його дітей лише один не завдавав йому болю. Здоров'я Тома, враженого поведінкою сестри, знову похитнулося, і стан його був настільки загрозливим, що навіть леді Бертрам злякалася цієї зміни і писала чоловікові тривожні листи; а втеча Джулії була іще одним ударом, що чекав його по приїзді з Лондона і, хоч в той час не відчувався з усією силою, все одно змусив його страждати. Фанні це розуміла. Це було ясно з його листів. Шлюб із Йетсом був небажаним у будь-якому разі; але через те, що все відбулося таємно, та ще й так невчасно, почуття Джулії постали в дуже невідгідному світлі, а її вибір виглядав ще більш нерозважливим. Сер Томас назвав це неподобством, що скоєне найгіршим чином і в найгірший час; і хоча Джулію можна було вибачити скоріше, ніж Марію, оскільки нерозважливість заслуговує прощення скоріше від розпусти, він не міг не зауважити, що її вчинок дає підстави чекати від неї в майбутньому подібної до сестриної поведінки. Такою була його думка про шлях, на який вона ступила.

Фанні співчувала йому всією душею. Тепер він не знаходив розради ні в кому, окрім Едмунда. Кожен з інших дітей розбивав йому серце. Вона вирішила, що про неї він іншої думки, ніж місіс Норріс, і тепер не стане її засуджувати. Містер Кроуфорд мав

змиритися з її відмовою; це здавалося їй найважливішим, але навряд чи втішало сера Томаса. Осуд дядечка глибоко її засмучував; проте що для нього її виправдання, її вдячність та любов? Його єдиною підтримкою був Едмунд.

Вона, однак, помилялася, гадаючи, що Едмунд не завдає батькові страждань. Ці страждання були іншого роду; сер Томас вважав, що сина зробила нещасним поведінка сестри та друга, бо тепер він мусив розлучитися з жінкою, до якої плекав справжнє почуття, не без підстав сподіваючись на взаємність, і яка була б для нього вельми гідною партією, якби не її осоружний брат. Сер Томас розумів, що під час їхнього перебування в Лондоні Едмунд мусив страждати не тільки за інших, але й за себе; він знав або здогадувався про синові почуття і, з деяких причин вважаючи, що одна зустріч із міс Кроуфорд все-таки відбулася і завдала Едмундові ще більшої муки, вирішив відправити його з Лондона; доручивши йому відвезти Фанні додому, сер Томас дбав про його душевний спокій не менше, ніж про саму племінницю та її тітоньку.

Для Фанні почуття дядечка не були таємницею, так само як сер Томас не обманювався щодо характеру міс Кроуфорд. Якби він знав про її розмову з Едмундом, він не побажав би бачити її дружиною сина, хоч би в неї було сорок тисяч, а не двадцять.

Фанні не сумнівалася, що віднині Едмунд довіку розлучений з міс Кроуфорд; і все ж, не пересвідчившись, що він відчуває саме так, вона не могла бути в цьому певною. Вона так думала, але хотіла переконатися остаточно. Якби він тепер заговорив з нею відверто, що подеколи раніше бувало для неї тяжким випробуванням, це б її втішило; але тепер це здавалося неможливим. Вона рідко його бачила, а наодинці — ніколи; він вочевидь уникав лишатися з нею сам на сам. Що це мало означати? Мабуть, він вирішив покійно нести свій тягар, що випав йому на долю в сімейному нещасті, але цей тягар ще гнітив його надто сильно, щоб розмова могла дати полегшення. Напевне, його почуття були такими. Він скорився, але з таким болем, що не здатний про це розмовляти. Мине багато, багато часу, перш ніж він зможе вимовити ім'я міс Кроуфорд або у Фанні з'явиться надія, що між нею та Едмундом відновиться колишня близькість.

Часу й справді минуло багато. Вони прибули до Менсфілду в четвер, і лише в неділю ввечері Едмунд заговорив з нею про те, що сталося.

Сівши поруч з нею того недільного вечора — дощового недільного вечора, коли хочеться відкрити серце другові, все, все розповісти, — у присутності самої лише матері, яка, наслуховавшись ласкавих умовлянь, заснула в сльозах, він не міг не заговорити. Тому, за своїм звичаєм, не одразу приступивши до головного, з нескінченими застереженнями, що, як вона погодиться його послухати кілька хвилин, він ніколи більш не зловживатиме її терпінням, це не повториться, розмову буде завершено раз і назавжди, — він дозволив собі розкіш розповісти про все, що сталося, і про свої страждання тій, у чиєму ніжному співчутті був цілком певний.

Можна собі уявити, з якою цікавістю та увагою Фанні слухала його слова, з якою болісною насолодою стежила за його схвильованим тоном, як старанно намагалася уникати його погляду. Початок розповіді її стривожив. Він бачився з міс Кроуфорд.

Його запросили побачитися з нею. Він отримав записку від леді Сторнуей, у якій вона просила його прийти; і, сприйнявши це як запрошення до останньої зустрічі, що має стати кінцем їхньої дружби, і приписуючи своїй коханій усі почуття сорому й жалю, які вона мусила відчувати як сестра Кроуфорда, він пішов до неї в такому душевному стані, такий розчулений, такий відданий, що в якусь мить Фанні здалося, наче ця зустріч не може бути останньою. Та коли Едмунд продовжив свою розповідь, її страхи розвіялися. Міс Кроуфорд зустріла його, — розповідав він, — із серйозним, справді серйозним, навіть схвильованим виглядом; та не встиг він вимовити перших слів, як вона почала розмову в такій манері, що, як він зізнався, його приголомшила. "Мені сказали, що ви в Лондоні, — мовила вона. — Я хотіла вас бачити. Нам треба поговорити про цю сумну історію. Нерозважливості наших родичів просто незбагненна".

— Я не зміг відповісти, але, думаю, їй все сказав мій погляд. Вона відчула, що її засуджують. Їй часом властива така проникливість! Враз спохмурнівши, вона додала: "Я не збираюся захищати Генрі і звинувачувати вашу сестру". Так вона почала; але те, що вона говорила далі, Фанні, навряд чи годиться чути тобі. Я не можу пригадати всіх її слів, — і не хочу їх повторювати, навіть якби пам'ятав. Зміст полягав у тому, що вона обурена їхньою необачністю. Вона засудила необачність брата — що він, захопившись жінкою, яку ніколи не любив, назавжди втратив ту, кого обожнював; але ще суворіше засуджувала необачність бідної Марії, що пожертвувала таким становищем, прирекла себе до таких поневірянь, уявивши, наче її кохає чоловік, який уже так давно показав, наскільки він до неї байдужий. Подумай, що я повинен був відчувати. Слухати жінку, яка не знайшла для цього більш суворої назви, ніж необачність! Так вільно, так спокійно про це говорити з власної волі! Без огиди, без жаху, без властивої жінці цнотливості! Ось що зробило з нею світське товариство. Адже де іще знайдеш жінку, так щедро обдаровану від природи? Її зіпсували, розбестили!

По недовгому роздумі він продовжував зі спокоем, якого надає лише крайній відчай:

— Я розповім тобі все — і більш ніколи до цього не повернуся. Вона вбачала в цьому лише нерозважливості, затавровану розголошенням. Їм бракувало звичайної обачливості, обережності; він поїхав до Річмонда на весь час, поки вона гостювала в Твікенхемі; вона віддала себе до влади служниці; викриття, Фанні, лише викриття вона засуджувала, а не гріх. На її думку, лише необачність довела їх до крайнощів і змусила її брата відмовитися від дорогих його серцю надій заради того, щоб утекти з місіс Рашворт.

Він замовк.

— І що ж ти сказав їй? — спитала Фанні, думаючи, що він чекає від неї якихось слів.

— Нічого; нічого суттєвого. Я був наче в тумані. Вона повела далі, заговорила про тебе, шкодувала, наскільки могла, що втрачено таку... Про тебе вона говорила дуже розумно. Але тобі вона й завжди віддавала належне. "Він утратив таку жінку, — сказала вона, — якої ніколи більш не зустріне. Вона б його прив'язала до себе; вона зробила б його щасливим". Люба моя Фанні, сподіваюся, цим зверненням до минулого,

до того, що могло статися і чого вже ніколи не буде, я не завдаю тобі болю. Чи ти хочеш, щоб я мовчав? Якщо так, тільки поглянь на мене, скажи одне слово — і цього буде досить.

Не було ні погляду, ні слова.

— Дякувати Богові, — мовив Едмунд, — хоч усі ми схильні були дивуватися, та за милістю Провидіння серце, що не вміло лукавити, не буде й страждати. Вона говорила про тебе із щирою похвалою і справжньою ніжністю. Але навіть тут прослизнуло щось недобре; посеред цих слів вона раптом вигукнула: "І нащо вона йому відмовила? Це вона в усьому винна. Дурненька! Я ніколи їй цього не подарую. Якби вона повелася як належить, уже йшлося б до весілля, і Генрі був би надто щасливий і надто зайнятий, щоб бігати іще за кимось. Він би не завдавав собі клопоту залицянням до місіс Рашворт, — у всякому разі, не заходив далі невинного флірту, зустрічаючись з нею в Созертоні та Еврінгемі один раз на рік". Можеш ти таке уявити? Але чари розвіялися. Я прозрів.

— Це жорстоко! — мовила Фанні. — Просто жорстоко! У таку мить дозволити собі веселитися, так легковажно розмовляти з тобою! Це справжня жорстокість.

— Ти гадаєш, жорстокість? Тут я з тобою не згодний. Ні, за своєю вдачею вона не жорстока. Я не думаю, щоб вона хотіла скривдити мої почуття. Зло коріниться глибше, — у її повній байдужості до таких почуттів; вона й не здогадується про їх існування. Це вбогість душі, яка вважає таке ставлення до того, що відбулося, цілком природним. Вона всього лише розмовляла так, як інші, кого вона звикла слухати, і думала, що так розмовляв би кожний. Цьому виною не вдача. З власної волі вона б нікого не скривдила; і хоча, може, я обманюю самого себе, мені здається, що до мене, до моїх почуттів вона б зглянулася... Цьому виною її переконання; це недостатнє почуття такту, це душевний гандж. Можливо, так для мене й краще, адже тепер мені нема про що шкодувати. А втім, ні, не так. Я б радше змирився з болем від того, що її втратив, ніж із такою думкою про неї. Так я їй і сказав.

— Справді?

— Так; сказав на прощання.

— Як довго ти пробув у неї?

— Чверть години. А вона продовжувала говорити, що тепер лишається тільки одне — схилити їх до одруження. Вона говорила про це так рішуче, Фанні, — я б так не зміг. — Розповідаючи, він раз у раз зупинявся, йому перепиняло подих. — "Ми повинні умовити Генрі одружитися з нею, — сказала вона, — в нього є почуття честі, до того ж він упевнений, що втратив Фанні назавжди, тому я не впадаю у відчай. Про Фанні йому слід забути. Я думаю, навіть він не може сподіватися знову завоювати таку дівчину, і тому ми, певно, зможемо його умовити. Весь мій вплив на нього — і досить значний — піде в хід. І коли вони одружаться і родина місіс Рашворт підтримуватиме її належним чином — а це люди шановані, — вона, можливо, якоюсь мірою відновить своє становище в суспільстві. У певному колі її, звичайно, вже ніколи не приймуть, та якщо вона буде задавати бучні бенкети та звані вечори, завжди знайдуться ті, хто буде радий мати з нею знайомство; поблажливість до таких речей та вільні погляди, без сумніву,

нині у моді. Ось що я вам пораджу: нехай ваш батько не здіймає шуму. Не дозволяйте, щоб його втручання все зіпсувало. Переконайте його, що все має іти своїм чином. Якщо він вживатиме якихось офіційних заходів і вона буде змушена покинути Генрі, тоді одружити їх — річ безнадійна. Я знаю, як вплинути на Генрі. Нехай сер Томас покладеться на його почуття честі й людяності, і все скінчиться добре; та якщо він забере доньку, це зіпсує нам усю гру".

Переказуючи це, Едмунд так розхвилювався, що Фанні, яка стежила за ним із мовчазним, проте найніжнішим жалем, ладна була пошкодувати про його відвертість. Минув деякий час, перш ніж він знову зміг заговорити.

— Що ж, Фанні, — мовив він, — це майже все. Я передав тобі саму сутність її слів. Тільки-но я зміг говорити, я сказав їй, що не думав, що в домі, куди прийшов з таким душевним болем, щось змусить мене страждати ще більше, — але кожне її слово завдало мені нестерпної муки. Я сказав, що, хоч під час нашого знайомства і відчував різницю у поглядах, причому стосовно питань досить важливих, проте не міг навіть уявити, що ця різниця така нездоланно велика, як виявилось зараз; що вона зможе так поставитися до жахливого переступу, вчиненого її братом і моєю сестрою (хто з них більше завинив, я визнав за краще не говорити), і так розцінювати цей вчинок, засуджуючи його за все, окрім того, що насправді варте осуду, і розглядати його наслідки лише з однієї точки зору — як сміливіше їх зустріти і подолати, знехтувавши пристойністю і віддавшись розпусті. І насамкінець, — то був справді кінець усьому, — вона порадила нам бути поблажливими, піти на поступки, потурати гріху в надії на шлюб, якому, думаючи про її брата, як я думаю про нього зараз, слід було б не сприяти, а запобігти! Усе це переконало мене в тому, що досі я її не розумів, і її душа, якою я її бачив, — лише витвір моєї уяви; що вона — не та міс Кроуфорд, яка володіла моїми думками протягом стількох місяців; і що так, певно, для мене краще: мені доведеться менше шкодувати, що я жертвую дружбою, почуттями, надіями, які все одно повинен був втратити. І все ж таки, зізнаюся, якби я міг зберегти в душі колишнє уявлення про неї, то погодився б витерпіти навіть біль розлуки заради того, щоб згадувати її з ніжністю та повагою. Так я й сказав, — подібними словами, але ж, сама розумієш, не так стримано та послідовно, як повторюю тобі. Вона була вражена, надзвичайно вражена... навіть більше, — я бачив, як вона змінилася в лиці, залилася рум'янцем; і мені здається, я бачив, які суперечливі почуття володіли нею, — сильна, хоч і недовга, внутрішня боротьба, непевне бажання погодитися з правдою, почасти й сором; але звичка, звичка взяла своє. Вона б розсміялася, якби могла собі дозволити. І в її голосі справді вчувався сміх, коли вона мовила: "Прекрасне напучування, слово честі! Це, мабуть, частина вашої останньої проповіді? Так ви швидко наставите на розум усіх в Менсфілді і в Торнтон-Лейсі. І наступного разу, коли я почую про вас, ви, певно, будете славетним проповідником великої методистської общини або місіонером у чужих краях". Вона силкувалася говорити недбало, але зовсім не була такою безтурботною, як хотіла вдати. У відповідь я лише сказав, що від усього серця бажаю їй добра і щиро сподіваюся, що скоро вона навчиться судити більш справедливо, і що найдорожчим

знанням, яким ми володіємо, — знанням самої себе і власного обов'язку, — вона не завдячуватиме надто жорстокому уроку долі; і з цими словами я вийшов з кімнати. Я зробив кілька кроків, Фанні, і почув, що двері позаду мене відчинилися. "Містере Бертрам", — мовила вона. Я озирнувся. "Містере Бертрам", — мовила вона з посмішкою, але ця посмішка надто не пасувала до розмови, що відбулася; вона була лукавою, живою, наче хотіла мене звабити; принаймні так мені здалося. Я не піддався спокусі, — тієї миті я не міг вчинити інакше, — і пішов. І відтоді... інколи... буває мить, коли я шкодую, що не повернувся. Але я знаю, що я вчинив правильно, і на цьому скінчилося наше знайомство. І яке ж то було знайомство! Як я обманював самого себе! Обманював себе і щодо брата та сестри! Дякую, Фанні, що ти так терпляче мене вислухала. Це було для мене велике полегшення, — і більш не будемо про це говорити.

Фанні так звикла вірити його словам, що кілька хвилин і справді думала, наче розмову завершено. Проте знову почалося те саме, чи щось дуже подібне, і розмові було справді покладено край лише тоді, коли леді Бертрам зовсім прокинулася. А до того вони продовжували говорити лише про міс Кроуфорд, про те, як вона його зачарувала, і якою прекрасною створила її природа, і якою б вона була, якби раніше не зазнала згубного впливу. Фанні, тепер маючи змогу говорити відверто, відчула, що заради справедливості повинна дати йому більш вірне уявлення про натуру міс Кроуфорд, хоча б натякнути, як багато значив для її рішення стан здоров'я його брата. Це було прикре повідомлення. Спочатку все його ество поставало проти такого відкриття. Йому було б аж як приємніше, якби прихильність міс Кроуфорд виявилася безкорисливою; але його самолюбство не могло довго опиратися розуму. Він змушений був визнати, що хвороба Тома дійсно вплинула на неї, і втішав себе лише думкою, що, незважаючи на свої хибні поняття, вона все ж таки була прихильна до нього більше, ніж можна було очікувати, і заради нього часом хоча б намагалася чинити правильно. Фанні була такої ж думки; вони дійшли згоди і в тому, що таке розчарування не минеться ніколи, назавжди закарбується в його душі. Час, звичайно, трохи втамує сердечний біль, але рана надто глибока, щоб загоїтися безслідно; а щодо того, щоб колись зустріти іншу жінку, яка могла б... Та ні, про це не може бути й мови. Дружба Фанні буде для нього єдиною підтримкою.

Розділ сорок восьмий

Нехай інші автори ретельно змальовують гріх та нещастя. Мені ж хочеться якомога скоріше розпрощатися з цими сумними предметами, вселити надію в кожного, хто не має за собою тяжкої провини, і покінчити з усім іншим.

Мені любо думати, що моя славна Фанні у цей час, незважаючи ні на що, була щаслива. Вона була щаслива, попри все, що відчувала — чи то думала, що відчуває, — через нещастя оточуючих. У неї були причини радіти. Вона повернулася до Менсфілд-парку, вона була потрібна, її любили; вона звільнилася від містера Кроуфорда; і коли повернувся сер Томас, він усім своїм поведженням, наскільки був на те здатний у такому пригніченому душевному стані, довів їй, що повністю її схвалює і цінує ще більше, ніж було досі; і, щаслива цим, вона і без цього була б щасливою, оскільки

Едмунд більш не обманював себе щодо міс Кроуфорд.

Щоправда, сам Едмунд аж ніяк не почувався щасливим. Він страждав від розчарування й жалю, тужив за минулим і бажав неможливого. Фанні знала, що це так, і це її засмучувало; проте її смуток був так тісно пов'язаний з радістю, так легко міг розвіятись і так узгоджувався з найдорожчими для неї почуттями, що чи не кожен радо проміняв би на нього найбурхливіші веселощі.

Сер Томас, бідолашний сер Томас, батько, що усвідомлював, якою хибною була його батьківська поведінка, мусив страждати найдовше. Він відчував, що не повинен був погоджуватись на цей шлюб; що недостатньо розумів почуття доньки, щоб почуватися винним за свою згоду; що, так вчинивши, він пожертвував справедливістю заради себелюбних та практичних міркувань.

Для того щоб ці роздуми стали менш болючими, знадобилося багато часу; але час здатний зцілити все, і хоча місіс Рашворт, що завдала батькові таких страждань, навряд чи могла його втішити, іншими своїми дітьми сер Томас утішився більше, ніж очікував. Заміжжя Джулії виявилось не таким безнадійним, як він боявся спочатку. Вона поводитися скромно і бажала, щоб її простили; а містер Йетс, прагнучи бути прийнятим до родини Бертрамів, був схильний дивитися на тестя з пошаною і беззастережно корився його волі. Він був не вельми солідною людиною, проте лишалася надія, що з часом він стане не таким легковажним і матиме схильність до тихих сімейних радощів; і в будь-якому разі, втішало вже те, що його маєток виявився значно більшим, а борги — меншими, ніж боявся сер Томас, і що він прислухався до порад тестя і бачив у ньому найкращого друга. Втішив батька і Том, до якого помалу поверталось здоров'я, але не поверталася колишня суєтність і себелюбство. Хвороба змінила його на краще. Він пізнав страждання і навчився думати — два надбання, що були незнайомі йому досі; і докори сумління через події на Уїмпол-стріт, до яких він відчував себе причетним через небезпечну близькість, яку спричинив його театр, породили благотворні зміни в його душі; йому було вже двадцять шість років, не бракувало ні розуму, ні добрих друзів — і тому ці щасливі зміни, стаючи все глибшими, врешті-решт зробили його тим, чим він і мав бути — вірним товаришем батька, розважливим і надійним, людиною, яка живе не лише заради власної втіхи.

Це було справжньою розрадою! І саме тоді, коли сер Томас уже міг черпати з цих джерел блага, Едмунд також порадував батька зміною в тому єдиному, чим раніше змушував його страждати, — зміною на краще у своєму душевному стані. Після довгих прогулянок з Фанні в парку, що займали всі літні вечори, виливши свій біль у задушевних розмовах, він нарешті зміг скоритися тому, що сталося, і знову повеселішав.

Такими були обставини й надії, що поступово заспокоїли сера Томаса, стишили відчуття втрати і почасти примирили його з собою; хоч завжди йому болітиме серце за помилки, яких він припустився у вихованні доньок.

Надто пізно він зрозумів, яка це згуба для юної душі, коли до неї ставляться так по-різному, як ставилися до Джулії і Марії в рідному домі, де надмірна поблажливість і

лестощі тітоньки постійно суперечили суворості батька.

Тепер він зрозумів, як помилявся, сподіваючись послабити вплив тітоньки Норріс власною протидією; ясно побачив, що лише сприяв злу, привчаючи доньок не виказувати своїх почуттів у його присутності, а тому не мав вірного уявлення про їх натуру — і змушував їх чекати поблажок від тієї, що завоювала їхню прихильність лише своєю сліпою любов'ю та надмірними похвалами.

Він жорстоко помилявся; але згодом почав розуміти, що не ця помилка у вихованні доньок була найтяжчою. Чогось бракувало у них самих, інакше прикрі наслідки з часом минули б. Він боявся, що бракувало їм твердих переконань, діяльного благородства душі; ніколи їх не вчили поступатися своїми схильностями та бажаннями заради єдино важливого почуття — почуття обов'язку. Вони отримали теоретичне поняття про релігію, проте від них ніколи не вимагали застосовувати його в повсякденному житті. Вони прагнули заслужити схвалення за свою елегантність та зовнішній полиск, але ці похвали не навчали їх доброму, не виховували юної душі. Батько хотів, щоб вони виправдали його сподівання, але дбав про їхній розум і манери, а не про характер; і, мабуть, ніхто не казав їм про необхідність покори й самозречення.

Він гірко спокутував свою помилку, яку тепер уже неможливо було виправити. Йому було боляче розуміти, що, витративши стільки коштів і зусиль на дбайливе та дороге виховання доньок, він не дав їм поняття про найважливіші обов'язки, не пізнав їхнього характеру та вдачі.

Здатність Марії до сильних почуттів і рішучих вчинків стала йому відомою тільки тоді, коли призвела до таких жахливих наслідків. Її так і не умовили розлучитися з містером Кроуфордом. Вона сподівалася вийти за нього заміж і не покидала його доти, поки не переконалася, що ці надії марні; а розчарування й тривоги зробили її такою дратівливою, почуття її стало таким близьким до ненависті, що вони деякий час були справжньою карою одне для одного і врешті-решт розлучилися за обопільною згодою.

Місіс Рашворт лишалася з коханцем, поки не дочекалася від нього докорів за те, що згубила його щастя з Фанні; і, покинувши його, вона втішалася лише тим, що таки справді їх розлучила. Що може зрівнятися з муками такої душі в подібному становищі?

Містер Рашворт легко отримав розлучення; і так розпався союз, укладений за тих обставин, що не дозволяли сподіватися кращої розв'язки. Місіс Рашворт зневажала чоловіка і любила іншого, а він чудово про це знав. Образи недолугого розуму і розчарування егоїстичної пристрасті навряд чи є вартими співчуття. Він дістав покарання за свою поведінку; а його дружину за тяжчий гріх було і покарано тяжче. Він, звільнений від шлюбних уз, міг лишатися скривдженим та нещасним лише доти, доки яка-не-будь інша гарненька дівчина знову не потягне його під вінець; і тоді він вирушить у нову і, будемо сподіватися, щасливішу шлюбну подорож, і якщо навіть знову пошиється в дурні, то хоча б радо та весело; вона ж мусить незрівнянно тяжче каратися на самоті, усіма покинута й засуджена, не маючи жодної надії на нову весну.

Де вона знайде притулок — це було предметом сумних та серйозних розмов. Місіс Норріс, чия прихильність до племінниці після всього, що та накоїла, здавалося, стала

ще більшою, хотіла повернути її до батьківського дому, до турботи й уваги рідних. Сер Томас не хотів про таке навіть чути, і місіс Норріс ще більше розлютилася на Фанні, вважаючи, що цьому виною її присутність. Тітонька Норріс приписувала відмову сера Томаса цій причині, хоча сер Томас урочисто запевнив її, що навіть якби в його домі не жила ця юна дівчина чи будь-хто інший з його молодих родичів або родичок, кому може зашкодити товариство і репутація місіс Рашворт, він все одно ніколи б не став ображати сусідів, претендуючи на їхню увагу до своєї доньки. Як доньку — і, він сподівається, доньку, що спокутує свій гріх, — йому слід захищати її, підтримувати і допомагати їй виправитись, наскільки це можливо у такому становищі; проте далі цього він не піде. Марія занастала себе, і він не буде марно намагатися виправити те, чого виправити не можна, виявляти поблажливість до розпусти чи применшувати ганьбу, щоб нещастя, яке спіткало його самого, не увійшло до якої-небудь іншої родини.

Скінчилося тим, що місіс Норріс вирішила покинути Менсфілд і присвятити себе своїй нещасній Марії; і коли вони оселилися в будинку, придбаному для них у чужій країні, самотні й відірвані від будь-якого товариства, при тому, що одна не плекала до іншої прихильності, а тій бракувало здорового глузду, легко повірити, що власна вдача була для обох найтяжчою карою.

Від'їзд місіс Норріс надзвичайно полегшив життя сера Томаса. Він був невисокої думки про неї ще відтоді, як повернувся з Антигуа; і при щоденному спілкуванні вона і своїми діями, й розмовами викликала в нього все менше поваги, а він дедалі глибше переконувався, що час не пішов їй на користь, а може, й він сам колись переоцінив її розум, якщо бозна-чого терпів її звички. Тепер він вважав її за зло, якого уникнути неможливо, тим гірше, що йому, здавалося, не буде кінця ніколи; вона стала ніби частиною його самого, яку доведеться терпіти довіку. Тому позбавитись її було справжнім щастям, і якби вона не лишила по собі гірких спогадів, йому загрожувала небезпека схвалити саме зло, яке спричинилося до такого блага.

У Менсфілді за нею ніхто не тужив. Вона не зуміла завоювати навіть прихильності тих, кого любила найдужче; а відтоді як місіс Рашворт покинула чоловіка, вона весь час була така роздратована, що невпинно дошкуляла іншим. Навіть Фанні не зронила й сльозинки за місіс Норріс, коли вона поїхала назавжди.

Джулії пощастило відбутися легше, ніж Марії, завдяки іншій вдачі та деяким обставинам, а передусім — через те, що ця сама тітонька менше її любила, менше їй лестила і не так її зіпсувала. Вона завжди лишалася в тіні Марії і сама звикла думати, що і красою, й талантами поступається старшій сестрі. Вона мала щасливішу вдачу і, здатна до сильних почуттів, краще вміла володіти собою; до того ж у ній не виховали такої згубної гордині. Вона легше змиралася з розчаруванням у Генрі Кроуфорд і змогла викинути його з голови досить скоро після того, як минув перший біль поразки; і коли в Лондоні знайомство поновилося і Кроуфорд знову став учащати до Рашвортів, їй вистачило глузду, щоб триматися від нього подалі; вона поїхала до інших родичів, щоб уберегти себе від нового захоплення Кроуфорд ом. Саме тому вона переселилася до своїх кузин. Містер Йетс був тут ні до чого. Вона поблажливо приймала його

залицяння, проте навряд чи була схильна відповісти йому взаємністю; і якби її сестра не вчинила такого неподобства і її саму через це не обійняв жах перед батьком і домом, — адже їй спало на думку, що тепер і до неї поставляться з більшою строгістю, і хотілося будь-що уникнути таких близьких і страхітливих наслідків, — старання містера Йетса, можливо, ніколи б не увінчалися успіхом. Втекти з ним її змусило не що інше, як себелюбні страхи. Нерозважливість Джулії була викликана провиною Марії.

Генрі Кроуфорд, розбещений ранньою незалежністю і поганим прикладом удома, надто довго потурав примхам свого безсердечного марнославства. Одного разу, несподівано й незаслужено, воно відкрило йому шлях до щастя. Якби він міг вдовольнитися перемогою над почуттями однієї прекрасної жінки, якби міг втішити своє самолюбство вже тим, що подолав неприязнь, завоював повагу та прихильність Фанні Прайс, — на нього, без сумніву, чекали б успіх і блаженство. Його пристрасть уже дещо зробила. Заволодівши ним, вона не залишила байдужою і Фанні. Якби він був вартий більшого, то більшого й досяг би, особливо після одруження Мері з Едмундом, коли Фанні, свідомо намагаючись побороти своє перше почуття, стала б частіше шукати його товариства. Фанні радо винагородила б його за стійкість почуттів — і цієї винагороди він мав удостоїтись, мабуть, невдовзі після одруження Едмунда на Мері. Якби він вчинив так, як збирався і як, за його розумінням, слід було вчинити, — якби, повернувшись з Портсмута, одразу ж поїхав до Еврінгему, — цей вчинок міг би визначити його щасливу долю. Але його вмовили залишитися до прийому в місіс Фрезер; йому лестило, що його присутність є такою бажаною, і до того ж там він мав зустріти місіс Рашворт. Це збудило і його цікавість, і марнославство; і спокуса була надто сильною для душі, що не звикла жертвувати бодай чимось заради вищих переконань. Він вирішив відкласти подорож до Норфолку, розважив, що все може владнати й лист, а як ні — то й байдуже, — і лишився. Він побачився з місіс Рашворт, спіткався об холодний прийом, що мусив відштовхнути його і назавжди розлучити їх одне з одним; але він почувався скривдженим, він не міг витерпіти, щоб ним знехтувала жінка, яку ще недавно міг ошчасливити один його погляд; він був готовий на все, щоб подолати її гордощі й гнів; адже гнівалася вона через Фанні; він хотів її підкорити, змусити місіс Рашворт ставитися до нього так, як ставилася Марія Бертрам.

У такому настрої він почав атаку — і завдяки грайливій настирливості скоро відновив те, що можна назвати близькими стосунками. Це був просто легкий флірт, але він подолав стриманість, яка, хоч і породжена гнівом, могла б уберегти обох; він збудив у ній сильніші почуття, ніж очікував. Вона любила його і не стала опиратися домаганням, що їй так лестили. Він втрапив у пастку власного марнославства і не мав навіть того виправдання, буцімто його засліпила пристрасть, оскільки душею все одно линув до її кузини.

Тепер йому найдужче хотілося одного — щоб Фанні та родина Бертрамів не дізналися про його любовні пригоди. Тримати все в таємниці було важливо не лише для репутації місіс Рашворт, але й для його власної. Повернувшись з Річмонда, він радий був би не бачити місіс Рашворт ніколи в житті. Все, що сталося далі, було наслідком її

необачності; і врешті-решт він утік з нею, бо не мав іншого виходу, але навіть цієї миті шкодував, що втрачає Фанні, і шкодував ще більше тоді, коли скандал навколо цієї історії вщух і в перші ж кілька місяців різюча відмінність між кухнями змусила його ще вище оцінити її ніжну вдачу, чистоту її душі і благородство понять.

Покарання, публічне покарання ганьбою, справедливо торкається й чоловіка, проте, як ми знаємо, не завжди примушує дотримуватися моральних норм, установлених у суспільстві. У цьому світі кара не настільки відповідає злочину, як хотілося б; але, не сміючи сподіватися на більш справедливий вирок в іншому світі, ми можемо припустити, що розумний чоловік, яким був Генрі Кроуфорд, не скоро позбавився розпуки й жалю; і розпука часом оберталася докорами сумління, а жаль переходив у гірку спокуту, що він отак віддячив за гостинність, зруйнував мир та спокій сім'ї, пожертвував своїм кращим, найціннішим і найдорожчим знайомством і втратив ту, до кого плекав і щирю повагу, і ніжну пристрасть.

Після того, що сталося, що роз'єднало й віддалило сім'ї Бертрамів і Грантів, лишатися в такому близькому сусідстві було б вельми прикро; але відсутність останніх, що кілька місяців зумисне зволікали зі своїм поверненням, на щастя, завершилася необхідністю чи то, принаймні, можливістю назавжди покинути ці місця. Доктор Грант, завдяки підтримці, на яку вже перестав сподіватися, здобув місце каноніка у Вестмінстері, що дало йому змогу покинути Менсфілд, оселитися в Лондоні й отримати більший прибуток, необхідний для задоволення потреб, викликаних таким становищем; і це якнайкраще влаштовувало і тих, хто поїхав, і тих, хто лишився.

Місіс Грант, народжена дарувати і отримувати любов, мабуть, шкодувала, що мусить розлучитися з місциною і людьми, до яких уже звикла; проте її легка вдача допоможе їй почуватися щасливою будь-де і в якому завгодно товаристві; до того ж вона знову могла запросити до себе Мері; а Мері за останні півроку вже досхочу натішилася і дружбою, і своїм марнославством, і любов'ю, зазнала досить багато розчарувань, щоб нарешті скутити за ласкавою добротою сестри, її спокійним і розважливим поведженням. Вони оселилися разом; і коли доктор Грант помер від апоплексичного удару, що стався з ним після трьох поспіль обідів, заданих на честь його посвячення в сан протягом одного тижня, — вони не розлучилися; Мері твердо вирішила більш ніколи не звертати уваги на молодшого з братів, проте з-поміж спритних шукачів її руки та розбещених прямих спадкоємців, зачарованих її красою та двадцятьма тисячами фунтів, вона довго не знаходила жодного, хто міг би задовольнити її витончені в Менсфілді смаки, чий характер і манери дозволили б їй сподіватися на сімейне щастя, яке вона там навчилася цінувати, чи змусили її забути Едмунда Бертрама.

Едмундові тут пощастило незрівнянно більше. Йому не потрібно було чекати когось, хто зможе стати для нього новим кумиром. Тільки-но він перестав сумувати за Мері і доводити Фанні, що ніколи більше не зустріне такої дівчини, йому спало на думку, чи не може бути, що дівчина зовсім іншої вдачі підійде йому навіть краще, і чи не стає Фанні, з її чарівною усмішкою, з усіма її милими звичками, ще дорожчою для

нього і більш йому потрібною, ніж була міс Кроуфорд; і чи не вдасться її переконати, що її сестринської ніжності може бути цілком досить для зародження подружньої любові.

Я зумисне уникаю називати строки — нехай кожен визначить їх сам, розуміючи, що для зцілення від непереборної пристрасті і звернення своїх незмінних почуттів на іншого різним людям знадобиться не однаковий час. Я тільки прошу кожного повірити, що саме тоді, коли це могло виглядати природним, і ані тижнем раніше, Едмунд забув і думати про міс Кроуфорд і так забажав одружитись на Фанні, як лишень могла цього бажати вона.

При тому, як він ставився до неї віддавна, з якою турботою плекав її невинність та безпомічність і як усе більше поважав її душевні чесноти, — що могло бути природнішим від такої зміни? Він любив, оберігав, захищав її ще відтоді, як вона була десятирічною дівчинкою, і в кожному з її душевних порухів вчувався його благотворний вплив, а його доброта оберігала її спокій; їй він приділяв незмінну, особливу увагу, вона була для нього дорожчою від усіх в Менсфілді, — що тут можна додати, окрім того, що він мав навчитися цінувати лагідне сяйво світлих очей більше від вогнистого блиску темних. І оскільки він весь час був з нею поруч і вів задушевні розмови, а його почуття, як то завжди ведеться, були посилені розчаруванням, — знадобилося небагато часу, щоб це лагідне сяйво світлих очей затлумило для нього все довкола.

Коли ж він зрозумів, що віднайшов свій шлях до щастя, він не побачив жодної перешкоди, що могла б зупинити його чи затримати в цій благословенній подорожі: ні сумнівів, чи варта його Фанні, ні страху, що в них різні смаки, ні необхідності змінити своє уявлення про щастя через розбіжність поглядів. Її душа, її вдача та звички були не такими, щоб їх довелося хоч якоюсь мірою приховувати чи миритися з ними, сподіваючись, що в майбутньому їх пощастить змінити. Навіть у розпалі свого останнього захоплення він схилявся перед душевним благородством Фанні. Тож як він повинен був цінувати її тепер? Звичайно, вона була надто прекрасна для нього; але ж ніхто не відмовиться володіти тим, що для нього надто прекрасне, і Едмунд віддано й наполегливо прагнув цього блаженства; і навряд чи могло статися, щоб його старання довго чекали винагороди. Боязка, сповнена тривог і вагань, Фанні все ж таки не могла не підтримувати його надії на успіх; та минуло багато часу, перш ніж вона змогла розповісти йому всю чудову і дивовижну правду. І його безмежна радість, коли він дізнався про свою давню владу над таким серцем, вилилася в найпрекрасніших словах, які тільки знає мова кохання. То була божественна радість. Але блаженства, що сповнювало серце його коханої, не передати словами. Хто візьме на себе сміливість описати почуття дівчини, що почула освідчення в любові, про яку навряд чи могла мріяти?

Після того як обоє впевнилися у своїх почуттях одне до одного, не лишалося жодних ускладнень, бо їм не перешкождали ні різниця в становищі, ні воля батьків. Цього шлюбу сер Томас бажав іще раніше, ніж отримав підстави на нього сподіватися. Зневірившись у стосунках, оснований на шанобливості та вигоді, він чимдалі більше

цінував чистоту безкорисливих переконань і благородство помислів і, над усе бажаючи поєднати нерозривними узами все, що лишилося від його сімейного благополуччя, втішався думкою, що молоді люди зможуть зцілити одне одного від розчарування, яке спіткало кожного з них; і радісна згода, якою він зустрів прохання Едмунда, і розуміння того, яке це щастя — мати Фанні за доньку, навдивовижу різнилися від тих його почуттів, з якими він колись обговорював приїзд бідної дівчинки до Менсфілду; так плин часу завжди спричиняє разючу відмінність між планами і подальшими рішеннями смертних — їм на повчання та на втіху ближнім.

Фанні була саме такою донькою, якої він міг бажати. Його милосердя й доброта зростили для нього найбільшу радість у житті. Щедроти його було стократ винагороджено, як на те й заслуговували його великодушні наміри. Він міг би зробити її дитинство щасливішим, проте з хибних міркувань ставився до неї надто суворо і таким чином позбавив себе її дитячої любові; але тепер, коли вони пізнали одне одного по-справжньому, їхня взаємна прихильність стала напрочуд міцною. Поселивши Фанні у Торнтон-Лейсі, віддано піклуючись про її спокій та затишок, сер Томас старався побачитися з нею майже щодня — або там, або в Менсфілд-парку.

Для леді Бертрам присутність Фанні всі ці роки була вельми зручною, і тому вона неохоче розлучалася з нею. Ні щастя сина, ні щастя племінниці не турбувало її настільки, щоб вона могла бажати цього шлюбу. Проте їй видалося можливим розлучитися з Фанні після того, як Сьюзен зайняла її місце. Сьюзен постійно була при тітоньці, і її це дуже радувало; живий розум та послужливість допомогли дівчинці освоїтися в Менсфілді так само, як Фанні свого часу допомогли її лагідна вдача та глибоке почуття вдячності. Сьюзен стала всім потрібною. Спершу вона була розрадою для Фанні, потім помічницею і врешті-решт — заміною; і можна було не сумніватися, що вона оселилася в Менсфілді надовго. Її сміливість і щаслива вдача легко долали будь-які труднощі. Здатна вмить зрозуміти кожного, з ким їй доводилося спіткатись, і від природи позбавлена остраху перед іншими, що завадив би їй виконувати їхні бажання, вона скоро стала дорогою і необхідною для всіх; і після від'їзду Фанні їй так природно вдалося щогодини бути корисною тітоньці, що леді Бертрам поступово полюбила її чи не більше, ніж любила Фанні. У доброті Сьюзен, у благородстві Фанні, в бездоганній поведінці та все більшій славі Уїльяма, в добробуті й благополуччі всіх інших членів родини, що допомагали одне одному і з пошаною приймали турботу та допомогу сера Томаса, він невпинно знаходив причини радіти тому, що зробив для них усіх, і визнавати благодійний вплив знегод та обмежень, перенесених в юні роки, а також розуміння того, що людина приходить у цей світ боротися і терпіти.

При стількох істинних чеснотах та істинній любові, сталому добробуті та підтримці друзів щастя кузена та кузини, що стали чоловіком і жінкою, було таким безхмарним, яким лишень може бути земне щастя. Обоє вони були створені для тихого домашнього життя, залюблені в сільське привілля; і щоб довершити цю картину повного благополуччя, доля віддала їм у володіння Менсфілдський пасторат, що лишався вільним після смерті доктора Гранта; і це сталося саме тоді, коли вони прожили разом

уже досить довго, щоб побажати більшого прибутку і відчувати незручність через те, що так віддалені від батьківського дому.

Після цієї події вони переселилися до Менсфілду; і пасторат, до якого за останніх його хазяїв Фанні не могла й наблизитися без болісної ніяковості чи тривоги, скоро став таким дорогим її серцю і так милував її зір, як усе довкола, що належало до Менсфілду з давніх-давен.

Примітки

1

Тут: твердих принципів (франц.)

2

В англійській родині звернення "міс" ставиться перед прізвищем, коли йдеться про старшу доньку; при зверненні до молодшої вживається лише з іменем.

3

Влучне слівце (франц.)

4

Одна восьма милі.

5

Людина, що прагне насолоджуватись життям (франц.).

6

Англійський матроський танець.

7

І так далі (лат.)

8

Корабель Його Величності.

9

Нагадування (лат.).

10

Невеликі розваги (франц.)

11

Загальний вигляд (франц.)

12

З любові (італ.)

13

Самостійно (лат.).

14

Навчання (лат.).

15

Легковажність (франц.).

16

Скандал (франц.).